

ISSN 2521-1749 (Print)

ISSN 2616-8774 (Online)

НАУКОВИЙ ВІСНИК ІЗМАЇЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Випуск 63

Заснований у 1997 році

Ізмаїл

2023

DOI: 10.31909/26168774

УДК 378:001.891

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1471 від 26.11.2020 р. журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичні науки (032 Історія та археологія).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB №22509-12409ПР від 01.12.2016

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія: Історичні науки. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2023. Вип. 63. 182 с.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Ніколаєв Микола – головний редактор, доктор історичних наук, професор (Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна); **Циганенко Лілія** – заступник головного редактора, доктор історичних наук, професор (Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна); **Арделеану Костянтин** – доктор історичних наук, професор (Університет «Dunarea de Jos», Румунія); **Барка Віталій** – доктор історичних наук, професор (Інститут археології та історії мистецтв, Румунія); **Дроздов Віктор** – кандидат історичних наук, доцент (Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна); **Енаке Джордж** – доктор історичних наук (Університет «Dunarea de Jos», Румунія); **Кононенко Валерій** – доктор історичних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, Україна); **Кройтору Костін** – кандидат історичних наук, науковий співробітник (Музей Браїли «Карол І», Румунія); **Морошан Наталя** – кандидат історичних наук (Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна); **Мустяце Сержіу** – кандидат історичних наук (Кишинівський державний педагогічний університет імені І. Крянге, Молдова); **Пасічник Наталя** – доктор історичних наук, професор (Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Україна); **Петков Петко** – доктор історичних наук, професор (Великотирнівський університет «Св. Св. Кирило і Мефодій», Болгарія); **Попа Олександр** – доктор історичних наук, професор (Академія Румунії, Румунія).

Відповідальний за випуск – Мартинчук Олена

Рекомендовано до друку Вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 17.11.2023 р.)

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та наукометричних базах даних:

Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services; Directory of Open Access Journals (DOAJ); European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
<http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/index>

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань вітчизняної та всесвітньої історії, що репрезентують тематику історичних досліджень від найдавніших часів до сучасності.
Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Засновник і видавець – Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Адреса редакції: Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, обл. Одеська, 68600. тел.: +380 (4841) 6-30-01, e-mail: nauka_idgu@ukr.net

UNICHECK

Тексти публікацій були частково перевірені за допомогою системи пошуку ознак плагіату Unicheck в рамках проекту підтримки наукових університетських видань.

© Ізмаїльський державний
гуманітарний університет, 2023
© Автори статей, 2023

ISSN 2521-1749 (Print)

ISSN 2616-8774 (Online)

SCIENTIFIC BULLETIN OF THE IZMAIL STATE UNIVERSITY OF HUMANITIES

SECTION:
HISTORICAL SCIENCES

ISSUE 63

Established in 1997

Izmail

2023

DOI: 10.31909/26168774

УДК 378:001.891

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 26.11.2020 № 1471 the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category «B») on historical sciences (032 History and archeology).

Certificate of state registration of printed mass media KB series №22509-12409ІІР (01.12.2016).

**Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities: collection of scientific works.
Section: Historical Sciences. Izmil : RVB IDGU, 2023. Ed. 63. 182 p.**

ORGANIZING TEAM

Nikolayev Mykola – Chairman, Doctor of Historical Sciences, Professor (Izmil State University of Humanities, Ukraine); **Tsyganenko Lilia** – Co-Chairman, Doctor of Historical sciences, Professor (Izmil State University of Humanities, Ukraine); **Ardeleanu Constantin** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Dunarea de Jos University, Romania); **Barca Vitaliy** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of Archeology and Art History, Romania); **Drozdov Viktor** – PhD of Historical Sciences, Assistant Professor (Izmil State University of Humanities, Ukraine); **Enache George** – Doctor of Historical Sciences (University «Dunarea de Jos», Romania); **Croitoru Costin** – PhD of Historical Sciences, Researcher (Carol I Museum in Braila, Romania); **Kononenko Valeriy** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University, Ukraine); **Moroshan Natalia** – PhD of Historical Sciences (Izmil State University of Humanities, Ukraine); **Musteata Sergiu** – PhD of Historical Sciences («Ion Creanga» State Pedagogical University, Chisinau, Moldova); **Pasichnyk Natalia** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Ukraine); **Petkov Petko** – Doctor of Historical Sciences, Professor (University of Velikotyrnovo «St. st. Kiyil and Methodius», Bulgaria); **Popa Alexander** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Academy of Romania, Romania).

Responsible for the issue – Martynchuk Olena

Recommended for publication by the Academic Council of Izmil State University of Humanities (protocol № 3, 17.11.2023)

**The collection is registered in the international directories of periodicals
and scientometric databases:**

*Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI);
Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services; Directory of Open Access
Journals (DOAJ); European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
<http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/index>

*The collection includes scientific articles on topical issues of national and world history,
representing the topics of historical research from ancient times to the present. For researchers,
teachers, post-graduate students, students.*

Founder and Publisher – Izmil State University of Humanities

Editorial address: Izmil State University of Humanities,
Repina str, 12, Izmil, Odessa region, 68600. tel.: +380 (4841) 6-30-01, e-mail: nauka_idgu@ukr.net

*The texts of the publications were partially verified using the Unicheck plagiarism signs search
system as part of the project to support academic university publications..*

UNICHECK

© Izmil State University of Humanities, 2023
© The authors of articles, 2023

ЗМІСТ

Бондаренко Олександр

Теоретико-методологічні засади дослідження міської історії в сучасній вітчизняній історіографії..... 7

Вінцовський Тарас

Футбол в Одесі у період революції: приклад «Маккабі» в другій половині 1918 – 1919 роках..... 19

Гуз Анатолій

Результати співробітництва Служби Безпеки України з НАТО у 1991–2023 роках..... 30

Дроздов Віктор

Ізмаїл у радянській кінодокументалістиці 1940 х – початку 1950 х рр..... 41

Кірчева Лілія

Культурний код давньої української байки..... 53

Костенко Оксана, Сіропол Володимир

Розвиток та становлення освіти й науки України XIX ст. на уроках історії у середній школі на прикладі Імператорського університету Св. Володимира..... 61

Мелекєсцев Кирило

Історія України в контексті інформаційних впливів Угорщини..... 72

Морей Тетяна

Реформування військово-медичної служби першої половини XIX століття (на прикладі Київської губернії)..... 83

Петрова Наталія

«Свій-чужий-інший» в фольклорі етноконтактної зони: за матеріалами колекції П.Т. Маркушевського в Державному архіві Одеської області..... 92

Сустрєтов Анатолій, Цигульський Сергій

Правові акти як джерело вивчення історії грошового обігу..... 99

Татарко Ірина

Музеї як фактор збереження та популяризації історико-культурної спадщини національних меншин в Україні (на прикладі сіл Південної Бессарабії)..... 106

Тодоров В'ячеслав

Формування засад сталого розвитку територіальних громад українського Придунав'я з часткою румуномовного населення: історико-географічна ретроспектива..... 115

Циганенко Лілія

Трансфер населення після Другої світової війни: репатріанти та внутрішні переселенці (на матеріалах Ізмаїльської області 1944-1947)..... 125

Швець Олена

Зберігання віртуальних нумізматичних досліджуваних даних..... 137

Шевчук Тетяна

Дискусійні питання хронології київського та переяславського періодів життя Григорія Сковороди..... 154

Янцос Наталія

Історія українсько-румунських літературних взаємин XVII-XX ст.: особливості пізнання та взаєморецепції..... 164

CONTENT

Bondarenko Olexandr Theoretical and methodological principles of research urban history in modern domestic historiography.....	9
Taras Vintskovskiy Football in Odesa during the revolution: the example of «Maccabi» in the second half of 1918-1919.....	19
Huz Anatolii Results of cooperation of the Security Service of Ukraine with NATO in the years 1991–2023.....	30
Drozdov Viktor Izmail in the Soviet documentary films from the 1940s to the early 1950s.....	41
Kircheva Liliia The cultural code of an ancient Ukrainian fable.....	53
Kostenko Oksana, Siropol Volodymyr Development and formation of education and science in Ukraine in the 19th century at history lessons in secondary school based on the example of the Imperial university of St. Volodymyr.....	61
Mieliekiestsev Kyrilo History of Ukraine in the context of Hungary’s information influences.....	72
Morei Tetiana Military medical service reformation in the first half of XIX century (a case study of Kyiv governance).....	83
Petrova Nataliia «Own-foreign-other» in the folklore of the ethno-contact zone: materials from the collection of P. T. Markushevsky in the state archive of the Odesa region.....	92
Sustrietov Anatolii, Tsyhulskyi Serhii Legal acts as a source of studying the history of money circulation.....	99
Tatarko Iryna Museums as a factor of preserving and popularization of historical and cultural heritage of national minorities in Ukraine (by the example of Southern Bessarabia villages).....	106
Todorov Vyacheslav Formation of the principles of sustainable development of territorial communities of the Ukrainian Danube with a share of romanian-speaking population: a historical and geographical retrospective.....	115
Tsyganenko Liliia Population transfer after World War II: repatriants and internal displacements (based on the materials of the Izmail region 1944-1947).....	125
Shvets Olena Storage of virtual numismatic research data.....	137
Shevchuk Tetyana Controversial issues of the chronology of the Kyiv and Pereyaslav periods of Hryhorii Skovoroda’s life.....	154
Yantsos Nataliia The history of Ukrainian-romanian literary relations in the XVII-XX centuries: peculiarities of cognition and mutual reception.....	164

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH URBAN
HISTORY IN MODERN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
МІСЬКОЇ ІСТОРІЇ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Олександр Бондаренко

доктор історичних наук, доцент
E-mail: o.v.bondarenko.un@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8582-513X
Research ID: ABD-2888-2020
Центральноукраїнський національний
технічний університет, Україна

Olexandr Bondarenko

Doctor of History, Associate Professor
E-mail: o.v.bondarenko.un@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8582-513X
Research ID: ABD-2888-2020
Central Ukrainian National Technical
University, Ukraine

ABSTRACT

The article attempts to analyze the state of development of such important theoretical and methodological foundations of the study of urban history as the definition of the concept of "city", its typology and functional purpose in modern domestic historiography, clarification of the main achievements in the study of this problem and questions that have not found their sufficient illumination. The conducted analysis gives reasons to claim that over the past decades, there has been a significant growth of research interest in the raised problem, which eventually transformed into a stable scientific direction. This testifies to the scientific development of urban history not only at the factual, but also at the theoretical, methodological, and conceptual levels. The author emphasized that the majority of researchers adhere to the opinion that an obvious single definition of the concept of «city» generally does not exist and cannot exist. Such a statement is justified by the fact that, firstly, the city, being a complex system, appears to the researcher from one or more sides. And depending on the tasks, one or another direction in urbanism is able to pass off these aspects as universal principles. Secondly, cities develop both in space and in time, so they cannot be similar to each other like billiard balls from the same set. Therefore, when it is impossible to give an unambiguous interpretation, the question arises regarding the classification of cities, however, even here researchers enter the shaky ground of uncertainty, since there are a thousand ways to classify this material according to its political, economic or social characteristics. The author emphasized that today in the national historiography there is a certain change in the direction of the development of urban history. Using the experience of foreign and domestic researchers led scientists to think about the futility of trying to define the city using a frozen set of criteria and signs, as it was done before. Scientists are gradually beginning to understand the city first of all as a complex, dynamic socio-cultural universe, which causes a change in the paradigm of knowledge about the city in general. Therefore, in modern Ukrainian historiography, studies of the urban phenomenon, which have an interdisciplinary character, are becoming the most relevant. It can be argued that a new approach is being formed in the study of the city, which takes into account its multifunctionality, the combination of various functions in it - economic, administrative, cultural. Considering the complexity of the problem raised and the need for its further study, the issue of developing a toolkit, systematizing methodological approaches, research principles and methods, and forming the subject field of urban history is urgent.

Key words: city, urban history, theoretical and methodological principles, typology of cities, functions of cities, modern domestic historiography.

Постановка проблеми. Кардинальні трансформації, що відбуваються практично в усіх сферах життя сучасного суспільства, спонукають по-новому осмислити чимало фактів, явищ і процесів, котрі є невіддільними складниками та ключовими елементами світового історичного процесу. Якраз до таких явищ, безперечно, належить місто.

Виняткова роль міста у творенні господарських, політичних, культурних підвалин цивілізації ставить завдання дослідження закономірностей його постання й розвитку на одне з центральних місць у світовій та сучасній вітчизняній історичній науці.

Зусиллями багатьох дослідників місто стало усвідомлюватися як багатогранний соціально-історичний феномен, що потребує комплексного вивчення. Місто, породжене самим плином світового історичного процесу, змінювало свої функції та соціокультурний зміст разом зі змінами історичних епох та цивілізацій. Будучи водночас відносно самостійним явищем й активним чинником історичного процесу, місто безпосередньо впливало на ті чи інші складники цивілізаційного розвитку. Зважаючи саме на це, всебічне дослідження міста є одним з ключових проблем сучасної історичної науки. Дослідження міста як історичного феномена є актуальною науковою та науково-практичною проблемою

Визначення поняття, сутності й типу міста є інструментом розуміння розвитку цієї «структури». Адже недостатній рівень їхнього опрацювання ускладнює наукове розв'язання важливих проблем міської історії. Все це заважає формуванню всебічної та адекватної картини стану її дослідження, що врешті призводить до плутанини щодо чисельності міст та міського населення в науковій літературі й відкриває можливість щодо прояву однобічності та дослідницького суб'єктивізму. Як цілком слушно наголошує відома дослідниця міської історії Я. Верменич, «багатовіковій історії міст присвячено велику кількість літератури, однак теорія містознавства, його понятійний і категоріальний апарати лишаються, принаймні в Україні, слабо розробленими» (Верменич, 2004: 22). Якраз через це важливо з'ясувати бачення сучасних вітчизняних науковців стосовно теоретико-методологічних засад міської історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового доробку з порушеної проблеми засвідчує, що вона неодноразово ставала предметом студіювання. Певне відображення ця тема знайшла в публікаціях авторів імперського періоду. Вони заклали основи формулювання засадничого поняття «місто», яке асоціювалося з поселенням, котре мало відповідний юридичний статус та яке населяла значна кількість мешканців, переважним заняттям яких була торгівля та промисловість. Тоді ж сформувалася думка щодо тотожності значень понять «місто» й «торгово-індустріальний» центр, що стала тоді домінантною.

Порушена проблема знайшла певне зображення і в радянській історіографії, насамперед, у працях 1970–1980-х рр. Більшість тогочасних дослідників дотримувалися думки, що місто, як економічне явище, водночас було й «правовою категорією, а сам процес містоутворення полягав в еволюційній зміні економічної функції поселення й супроводжувався зміною його правового статусу» (Бондаренко, 2021а: 50).

З початку 2000-х рр. у вітчизняній історіографії спостерігається істотне зростання наукового зацікавлення до теоретико-методологічних проблем міської історії, внаслідок чого ця тема знайшла чільне місце в сучасній вітчизняній історичній науці та стала предметом студіювання для багатьох вітчизняних дослідників. Так, проблеми дефініції і генези міста в науковій спадщині М. Вебера, теоретико-методологічні підвалини історичної урбаністики, історію міст і сіл як об'єкт дослідження розробляє Я. Верменич (2004, 2009, 2011). Типологію та динаміку зміни кількості міських поселень півдня України впродовж другої половини XIX – початку XX ст. розглянула В. Константінова (2010).

Питання дефініції поняття «місто», його типології та функціонального призначення у науковій літературі студіював автор цієї статті (Бондаренко, 2020, 2021). О. Прищепа дослідила специфіку приватновласницьких міст Волині у складі царської Росії другої половини XIX – початку XX ст. (Прищепа 2010). Спробу власної типології на прикладі

міських поселень Волині здійснила О. Карліна (2010). Типологію міст Наддніпрянської України через контекст формування культури підприємницької діяльності у другій половині XIX – на початку XX ст. проаналізувала Т. Водотика (2014).

Основні здобутки сучасної вітчизняної історіографії щодо дослідження українських міст у складі Російської імперії охарактеризувала В. Шандра (2019). З'ясовував поняття містечок правобережжя України кінця XIX – початку XX ст. О. Комарніцький (2004). М. Кавун запропонував своє визначення поняття «місто» у контексті регіональної специфіки урбанізації південної України (Кавун, 2003). Типологізацію повітових міст південної України здійснив В. Бушин (2011).

Певні аспекти теоретико-методологічних основ історії міст у різних регіональних та хронологічних межах знайшли відображення в конкретно-історичних дослідженнях А. Гуменюка (1993), С. Єсюніна (2015), Л. Циганенко (2009, 2021), Д. Чорного (2007) та багатьох інших.

Метою статті є аналіз стану розроблення таких важливих теоретико-методологічних засад дослідження міської історії як визначення поняття «місто», його типологія та функціональне призначення в сучасній українській історіографії, з'ясування основних здобутків у вивченні цієї проблеми та питань, що не знайшли свого достатнього висвітлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри те, що місто давно є об'єктом дослідження і про нього написано та опубліковано безліч праць, однак, на переконання сучасних містознавців, передчасним є твердження щодо розроблення універсальної та комплексної теорії розвитку міст і чітких довершених дефініцій, адже процес нагромадження та досягнення матеріалу триває й досі. Серед недостатньо розроблених теоретико-методологічних підвалин студіювання цієї проблеми виокремимо передусім дефініцію самого поняття «місто», критерії розподілу основних типів поселень на міські та сільські, класифікацію міст за соціально-економічним потенціалом. Наукове трактування поняття «місто», що знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими, формує понятійно-термінологічний апарат, яким послуговується історична наука та історична урбаністика зокрема. Проблема щодо змісту цього багатогранного поняття з'явилася щонайменше у першій половині XIX ст. й була спричинена співіснуванням багатоманітних форм міських поселень та віддзеркаленням феномену міста в громадській свідомості й демографічній та адміністративній статистиці, звідки й була запозичена історичною наукою.

З відновленням української незалежності суттєво підвищився інтерес до вітчизняної історії, що спричинило розширення кола наукових проблем, поповнення дослідницького поля новими напрямками, одним з яких є міська історія. «Міська історія (urbanhistory), – стверджує О. Бетлій – без перебільшення один із найскладніших, найвимогливіших, але водночас найпривабливіших напрямів історичних досліджень. Попри те, що в Україні вона тільки розширює коло своїх прихильників, у західній історичній науці її розквіт триває від насичених подіями 1960-х років» (Бетлій, 2018: 9).

Істотне зростання чисельності наукових праць з міської історії спричинило пошук нових теоретико-методологічних засад у цій сфері. Ключовою теоретико-методологічною проблемою міської історії, що зумовлена її предметно-об'єктною та функціональною визначеністю є формування відповідного понятійно-термінологічного апарату, який в ідеалі повинен дати змогу дослідникам послуговуватися універсальними як з географічного так і з хронологічного погляду поняттями, конкретизованими щодо міської історії, що підносяться до рівня категорій. Першорядним з них, безперечно, є поняття «місто».

Поняття «місто», на переконання дослідників, багатогранне та неоднозначне, дослідженню якого присвячено чимало праць представників різних сфер наукового знання: архітектури, географії, історії, філософії, соціології, культурології тощо. Всю сукупність визначень поняття «місто», які були розроблені в межах концептуальних підходів зарубіжних та вітчизняних учених впродовж століть, годі охопити в одній статті. Однак для

повноти дослідження слід з'ясувати трактування міста як специфічної соціальної цілісності, у межах якої відбувалися процеси урбанізації. Зауважимо, що тут не буде розглядатися трактування поняття «місто» в філософській, соціологічній, економічній, культурологічній, географічній науковій літературі. Увага буде зосереджена на визначенні цього феномена виключно в публікаціях істориків.

Поза всяким сумнівом, найсуттєвіший внесок у розроблення теоретико-методологічних засад міської історії зробила Я. Верменич, яка наголошує, що оскільки «життєві цикли локальних цивілізаційних утворень, якими є міста, різняться настільки, що порівняльний їх аналіз виявляється надзвичайно утрудненим. Тому так важливо по можливості чітко окреслити зміст поняття «місто» і визначити принципи типологізації міст» (Верменич, 2011: 63).

Важливою, в контексті нашого дослідження, є її схема розрізнення західноєвропейського та східного типу міст. На переконання дослідниці, європейський тип міста в основі своїй є раціональним тому, що розвиток такого міста регулюється передусім ринком. Зате азійський тип міста, до якого власне й належала більшість міст російської імперії, переважно не відповідали цьому критерію, оскільки в основі його розвитку були посадові злочини, лихварство, спекуляції, військова здобич. З огляду на це, вчена переконана, що «азійський тип міста є нераціональним у самій своїй суті» (Верменич, 2011: 81). Для аргументації своїх висновків Я. Верменич, наводить слова М. Вебера, котрий вважав, що російські міста «ніколи взагалі, за небагатьма винятками, не користувалися такою ж свободою, як західні» (Верменич, 2011: 81). Зауважимо, що як і більшість західних містознавців, дослідниця поділяє думку М. Вебера, котрий оцінював російське місто як східне, у якому формувалось не право громадянства, а місто поставало як тимчасовий союз людей, що осіли в ньому й були об'єднані виконанням спільних державних і громадських повинностей та привілеями й визначав місто як символ інертності та застою (Верменич, 2011: 81).

Я. Верменич докладно з'ясувала внесок М. Вебера щодо формування наукових підвалин урбаністики, її методологічних засад, концептуального осмислення образу міста та критеріїв й принципів його визначення. Дослідниця наголосила, що саме він був «першим, хто наважився дослідити місто як соціально-географічний феномен, у всій складності його системоутворюючих ознак і у процесі його тривалої еволюції на різних континентах», ставши основоположником системного підходу до визначення міста як специфічного об'єднання громадян й фундатором широко відомого нині напряму серед суспільних наук під назвою «urban history» (Верменич, 2009: 7).

Аналіз ідей М. Вебера стосовно теоретико-методологічних основ сучасного йому міста, дав змогу Я. Верменич дійти слушного висновку, що вони постали фундаментом урбаністики, оскільки узагальнили чимало характерних для міст сутнісних функцій – фіскально-економічних, військових, соціальних та культуроформувальних. Адже, стверджує вчена, він «досліджував міста і як локальні центри економік, і як ринок, і як корпорації городян» (Верменич, 2009: 14).

Високо оцінюючи внесок М. Вебера в теоретичні основи міської історії, Я. Верменич підкреслила, що він розв'язав низку взаємозалежних завдань – узагальнив визначення міста як складного суспільного явища, з'ясував обставини зародження міст, простежив роль масштабної цивілізаційної структури їхнього розвитку, виробив узагальнену типологію міст. Насамкінець, учена наголосила, що «жоден містознавець у світі не може пройти повз ту неймовірно пістряву і водночас блискуче впорядковану картину міського розвитку, яка вийшла з-під пера М. Вебера» (Верменич, 2011: 66).

М. Кавун акцентував на тому, що єдина прийнятна дефініція поняття «місто» відсутня, так само як і відсутні загальні критерії міста. Одночасно автор підкреслив необхідність врахування у визначенні міста ролі його адміністративного статусу, економічного, насамперед розвитку ремесла, торгівлі й промисловості та соціокультурного

– протилежність сільському укладу життя та інші чинники. Найефективнішим у студіюванні міста як багатовимірного та поліфункціонального феномена вчений визнає системний підхід – передусім в географії, архітектурі, екології, соціології, тому, на його думку, потрібно розглядати місто як складну систему, оскільки за такої умови визначення міста, його структури будуть неоднаковими в різних галузях гуманітарних знань. Учений наголосив, що «специфіку міста як гео-соціо-культурної системи доцільно розглядати у різних вимірах: територіально-географічному; архітектурно-планувальному; соціально-економічному – насамперед, через діяльність підприємств як економічного підґрунтя розвитку міста; соціально-політичному; культурному, інтелектуальному – як умови створення та функціонування міського соціуму і як продукту діяльності населення певного міста» (Кавун, 2003: 7–8).

Важливо, що М. Кавун запропонував своє визначення міста як об'єкта дослідження, враховуючи регіональну своєрідність урбанізації південної України. На його думку, місто – це, по-перше, населений пункт з відповідним правовим статусом, по-друге, функціонування його як системи з постійними територіально-географічними ознаками, архітектурно-просторовим розв'язанням, соціальною структурою, за умови відсутності кардинальних змін хоча б двох компонент водночас; по-третє, реалізація міста як центру впливу – адміністративного, економічного чи військового на навколишню територію; по-четверте, наявність специфічного укладу життя, відмінного від сільського; по-п'яте, ідентифікація поселення самими мешканцями як міста з відповідним його протиставленням населеним пунктам інших типів (Кавун, 2003: 8). На наше переконання, запропоноване визначення міста М. Кавуном, цілком доречне до певних типів міських поселень.

Своє бачення порушеної проблеми виклав Д. Чорний, який підкреслив, що в центрі уваги його дослідження знаходяться лише офіційно визнані міста лівобережної України, оскільки вибір офіційних міст як основного об'єкта вивчення зумовлений необхідністю дотримання принципу історизму. «Адже будь-яке розширення їх кола за рахунок так званих «фактичних міст», фабрично-заводських селищ, містечок, посадів, включення до числа міст значних за чисельністю населення пунктів, що офіційно вважалися селами, може суттєво змінити суспільно-політичний вимір доби, спотворити реальні процеси» (Чорний, 2007: 23). Ставлення до такого підходу сформулювала В. Константинова, наголосивши, що задекларований Д. Чорним підхід є цілком прийнятним для досліджень, що стосуються історії міст, проте не підходить до вивчення урбанізаційних процесів, в які включаються не тільки офіційні міста, а й інші офіційні міські поселення, а деякою мірою – й «неміські» поселення, куди поступово досягав міський спосіб життя» (Константинова, 2010: 107).

Суттєвий внесок у розроблення теоретико-методологічних підвалин міської історії, зокрема щодо проблеми дефініції поняття «місто», його функціональної типології зробила авторка ґрунтовної монографії, присвяченої студіюванню процесу урбанізації на півдні України за пореформеної доби В. Константинова. Вчена акцентувала, що дослідники у визначенні поняття «місто» найчастіше звертають увагу на такі моменти: по-перше, на просторову організацію та скупчення людей, споруд, речей, стосунків тощо; по-друге, на виокремлення особливих видів міської діяльності, насамперед несільськогосподарської, та підкреслення її якісної специфічності (інтенсивність, різноманітність, диференційованість, концентрованість, диференційованість тощо); по-третє, на виокремленні міського способу життя; по-четверте, на наявності офіційного статусу міста; по-п'яте, на місці в системі розселення населення; по-шосте, на визначенні міста як своєрідного штучного життєвого середовища та системи взаємодії просторових, соціальних, економічних середовищ; по-сьоме, погляд на місто як на особливий концепт культури (Константинова, 2010: 94–95). Така ситуація, на думку В. Константинової, є однією з головних проблем урбаністики, оскільки відсутній консенсус в оцінці міста як ключа до розуміння урбанізації та урбанізаційного процесу. Щоб підкреслити таке становище, авторка наводить іронічне висловлювання Є. Перчика, – «що таке місто скаже всякий, крім урбаніста» (Константинова,

2010: 94).

Дослідниця щодо питання формулювання терміну «місто» схильна, з певними застереженнями, до критерію Б. Миронова, котрий вважав, що «містами є ті поселення, які визнавались за міста самими сучасниками... Ми маємо справу з містом кожного разу, коли його мешканці вважали, що вони проживали в місті» (Константинова, 2010: 95). Щоправда, В. Константинова вбачає певну неузгодженість у такому формулюванні, оскільки вважає врахування позиції лише мешканцями населеного пункту недостатньою, пропонуючи зважати на сприйняття того чи іншого населеного пункту й «неміським» населенням, котре проживало в навколишніх поселеннях та сучасниками, що мешкали в інших населених пунктах і були авторами статистичних чи інших матеріалів. Однак, на переконання авторки, позиція тодішньої офіційної влади щодо статусу населеного пункту зазвичай була визначальною. Вона підкреслила, що «ця позиція, як правило, була визначальною при класифікації населених пунктів укладачами статистичних та довідкових матеріалів, вона ж суттєво впливала на сприйняття поселення його мешканцями та оточуючим населенням (попри це ми аж ніяк не схильні казати про повний збіг «образу міста» і його офіційного статусу)» (Константинова, 2010: 95–96).

Поза тим, В. Константинова наголошує, що офіційний розподіл населених пунктів на «міські» й «неміські» та їхня типологія, що використовувалася в Російській імперії, здебільшого були не ідеальними та часто не враховували реальність щодо розвитку поселень. Консервативність імперської влади, складність зміни статусу населених пунктів та низка інших факторів, спричиняли повільну зміну чисельності офіційних міських поселень, що не відображало справжні темпи урбанізації (Константинова, 2010: 99).

Типологізацію повітових дореформені міста півдня України за особливостями формування та функціональної структури їхніх економік здійснив В. Бушин. Ґрунтуючись на типології походження міст, запропонованої В. Тимофієнком (Тимофеєнко, 1984), учений всі міста розподілив на три групи: адміністративні центри, торгові та військові міста. Аналізуючи першу з них, автор указав на дві специфічні і риси – перша, що була притаманна практично всім міським поселенням цього типу, полягала у тому, що вони появлялися на місці запорозьких зимівників, котрі були перетворені у військові слободи; друга – полягала у практиці численних перейменувань та перенесень цих міст, що пояснюється панівною адміністративною функцією щодо виникнення міст. На думку В. Бушина, їхня поява була зумовлена управлінською доцільністю та необхідністю контролю за територією краю. Зміна планів стосовно розвитку цього регіону спричиняла і зміну меж повітів, що, відповідно, викликало пошук нових, пристосованіших для виконання цієї функції місць (Бушин, 2011: 83-84). Щодо групи військових міст, дослідник зробив висновок, що в момент заснування їхньою основною функцією була оборонна, позаяк адміністративна з'являлася пізніше, передусім через втрату військового значення і становища прикордонного міста (Бушин, 2011:84).

О. Карліна запропонувала трактувати містечка Волині як специфічний тип поселень доіндустріального суспільства. Авторка простежила зміни економічного стану містечок, соціальну і професійну структуру людності, місце та роль у культурно-просторовому вимірі Волині впродовж ХІХ ст. Дослідниця дійшла слушного, на нашу думку, висновку, що частина містечок розвивалася високими темпами та наближалися до статусу міст, інші занепадали й переходили до категорії сіл, а чимало з містечок залишалися невеликими поселеннями аграрного типу з низьким розвитком ремесла й торгівлі. Такий розвиток містечок, зауважила О. Карліна, був зумовлений історично (Карліна. 2010: 28).

Крім того, вчена підкреслила, що «сталій дефініції категорії «містечко» немає «і не може бути де-факто» в науковій літературі, адже вона повинна враховувати хоча б основні критерії, співвідносні до досліджуваної території й часу. Уже сам їх вибір стає проблемою» (Карліна. 2010: 32). На думку дослідниці, основними критеріями, які найчастіше вживається при визначенні типології міст є критерій кількості населення, його професійна

структура тощо. Тому О. Карліна наголошує, що містечка Волині у XIX ст. характеризуються чималою кількістю різних типів: від звичайних поселень сільського типу й до великих торгово-промислових міських центрів. З огляду на це, вважає вчена, містечка можна визначати як особливий тип поселень, що наділені функціями адміністративного, економічного та культурного центрів порівняно із малими сільськими регіонами, в яких, зазвичай, не було міст. За їхніми функціями містечка можна типологізувати на торгові, промислові, торгово-промислові та освітні (Карліна, 2010: 32).

Питання теоретико-методологічних підвалин міської історії розглядали автори монографій та дисертаційних робіт. Приміром, А. Гуменюк за критерій типологізації взяв не тільки адміністративну функцію міст, які він досліджував, а й торгово-промислову активність містян та їхню чисельність (Гуменюк, 1993: 9-19), цим самим доповнивши існуючу тоді типологію міст.

Аналіз містоутворювальних чинників дав змогу С. Єсюніну виокремити міста Подільської губернії другій половини XIX – початку XX ст. за їхніми панівними функціями: до першої групи він відніс великі багатофункціональні міста, які здійснювали адміністративні, військові, промислові, транспортні, культурні, освітні та інші функції, які поширювались не тільки на подільській регіон, а й загалом на територію правобережної України. Крім того, дослідник вирізняв середні багатофункціональні міста регіонального значення, промислово-торгові міста, транспортне місто, що мало державне значення та міста, в яких домінуючою була адміністративна функція (Єсюнін, 2011: 17).

З'ясував поняття містечок, демографічний, конфесійний та національний склад їхнього населення на території правобережної України кінця XIX – початку XX ст.) О. Комарніцький. Автор розглянув критерії, за якими поселення визнавалося містечком, проаналізував їхню чисельність, статевий та етнічний склад населення містечок. При визначенні містечок дослідник запропонував орієнтуватися на переважання торговельно-промислової зайнятості, на домінування серед жителів міщан, функціонування міщанського самоврядування, чисельність населення містечок, які нерідко за цим показником переважали міста (Комарніцький, 2004: 120-125).

Свій внесок в розроблення теоретико-методологічних підвалин міської історії зробила О. Прищепа. Аналізуючи історіографію імперської доби, вона звернула увагу на класифікацію волинських міст у працях О. Вороніна й В. Семенова-Тянь-Шанського. Вчена зауважила, що здійснений О. Вороніним ґрунтовний економічний та соціальний аналіз приватновласницьких міст Волині та дослідження характеристик міського населення, діяльності міського самоврядування, становища міського господарства дозволили йому зробити висновок стосовно негативного ефекту правового статусу цих поселень, котрий гальмував їхній розвиток. На думку дослідниці, аргументи автора були б значно переконливіші, якби він провів порівняння приватновласницьких міст із іншими містами Волині (Прищепа, 2010: 11). Крім того, О. Прищепа зазначила, що О. Воронін першим з науковців зауважив, що деякі містечка Волині як за кількістю населення так і за багатьма економічними показниками були попереду повітових міст. Ця теза, на переконання вченої, згодом була розвинута відомим дослідником В. Семеновим-Тянь-Шанським, котрий намагався ліквідувати невідповідність стосовно необ'єктивного застарілого порядку поділу поселень на сільські та міські, які існували в імперській Росії та проявлялася у зарахуванні до офіційних міст населених пунктів, що фактично не мали жодного економічного значення, й водночас містами нерідко не визнавалися достатньо розвинуті з економічного погляду (Прищепа, 2020: 12).

Зауважимо, що О. Прищепа не погодилася з висновком В. Семенова-Тянь-Шанського щодо того, що ряд адміністративних (повітових) центрів не мали статус міста оскільки не «доросли» ще до дійсних промислових міст. Через це дослідниця справедливо зазначила, що в дослідженні розглядаються міста не лише з погляду торговельно-промислової

активності, а й з обов'язковим врахуванням інших їхніх функцій, зокрема адміністративних, культурно-освітніх, військово-стратегічних тощо (Прищепа, 2020: 13).

Розглядаючи дослідницьке поле історії міст у зарубіжній та українській історіографії О. Бетлій зауважила, що транснаціональний критерій «дає змогу вийти з вузьких національних рамок і подивитися на міста не тільки в історичній, але й у світовій перспективі» (Бетлій, 2018:14). Оскільки розвиток міст, стверджує авторка, відбувається не у вакуумі, то в його визначенні спостерігаються запозичення практик і моделей, що вже були апробовані та схвалені в інших містах. Тому, на думку вченої, «типологія міст на практиці означає те, що дослідження типологічно близьких міст дає змогу зрозуміти їхній розвиток і сутність набагато глибше, ніж порівняння розвитку міст у межах однієї держави» (Бетлій, 2018: 14). О. Бетлій дійшла висновку, що переосмислення міського простору з погляду транснаціональної міської історії сприятиме розширенню просторових рамок аналізу та виходу «на інший рівень взаємообміну ідей та процесів, що вплинули на формування міст такими, якими ми їх можемо зафіксувати сьогодні» (Бетлій, 2018: 14). Дослідниця, до того ж, зазначила, що міська історія достатньо складний напрям історичних досліджень, і робота в цьому методологічному полі може привести науковця в «пастку чітко не окреслених червоних ліній, за якими завершується міська й починається якась інша історія» (Бетлій, 2018: 15).

Звертаючись до теоретико-методологічних основ міської історії через контекст творення культури підприємництва індустріального типу Т. Водотика вважає за доцільне створення окремої типології, враховуючи динаміку прогресу модернізаційних процесів. Авторка запропонувала виокремити міста-піонери, в котрих формування індустріального суспільства відбувалося пришвидшеними темпами, що створювало умови щодо якісно нового підприємництва. Серед цих міст учена називає Катеринослав, Харків, Київ, Одесу, які за пореформеної доби демонстрували чималу динаміку зростання та формування інфраструктури підприємництва, передусім високу частку міського населення, зайнятого в торгівлі, промисловості, сфері послуг (Водотика, 2014: 158). Інший полюс, стверджує дослідниця, займали міста-аутсайтери, що не скористалися можливостями пореформеної доби повною мірою. Через це фактично в межах традиційного суспільств залишилися Бердичів, Дубно, Луцьк, Рівне, Бердичів, Дубно. Тому, вважає Т. Водотика, для цих міст характерним було мінімальне зростання населення, домінування ремесла, примітивної торгівлі, відсутність новітніх інфраструктурних проектів. Частину міст, в котрих поєднувались як індустріальні, так і традиційні риси авторка розмістила між цими крайніми полюсами. Співвідношення традиційного й індустріального, на її думку, зумовлювалось становищем міста як адміністративного центру (саме такими були Херсон та Житомир), або центру певної галузі (до таких належали Бахмут, Єлисаветград та Олександрівськ) або ж економічного центру (Луганськ, Миколаїв) (Водотика, 2014: 158). Ключовим завданням визначення типу міста, наголосила Т. Водотика, є його становище в координатах індустріальної модернізації, його успішний чи не успішний поступ від традиційності до модерності. Врешті, на думку дослідниці, тип міста визначався не тільки набором певних зовнішніх ознак, приміром вигідне географічне становище, наявність ярмарку, залізниці тощо). Якраз підприємницький потенціал створював сприятливі умови, а інколи навіть був промотором їхнього формування (Водотика, 2014: 168).

Підсумовуючи огляд сучасної вітчизняної історіографії, присвяченої вивченню українського міста у складі російської імперії XIX ст., В Шандра зауважила, «що в останні роки суттєво зріс інтерес істориків до міста, йде активний процес накопичення знань, фактографічних даних, фіксації подій і явищ, з'ясування спільних та регіональних особливостей міст в Україні, однак концептуальне узагальнення зібраних даних помітно відстає» (Шандра, 2019: 26).

Висновок. Отже, аналіз стану розроблення історії міст та основних її теоретико-методологічних засад в сучасній вітчизняній історіографії дає підстави стверджувати, що

за останні десятиліття відбулося істотне зростання дослідницького зацікавлення до порушеної проблеми, яке зрештою трансформувалося в сталий науковий напрям. Це засвідчує науковий доробок з міської історії не тільки фактографічного, але й теоретико-методологічного та концептуального рівнів. За період незалежності українські історики підготували цілу низку серйозних конкретно-історичних й теоретико-методологічних праць. Найбільший внесок у дослідження історії міст та з'ясування її концептуальних засад, зокрема визначення типології, сутності й типу міста, що є інструментом розуміння процесу розвитку цієї «структури», зробили праці Я. Верменич, В. Константінової, О. Прищепи, Д. Чорного. До цих проблем зверталися О. Бетлій, О. Бондаренко, В. Бушин, Т. Водотика, С. Єсюнін, М. Кавун, О. Карліна, В. Шандра та інші.

Численні спроби знайти універсальне визначення поняттю «місто» так ні до чого і не привели, а більшість дослідників, зрештою, доходять висновку, що місто є щось протилежне селу, але й в цьому разі виявляються свої складнощі. Вони дотримуються думки, що очевидного єдиного визначення поняття «місто» загалом немає і бути не може. Таке твердження аргументується тим, що по-перше, місто, будучи складною системою, постає перед дослідником однією або кількома сторонами. І в залежності від поставлених завдань той чи інший напрям в урбаністиці здатний видавати саме ці сторони за універсальні принципи. По-друге, міста розвиваються як в просторі, так і в часі, через те не можуть бути схожі один на одного як більярдні кулі з одного комплекту. Отже, при неможливості дати недвозначне тлумачення, з'являється питання стосовно класифікації міст, утім і тут дослідники заходять на нетвердий ґрунт невизначеності, оскільки є тисяча способів класифікувати цей матеріал відповідно до його політичних, економічних або ж соціальних характеристик.

Попри те, що зазначена проблема порушується в сучасній вітчизняній історіографії, однак, як свідчить аналіз, вона недостатньо вивчена й до сьогодні, що спонукає до подальшого її дослідження. Актуальним насамперед є питання напрацювання інструментарію, систематизації методологічних підходів, принципів і методів, формування предметного поля міської історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бетлій О.В. Міська історія: окреслення дослідницького поля. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2018. Вип. 26. С. 9–17.

Бондаренко О.В. Міста Наддніпрянської України за імперської доби (1785–1917 рр.): історіографічний дискурс: монографія. Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2021а. 364 с.

Бондаренко О.В. Соціально-економічні та соціокультурні процеси в містах Наддніпрянської України в 1785–1917 рр.: історіографія : дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06; Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав. 2021. 455 с.

Бондаренко О.В. Типологія міст Наддніпрянської України останньої чверті XVIII – початку XX ст. у науковому дискурсі імперської доби. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Випуск 60. К., 2020. С. 24–34.

Бушин В.С. Типология уездных городов Новороссии последней четверти XVIII – середины XIX столетия. *Славянский альманах* 2010. М., «Индрик», 2011. С. 79–93.

Верменич Я.В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.

Верменич Я.В. Проблеми дефініції і генези міста у науковій спадщині М. Вебера. *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2009. Вип. 11. С. 7–18.

Верменич Я.В. *Теоретико-методологічні проблеми історичної урбаністики*. Український історичний журнал. 2004. № 3. С. 21–38.

Водотика Т. Типологія міст Наддніпрянської України в контексті формування культури підприємництва в другій половині XIX – на початку XX ст. *Регіональна історія України*. К., 2014. Вип. 8. С. 155–168.

Гуменюк А.О. Міста Правобережної України в другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02.. К., 1993. 16 с.

Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Поділ., 2011. 20 с.

Кавун М. Походження та рання історія міста Катеринослава: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01: Історія України; Дніпропетровськ, 2003. 21 с.

Карліна О.М. Волинське містечко XIX ст.: міський чи сільський тип поселення? *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2010. №1: Історичні науки. С. 28–33.

Комарніцький О.Б. Українське містечко: поняття, демографічний, етнічний і конфесійний склад населення (на матеріалах Правобережної України кінця XIX – початку XX ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 12. С. 120–129.

Константинова В.М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861 – 1904 роки). Запоріжжя: АА Тандем, 2010. 596 с.

Прищеп О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010. 287 с.

Тимофеєнко В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века: монография. Ин-т истории АН УССР. Киев: Наукова думка, 1984. 217 с.

Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII – 1917 рр.). Ізмаїл: СМІЛ, 2009. 384 с.

Циганенко Л.Ф. Розвиток придунайських міст в XIX – на початку XX ст.: історіографія питання. *Дунайські читання*. Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ-ІДГУ, 2021. С. 90–100.

Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 304 с.

Шандра В. Українське місто у складі Російської імперії XIX ст.: огляд сучасної вітчизняної історіографії. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). К.: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 10–26.

REFERENCES

Betliy O.V. (2018). Mis'ka istoriya: okreslennya doslidnyts'koho polya [Urban history: delineation of the research field]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Istoriya Ukrayiny. Ukrayinoznavstvo: istorychni ta filosof's'ki nauky»*. Kharkiv. Vyp. 26. P. 9–17. [in Ukrainian].

Bondarenko O.V. (2020). Typolohiya mist Naddnipyrians'koyi Ukrayiny ostann'oyi chverti XVIII – pochatku XX st.u naukovomu dyskursi impers'koyi doby [Typology of the cities of Dnieper Ukraine in the last quarter of the 18th - beginning of the 20th centuries in the scientific discourse of the imperial era]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats'*. Vypusk 60. K. P. 24–34. [in Ukrainian].

Bondarenko O.V. (2021a). Mista Naddnipyrians'koyi Ukrayiny za impers'koyi doby (1785–1917 rr.): istoriohrafichnyy dyskurs: monohrafiya [Cities of Dnieper Ukraine during the imperial era (1785–1917): historiographical discourse: monograph]. *Kropyvnyts'kyi: Vydavets' Lysenko V.F.* 364 p. [in Ukrainian].

Bondarenko, O.V. (2021). Sotsial'no-ekonomichni ta sotsiokul'turni protsesy v mistakh Naddnipyrians'koyi Ukrayiny v 1785–1917 rr.: istoriohrafiya: [Socio-economic and socio-cultural processes in the cities of Trans-Dnieper Ukraine in 1785–1917: historiography] dys. ... d-ra ist.

Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 63

nauk: 07.00.06; Universytet Hryhoriya Skovorody v Pereyaslavi. Pereyaslav. 455 p. [in Ukrainian].

Bushyn V.S. (2011). Typolohyya uezdnykh horodov Novorossyy posledney chetverty XVIII – seredyny XIX stoletyya [Typology of county towns of Novorossia in the last quarter of the 18th - mid-19th centuries]. Slavyanskyy al'manakh 2010. M., «Yndryk». P. 79–93. [in Ukrainian].

Chornyy D.M. (2007). Po livyy bik Dnipra: problemy modernizatsiyi mist Ukrayiny (kinets' XIX – pochatok XX st.) [On the left side of the Dnipro: problems of modernization of Ukrainian cities (end of the 19th - beginning of the 20th century)]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. 304 p. [in Ukrainian].

Humenyuk A.O. (1993). Mista Pravoberezhnoyi Ukrayiny v druhiy polovyni XIX st.: [Cities of the Right Bank of Ukraine in the second half of the 19th century.] avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02.. K. 16 p. [in Ukrainian].

Karlina O.M. (2010). Volyns'ke mistechko XXI st.: mis'kyi chy sil's'kyi typ poselennya? [Волинське містечко XIX ст.: міський чи сільський тип поселення?] Nauk. visn. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky. Luts'k. №1: Istorychni nauky. P. 28–33. [in Ukrainian].

Kavun M. (2003). Pokhodzhennya ta rannya istoriya mista Katerynoslava: [Origin and early history of the city of Katerynoslav] avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01: Istoriya Ukrayiny; Dnipropetrovs'k. 21 p. [in Ukrainian].

Komarnits'kyi O.B. (2004). Ukrayins'ke mistechko: ponyattya, demohrafichnyy, etnichnyy i konfesiynyy sklad naselennya (na materialakh Pravoberezhnoyi Ukrayiny kintsya XIX – pochatku XX st.) [Ukrainian town: concept, demographic, ethnic and religious composition of the population (based on the materials of Right Bank Ukraine of the late 19th and early 20th centuries)]. Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho derzhavnoho universytetu. Istorychni nauky. Kam'yanets'-Podil's'kyi: Oiyum. T. 12. P. 120–129. [in Ukrainian].

Konstantinova V.M. (2010). Urbanizatsiya: pivdenoukrayins'kyi vymir (1861 – 1904 roku) [Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861 – 1904 роки)]. Zaporizhzhya: AA Tandem. 596 p. [in Ukrainian].

Pryshchepa O. P. (2010). Mista Volyni u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Cities of Volhynia in the second half of the 19th - at the beginning of the 20th century.] Rivne: PP DM. 287 p. [in Ukrainian].

Shandra V. (2019). Ukrayins'ke misto u skladi Rosiys'koyi imperiyi XIX st.: ohlyad suchasnoyi vitchyznyanoyi istoriohrafii [A Ukrainian city as part of the Russian Empire in the 19th century: an overview of modern national historiography]. Vid muriv do bul'variv: tvorennya modernoho mista v Ukrayini (kinets' XVIII – pochatok XX st.). K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. P. 10–26. [in Ukrainian].

Tsyhanenko L.F. (2009). Dvoryanstvo Pivdnya Ukrayiny (druha polovyna XVIII – 1917 rr.) [Nobility of Southern Ukraine (second half of XVIII – 1917)]. Izmayil: SMYL. 384 p. [in Ukrainian].

Tsyhanenko L.F. Rozvytok pryduhays'kykh mist v XIX – na pochatku XX st.: istoriohrafiiya pytannya [Development of the Danube cities in the 19th and early 20th centuries: historiography of the issue]. Dunays'ki chytannya. Zbirnyk naukovykh prats'. Izmayil: RVV-IDHU, 2021. P. 90–100. [in Ukrainian].

Tymofeenko V.Y. (1984). Horoda Severnoho Prychernomor'ya vo vtoroy polovyni XVIII veka: monohrafiya [Cities of the Northern Black Sea region in the second half of the 18th century]. Yn-t ystoriy AN USSR. Kyev: Naukova dumka. 217 c. [in Ukrainian].

Vermenych Ya.V. (2004). Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoyi urbanistyky [Theoretical and methodological problems of historical urbanism]. Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. № 3. P. 21–38. [in Ukrainian].

Vermenych Ya.V. (2009). Problemy definitsiyi i henezhy mista u naukoviy spadshchyni M. Vebera [Problems of the definition and genesis of the city in the scientific heritage of M. Weber]. Istoryko-heohrafichni doslidzhennya v Ukrayini. 2009. Vyp. 11. P. 7–18. [in Ukrainian].

Vermenych Ya.V. Istorychna urbanistyka v Ukrayini: teoriya mistoznavstva i metodyka litchyslennya [Historical urbanism in Ukraine: the theory of urban studies and the method of chronology]. K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2011. 306 p. [in Ukrainian].

Vodotyka T. (2014). Typolohiya mist Naddnipyans'koyi Ukrayiny v konteksti formuvannya kul'tury pidpryyemnytstva v druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Typology of the cities of Dnieper Ukraine in the context of the formation of the culture of entrepreneurship in the second half of the 19th - the beginning of the 20th century] Rehional'na istoriya Ukrayiny. K. Vyp. 8. P. 155–168. [in Ukrainian].

Yesyunin S. M. (2011). Mista Podil's'koyi huberniyi u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st.: sotsial'na infrastruktura, administratyvnyy ta ekonomichnyy aspekty: [Cities of the Podilsk province in the second half of the 19th and early 20th centuries: social infrastructure, administrative and economic aspects] avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01; Kam'yanets'-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka. Kam'yanets'-Podil. 20 p. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу проаналізувати стан розроблення таких важливих теоретико-методологічних засад дослідження міської історії як визначення поняття «місто», його типологія та функціональне призначення в сучасній вітчизняній історіографії, з'ясування основних здобутків у вивченні цієї проблеми та питання, що не знайшли свого достатнього висвітлення. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що за останні десятиліття відбулося істотне зростання дослідницького зацікавлення до порушеної проблеми, яке зрештою трансформувалося в сталий науковий напрям. Це засвідчує науковий доробок з міської історії не тільки фактографічного, але й теоретико-методологічного та концептуального рівнів. Акцентував, що більшість дослідників притримуються тієї думки, що очевидного єдиного визначення поняття «місто» загалом не існує і бути не може. Таке твердження аргументується тим, що, по-перше, місто, будучи складною системою, постає перед дослідником однією або кількома сторонами. І в залежності від поставлених завдань той чи інший напрям в урбаністиці здатний видавати саме ці сторони за універсальні принципи. По-друге, міста розвиваються як в просторі, так і в часі, через те не можуть бути схожі один на одного як більярдні кулі з одного комплекту. Отже, при неможливості дати недовозначне тлумачення, з'являється питання стосовно класифікації міст, утім і тут дослідники заходять на нетвердий ґрунт невизначеності, оскільки є тисяча способів класифікувати цей матеріал відповідно до його політичних, економічних або ж соціальних характеристик. Наголошено, що сьогодні у вітчизняній історіографії спостерігається певна зміна напрямку розвитку міської історії. Використання досвіду іноземних та вітчизняних дослідників спонукало учених до думки щодо безплідності спроб дефініції міста за допомогою застиглого набору критеріїв та ознак, як це робилося раніше. Вчені поступово починають розуміти місто насамперед як складний, динамічний соціокультурний універсум, котрий зумовлює зміну парадигми знання про місто загалом. Тому в сучасній українській історіографії найактуальнішими стають дослідження міського феномену, що мають міждисциплінарний характер. Можна стверджувати, що відбувається формування нового підходу в дослідженні міста, що зважає на його поліфункціональність, поєднання в ньому різних функцій – економічних, адміністративних, культурних. Зважаючи на складність порушеної проблеми та потребу подальшого її вивчення, актуальним передусім є питання напрацювання інструментарію, систематизації методологічних підходів, принципів і методів дослідження та формування предметного поля міської історії.

Ключові слова: місто, міська історія, теоретико-методологічні засади, типологія міст, функції міст, сучасна вітчизняна історіографія.

FOOTBALL IN ODESA DURING THE REVOLUTION: THE EXAMPLE OF
«MACCABI» IN THE SECOND HALF OF 1918-1919

ФУТБОЛ В ОДЕСІ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ: ПРИКЛАД «МАККАБІ» В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ 1918 – 1919 РОКАХ

Тарас Вінцовський

доктор історичних наук, доцент
E-mail: taras.ist@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3807-5502
Research ID: AHB-8888-2022
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, Україна

Taras Vintskovskyi

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor
E-mail: taras.ist@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3807-5502
Research ID: AHB-8888-2022
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Ukraine

ABSTRACT

The purpose of the article is to analyze the conduct of football competitions in Odesa during the revolutions. The author considers sport not only as a form of leisure, but also as one of the elements of social and political mobilization of the population in the conditions of the political confrontation of 1918-1919. The research strategy is based on the involvement of a set of methods that are most often used in humanities studies – analytical and synthetic, descriptive, retrospective, historical-genetic and quantitative, which are selected within the limits of local history. Scientific novelty is determined by the lack of publications not only on the declared issues, but also by ignoring the coverage of the development of football on the territory of Ukraine in the specified period of time. The work is summarized by the conclusions that during the period of social transformations, sport remained an important element of leisure for the population of Odesa, although it was on the periphery of social priorities. In addition to the competitive goal, the «Maccabi» society implemented other tasks - the mobilization of the Jewish community around the ideology of Zionism and the spread of these ideas among various categories of society. In such a situation, football matches with the participation of the «Maccabees» were supposed to perform an agitational function, however, without the involvement of additional sources, it is impossible to fully determine the level of effectiveness of such a technique. The successes of the association's management include the involvement of almost all the city's leading performers of Jewish origin in the «Maccabi» football team, which became the foundation for achieving sports results that can be traced only fragmentarily in the 1918/1919 season, as well as the active involvement of athletes in the creation of self-defense units. It was not possible to find information about the holding of official tournaments in Odesa during the spring and summer of 1919.

Key words: revolution, Odesa, the Jewish community, Zionism, Maccabi, sports, football.

Постановка проблеми. Перша світова війна та геополітична революція в регіоні Центрально-Східної Європи, що привела до зміни політичних режимів і утворенні нових країн, протягом усього попереднього століття залишалися в фокусі уваги дослідників. Сторічний ювілей Української революції викликав до життя нову хвилю зацікавленості перебігом драматичних визвольних змагань з боку громадськості й супроводжувався проведенням публічних заходів, наукових конференцій, круглих столів, форумів, публікацією значної кількості монографій, збірок статей та іншого виду інтелектуальної продукції. Свою важливу нішу зайняли праці узагальнюючого характеру, в яких не лише підводилися проміжні підсумки стану вивчення окресленого періоду (Революція,

державність, нація: Україна на шляху самоствердження, 2017; Верстюк, Лупандін, 2020; Україна й українці в постімперську добу (1917-1939), 2021), але й визначалися перспективи академічних студій. Обидві категорії досліджень, в контексті винесеної у заголовок теми, мали спільну рису – строкаті шари апробованого фактологічного матеріалу з минушини України акцентовано не пов'язувалися з такою складовою буття суспільства як спорт.

Зокрема у тексті з промовистою назвою «Українська революція та її історіографії: локальна, транснаціональна і глобальна перспективи», де йшлося про рекомендації щодо подальшого висвітлення зазначеної тематики, виділялися історія повсякдення, гендерні студії, культура, українсько-єврейська проблематика, біографістика, поколіннєва історія, біженці, трансформації міського простору, природні та техногенні катастрофи, військове та парамілітарне насильства (Українська революція та її історіографії: локальна, транснаціональна і глобальна перспективи, 2020: 54-58). Проте не викликає сумнівів, що до атрибуції культури й повсякдення слід віднести щораз зростаючу з кінця XIX ст. увагу соціуму до проблем тіловиховання та одного з його варіантів – спортивних ігор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри включення до сфери культури системи виховання у широкому розумінні даної дефініції, футбол традиційно не включався до проблемно-тематичної палітри переважної більшості наукових студій і продовжує перебувати на периферії професійних інтересів істориків різних країн світу. Разом з тим, добре відомо про швидке проникнення ідеї фізичного гартування в свідомість громадських активістів, а у поєднанні з прагненням національного звільнення вона стала вагомим аргументом для створення окремих спортивних структур. Яскравим прикладом чого стало поширення «сокільського» руху, започаткованого у 1862 р. в Празі.

Відзначимо, що окреслена лакуна поступово заповнюється працями угорських (Szegedi, 2005), британських (Harvey, 2005), польських (Zaborniak, 2007), українських авторів (Зубалій, 2004; Гінда, 2012; Лазорак, 2014). Однак нам не вдалося відшукати бодай одну розвідку з історії футболу в річищі вивчення трансформацій суспільства у добу революцій 1917-1921 рр. на теренах України (Українська революція і державність (1917–1921 рр.), 2018), хоча, як влучно підкреслив історик В. Скальський, революція в Петрограді надала потужний імпульс громадянській активності. Кожна суспільно активна група – українці, поляки, євреї, студенти, робітники, лікарі, адвокати, чиновники, біженці – творила свої організації (Україна й українці в постімперську добу (1917-1939), 2021: 26).

Однією з них став єврейський спортивний клуб «Маккабі», що постав в Одесі навесні 1917 р. Керівництво організації активно включилося у суспільно-політичне та спортивне життя міста, використовуючи новопосталу футбольну команду як один з адаптаційних механізмів із залучення молоді до лав своєї інституції. Упродовж 2022-2023 рр. нами було опубліковано дві статті, у яких аналізувався футбол не тільки в контексті функціонування вищезазначеної структури, але і як недооцінений соціальний феномен на ширшому підґрунті (Вінцовський, Футбол в Одесі на початку революції 1917 р.: приклад «Маккабі», 2022; Вінцовський, Футбол в Одесі у період революції: приклад «Маккабі» в сезоні 1917/1918 років: 2023).

Відтак пропонується праця є третьою у виділеному тематичному циклі, яка у цілому **зберігає поставлену раніше мету й завдання** – проаналізувати розвиток футболу в Одесі у період Російської та Української революцій, з необхідністю введення у науковий обіг масиву інформації, який віднайдено у наративних джерелах, передусім у спеціалізованому виданні «Маккабі», вивчення спортивних та політичних завдань, що стояли перед єврейським спортивним товариством, з'ясування його кадрового потенціалу, перебігу футбольних змагань у місті, виявлення взаємозв'язку між суспільно-політичними та спортивними аспектами життєдіяльності міста.

Виклад основного матеріалу. Завершивши свою першу участь у чемпіонаті Одеси на третьому місці, «маккабісти» влітку 1918 р. розпочали підготовку до нового сезону. Як і у попередній рік свого існування, головні акценти були розставлені навколо кадрового

зміцнення команди та облаштування власного футбольного поля. Адже відсутність майданчика потрібного розміру та покриття суттєво ускладнювала тренувальний процес, а попередні зусилля не привели до бажаного результату. Оптимістичніше виглядали перспективи вирішення питання підсилення окремих ланок спортивної дружини. Так, спеціалізований часопис повідомляв, що керівництво клубу звернулося з відповідною пропозицією до низки кваліфікованих гравців єврейського походження, котрі дали згоду поповнити лави «Маккабі». І хоча автор статті не вказував прізвища новачків команди, їхня ідентифікація можлива за рахунок аналізу складу одеського колективу, який вирушив на низку товариських матчів до Миколаєва. Ними стали нещодавні гравці віцечемпіона міста з ОКФ – півзахисник В. Шнайдер та форвард Дранкер (Маккаби, 1918, № 8-9: 63-64). Post factum загальне зібрання членів «Маккабі» підтвердило успішність реалізації планів щодо підсилення складу дружини, виділивши передусім дії футбольної секції, яку, після повернення з Москви, очолив Ф. Каждан (Маккаби, 1918, № 11-12: 51-52, 67).

Назва першого суперника одеситів залишилася поза шпальтами видання. Натомість відомо, що другим опонентом для гостей стали місцеві одноклубники, зустріч з якими відбулася 29 червня. Одеські «маккабісти» виставили на гру дещо послаблений склад, бо миколаївська команда вважалася значно слабшою. Однак навіть відсутність трьох основних футболістів не врятувала господарів поля від справжнього розгрому (Маккаби, 1918, № 8-9: 65-67). Серйозніше випробування очікувало одеських «маккабістів» у третьому двобої, коли вони зішлись у борні з Миколаївським спортивним клубом. У складі гостей знову відбулися зміни, але цього разу вони не пішли на користь. До того ж, вкрай невдало зіграли М. Гінзбург та Берз. У підсумку найбільочіша поразка з часу існування команди – 0:5. Завершилося турне нічиєю 1:1 у матчі проти «Уніона» (Маккаби, 1918, № 8-9: 67-69).

Влітку – восени 1918 р. керівництво «Маккабі», на чолі з тимчасовим виконувачем обов'язки голови Н. Хессом, переймалося й позафутбольними справами. Зокрема на 24 серпня 1918 р. в Одесі було призначено проведення I-го з'їзду товариства, а його Центральний комітет подав на затвердження до Одеського окружного суду новий або вдосконалений статут єврейської спортивної спілки «Маккабі» (Маккаби, 1918, № 8-9: 71-72), яка, попри входження Одеси до складу незалежної Української Держави, продовжувала позиціонувати себе як загальноросійська організація. У наступному номері часопису повідомлялося, що суд затвердив і зареєстрував статут «Єврейської спортивно-гімнастичної спілки «Маккабі»», а анонсований з'їзд через страйк залізничників й призупинення перевезень було перенесено на 19 вересня 1918 р. (Маккаби, 1918, № 10: 43-44, 46, 51-56).

Нам не вдалося відшукати підтвердження факту проведення Маккабіади восени 1918 р. Найімовірніше вона не відбулася, оскільки згодом в часописі повідомлялося про скасування з'їзду товариства. Натомість 6 жовтня відбулося загальне зібрання членів спілки, на якому присутні обрали склад її Центрального комітету. Новим головою ЦК став М. Шварцман, заступниками Я. Ландесман і Н. Хесс, секретарем – Е. Дубінський. До складу ЦК увійшов і провідний футболіст команди Д. Каждан (Маккаби, 1918, № 11-12: 51-52, 67). Міркуємо, що дата проведення заходу обрана не випадково, позаяк саме того дня стартував черговий чемпіонат Одеси. Принагідно відзначимо, що у такому складі ЦК працював не довго, бо на початку 1919 р. його очолив Я. Ландесман, заступником став Г. Фудім, а функції секретаря перебрав на себе Я. Гіммельфарб (Маккаби, 1919, № 1-4: 79).

Підготовкою до проведення 9-го чемпіонату Одеси переймалися й інші учасники футбольного дійства, намагаючись навіть за умов Першої світової війни вдосконалювати організаційні принципи проведення змагань та посилити інтерес до турніру Одеської футбольної ліги (далі – ОФЛ). Для прикладу, на честь свого десятиліття Шереметьєвський кружок спорту (рос., далі – ШКС) пожертвував лізі приз. Згідно виголошених умов він мав стати щорічним предметом конкуренції з-поміж команд першої категорії напередодні сезону у серпні, й розіграватися за олімпійською системою (Маккаби, 1918, № 10: 36).

Однак після анонсування турніру відбулися корективи. Старт першого розіграшу кубка ШКС планувався на 1 вересня 1918 р., але через вибухи на артилерійських складах в Одесі, які сколихнули місто 31 серпня, дебют перенесли на 8 вересня. Жереб розподілив 8 команд на дві групи, у межах яких колективи виявляли переможців за підсумками однієї гри. До першої увійшли «Вега», «Індо», «Спортинг-клуб» і Одеський клуб любителів спорту (колишній Демократичний гурток). Іншу сформували Одеський кружок «Футбол» (рос., далі – ОКФ), «Маккабі», ШКС та «Флорида». Усі матчі першого ігрового дня відбулися на полі «Спортинг-клубу». Змагання мали стартувати з 10.00 год., але супроводжувалися неявкою окремих команд, тому глядачі могли побачити лише два матчі з чотирьох запланованих (Маккаби, 1918, № 11-12: 45-47).

Якщо аналіз чвертьфінальних зустрічей з боку спортивних оглядачів часопису зводився до лічених рядків тексту, то півфінальні поєдинки, які пройшли за тиждень, викликали значний інтерес. Непоіменований автор передусім повідомляв читачам деталі матчу за участі «Маккабі», яка зішлася у двобої проти ШКС. Він стверджував, що внаслідок брутальної гри на попередньому етапі єврейський клуб недорахувався трьох провідних виконавців (М. Гінзбурга, М. Гельфенбейна і новачка колективу Шайнбера), котрих замінили футболісти другої команди. Відзначав дописувач і значні кадрові втрати суперника, який не міг розраховувати на послуги О. Злочевського, І. Фаленцького та М. Мізерського. Щоправда їх замінили футболісти близького рівня підготовки – Чорба, Будилкін й В. Гаврилов (Маккаби, 1918, № 11-12: 48). Також у складі ШКС фігурував півзахисник Табачник. Припускаємо, що йшлося про одного з лідерів «Маккабі» у 1917 р. – пер. пол. 1918 р., оскільки його прізвище не згадувалося у статистичних даних ігор «маккабістів» влітку та восени 1918 р. Ще більш значущим стало придбання найпотужнішого нападника Одеси Г. Богемського, який у попередньому сезоні захищав кольори «Спортинг-клубу».

На думку оглядача сама гра була доволі рівною. Першими на початку поєдинку відзначилися організатори турніру. Г. Богемський вирвався до воріт суперника, а його партнер П. Парадовський скористався помилкою кіпера. За 5 хв. «маккабістам» вдалося відновити паритет, але не надовго. У другому таймі гра перемістилася на половину поля ШКС, гравцям якого забракло фізичної підготовки. Втім зусиль Г. Богемського та Прокопова виявилось достатньо для проведення небезпечних контратак. 3-поміж футболістів «Маккабі» автор найкритичніше оцінив дії Дранкера, Л. Іхтеймана, Ф. Каждана та Розенфельда (Маккаби, 1918, № 11-12: 48).

В іншому півфіналі сильнішим виявився чинний чемпіон Одеси, тому у фінальному двобої за приз ШКС змагалися господарі кубка та «Вега». Зі стартового свистка арбітра зустрічі «вегівці» заволоділи кадровою та ігровою перевагою, бо їхні суперники зуміли виставити лише десятих виконавців. Проте перший тайм закінчився без голів. По перерві ШКС вже традиційно для цього турніру втратив фізичні сили задовго до завершення матчу і дозволив супернику двічі забити м'ячі у свої ворота (Маккаби, 1918, № 11-12: 49).

По завершенні кубкових змагань на одеських уболівальників футболу очікував старт 9-го чемпіонату міста. ОФЛ ще з другої половини літа зосередилася на підготовчих заходах, зокрема, 7 серпня провела загальне зібрання своїх членів. На ньому було прийнято низку важливих рішень. Присутні затвердили два звіти – фінансовий та комітету ліги, розробили нові правила проведення чемпіонату й кубка, а також статут. На завершення обрали комітет ОФЛ, до якого увійшли представники функціонуючих клубів. Але його персональний склад видання не оприлюднило (Маккаби, 1918, № 10: 36).

У першому турі змагань, що розпочалися 6 жовтня, «Маккабі» помірявся силами з віщечемпіоном міста. На думку спортивного оглядача поєдинок другої та третьої команд минулого сезону виявився доволі якісним, з ігровою перевагою єврейського колективу та інтригою аж до останніх хвилин зустрічі. У першому таймі гравець ОКФ реалізував пенальті, у другому – С. Кауфман з передачі Дранкера зрівняв рахунок. Однак далі

«кружківці» знову вийшли уперед – 2:1, і лише наприкінці матчу Ф. Каждан ударом головою встановив остаточний результат. Серед інших ігор першого туру дописувач виділив двобій «Веги» проти «Спортинг-клубу», бо за останніх грала низка москвичів, котрі у цей час гостювали в Одесі. Кадровий чинник став вирішальним, бо «Вега» під натиском опонента розгубилася і зазнала поразки (Маккаби, 1918, № 11-12: 49-50).

У другому турі «Маккабі» отримав нагоду реваншуватися за поразку у півфіналі розіграшу кубка ШКС. Гра викликала значний глядацький інтерес, а дописувач наступним чином описував перебіг подій на полі. Вже у першій атаці «шереметьєвці», скориставшись помилкою воротаря, забили м'яч. Після гола єврейські футболісти пішли в атаку, ефективно на контрблоках діяли їхні захисники і півзахисники. У другому таймі малюнок гри не змінився. В одному з епізодів захисники «Маккабі», захопившись підтримкою ланки нападу, прогавили вихід центрофорварда Г. Богемського – 2:0. Однак такий перебіг подій не знітив «маккабістів», бо залишок зустрічі вони провели в атаках на ворота суперника. На їхню користь зіграла травма провідного оборонця ШКС Мізерського, котрий практично не брав участі в грі. Відтак «Маккабі» зуміло чотири рази засмутити суперника, а лівова частка успіху належала Ю. Дихну, який відзначився трьома результативними пасами (Маккаби, 1918, № 11-12: 50-51).

Паралельно з проведенням турніру ОФЛ опікувалася однією з найболючіших проблем футбольного господарства Одеси – підготовкою арбітрів. Задля поповнення їхнього складу колегія суддів ліги провела іспит для п'ятьох осіб. Його успішно склали четверо кандидатів на проведення матчів – М. Гельфенбейн, О. Бернштейн, А. Скрипченко і Н. Букреєв, перші двоє з яких представляли «Маккабі». В осінні дні 1918 р. також відбулося загальне зібрання колегії суддів ОФЛ на якому обрали її раду у наступному складі – Д. Герд (голова), О. Лівшиць (секретар), Д. Каждан, Є. Месснер і Є. Тайхман (Маккаби, 1918, № 11-12: 52).

Через відсутність у доступних нам бібліотеках журналу «Маккабі» за листопад – грудень 1918 р. та документів архівосховищ, відновити перебіг решти матчів осінньої частини сезону наразі не видається можливим. Єдиною підказкою про її підсумки є фраза, що вона викликала чималий інтерес у публіки і закінчилася лідерством єврейського клубу, який у 8-ми матчах не зазнав поразок. При цьому спортивний оглядач вказав на окремі антисемітські інциденти під час матчів. Математичне розшифрування спортивних досягнень «маккабістів» протягом літа-осені 1918 р. мало наступну деталізацію – команда зіграла 15 матчів, з них 5 товариських і 2 на приз ШКС. У них здобула 10 перемог, тричі зіграла унічию й двічі зазнала поразки (Маккаби, 1919, № 1-4: 81-83).

Аналогічних турнірних досягнень добилася третя команда «маккабістів», значно гірше виглядала друга – лише 5-те місце. Колектив за другою категорією зіграв 9 поєдинків, з них 1 товариський (4 вікторії, 2 нічії, 3 поразки). За третьою – 8 матчів, у тому числі 2 товариські (6 перемог, 1 нічия, 1 поразка). Не менш інформативними були інші узагальнюючі цифри. Згідно оприлюднених даних, станом на кінець 1918 р., до футбольної секції спілки входило 111 осіб, які розподілялися на чотири команди, разом з дитячою. Вона складалася з хлопців віком від 14-ти до 18-ти років й налічувала 33 гравця. До офіційних заявочних списків, які спілка надіслала до ОФЛ, було включено 65 осіб, а захищали кольори клубу 45 (Маккаби, 1919, № 1-4: 81-83). Таким чином, загальна кількість футболістів «Маккабі» протягом 1918 р. зросла майже вдвічі – на 54 людини (49%). За рахунок дітей – на 10 осіб (30 %), зокрема знизився мінімальний вік гравців – з 16 до 14 років (Маккаби, 1918, № 6-7: 51-52).

Динаміка зміни влади в Одесі взимку 1918-1919 рр. вплинула й на характер окремих публікацій вже у першому номері часопису «Маккабі» за 1919 р. Він розпочинався із заклику постійного дописувача І. Фішера до «маккабістів», щоб жоден з них не залишився поза єврейськими бойовими дружинами (Маккаби, 1919, № 1-4: 3-4), бо залишалася загроза погромів. При цьому Д. Каждан та Ф. Каждан були залучені до формування єврейського скаутського руху (Маккаби, 1919, № 1-4: 12).

В умовах серйозних політичних викликів і суттєвого браку фінансів, що перетворилося у головну проблему функціонування спілки, вагомим досягненням очільників «Маккабі» та футбольної секції, у керівництві якої відбулися зміни (Д. Каждан (голова), М. Гельфенбейн (заступник), Ф. Каждан (секретар і скарбник), О. Бернштейн та Ю. Дихно), стала оренда футбольного поля, яке належало «Спортинг-клубу» (Французький бульвар, 49). Цей майданчик на той час залишався одним з небагатьох в Одесі, де можна було проводити матчі, й за оцінкою дописувача видання давало можливість у весняно-літньому сезоні 1919 р. футбольній, гімнастичній та тенісній секціям розвинути свою діяльність (Маккаби, 1919, № 1-4: 79, 81, 83).

Важливою подією у житті товариства стали міжнародні матчі, навіть попри те, що суперниками «маккабістів» стали слабо підготовлені опоненти. Головним досягненням таких зустрічей були не спортивні результати, а популяризація політичних ідей клубу в Одесі та за її межами. Перший з таких поєдинків відбувся 19 січня 1919 р. за значної кількості уболівальників. Проти єврейської дружини на поле вийшла команда британського військового корабля «Графтон». У цьому ж номері видання редколегія повідомляла читачів, що на честь перемоги над британцями 2 березня ЦК «Маккабі» влаштував святкову вечірку для футбольної команди (Маккаби, 1919, № 1-4: 83-84, 92). Зазначена репліка дає підстави припустити, що тривала пауза між датою проведення гри та святкуванням перемоги могла означати або друкарську помилку, або домовленість про проведення матчу-реваншу. Однак додаткової інформації щодо нього часопис не містив. Далі «Маккабі» обіграла збірні команди французького та німецького війська, британського («Скармішер») й італійського («Рома») кораблів. Одного разу одесити розійшлися миром з італійцями, що мабуть стало підставою провести повторний матч між ними. Подібну практику футбольна секція планувала продовжити і навесні (Маккаби, 1919, № 1-4: 83-84).

Підготовка до початку другої частини турніру ОФЛ проходила не лише під егідою проведення міжнародних поєдинків, але й в умовах наближення бойових дій впритул до причорноморського міста. За таких обставин проведення весняної стадії турніру ОФЛ опинилося під загрозою. У журналі «Маккабі» та інших джерелах нам не вдалося знайти жодної згадки про матчі рівня міського чемпіонату. Натомість часопис інформував читачів про інші футбольні зустрічі. Так, у межах відзначення дня 1 травня на полі Одеського британського атлетичного клубу відбулася гра між командами робітників і «трудової інтелігенції». Члени «Маккабі» були представлені в обох колективах. Однак від участі в маніфестації єврейська спортивна спілка відмовилася, бо організатори дозволяли використовувати лише червоні та чорні прапори (Маккаби, 1919, № 1-4: 88-89, 98).

Загалом організація зазначеного свята мала доволі масштабний характер, бо використовувалася владою для максимальної популяризації ідей фізичної підготовки населення та системи виховання підростаючого покоління у річищі комуністичної доктрини. Відтак напередодні урочистостей було проведено широку агітацію, планувалося на околицях міста облаштувати дитячі майданчики, розширити видавничу діяльність, підготувати взірцевий «Палац спорту». Безпосередньо під час святкування використовувалося гасло «Нехай живе фізичне відродження пролетаріату!» (Маккаби, 1919, № 1-4: 90-91), що не могло не імпонувати симпатикам спорту.

Окрім сказаного, політичні зміни вимагали від різних категорій суспільства адаптації до вимог нової влади, у тому числі в сфері спорту. Не випадково журнал «Маккабі» опублікував окрему статтю з промовистою назвою «Радянська влада і спорт в Одесі», у якій окреслювалися більшовицькі принципи в організації «фізичного виховання народних мас». У ній йшлося, що «червоні» доволі широко розуміють визначену проблематику, оскільки за стислі терміни скликали декілька нарад за участі усіх спортивних клубів з метою розробки плану роботи. При Одеському військовому комісаріаті було утворено відділ загального військового навчання, а інспектором спорту призначено колишнього секретаря ОФЛ та «Спортинг-клубу» П. Патрона, якому доручили керувати і містом, і повітом.

Головним чином діяльність відповідних інституцій спрямовувалася на виявлення й мобілізацію наявних людських та матеріальних ресурсів на потреби армії (Маккабі, 1919, № 1-4: 89-90).

Тому відповідальні працівники розіслали в діючі клуби анкети для обліку інструкторів та спортсменів. З метою об'єднання зусиль та якіснішого контролю над кадрами було вирішено створити ліги з усіх видів спорту, у тому числі з футболу. Міркуємо, що ОФЛ могла продовжувати існування з новою назвою і під пильним наглядом з боку більшовицьких адміністраторів, змінивши повністю або частково керівний склад. Зокрема у вищезазначеній статті повідомлялося, що секретарем футбольної ліги став «маккабіст» Д. Каждан. Задля ефективнішого управління спортивним життям міста навесні 1919 р. постав новий Одеський Олімпійський комітет, якому підпорядковувалися усі ліги. До його президії увійшли п'ять осіб, з них троє мали безпосереднє відношення до культивування футболу в місті – Є. Тайхман (голова), А. Стефановський, Гізер (обоє – заступники), М. Цікліс (скарбник) і Д. Каждан (секретар) (Маккабі, 1919, № 1-4: 90).

Попри очевидну обмеженість актуалізованої джерельної бази дослідження історії футболу в Одесі у період революцій 1917-1921 рр. крізь призму висвітлення функціонування ЄСК «Маккабі» дозволяє **зробити наступні висновки**. Головним носієм інформації про культивування британської гри на теренах причорноморського міста залишається спеціалізоване видання «маккабістів», на сторінках якого міститься цінний матеріал про організацію футбольних змагань не лише в регіоні, але й далеко за його межами. Він дає підстави стверджувати, що у період суспільних трансформацій спорт залишився вагомим елементом дозвілля населення Одеси, хоча й опинився на периферії соціальних пріоритетів, що найкраще унаочнює практично тотальна відсутність згадок про проведення футбольних матчів у провідних газетах краю.

Окрім безпосередньої змагальної мети товариство «Маккабі» реалізовувало й інші завдання – мобілізація єврейського загалу навколо ідеології сіонізму та поширення зазначених ідей поміж широких категорій суспільства. У такій ситуації футбольні матчі за участі «маккабістів» мали виконувати агітаційну функцію, однак без залучення додаткових джерел повноцінно з'ясувати рівень результативності подібної методики неможливо. До успіхів керівництва товариства слід віднести залучення до футбольної команди «Маккабі» майже усіх провідних виконавців міста єврейського походження, що стало фундаментом у досягненні спортивних результатів, які у сезоні 1918/1919 рр. простежуються лише фрагментарно, а також активне залучення спортсменів до створення загонів самооборони. Із встановленням більшовицької влади в Північному Причорномор'ї навесні 1919 р. окремі впливові активісти «Маккабі» вдалися до політичного дриблінгу, розпочавши співпрацю з новопосталими управлінськими інституціями. Про проведення офіційних турнірів в Одесі упродовж весни – літа 1919 р. не вдалося знайти інформацію.

ДОДАТКИ

I. ТОВАРИСЬКІ МАТЧІ

? червня 1918 р. Миколаїв. ? – «Маккабі» (Одеса) – 6:12.

«Маккабі»: Гінзбург – Д. Каждан, С. Коган – Л. Іхтейман, Г. Шварц, В. Шнайдер – Ю. Дихно, М. Гельфенбейн, Дранкер, С. Кауфман, О. Бернштейн.

29 червня 1918 р. Миколаїв. «Маккабі» – «Маккабі» (Одеса) – 0:11.

«Маккабі»: Гінзбург, Берз, С. Коган, Л. Іхтейман, Г. Шварц, В. Шнайдер, Рейдер, М. Гельфенбейн, Дранкер, С. Кауфман, Ф. Каждан.

30 червня 1918 р. Миколаївський спортивний клуб – «Маккабі» – 5:0.

МСК: Борисов, Г. Полегенький, Сімаков, Дмитрієв, М. Севастопольський, Владек, Серганов, П. Полегенький, Рябов, А. Гальперін, Крашенинников.

«Маккабі»: М. Гінзбург, С. Коган, Д. Каждан, Л. Іхтейман, В. Шнайдер, Берз, С. Кауфман, М. Гельфенбейн, Дранкер, О. Бернштейн, Ю. Дихно.

1 липня 1918 р. Миколаїв. «Уніон» – «Маккабі» – 1:1.

«Уніон»: Р. Норов, Грушин, Борисенко, Червоношенко, Карчинський, Касьянов, Артемьєв, Кураба, Філіппов, Дальштрем, Вінер.

«Маккабі»: М. Гінзбург, С. Коган, Д. Каждан, Л. Іхтейман, В. Шнайдер, Г. Шварц, Рейдер, С. Кауфман, М. Гельфенбейн, Бланкман, Ф. Каждан.

19 січня 1919 р. «Маккабі» – команда корабля «Графтон» – 1:0.

Січень 1919 р. «Маккабі» – збірна команда французького війська – 5:0.

Січень 1919 р. «Маккабі» – збірна команда німецького війська – 6:2.

1919 р. «Маккабі» – команда корабля «Рома» – ?? (нічия).

1919 р. «Маккабі» – команда корабля «Скармішер» – 3:1.

1919 р. «Маккабі» – команда корабля «Рома» – 1:0.

13 жовтня 1919 р. «Маккабі» – команда корабля «Кюмен» – 1:3.

II. КУБОК ШЕРЕМЕТЬЄВСЬКОГО КЛУБУ СПОРТА

8 вересня 1918 р. Четвертьфінали. ШКС – «Флорида» – +:-, «Вега» – «Спортинг-клуб» – 3:1, «Індо» – ОКЛС – -:+.

ОКФ – «Маккабі» – 0:2. Суддя В. Каруана.

ОКФ: ?, ?, ?, В. Котов, ?.

«Маккабі»: М. Гінзбург, Д. Каждан, С. Коган, Г. Шварц, В. Шнайдер, Л. Іхтейман, Ф. Каждан, Шайбнер¹, Дранкер, М. Гельфенбейн, С. Кауфман.

15 вересня 1918 р. Півфінали. ШКС – «Маккабі» – 3:1 (П. Парадовський, Богемський, ?² – Кауфман). Суддя Є. Тайхман.

ШКС: Карпенко, В. Гаврилов, Б. Мізерський, К. Парадовський, Д. Гізер, Н. Табачник, П. Парадовський, Чорба, Г. Богемський, Прокопов, Будилкін.

«Маккабі»: Розенфельд, Д. Каждан, С. Коган, Г. Шварц, В. Шнайдер, Л. Іхтейман, Ф. Каждан, Н. Бистрицький, Дранкер, Рейдер, С. Кауфман.

ОКЛС – «Вега» – 1:4.

? вересня 1918 р. Фінал. «Вега» – ШКС – 2:0. Суддя Є. Тайхман.

«Вега»: І. Тіпикін, П. Роман, Мітін, М. Єресов, М. Щербаков, Кримінський, А. Коген, Г. Белжецький, Зінькевич, Л. Заносьєв, О. Лівшиць.

ШКС: Карпенко, М. Мізерський, Б. Мізерський, К. Парадовський, Н. Табачник, Чорба, П. Парадовський, О. Злочевський, Г. Богемський, Прокопов.

III. ТУРНІР ОДЕСЬКОЇ ФУТБОЛЬНОЇ ЛІГИ 1918/1919 РОКІВ (9-Й ЧЕМПІОНАТ ОДЕСИ)

Підсумки осіннього напівсезону 1918 р.

1-а категорія

Тур № 1. 6 жовтня. «Маккабі» – ОКФ – 2:2 (С. Кауфман, Ф. Каждан – ?, ?). Суддя Є. Тайхман. «Вега» – «Спортинг-клуб» – 2:3. Суддя Д. Герд. ОКЛС – «Уніон» – 6:1, «Флорида» – «Індо» – 4:1.

Тур № 2. 13 жовтня. ШКС – «Маккабі» – 2:4 (?, Богемський (65 хв.) – Шнайдер, Дранкер-3). Суддя Д. Герд.

ШКС: ?, ?, Мізерський, ?, ?, Г. Богемський.

«Маккабі»: М. Гінзбург, ?, ?, В. Шнайдер, Дранкер. Ю. Дихно, ?, ?, ?.

«Вега» – «Флорида» – 4:1, ОКФ – «Уніон» – 5:0, «Спортинг-клуб» – ОКЛС – 3:0.

¹ Можливий інший варіант прізвища – Шайнбер.

² Найімовірніше Г. Богемський або Прокопов.

Турнірна таблиця осінньої частини чемпіонату

М	Клуби	І	В	Н	П	М'ячі	О
1	«Маккабі»	8	1	1	0	6:2	3
2	«Вега»	8	1	0	1	6:4	2
3	Одеський кружок «Футбол»	8	1	1	0	7:2	3
4	«Флорида»	8	1	0	1	5:5	2
5	Шереметьєвсь кий кружок спорту	8	0	0	1	2:4	0
6	Одеський клуб любителів спорту	8	1	0	1	6:4	2
7	«Спортинг- клуб»	8	2	0	0	6:2	4
8	«Індо»	8	0	0	1	1:4	0
9	«Уніон»	8	0	0	2	1:11	0

2-а категорія

Тур № 1. 6 жовтня. «Маккабі» – ОКФ – 2:3, «Вега» – «Спортинг-клуб» – 0:2, ОКЛС – «Уніон» – 3:0, «Флорида» – «Індо» – ??:.

Тур № 2. 13 жовтня. ШКС – «Маккабі» – 0:1, «Вега» – «Флорида» – ??:, ОКФ – «Уніон» – 5:2, «Спортинг-клуб» – ОКЛС – ??:.

3-я категорія

Тур № 1. 6 жовтня. «Вега» – «Маккабі» – 4:1, ОКФ – «Уніон» – 1:4.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Верстюк, В., Лупандін, О. Сучасні інтерпретації революційної доби 1917-1921 рр. *Революційна доба 1917-1921 років у системі координат сучасної історіографії*. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 5-65.

Вінцковський, Т. Футбол в Одесі на початку революції 1917 р.: приклад «Маккабі». *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія: Історичні науки*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2022. Вип. 57. 25-33.

Вінцковський, Т. Футбол в Одесі у період революції: приклад «Маккабі» в сезоні 1917/1918 років. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса: Бондаренко М. О., 2023. Вип. 33. 99-121.

Гінда, В. *Український спорт під нацистською свастикою (1941-1944 рр.)*. К.: Рута, 2012.

Зубалій, М. Д., Зубалій, В. М. Історичні першоджерела українського футболу. *Теорія і практика фізичного виховання. Науково-методичний журнал. Донецький національний університет*. Донецьк. №3. 2004. 227-236.

Лазорак, Б. Спортивна хроніка «міжвоєнного Дрогобича». *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. Вип. XVII-XVIII. Дрогобич: Коло, 2014. 314-340.

Маккаби. Ежемесячный иллюстрированный журнал. 1918. № 6-12 (апрель-октябрь); 1919. № 1-4 (январь-апрель).

Револуція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.). Київ–Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017.

Україна й українці в постімперську добу (1917-1939). Київ: Академперіодика, 2021.

Українська революція і державність (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; наук. ред.: С. С. Кіраль ; наук. консультант В. Ю. Омельчук ; вступ. ст. В. Капелюшного ; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська ; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ : НБУВ, 2018.

Українська революція та її історіографії: локальна, транснаціональна і глобальна перспективи. Україна Модерна. Число 29. Україна та її революції (1914-23): нові історії та інтерпретації. Спеціальний випуск на пошану Марка фон Гагена. К., 2020. 31-59.

Harvey, A. *Football: The First Hundred Years : the Untold Story. Sport in the global society.* London: Psychology Press, 2005.

Szegedi, P. *Pozíciók és oppozíciók: a futballmező kialakulása, struktúrája és dinamikája Az 1945 előtti debreceni labdarúgás történet-szociológiai elemzése.* Budapest, 2005.

Zaborniak, S. *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich (1868-1939).* Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007.

REFERENCES

Verstiuk V., Lupandin O. (2020). Suchasni interpretatsii revoliutsiinoi doby 1917-1921 rr. [Modern interpretations of the revolutionary era of 1917-1921]. *Revoliutsiina doba 1917-1921 rokiv u systemi koordynat suchasnoi istoriohrafii* [The revolutionary era of 1917-1921 in the coordinate system of modern historiography]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. P. 5-65. [in Ukrainian].

Vintskovskyi T. (2022). Futbol v Odesi na pochatku revoliutsii 1917 r.: pryklad «Makkabi» [Football in Odesa at the beginning of the 1917 revolution: the example of «Maccabi»]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu : zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istorychni nauky* [Scientific Bulletin of the Izmailskoho State Humanitarian University: a collection of scientific works. Series: Historical sciences]. Izmail : RVV IDHU. Vyp. 57. P. 25-33. [in Ukrainian].

Vintskovskyi T. (2023). Futbol v Odesi u period revoliutsii: pryklad «Makkabi» v sezoni 1917/1918 rokiv [Football in Odesa during the revolution: the example of «Maccabi» in the 1917/1918 season.]. *Pivdennyi zakhid. Odesyka. Istoryko-kraieznavchyi naukovyi almanakh* [Southwest. Odessa. Historical and local lore scientific almanac]. Odesa: Bondarenko M. O. Vyp. 33. P. 99-121. [in Ukrainian].

Hinda V. (2012). Ukrayins'kyi sport pid natsysts'koyu svastykoyu (1941-1944 rr.) [Ukrainian sport under the Nazi swastika (1941-1944)]. K.: Ruta. 499 p. [in Ukrainian].

Zubalii M. D., Zubalii V. M. (2004). Istorychni pershodzherela ukraïnskoho futbolu [Historical primary sources of Ukrainian football]. *Teoriia i praktyka fizychnoho vykhovannia. Naukovo-metodychnyi zhurnal. Donetskyi natsionalnyi universytet* [Theory and practice of physical education. Scientific and methodical journal. Donetsk National University]. Donetsk. №3. P. 227-236. [in Ukrainian].

Lazorak B. (2014). Sportyvna khronika «mizhvoiennoho Drohobycha» [Sports chronicle of «interwar Drohobych»]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk* [Drohobytsk local history collection]. Red. kol. L. Tymoshenko (holov. red.), L. Vynar, L. Voitovych, H. Hmiterek ta in. Vyp. XVII-XVIII. Drohobych: Kolo. P. 314-340. [in Ukrainian].

Maccabi. *Ezhemesyachnyi illyustrirovannyi zhurnal* (1918). [Maccabi. Monthly illustrated magazine]. № 6-12 (aprel- oktiabr); (1919) № 1-4 (yanvar-aprel). [in Russian].

Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverdzhennia (1917–1921 rr.) (2017): Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (m. Kyiv, 1–2 chervnia 2017 r.) [Revolution, statehood, nation: Ukraine on the way to self-assertion (1917–1921) (2017):

Materials of the International Scientific Conference (Kyiv, June 1–2, 2017)]. Kyiv–Chernihiv: Siverskyi tsentr pisliadyploynoï osvity. 544 p. [in Ukrainian].

Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu (1917-1939) (2021) [Ukraine and Ukrainians in the post-imperial era (1917-1939)]. Kyiv: Akademperiodyka. 620 p. [in Ukrainian].

Ukrayins'ka revolyutsiya i derzhavnist' (1917-1920 rr.) (2018): nauk.-bibliohr. vyd. [Ukrainian Revolution and Statehood (1917-1920): scientific bibliography. edition]. K.: NBUV. 817 p. [in Ukrainian].

Ukrainska revoliutsiia ta yii istoriografii: lokalna, transnatsionalna i hlobalna perspektyvy (2020) [The Ukrainian revolution and its historiography: local, transnational and global perspectives]. Ukraina Moderna. Chyslo 29. Ukraina ta yii revoliutsii (1914-23): novi istorii ta interpretatsii. Spetsialnyi vypusk na poshanu Marka fon Gahena [Modern Ukraine. Number 29. Ukraine and its revolutions (1914-23): new histories and interpretations. Special edition in honor of Mark von Hagen]. K. P. 31-59. [in Ukrainian].

Harvey A. (2005). *Football: The First Hundred Years : the Untold Story. Sport in the global society*. London: Psychology Press. 289 p.

Szegedi, P. (2005). *Pozíciók és oppozíciók: a futballmező kialakulása, struktúrája és dinamikája Az 1945 előtti debreceni labdarúgás történet-szociológiai elemzése*. Budapest. 286 p. [In Hungarian].

Zaborniak, S. (2007). *Kultura fizyczna ludnosci ukrainskiej na ziemiach polskich (1868-1939)*. Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego. 543 s. [In Polish].

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає в аналізі проведення змагань з футболу в Одесі у період революцій. Автор розглядає спорт не лише як форму дозвілля, але й як один з елементів соціальної та політичної мобілізації населення в умовах політичного протистояння 1918-1919 років. Стратегія дослідження ґрунтується на залученні комплексу методів, які найчастіше використовуються в студіях з гуманітарних наук – аналітичний і синтетичний, описування, ретроспективний, історико-генетичний та квантитативний, які обрані в межах локальної історії. Наукова новизна визначається відсутністю публікацій не лише із декларованої проблематики, але й ігноруванням висвітлення розвитку футболу на теренах України в окреслений проміжок часу. При цьому аналізується функціонування єврейського товариства у період неодноразової зміни влади у Північному Причорномор'ї, відтак реакції активу «маккабістів» на виклики часу. Що стало прикладом залучення членів організації до вирішення суспільно-політичних завдань різного типу. Підсумовують працю висновки, що у період суспільних трансформацій спорт залишився вагомим елементом дозвілля населення Одеси, хоча й опинився на периферії соціальних пріоритетів. Окрім змагальної мети товариство «Маккабі» реалізовувало й інші завдання – мобілізація єврейського загалу навколо ідеології сіонізму та поширення зазначених ідей поміж різних категорій суспільства. У такій ситуації футбольні матчі за участі «маккабістів» мали виконувати агітаційну функцію, однак без залучення додаткових джерел повноцінно з'ясувати рівень результативності подібної методики неможливо. До успіхів керівництва товариства слід віднести залучення до футбольної команди «Маккабі» майже усіх провідних виконавців міста єврейського походження, що стало фундаментом у досягненні спортивних результатів, які у сезоні 1918/1919 рр. простежуються лише фрагментарно, а також активне залучення спортсменів до створення загонів самооборони.

Ключові слова: революція, Одеса, єврейська громада, сіонізм, Маккабі, спорт, футбол.

**RESULTS OF COOPERATION OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE WITH
NATO IN THE YEARS 1991–2023**

**РЕЗУЛЬТАТИ СПІВРОБІТНИЦТВА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
З НАТО У 1991–2023 РОКАХ**

Анатолій Гуз

доктор історичних наук, професор

E-mail: 363sens@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1531-5043,

Research ID: 0004597

Національна академія СБ України,
Україна

Anatolii Huz

Doctor of Historical Sciences, Professor

E-mail: 363sens@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1531-5043

Research ID: 0004597

National Academy of Security Service of
Ukraine, Ukraine

ABSTRACT

The proposed article analyzes the results of the cooperation of the Security Service of Ukraine with NATO in 1991–2023. Interaction between institutions was carried out within the framework of the Ukraine-NATO Target Plans and Annual National Programs for Ukraine's Preparation for Membership in the North Atlantic Treaty Organization, as well as in the format of jointly created with representatives of the member countries of the Alliance of working groups. The article analyzes the Security Agreement between the Government of Ukraine and NATO and the Administrative Agreement on the Protection of Restricted Information between the Government of Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization, which became key documents that defined the mechanisms for the exchange of restricted information between NATO and Ukraine. The participation of the Security Service of Ukraine in the work of the Ukraine – NATO Joint Working Group on Defense Reform was also studied. As a result of cooperation, the Security Service of Ukraine implemented the modern experience of partner countries in the field of information protection with limited access into the activities of its divisions. In addition, the experience of participating in joint missions under the auspices of NATO was incorporated into the practice of the Security Service of Ukraine. The results of the joint activities were the improvement of the training of personnel of the Security Service of Ukraine, the acquisition of experience in the fight against terrorist organizations, corruption, and organized crime. In the field of cyber security, the Security Service of Ukraine managed to implement a classification of cyber threats, cyber incidents and a risk management system compatible with NATO standards, and also exchanged information about cyber incidents using the Malware Information Sharing Platform. The positive results of cooperation between the Security Service of Ukraine and NATO prompted the reform of this law enforcement body according to the model and standards of the North Atlantic Alliance. The acquired experience of interaction with NATO member countries contributed to the transformation of the Security Service of Ukraine into a European-style special-purpose state body.

Key words: SSU, NATO, classified information, Ukraine – NATO target plan, Annual national program under the auspices of the Ukraine – NATO Commission, terrorism, corruption, SSU reform.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності у 1991 р. в Україні ухвалили низку міжнародних і внутрішніх нормативних актів, що задекларували співпрацю з Північноатлантичним альянсом. Практично відразу ж – із 90-х рр. XX ст. й у першій чверті XXI ст. – усі органи державної влади доєдналися до втілення в життя планів держави зі вступу до НАТО. Реалізуючи обрану амбітну мету, Україна поступово наближає свій

вступ до цієї безпекової організації. Вітчизняними дослідниками проаналізовано багато аспектів взаємодії органів державної влади із Північноатлантичним альянсом. Проте слід зауважити, що поза увагою науковців усе ж залишилися доволі актуальні питання взаємодії Служби безпеки України зі структурами НАТО. Особливої уваги заслуговують напрями співробітництва, його результати, здобутий досвід діяльності спецслужб країн-партнерів, що імплементовані цим органом державної безпеки в роботу власних підрозділів. Тож з огляду на викладене й у зв'язку з відсутністю наукових досліджень на зазначену тематику, а також із позиції вивчення й поширення сучасного досвіду підрозділів, що займаються забезпеченням державної безпеки країн – членів НАТО на аналогічні органи державної влади України, окреслені проблеми є актуальними для дослідження.

Аналіз останніх наукових праць і публікацій показує, що питанням взаємодії України з НАТО присвятили свої дослідження такі сучасні українські вчені, як: Г. Перепелиця, О. Палій, Н. Яковенко, І. Тодоров та ін. У своїх роботах науковці проаналізували причини створення та різні аспекти діяльності НАТО з моменту його заснування і дотепер (Яковенко, 2020), означили геополітичну роль Альянсу у сучасному світі, визначили переваги та проблемні питання в діяльності цієї безпекової організації (Палій, 2006), проаналізували його співпрацю з Україною (Перепелиця, 2008), а також взаємодію з Україною у межах реалізації Цільових планів Україна – НАТО (Тодоров, 2022). Однак поза увагою сучасних дослідників залишилося питання співробітництва Служби безпеки України (СБ України) з НАТО. Частково представленими в наукових виданнях вітчизняних учених, зокрема В. Сідака, С. Болдира, Т. Ткачука та інших, були лише окремі аспекти співпраці СБ України з НАТО. Науковці надали характеристику інформаційної безпеки в країнах НАТО та ЄС (Сідак, 2007), дослідили правові аспекти регулювання питань охорони державної таємниці в зарубіжних країнах (Болдир, 2018), узагальнили питання міжнародної співпраці у сфері охорони державної таємниці (Ткачук, 2019). Згаданими вченими, усе ж, співпраця Служби безпеки України з Північноатлантичним альянсом в окремі роки була висвітлена лише побіжно. Комплексного аналізу взаємодії між СБ України і НАТО та її результатів дотепер в українській історіографії представлено не було.

Метою пропонованої статті є аналіз й оцінка результатів співробітництва між Службою безпеки України та НАТО упродовж 1991–2023 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1991 р. Україна постала як незалежна суверенна держава і вступила до Ради північноатлантичного співробітництва НАТО (сучасна Рада Євроатлантичного партнерства – РЄАП). Відносини між НАТО і Службою безпеки України почали розвиватися з моменту створення останньої (Постанова Верховної Ради України, 1993). Особливо активно після того, як Україна в 1994 р. долучилася до програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) як учасниця й підписала в 1997 р. Хартію про особливе партнерство. На основі зазначеного документа було засновано Комісію Україна – НАТО (КУН) й відкрито в Києві в 1997 р. Центр інформації та документації НАТО.

Пріоритетним напрямом взаємодії Служби безпеки України з НАТО стало, насамперед, забезпечення охорони інформації з обмеженим доступом. Угоду про безпеку між Урядом України і НАТО (ратифікована Верховною Радою України 12 вересня 2002 р.) підписали в березні 1995 р. (Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору, 2002). Саме цей документ визначив процедуру поводження з інформацією НАТО з обмеженим доступом. Службою безпеки України були напрацьовані механізми охорони такої інформації з урахуванням положень згаданої Угоди, що трансформувалися у «Правила поводження та забезпечення охорони інформації НАТО з обмеженим доступом» 2002 р. та 2018 р. Розроблений документ і надав можливість здійснювати охорону класифікованої інформації у тих органах державної влади, до яких вона надходила. Фактично, Службою безпеки України було закладено основи правового механізму обміну інформацією з обмеженим доступом, що здійснюється між органами державної влади, установами України та НАТО в межах відповідних програм співпраці. Протягом періоду свого функціонування він зазнав певних удосконалень і діє дотепер.

Під час візиту в Україну делегації НАТО на чолі з директором офісу безпеки Альянсу Тоддом Брауном 28 вересня 2016 р. відбулося підписання міжнародної Угоди – Адміністративних домовленостей щодо охорони інформації з обмеженим доступом між Урядом України й Організацією Північноатлантичного Договору. В Угоді було деталізовано процедуру взаємної охорони інформації з обмеженим доступом і покладено контролюючі функції за її забезпеченням на рівні усієї держави саме на Службу безпеки України (Адміністративні домовленості щодо охорони інформації з обмеженим доступом між урядом України та Організацією північноатлантичного договору, 2016).

Упродовж досліджуваного періоду результатами плідної співпраці Служби безпеки України й НАТО в цьому напрямку стало підписання Україною 51 міжнародного договору у сфері охорони інформації з обмеженим доступом: зокрема 47 двосторонніх договорів з іноземними державами та 2 угоди з міжнародними організаціями (на початок 2022 р.).

Крім того, Служба безпеки України у 2019–2021 рр. активно працювала над удосконаленням вітчизняного законодавства про охорону державної таємниці згідно зі стандартами НАТО. З огляду на зазначене, у контексті реалізації завдань з реформування системи охорони державної таємниці й іншої інформації з обмеженим доступом та з урахуванням практики держав – членів НАТО і ЄС (п. 4.12 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015) на платформі РНБО України Службою безпеки України було розроблено проєкт Закону України «Про охорону секретної інформації».

3 лютого 2019 р. відбулася важлива подія в житті нашої країни – Конституцією України визначено стратегічний курс на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору. Для втілення в життя цієї амбітної мети було розроблено низку різнопланових кроків. Одним із яких стало те, що на початку 2023 р. Службою безпеки України напрацьовано проєкт Закону України «Про безпеку класифікованої інформації» (реєстр. № 8394 від 27.01.2023)

Зазначений законопроект, зареєстрований за ініціативи групи народних депутатів України й опублікований на сайті Верховної Ради України, став однією з редакцій, що напрацьовувалися в межах робочої групи, створеної при Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки протягом 2019–2021 рр.

Однак у зв'язку із встановленням карантинних обмежень, пов'язаних з епідемією COVID-19, введенням режиму воєнного стану у країні протягом останніх років роботу над проєктом Закону України «Про безпеку класифікованої інформації» було призупинено. Наразі щодо остаточної редакції законопроекту взаємоузгодженої позиції державних органів не досягнуто. Робота над ним триває.

28 січня 2021 р. Верховна Рада ухвалила в першому читанні проєкт закону № 3196-д «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України». Представники НАТО, Сполучених Штатів і ЄС підтримали законопроект № 3196-д, унесений на розгляд парламенту. На їхню думку, зазначений документ стане фундаментом для комплексного реформування СБ України відповідно до євроатлантичних і європейських принципів та провідної практики.

Водночас керівництвом СБ України в червні 2021 р. було наголошено, що ухваленню нового законодавчого акта замість чинного Закону України «Про державну таємницю» має передувати прийняття підготовленого до другого читання проєкту Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України» (реєстр. № 3196-д від 26.10.2020) та законодавче закріплення відповідної компетенції СБ України як національного органу безпеки у сфері забезпечення охорони державної таємниці та службової інформації.

Протягом 2021–2022 рр. керівництвом Служби безпеки України неодноразово інформувалися Офіс Президента України та Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки щодо необхідності дотримання законодавчої

послідовності здійснення заходів з реформування Служби безпеки України та законодавства у сфері безпеки інформації.

Одночасно з модернізацією захисту інформації з обмеженим доступом у 2006–2008 рр. за зразком спеціальних служб європейських країн (Про заходи щодо реформування Служби безпеки України, 2008) поступово реформувалася і сама Служба безпеки України. Концепція реформування Служби безпеки України визначила заходи на 2008–2009, на 2010 та наступні роки (Про Концепцію реформування Служби безпеки України, 2008). Варто зазначити: попри те, що приймалися важливі документи, рівень їхньої реалізації упродовж наступних усе ж був низьким.

У проведенні реформи СБ України протягом 2015–2021 рр. чітко проглядається євроатлантичний вектор. У цьому контексті Служби безпеки України взаємодіяла з міжнародними організаціями, нашій країні надавалася суттєва допомога спеціальних служб і правоохоронних органів, зокрема, експерти з країн НАТО та ЄС проводили та проводять консультації в межах реформування СБ України. У контексті реформи діяльність Служби безпеки України була зосереджена на таких ключових напрямках: захист державного суверенітету та територіальної цілісності, охорона державної таємниці, контррозвідувальна протидія загрозам державній безпеці, боротьба з тероризмом, кібербезпека.

У Верховній Раді України в січні 2023 р. було зареєстровано законопроект за № 8394. Його підготовка здійснювалася до запровадження в Україні воєнного стану та за децю відмінних від сьогодення умов, у зв'язку із чим окремі положення документа є доволі розбалансованими та не враховують у повній мірі сучасні ризики безпеці «чутливої» інформації, що постали з початком широкомасштабної війни РФ проти України.

Упровадження зазначеного законопроекту також потребує докорінного перегляду суб'єктами режимно-секретної діяльності процесів, підходів і процедур щодо забезпечення безпеки як державної таємниці, так і службової інформації. Варто підкреслити, що це є вкрай ризикованим в умовах правового режиму воєнного стану.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в лютому 2022 р. та неоголошеною війною реформу Служби безпеки України станом на середину 2023 р. ще не затверджено, але вже напрацьовано. Відповідний законопроект ухвалено в першому читанні. До другого читання він уже підготовлений.

Активний період взаємодії Служби безпеки України з НАТО спостерігаємо з 1998 р. і щодо реформування вітчизняного сектору безпеки й оборони, коли під егідою Комісії Україна – НАТО було започатковано Спільну робочу групу Україна – НАТО з оборонної реформи (СРГОР), у межах якої розглядали актуальні питання реформування зазначеного сектора, виробляли стратегії й концепції національної безпеки (Відносини з Україною, 2023).

Також Служба безпеки України активно залучилася до реалізації Плану дій Україна – НАТО на 2002 р. (План дій Україна – НАТО, 2002) і Цільових планів Україна – НАТО на 2003 р. (Про схвалення Плану дій Україна – НАТО та затвердження Цільового плану Україна – НАТО, 2003), 2004 (Про затвердження Цільового плану Україна – НАТО, 2004 рік), 2005 (Про Цільовий план Україна – НАТО у рамках Плану дій Україна – НАТО, 2005), 2006 (Про Цільовий план Україна – НАТО у рамках Плану дій Україна – НАТО, 2006), а також на 2007 і 2008 рр. У згаданих документах були напрацьовані механізми співпраці України з країнами – членами НАТО.

Із 2009 р. Цільовий план дій Україна – НАТО замінила Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО. Вона стала основним інструментом реалізації реформ в Україні за підтримки НАТО. Указом Президента України від 7 серпня 2009 р. № 600 було затверджено перший документ – Річну національну програму на 2009 р. з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору (Указ Президента України Про затвердження Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, 2009). Розроблений план заходів із виконання зазначеної Програми було затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2009 р. № 1135-р. (Про затвердження плану заходів щодо

виконання Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, 2009).

Починаючи із 2017 р., Служба безпеки України під егідою Комісії Україна – НАТО активно втілює в життя положення Річних національних програм, зокрема на: 2017 рік, що затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2017 р. № 103 (Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО, 2017); 2018 рік, затверджена Указом Президента України від 28 березня 2018 р. № 89 (Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО, 2018); 2019 рік, затверджена Указом Президента України від 10 квітня 2019 р. № 117 (Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО, 2019); 2020 рік, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2020 р. № 203 (Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО, 2020); 2021 рік, затверджена Указом Президента України від 24 лютого 2021 р. № 189 (Про річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО, 2021).

З огляду на дослідження змісту Цільових планів Україна – НАТО 2003–2006 рр. та Річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО 2017–2021 рр. спробуємо охарактеризувати й окремі результати їхнього виконання Службою безпеки України.

Для втілення в життя положень зазначених документів на базі Національної академії СБ України із 2005 до 2018 рр. проходили семінари з підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з інформацією НАТО з обмеженим доступом (Про Цільовий план Україна – НАТО у рамках Плану дій Україна – НАТО, 2005 рік). Також закладом вищої освіти було здійснено перегляд й оновлення освітніх та освітньо-професійних програм підготовки фахівців відповідно до стандартів Альянсу.

Варто звернути увагу і на участь Служби безпеки України у міжнародних операціях, зокрема, із 2005 р. інституція долучалась до проведення міжнародної військово-морської операції НАТО «Активні зусилля» (Про Цільовий план Україна – НАТО у рамках Плану дій Україна – НАТО, 2006 рік). Також у 2005–2011 рр. СБ України брала участь у Навчальній місії НАТО в Іраку (Відносини з Україною, 2023). Спільно з Антитерористичним центром, що діє при Службі безпеки України, були забезпечені заходи щодо участі Збройних сил України у боротьбі з тероризмом й організовано проведення командно-штабних і тактико-спеціальних антитерористичних навчань.

Із жовтня 2006 р. Службу залучено до діяльності робочої групи Україна – НАТО з питань демократичного цивільного контролю над сектором розвідки (РГ ДЦКСР) з метою впровадження в життя своїх підрозділів досвіду країн – членів Північноатлантичного альянсу. Ця Група працювала як складова вже функціонуючої Спільної робочої групи з питань військової реформи (СРГ ВР).

СБ України вдалося видати «Білу книгу 2007: Служба безпеки та розвідувальні органи України» та «Білу книгу 2008. Служба безпеки України». Ці книги розкрили основи діяльності СБ України та Служби зовнішньої розвідки, окреслили механізми управління та їхнє приведення у відповідності до європейських і євроатлантичних стандартів. Фактично, вони стали першими джерелами, що зняли завісу із закритості спецслужб. Це дало можливість громадськості подивитися на діяльність зазначених структур під дещо іншим кутом зору.

Забезпечуючи виконання Указу Президента України від 23 січня 2009 р. № 37 «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні», до вивчення відповідних архівних матеріалів Службою безпеки заохочувалися представники науки, студенти, курсанти й експерти громадських організацій, зокрема й правозахисники.

Ще одним вагомим результатом спільної діяльності стало забезпечення функціонування в органах державної влади України центрів реєстрації документів НАТО (Про затвердження Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, 2009).

Значну увагу Служба безпеки України приділяла міжнародній співпраці й у сфері боротьби з тероризмом та активно взаємодіяла з міжнародними організаціями в цьому. З метою вдосконалення механізму співпраці у сфері захисту прав людини, протидії тероризму та пов'язаних із цим питань, зокрема, були проведені семінари (експертні консультації) за участю представників Служби безпеки України та держав – членів Альянсу (Про Цільовий план Україна – НАТО у рамках Плану дій Україна – НАТО, 2009).

Ще одним значущим напрямом діяльності стала реалізація заходів із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. Щорічно підрозділи Служби безпеки України долучалися до здійснення державами – членами Альянсу активних кроків у сфері боротьби з тероризмом (Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО, 2013).

Також СБ України залучилась до Програми НАТО з розбудови доброчесності, цілісності, прозорості та зниження корупційних ризиків у роботі безпекових й оборонних інституцій (Building Integrity Initiative, Програма BI).

Крім цього, Служба безпеки України доєдналася до місії НАТО «Рішуча підтримка» (2015–2021 рр.), що мала на меті забезпечити підготовку й надання дорадчої та практичної допомоги Афганським силам безпеки, а також узяла участь в операції НАТО із боротьби з піратством «Океанський щит».

Результатом співпраці з НАТО у досліджуваний період також стало запровадження в системі Служби безпеки України аналітично-програмних комплексів «Analyst's Notebook» та програмних модулів «iBidge».

Демонструючи відкритість і прозорість у діяльності цього державного органу спеціального призначення у сфері безпеки, було розроблено та затверджено Кодекс професійної етики співробітників Служби безпеки України (Про затвердження Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, 2010).

Крім того, Служба безпеки України брала участь й у розробленні плану дій із втілення в життя Стратегії кібербезпеки України. Одним із результатів проведеної роботи стало створення та забезпечення функціонування Центру реагування на кіберінциденти СБ України з метою запобігання, виявлення, відстеження, захисту й відновлення після кібератак. Також СБ України долучилась до створення робочої підгрупи з питань кіберзахисту в межах діяльності Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи (Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною, 1997 р.).

Водночас фахівці СБ України брали активну участь у розробленні проєкту Стратегії кібернетичної безпеки України. На базі Служби було створено відомчий навчальний центр із функцією імітаційного полігона для реалізації навчальних програм, тренінгів і семінарів у галузі інформаційної безпеки (Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО, 2018). СБ України ввела сумісну зі стандартами НАТО класифікацію кіберзагроз, кіберінцидентів і систему управління ризиками, упровадила та здійснювала активний обмін інформацією про кіберінциденти із застосуванням Платформи обміну інформацією щодо шкідливого програмного забезпечення «Malware Information Sharing Platform» (Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО, 2020).

Варто підкреслити, що в досліджуваний період вдалося також удосконалити мовну підготовку особового складу Служби безпеки України відповідно до Програми НАТО з професійного розвитку цивільного персоналу сектору безпеки й оборони, а також підвищити якість системи тестування мовної підготовки шляхом упровадження процедур її сертифікації та відповідних стандартів Альянсу.

В останнє десятиліття спостерігаємо активну участь співробітників Служби безпеки України у навчаннях, семінарах, робочих зустрічах, групах підвищення кваліфікації на базі країн – членів НАТО. Усі згадані заходи сприяли зростанню професійного рівня фахівців цього державного органу.

Важливим напрямком, що теж набув розвитку у структурі СБ України за підтримки країн-партнерів, стало упровадження актуальних методів інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності спеціальних служб держав – членів НАТО у роботу Служби безпеки України, зокрема й методики OSINT.

Представники СБ України стали учасниками семінару-практикуму з міжвідомчої взаємодії у процесі розвідувального аналізу гібридних загроз національній безпеці. Крім цього, було забезпечено участь представників Служби безпеки України і в таких заходах: міжнародному змаганні НАТО з програмування «TIDE Hackathon 2021»; онлайн-курсі «Критичне мислення» в межах програми професійної підготовки Україна – НАТО; конференції НАТО TIDE Sprint 2021; навчальному курсі з питань стратегічних комунікацій, що пройшов у травні 2021 р. в межах Індивідуальної програми партнерства між Україною та НАТО на 2021 рік (Інформація про виконання заходів Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО, 2021).

23 лютого 2022 р. уряд ухвалив проєкт указу Президента України «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2022 рік». Керівництвом держави у 2022 р. було визначено шість пріоритетів руху України до членства в Альянсі. Зважаючи на важливість Річної національної програми (РНП), громадськість сформувала Раду громадського нагляду за її виконанням під егідою комісії Україна – НАТО. Однак повномасштабна війна, яку розпочала росія 24 лютого 2022 р., багато у чому завадила реалізувати РНП 2022 р.

Новий формат співпраці України з Північноатлантичним альянсом – Раду Україна – НАТО – започатковано на Вільнюському саміті 11–12 липня 2023 р. Головні підсумки саміту для України стосувалися трьох екзистенційних для нашої країни питань: гарантій безпеки, військової допомоги та шляху до членства в НАТО.

Це лише окремі заходи, що втілила в життя СБ України у ході взаємодії з Альянсом у визначені хронологічні межі дослідження у процесі виконання Цільових планів Україна – НАТО, Річних національних програм з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, Річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО тощо. Варто наголосити, що багато ініціатив, запропонованих Альянсом, перебувають у процесі дослідження, реалізації й удосконалення, що в перспективі має значно посилити СБ України як спецслужбу європейського зразка.

Висновки. З моменту створення Служби безпеки України на початку 90-х рр. ХХ ст. новосформований орган активно доєднався до взаємодії з Північноатлантичним альянсом. Результатом цієї співпраці, серед багатьох інших, стали й напрацьовані дієві механізми охорони інформації з обмеженим доступом, яку передавали й передають із країн – партнерів НАТО в Україну. Крім цього, Служба безпеки України перейняла досвід країн – членів Північноатлантичного альянсу у сфері боротьби з тероризмом, корупцією, організованою злочинністю, реформування власної сфери за стандартами цієї безпекової організації. Здобутий досвід дуже допомагає спецслужбі й у сучасній війні проти росії. Водночас модернізацію СБ України не завершено, що спонукає фахівців до пошуків нових шляхів удосконалення цього державного органу спеціального призначення та продовження спільної роботи, навчань і діяльності із країнами – членами НАТО.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Адміністративні домовленості щодо охорони інформації з обмеженим доступом між урядом України та Організацією північноатлантичного договору від 28.09.2016 *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>.

Болдир С. В., Гуз А. М., Князев С. О., Ткачук Т. Ю. Іноземний досвід правового регулювання охорони державної таємниці : навч. посіб. Київ : НА СБУ, 2018. 140 с.

Відносини з Україною. URL : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm.

Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною, підписана 9 липня 1997 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021#Text.

Інформація про виконання заходів Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік. URL : https://minre.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/zvit_rnp-2021_-_pershe_pivrichchya.pdf.

Палій О. А. Навіщо Україні НАТО? Київ, 2006. 75 с.

Перепелиця Г. М. Євроатлантичний курс України: концепти сучасного розвитку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2008. Вип. 14. С. 34-39.

План дій Україна – НАТО на 2002 рік. *Законодавство України*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_19547.htm?selectedLocale=uk.

Про затвердження плану заходів щодо виконання Річної національної програми на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-2009-%D1%80#Text>.

Про затвердження Річної національної програми на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору : Указ Президента України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600/2009#Text>.

Про затвердження Річної національної програми на 2010 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору : Указ Президента України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/92/2010#Text>.

Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2017 рік: Указ Президента України URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1032017-21670>.

Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік: Указ Президента України URL : <https://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>.

Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2013 рік: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371/2013#Text>.

Про затвердження Цільового плану Україна – НАТО на 2004 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006520-04#Text>.

Про заходи щодо реформування Служби безпеки України : Розпорядження Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396/2006-%D1%80%D0%BF#Text>.

Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 37. Ст. 379.

Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік : Указ Президента України № 189/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/722021-36825>.

Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік : Указ Президента України № 203/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2032020-33861>.

Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2019 рік : Указ Президента України від 10 квітня 2019 року № 117/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2019>.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про Концепцію реформування Служби безпеки України» : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/2008#Text>.

Про схвалення Плану дій Україна – НАТО та затвердження Цільового плану Україна – НАТО на 2003 рік. *Законодавство України*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS1325>.

Про Цільовий план Україна – НАТО на 2005 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990/2005-%D1%80%D0%BF#Text>.

Про Цільовий план Україна – НАТО на 2006 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295/2006#Text>.

Про Цільовий план Україна – НАТО на 2009 рік у рамках Плану дій Україна НАТО. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2009#Text>.

Сідак В. С. Артемов В. Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в країнах НАТО та ЄС. Київ : КНТ, 2007. 150 с.

Ткачук Т. Ю., Князев С. О. Міжнародне співробітництво у сфері охорони державної таємниці : навч. посіб. Київ: НА СБУ, 2019. 91 с.

Тодоров І. Я. Дороговказ інтеграції. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/ukraina-nato/dorohovkaz-intehratsii/>.

Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору. *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> документ 950_002.

Яковенко Н. Л. Міжнародні організації у сфері безпеки. НАТО, ОБСЄ : навч. посіб. / за наук. ред. В. М. Матвієнка. Київ : ВПЦ Київський університет, 2020. 367 с.

REFERENCES

Administratyvni domovlenosti shchodo okhorony informatsii z obmezhenym dostupom mizh uriadom Ukrainy ta Orhanizatsiieiu pivnichnoatlantychnoho dohovoru vid 28.09.2016 [Administrative agreements on the protection of information with limited access between the Government of Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization]. (2016). *Zakonodavstvo Ukrainy*. [in Ukrainian]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>.

Boldyr S. V., Huz A. M., Kniaziev S. O., Tkachuk T. (2018). Yu. Inozemnyi dosvid pravovoho rehuliuвання okhorony derzhavnoi taiemnytsi [Foreign experience of legal regulation of protection of state secrets] : navch. posib. Kyiv: NA SBU. 140 p. [in Ukrainian].

Deklaratsiia pro dopovnennia Khartii pro osoblyve partnerstvo mizh Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru ta Ukrainoiu, pidpysanoi 9 lypnia 1997 roku [Declaration on Supplementing the Charter on a Special Partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine]. (1997). [in Ukrainian]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021#Text.

Informatsiia pro vykonannia zakhodiv Richnoi natsionalnoi prohramy pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2021 rik [Information on the implementation of the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2021]. (2021). [in Ukrainian]. URL : https://minre.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/zvit_rnp-2021_-_pershe_pivrichchya.pdf.

Palii O. A. (2006). Navishcho Ukraini NATO? [Why does Ukraine need NATO?] Kyiv. 75 p. [in Ukrainian].

Perepelytsia H. M. (2008). Yevroatlantychnyi kurs Ukrainy: kontsepty suchasnoho rozvytku. [Ukraine's Euro-Atlantic course: concepts of modern development.] *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. Kyiv. Vyp. 14. P. 34-39. [in Ukrainian].

Plan dii Ukraina-NATO na 2002 rik [Ukraine – NATO action plan]. (2002). *Zakonodavstvo Ukrainy*. [in Ukrainian]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_19547.htm?selectedLocale=uk.

Pro Osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [About the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy]. (1993). № 37. St.379. [in Ukrainian].

Pro richnu natsionalnu prohramu pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2021 rik : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 189/2021. (2021). [in Ukrainian]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/722021-36825>.

Pro Richnu natsionalnu prohramu pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2020 rik : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 203/2020 [About the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2020]. (2020). [in Ukrainian]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2032020-33861>.

Pro Richnu natsionalnu prohramu pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2019 rik : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10 kvitnia 2019 roku № 117/2019. [About the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2019]. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2019>. [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 liutoho 2008 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Kontseptsiiu reformuvannia Sluzhby bezpeky Ukrainy» [About the

decision of the National Security and Defense Council of Ukraine]. (2008). [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/2008#Text>.

Pro skhvalennia Planu dii Ukraina – NATO ta zatverdzhennia Tsilovoho planu Ukraina – NATO na 2003 rik [On the approval of the Ukraine – NATO Action Plan and the approval of the Ukraine – NATO Target Plan]. (2003). Zakonodavstvo Ukrainy. [in Ukrainian]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS1325>.

Pro Tsilovyi plan Ukraina - NATO na 2005 rik u ramkakh Planu dii Ukraina – NATO [About the Ukraine-NATO Target Plan for 2005 within the framework of the Ukraine-NATO Action Plan]. [in Ukrainian]. (2005). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990/2005-%D1%80%D0%BF#Text>.

Pro Tsilovyi plan Ukraina – NATO na 2006 rik u ramkakh Planu dii Ukraina – NATO [About the Ukraine-NATO Target Plan for 2006 within the framework of the Ukraine-NATO Action Plan]. (2006). [in Ukrainian]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295/2006#Text>.

Pro Tsilovyi plan Ukraina – NATO na 2009 rik u ramkakh Planu dii Ukraina NATO [About the Ukraine-NATO Target Plan for 2009 as part of the Ukraine-NATO Action Plan]. [in Ukrainian]. (2009). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2009#Text>.

Pro zakhody shchodo reformuvannia Sluzhby bezpeky Ukrainy: Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy. [On measures to reform the Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396/2006-%D1%80%D0%BF#Text>.

Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo vykonannia Richnoi natsionalnoi prohramy na 2009 rik z pidhotovky Ukrainy do nabuttia chlenstva v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru [On the approval of the action plan for the implementation of the Annual National Program for 2009 on the preparation of Ukraine for membership in the North Atlantic Treaty Organization].(2009). [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-2009-%D1%80#Text>.

Pro zatverdzhennia Richnoi natsionalnoi prohramy na 2009 rik z pidhotovky Ukrainy do nabuttia chlenstva v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru : Ukaz Prezydenta Ukrainy [On the approval of the Annual National Program for 2009 on Ukraine's preparation for membership in the North Atlantic Treaty Organization]. (2009). [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600/2009#Text>.

Pro zatverdzhennia Richnoi natsionalnoi prohramy na 2010 rik z pidhotovky Ukrainy do nabuttia chlenstva v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru : Ukaz Prezydenta Ukrainy. [On the approval of the Annual National Program for 2010 on Ukraine's preparation for membership in the North Atlantic Treaty Organization]. (2010). [in Ukrainian]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/92/2010#Text>.

Pro zatverdzhennia Richnoi natsionalnoi prohramy pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2017 rik : Ukaz Prezydenta Ukrainy. [On the approval of the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2017]. (2017). [in Ukrainian]. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1032017-21670>.

Pro zatverdzhennia Richnoi natsionalnoi prohramy pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2018 rik : Ukaz Prezydenta Ukrainy. [On the approval of the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2018]. (2018). [in Ukrainian]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>.

Pro zatverdzhennia Richnoi natsionalnoi prohramy spivrobitnytstva Ukraina – NATO na 2013 rik: Ukaz Prezydenta Ukrainy. [On the approval of the Annual National Cooperation Program between Ukraine and NATO for 2013.]. (2013). [in Ukrainian]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371/2013#Text>.

Pro zatverdzhennia Tsilovoho planu Ukraina – NATO na 2004 rik. [On the approval of the Ukraine-NATO Target Plan for 2004]. (2004). [in Ukrainian]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006520-04#Text>.

Sidak V. S. Artemov V. Yu. (2007). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v krainakh NATO ta YeS. [Ensuring information security in NATO and EU countries]. Kyiv: KNT. 150 p. [in Ukrainian].

Tkachuk T. Yu., Kniaziev S. O. (2019). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi okhorony derzhavnoi taiemnytsi [International cooperation in the field of state secret protection] : navch. posib. Kyiv : NA SBU. 91 p. [in Ukrainian].

Todorov I. Ya. Dorohovkaz intehtatsii [Integration roadmap]. [in Ukrainian]. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/ukraina-nato/dorohovkaz-intehtatsii/>

Uhoda pro bezpeku mizh Uriadom Ukrainy i Orhanizatsiieiu Pivnichnoatlantychnoho Dohovoru [Security Agreement between the Government of Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization]. Zakonodavstvo Ukrainy. [in Ukrainian]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/lows/dokument/950_002.

Vidnosyny z Ukrainoiu [Relations with Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm.

Yakovenko N. L. (2020). Mizhnarodni orhanizatsii u sferi bezpeky. NATO, OBSIe [International organizations in the field of security. NATO, OSCE]: navch. posib. / N. L. Yakovenko; za nauk. red. V. M. Matviiienka. Kyiv : VPTs Kyivskiy universytet. 367 p. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У запропонованій статті проведено аналіз результатів співробітництва Служби безпеки України з НАТО у 1991–2023 рр. Взаємодія між інституціями здійснювалася в межах Цільових планів Україна – НАТО та Річних національних програм з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, а також у форматі створених спільно із представниками країн – членів Альянсу робочих груп. У статті проаналізовано Угоду про безпеку між Урядом України і НАТО й Адміністративні домовленості щодо охорони інформації з обмеженим доступом між урядом України й Організацією північноатлантичного договору, що стали ключовими документами, які визначили механізми обміну інформацією з обмеженим доступом між Альянсом та Україною. Досліджено також участь СБ України у роботі Спільної робочої групи Україна – НАТО з оборонної реформи. За результатами співпраці Службою безпеки України було імplementовано в діяльність своїх підрозділів сучасний досвід країн-партнерів у сфері охорони інформації з обмеженим доступом. Крім цього, у практику Служби безпеки України було впроваджено здобутий досвід участі у спільних місіях під егідою НАТО. Результатами спільної діяльності стало удосконалення підготовки кадрів Служби безпеки України, опанування досвідом боротьби з терористичними організаціями, корупцією, організованою злочинністю. У сфері кібербезпеки СБ України зуміла впровадити сумісну зі стандартами НАТО класифікацію кіберзагроз, кіберінцидентів та систему управління ризиками, а також здійснювала обмін інформацією про кіберінциденти із застосуванням Платформи обміну інформацією щодо шкідливого програмного забезпечення «Malware Information Sharing Platform». Позитивні результати співпраці СБУ з НАТО спонукали до реформування цього правоохоронного органу за зразком і стандартами Північноатлантичного альянсу. Здобутий досвід взаємодії з країнами – членами НАТО сприяв перетворенню СБ України у державний орган спеціального призначення європейського зразка.

Ключові слова: СБУ, НАТО, класифікована інформація, Цільовий план Україна – НАТО, Річна національна програма з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, тероризм корупція, реформа СБУ.

IZMAIL IN THE SOVIET DOCUMENTARY FILMS
FROM THE 1940S TO THE EARLY 1950S

ІЗМАЇЛ У РАДЯНСЬКІЙ КІНОДОКУМЕНТАЛІСТИЦІ
1940-X – ПОЧАТКУ 1950-X РР.

Віктор Дроздов

кандидат історичних наук, доцент
E-mail: victordroz dov.84@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1381-8878
Research ID: A-7822-2018
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Viktor Drozdov

Ph.D. of Historical Science, Associate Professor
E-mail: victordroz dov.84@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1381-8878
Research ID: A-7822-2018
Izmail State University of Humanities, Ukraine

ABSTRACT

The paper has examined Soviet propaganda's image of Izmail by analyzing film documentaries from the 1940s to the early 1950s. The study has analyzed film documents stored in the Central State Audiovisual and Electronic Archives of Ukraine, in particular the documentaries "On the Danube" (1940), "Along the Soviet Danube" (1941), and "On the Banks of the Soviet Danube" (1945), and chronicle-documentary reports in Soviet newsreels. The article's scientific novelty lies in exploring Soviet documentary films as a source for studying Izmail's history while simultaneously examining them as instruments of Soviet politics of memory. The methodology comprises narrative, contextual, and semiotic analyses of audiovisual sources, historical-comparative, historical-systemic, and historical-typological methods. The author has identified the primary themes and events that attracted the attention of cinematographers and the symbolic markers that defined the image of Izmail and the region. It is revealed that the central themes of documentary films and reports during the Stalinist era included the historical ties of the region with Russian history, military victories on the Danube, such as the storming of Izmail fortress by Suvorov in 1790 and the Soviet "liberation" of Izmail in 1944, the building of socialism, and urban peaceful life in Soviet Izmail. These themes collectively formed a cohesive narrative that interpreted the past and present of Izmail and the Lower Danube region within the framework of the official ideology that justified the expansionist policies of the Stalinist regime. The article focuses on characterizing documentary reports that recorded commemorative and celebratory events, the activities of the Izmail Museum of Suvorov, and the dissemination of historical narratives among the city's youth.

Key words: documentary cinematography, USSR, Stalinism, politics of memory, propaganda, Izmail.

Постановка проблеми. Кінодокументальні матеріали є унікальним типом аудіовізуальних джерел, які, завдяки фіксації, збереженню і відтворенню подій минулого кінематографічними засобами, дають змогу спостерігати динамічні візуальні образи досліджуваних історичних явищ і процесів, розширюючи уявлення про конкретні реалії життя певного періоду. Водночас не можна вважати хронікально-документальні фільми джерелами об'єктивної репрезентації минулого, оскільки вони, як правило, зазнають впливу авторської інтерпретації та суб'єктивних оцінок режисера, а також можуть відтворювати реальні події під кутом панівної ідеології. Радянський кінематограф є наочним прикладом використання документальних матеріалів в ідеологічних цілях. Кінодокументалістика була одним із інструментів пропагування переваг радянського способу життя, демонстрації досягнень комуністичного будівництва й зовнішньої політики

держави, формування позитивного ставлення громадян до політичної системи та керівництва. Поставлені в рамки комуністичної ідеології, кінематографісти змушені були спотворювати й маніпулювати фактами, створюючи не об'єктивну реальність, а бажану дійсність. Крім того, у документальних фільмах часто транслювалися сконструйовані режимом історичні наративи, сприяючи поширенню офіційної пам'яті серед населення.

Щойно окупувавши нові українські території в 1939–1940 рр., радянська влада відправляла туди знімальні групи для створення пропагандистського кіно, яке мало б довести законність та важливість їхнього приєднання до Радянського Союзу (Скрипник, 2016: 361). Упродовж сталінського періоду було випущено чимало хронікально-документальних сюжетів і фільмів, які змальовували розбудову комунізму на «визволених» територіях, порівнюючи нове життя із жахіттями перебування під владою «іноземних окупантів». Особлива увага кінематографістів приділялася придунайському регіону й, зокрема, місту Ізмаїл, який не лише був регіональним центром, але й мав важливе символічне значення для радянських ідеологів. Аналіз кінодокументів сталінського періоду, що репрезентували образ Ізмаїла або окремі сторінки його минулого, надасть змогу сформувати цілісне уявлення про радянську політику пам'яті в регіоні та виокремити основні ідеологічні наративи, що поширювалися через різні засоби пропаганди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед комплексних наукових праць, присвячених вивченню кінематографа в Україні, варто назвати п'ятитомну «Історію українського кіно». У другому томі (Скрипник, 2016) висвітлено розвиток документально-хронікального кіно в 1930-х рр. та в період Другої світової війни. Автори вказують на зміни у змісті та стилі документального кінематографа, що відбулися через початок агресивної військової кампанії у 1939–1940 рр., характеризують фільми про «визвалені землі», зокрема й ті, що зображували придунайський регіон. Особливості документального кінематографа в Україні в роки Другої світової війни розкрито в статтях Л. Ковальської (Ковальська, 2012) та О. Волошенюк (Волошенюк, 2013). Аналіз хронікально-документальних сюжетів першого післявоєнного десятиліття, які були присвячені Львову, здійснив Б. Шумилович (Шумилович, 2013). Автор визначає ідеологічні образи міста, специфіку висвітлення культурного життя в кінохроніках, а також теми, які були приховані від кінооб'єктива. С. Фрунчак, описуючи в дисертації образ радянського міста на прикладі Чернівців, розкриває роль документальних фільмів у його конструюванні (Frunchak, 2014). Дослідниця продемонструвала, як через радянський кінематограф просувалися наративи про возз'єднання Північної Буковини з підрадянською Україною. Варто зазначити, що дослідження образу Ізмаїла в радянській кінодокументалістиці 1940-х – початку 1950-х рр. проводиться вперше.

Формулювання цілей статті. На основі аналізу радянських документальних фільмів і хронікально-документальних сюжетів, що зберігаються в Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві, розкрито образ Ізмаїла, що конструювався сталінською пропагандою, визначено основні історичні наративи й міфи, які поширювалися серед населення завдяки радянському кіномистецтву. Автором опрацьовано відеоматеріали та монтажні листи дванадцяти кінодокументів, серед яких кінофільми «На Дунаї» (1940 р.), «По радянському Дунаю» (1941 р.), «На берегах радянського Дунаю» (1945 р.), сім кіносюжетів у кіножурналі «Радянська Україна», один – у кіножурналі «Піонерія» та один – у збірнику кіносюжетів за 1949 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масове виробництво хронікального кіно в Україні розпочалося наприкінці 1920-х рр. У 1931 р. створено Всеукраїнську фабрику «Союзкіно-хроніка» (згодом – Харківська студія кінохроніки), яка була відділенням всесоюзного центрального тресту. В 1938 р. її перейменовано в «Українську студію хронікально-документальних фільмів» («Укркінохроніка»), а в 1939 р. – переведено з Харкова до Києва (Волошенюк, 2015: 328). Кіножурнал «Радянська Україна», що випускала «Укркінохроніка», був щотижневим оглядом подій, який містив кілька сюжетів про політичне, економічне й культурного життя. Це були сюжети пропагандистського

характеру, демонстрування яких перед початком кіносеансів для відвідувачів було обов'язковим для кінотеатрів.

Агресивна кампанія Радянського Союзу на початковому етапі Другої світової війни вплинула на репертуар і зміст документального кінематографа. Упродовж 1940–1941 рр. вийшла низка художньо-документальних фільмів про анексовані території, які повторювали офіційні наративи, візуалізуючи їх для масового глядача. Зразком нового стилю кінодокументалістики став твір О. Довженка «Визволення» (1940 р.), присвячений «визволенню та возз'єднанню» Західної України й Західної Білорусі (Скрипник, 2016: 366).

Принципи, закладені О. Довженком, стали визначальними для інших документальних стрічок. Серед них був кінофільм «На Дунаї» (оригінальна назва – «На Дунає»), який уперше представив офіційну версію минулого Бессарабії та Північної Буковини. Його виробництвом займалися «Укркінохроніка» та «Центральна студія кінохроніки», а режисерами були І. Копалін та І. Посельський. Спочатку робоча назва стрічки була «Визволення Бессарабії та Північної Буковини», але за ініціативою Й. Сталіна вже створений фільм перейменували (Скрипник, 2016: 369).

Художньо-документальна стрічка про «визволення Бессарабії та Північної Буковини» включала сім частин і була озвучена російською. Фільмування відбувалося безпосередньо під час і в перші місяці радянської анексії, а на екрани стрічка вийшла вже у вересні 1940 р. Перші дві частини кінокартини на значному контрасті змальовували життя населення по обидва боки Дністра: «щасливу Радянську Молдавію, країну садів та виноградників, високих врожаїв, заможних колгоспів, радісного життя»* та «злиденну Бессарабію, розорену й замучену румунську колонію» (ІЦАЕА, од. обл. 132: 5). Третя, четверта й п'ята частини містили кадри «визвольного походу» радянських військ 28 червня 1940 р., зустрічей червоноармійців із місцевим населенням, а також мітингів із нагоди «визволення» Бессарабії та Північної Буковини. Парад у Кишиневі й мітинг на могилі «героїв Татарбунарського повстання» демонструвалися в шостій частині, а остання – зображувала перші радянські «нововведення» в Чернівцях. Кінокартину широко показували радянській публіці, у тому числі мешканцям анексованих регіонів. Зокрема, у львівській партійній газеті «Вільна Україна» була опублікована розлога стаття про новий фільм, який, за словами автора, викликав у серці кожного глядача «... почуття гордості за новий триумф великого сталінського гуманізму» (Днепров, 1940: 4). Крім схожості в робочій назві з фільмом О. Довженка, схема фільмування також була подібною до нього (панорами міст, вступ Червоної Армії та її зустрічі з квітами, мітинги, побутові сюжети, розповідь про Дунайську флотилію). Проте тема взаємозв'язку Бессарабії з Україною чи із СРСР залишилася загалом нерозкритою (Скрипник, 2016: 370).

Основною темою кінострічки було відтворення важкої долі «молдавського народу», а також частково українців Буковини. Однак наративи про «історичні зв'язки» Бессарабії з Росією, красу й стратегічне значення Дунаю також були включені до кінокартини (Frunchak, 2014: 130). У її першій частині були визначені головні символічні маркери, що пов'язували регіон із російською історією. Одним із них був факт перебування О. Пушкіна в Бессарабії (демонструвався пам'ятник поету в Кишиневі, а диктор цитував уривок вірша «Баратынскому. Из Бессарабии»). Далі у фільмі згадувалися Аккерман, який на той час був центром нової області у складі УРСР, та Аккерманська фортеця. Автори підкреслювали історичне значення міста, що мало прадавні зв'язки з російською історією. Зокрема, відеоряд, на якому зображувалися руїни та укріплення Аккерманської фортеці, супроводжувався закадровим текстом про «переможні походи дружин Київської Русі через Балкани на Візантію до Царгорода» (переклад – *Авт.*) (ІЦАЕА, од. обл. 132: 6). Таким способом радянські ідеологи намагалися включити давню історію краю в контекст засновницького міфу про «колиску трьох братніх народів».

*Йшлося про Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку – штучне територіальне утворення у складі Української РСР, що існувала в 1924–1940 рр. Радянська влада використовувала її як засіб політичного тиску на Румунське Королівство та пропагандистського впливу на населення Бессарабії.

Рис. 1. Панорама міста Ізмаїла.
Кадр із фільму «На Дунаї» (1940 р.)

Рис. 2. Біля міського парку Ізмаїла.
Кадр із фільму «По радянському Дунаю» (1941 р.)

Історія міста Аккермана, одного із найстаровинніших міст Бессарабії, представлялась як частина російської історії. Так, на тлі панорамного знімання міста й фортеці диктор казав: «У битвах за місто перемагала чужоземних загарбників російська відвага й сила. Кожен клаптик бессарабської землі пов'язаний із життям нашого народу» (переклад – *Авт.*) (ЦДАЕА, од. обл. 132: 6). Наступним маркером російської присутності, що зображувався у фільмі, був штурм фортеці Ізмаїл військами О. Суворова в 1790 р. Понад двадцять секунд режисери демонстрували панораму міста (рис. 1), а під час цього звучала розповідь про штурм фортеці. Далі відеоряд змінювався кадрами про пагорби, які «... зберігають пам'ять про героїчну битву на берегах Дунаю» (ЦДАЕА, од. обл. 132: 7). Назва кінотвору свідчить про важливе стратегічне значення Дунаю, який також був своєрідним маркером для пропаганди. Диктор розповідав про почуття народної любові до «величної та прекрасної» річки, яку «народ оспівував у своїх піснях». Дунай, як і вся бессарабська земля, у кінострічці позначався «нашим», тобто радянським або російським. Радянське «привласнення» Дунаю знаходимо в оцінках румунського завоювання Бессарабії: «... Румунські окупанти відрізали наш народ від Дунаю. Двадцять два роки над *нашим* Дунаєм розвіювалися румунські прапори, двадцять два роки води Дунаю борознили *чужі* румунські пароплави» (переклад і курсив – *Авт.*) (ЦДАЕА, од. обл. 132: 7).

У першому фільмі про Бессарабію Ізмаїлу було відведено небагато уваги, проте із формуванням суворівського культу в регіоні його ідеологічне значення зростало. У грудні 1940 р., коли центр області було переведено в Ізмаїл, а її назву змінили з Аккерманської на Ізмаїльську, влада готувалася до святкування 150-річного ювілею штурму фортеці. З нагоди святкування в кіножурналі «Радянська Україна» (випуск № 116) з'явився сюжет «150-річчя взяття Ізмаїла. Пам'яті великого полководця» (ЦДАЕА, од. обл. 112: 6). У ньому репрезентувалися експозиція та екскурсія в Одеському історичному музеї, присвячені О. Суворову. Крім того, при показі скульптури полководця, автором якої був Б. Едуарде і яка зберігалася на той час у цьому музеї, зазначалося, що це пам'ятник Суворову, який буде встановлено в Ізмаїлі.

У 1941 р. вийшов наступний кінофільм на тему «радянського» Дунаю, в якому Ізмаїлу приділено одне із центральних місць. Короткометражна російськомовна стрічка виробництва «Укркінохроніки» під назвою «По радянському Дунаю» (оригінальна назва – «По советскому Дунаю»), режисером якої був М. Шапсай, розпочиналася з демонстрації руїн фортеці Ізмаїл, пам'ятника «Переправа через Дунай» у с. Новосілівському, а також скульптури Суворова в Одесі (її в монтажному листі записали як пам'ятник в Ізмаїлі). Під звуки військового маршу диктор розповідав про збереження пам'яток «славних перемог російської зброї». Ізмаїл він називав «містом суворівської слави» й «найбільшим із радянських міст на Дунаї» (переклад – *Авт.*) (ЦДАЕА, од. обл. 524: 4). Кадри, що зображували сучасність Ізмаїла, передавали образи щасливого життя містян: частина фасаду Покровського собору; молодь, яка прогулювалася міським парком; автомобіль, котрий проїжджав центральними вулицями міста (рис. 2). Далі повідомлялося про перші

досягнення радянської влади в регіоні, зокрема про завершення будівництва залізниці як подарунок до річниці «визволення» Бессарабії та про роботу Ізмаїльського порту. На фоні пароплава під назвою «Советская Бессарабия», що плыв Дунаєм, звучали такі слова: «Дунай. Ось вона, оспівана поетами, могутча *російська річка*» (переклад і курсив – *Авт.*) (ЦДАЕА, од. обл. 524: 5). Дослідники, аналізуючи цей фільм, відзначають зростання операторської майстерності кінематографістів. Зокрема, операторський прийом, коли знімальна камера була прикріплена до човна, створював динамічну мізансцену, підкреслюючи красу природи берегів Дунаю (Скрипник, 2016: 373).

Отже, вже в перші місяці анексії Бессарабії радянський кінематограф сконструював новий образ міста, який включав імперський міф про «суворівський штурм фортеці Ізмаїл» та радянські наративи про місто на «російському Дунаї». Це не лише виправдовувало експансіоністську політику сталінського керівництва, але й створювало підґрунтя для насадження російськоцентричної моделі пам'яті.

Повернення радянської влади в серпні 1944 р. пропаганда зображувала як героїчний подвиг Червоної Армії, порівнюючи його зі звершенням «суворівських чудо-богатирів» під час штурму фортеці Ізмаїл 1790 р. Поєднання імперського й радянського міфів мало на меті закріпити в колективній пам'яті ідею про спадкоємність російської та радянської бойової слави під час «визволення» краю. Відповідні наративи поширювалися через радянський кінематограф, який у повоєнні роки також присвячував Ізмаїлу художньо-документальні фільми та окремі сюжети в кінохроніках.

Наприкінці 1944 р. у кіножурналі «Радянська Україна» (випуск № 48) вийшов сюжет «На радянському Дунаї». Уже на самому його початку простежувався наратив про спадкоємність між суворівською і радянською бойовою славою: після демонстрації панорами річки й міста демонструвалися кадри церковних дзвонів, вензеля Катерини II на гарматі й портрету Суворова. На їхньому фоні звучали слова диктора: «Ізмаїл. Місто суворівської слави. Місто нашої слави» (ЦДАЕА, од. обл. 190: 3). Наступні кадри фільму також продовжували репрезентувати цей зв'язок: військовий комендант Ізмаїла майор Хайновський знайомив червонофлотців із місцевістю, де колись «стояла грізна Ізмаїльська фортеця»; старовинні гармати Суворова, «які кличуть до нових перемог»; центральна площа, на якій буде встановлено пам'ятник полководцю (на цій площі ще знаходився постамент пам'ятника румунському королю Фердинанду I, статую якого румунська влада встигла вивезти під час відступу військ) (рис. 3). Історичний образ міста, як і в кінокартині 1941 р., миттєво змінювався демонстрацією мирного повоєнного життя «радянського» Ізмаїла, який «квітне під теплим промінням осіннього сонця», та його економічної відбудови (фрагменти про рибний завод, що перевиконував плани, про ізмаїльський порт, з якого йшли вантажі на фронт) (рис. 4). Продовжувалася стрічка кадрами про «повернення пограбованого» майна (худоби, обладнання і суден), яке буцімто вкрали «румунсько-німецькі грабіжники». Кіносюжет завершувався епізодом про Дунайську флотилію, який показував прибуття командувача, віцеадмірала С. Горшкова.

Рис. 3. Центральна площа Ізмаїла.
Кадр із сюжету «На радянському Дунаї» (1944 р.)

Рис. 4. Ізмаїльський порт.
Кадр із сюжету «На радянському Дунаї» (1944 р.)

Рис. 5, 6. Археологічні розкопки на території Аккерманської фортеці.
Кадри з фільму «На берегах радянського Дунаю» (1945 р.)

У 1945 р. режисер Р. Шапсай зняв новий документальний кінофільм, що продовжував тему «радянського» Дунаю. Короткометражна стрічка «На берегах радянського Дунаю» виробництва «Укркінохроніки» вийшла українською мовою і змальовувала картину повернення «мирного життя» на придунайські землі під комуністичним прапором. Перша частина стрічки оповідала про унікальну рибальську культуру Вилкового. Такий інтерес радянської пропаганди до екзотичної культури має пояснення. По-перше, доводячи історичне право на територію, режисер підкреслював українське походження міста («Вилкове – містечко у гирлі Дунаю, засноване славетними лицарями-запорожцями»). Тому у фільмі взагалі не згадувалося про липованське населення, яке ідентифікувалося винятково як рибальське. По-друге, інтерес до екзотичної народної культури на той час був характерною рисою сталінської ідеології, яка мала власне примордіалістське трактування нації (Мартін, 2013: 572). Схожі епізоди про гуцулів Буковини, Галичини й Закарпаття були присутні в тогочасних документальних фільмах про інші анексовані українські землі.

Історичний образ «стародавньої придунайської землі» передавався через епізод про археологічні розкопки, що проводилися на території Аккерманської фортеці (рис. 5, 6). Демонструючи червоноармійців із кірками в руках, які допомагали археологам, та знайдені грецьку амфору й фрагменти кераміки, М. Шапсай формував у глядачів уявлення про прадавню історію краю. На тлі кадрів Аккерманської фортеці диктор розповідав про взяття «старовинної турецької фортеці» козацькими ватажками Наливайком і Сулимою, а також про штурм фортеці Ізмаїл військами Суворова. Після цього відеоряд змінювався кадрами сучасного Ізмаїла, який, як і в попередніх стрічках, називався «містом суворівської слави». Так само зображувалося безтурботне й щасливе життя містян: під мелодію вальсу показувалися сцени благоустрою міста, прогулянок молоді парками й міським садом та дітей, які стояли в черзі за морозивом (рис. 7, 8).

Рис. 7, 8. Міське життя в Ізмаїлі.
Кадри з фільму «На берегах радянського Дунаю» (1945 р.)

Рис. 9. Г. Холостяков та Л. Корнієць на мітингу.

Рис. 10. Учасники мітингу.

Кадри з фільму «На берегах радянського Дунаю» (1945 р.)

Унікальні кадри про відкриття пам'ятника Суворову 26 серпня 1945 р. мали центральне ідеологічне значення у фільмі. Оператори зафіксували мітинг, на якому були присутні Голова Раднаркому УРСР Л. Корнієць і командувач Дунайської військової флотилії віцеадмірал Г. Холостяков (рис. 9). Пам'ятник був накритий темною тканиною, поруч із ним стояла трибуна, а навколо – учасники мітингу з радянськими прапорами і транспарантами (рис. 10). Після піротехнічного дійства тканину зняли, розкриваючи статую полководця в клубах чорного диму (рис. 11). На наступних кадрах показано офіцерів і матросів Дунайської флотилії, які, за словами диктора, «повторили подвиги суворівських воїнів». Отже, дві події, що розділяли 155 років, було об'єднано у єдиний міфічний наратив про «бойову славу російської зброї». Крім того, спадкоємність між поколіннями уособлювали два місцеві старожили – Яків Іванович Ростовцев і Лука Павлович Чернега, чий батьки нібито «воювали під знаменами Суворова» (ЦДАЕА, од. обл. 525: 9). Символічні кадри, де вони зняли капелюхи перед пам'ятником (рис. 12), підкреслювали повернення пам'яті про «героїчну історію» міста, яку радянська пропаганда закладала в основу офіційної версії минулого.

Сюжет фільму, як і в попередніх кінокартинах, відтворював образ річки Дунай. Використання метафор на кшталт «річка історії», «річка легенд» та «річка пісень» акцентувало на її важливому історичному значенні, яке полягало в збереженні пам'яті як про колишні історичні битви, так і про «славетні подвиги радянських чудо-богатырів» (ЦДАЕА, од. обл. 525: 10). Водночас у кінофільмі змальовувався образ «мирного» Дунаю («... спокійно і велично несе свої води ріка. Мирний Дунай...», «... мирне життя знову прийшло на обпалений війною берег...», «... мирне радянське життя входить у свої береги...»), що мав формувати уявлення про новий етап в історії придунайського регіону після встановлення радянської влади. Завершувалася стрічка кадрами Дунаю як нового південного кордону радянської держави та Дунайської флотилії, що уособлювала героїчну перемогу у «Великій вітчизняній війні».

Рис. 11. Відкриття пам'ятника О. Суворову.

Рис. 12. Я. Ростовцев і Л. Чернега біля пам'ятника.

Кадри з фільму «На берегах радянського Дунаю» (1945 р.)

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. радянська кінодокументалістика приділяла увагу придунайському регіону лише в контексті висвітлення певних святкових урочистостей чи вшанування пам'ятних дат. Зокрема, у випусках кіножурналу «Радянська Україна» виходили сюжети про відкриття пам'ятника Суворову (вересень 1945 р.), святкування Дунайською флотилією Дня воєнно-морського флоту (серпень 1947 р.), відзначення 25-річчя «Татарбунарського повстання» (жовтень 1949 р.) та 150-х роковин із дня смерті О. Суворова (червень 1950 р.) (ЦДАЕА, од. обл. 249: 5; ЦДАЕА, од. обл. 405: 3; ЦДАЕА, од. обл. 646: 2–3; ЦДАЕА, од. обл. 713: 4). Ці кіносюжети є важливим джерелом вивчення радянської комеморативної культури, яку впроваджували на території Ізмаїльської області в роки пізнього сталінізму. Наприклад, у сюжеті «В Татарбунарах» оператор В. Ковальчук зафіксував жалобний мітинг із нагоди 25-річчя «Татарбунарського повстання» і відкриття пам'ятника на могилі загиблих повстанців у вересні 1949 р. Він демонстрував кадри перенесення останків учасників «Татарбунарського повстання» в братську могилу, місце закладки майбутнього пам'ятника й відкриття на могилі тимчасового пам'ятника.

Деякі документальні сюжети не були включені до фільмів чи кіножурналів, проте їх зберігали в окремих збірниках. Один із таких збірників «Укркінохроніки» містить унікальні кадри святкування 10-річчя «возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі» 30 жовтня 1949 р. у Львові, Харкові, Ужгороді, Ізмаїлі, Станіславі, Дніпропетровську, Луцьку й Києві. Ці епізоди не увійшли до головного пропагандистського фільму «Велике свято», що висвітлював названу подію, та не були озвучені. Проте вони надають змогу порівняти комеморативну культуру в різних регіонах підрадянської України. Характерно, що в усіх містах, крім Ізмаїла, мітинги й демонстрації відображали українські національні мотиви разом із партійно-державною символікою. Натомість в епізоді про Ізмаїл спостерігаємо колони демонстрантів без національних костюмів, які проходили біля пам'ятника Суворову (ЦДАЕА, од. обл. 2268: 3).

150-ті роковини від дня смерті О. Суворова відзначалися в 1950 р. на всесоюзному рівні. На важливість Ізмаїла як символічного місця святкування ювілею вказував той факт, що в плані заходів республіканського комітету УРСР урочистий мітинг в Ізмаїлі, як і збори в Києві й мітинги в Тульчині та Очакові, мали бути відзняті для кінохроніки. Крім того, у кіножурналі повинен був вийти сюжет про Ізмаїл із показом пам'ятника й музею Суворова (ЦДАВОВ, ф. 2, оп. 8, спр. 2042: 101). У квітні та червні 1950 р. відповідні сюжети з'явилися в кіножурналі «Радянська Україна». Обидва позначали Ізмаїл як «місце бойової слави Суворова», а його постать називали знаковою як для міста («... Ізмаїльці пишаються славним минулим свого міста. Ім'я полководця їм дороге і близьке»), так і для України («... Всенародною пошаною і любов'ю оточено на Україні ім'я вірного сина російського народу Олександра Васильовича Суворова») (ЦДАЕА, од. обл. 713: 4).

Пам'ятник Суворову й Ізмаїльський музей О. В. Суворова були головними місцями пам'яті, які формували історичний образ Ізмаїла в радянські часи. Це відобразилося також у документальному кінематографі сталінської доби. Кожна документальна стрічка про Ізмаїл обов'язково містила усталений ідеологічний штамп про «місто суворівської слави» та кадри пам'ятника, що уособлював безпосередній зв'язок історії міста зі штурмом фортеці в 1790 р. Жодних інших згадок про події між суворівським штурмом і радянським «визволенням» Ізмаїла в 1944 р. не було. Засобом поширення історичного міфу був музей, який було відкрито в 1947 р. З нагоди відзначення 150-річного ювілею від дня смерті Суворова музею було присвячено окремий сюжет у кіножурналі «Радянська Україна» під назвою «Пам'яті великого полководця». Документальні кадри демонстрували проведення екскурсій у музеї, фрагменти експозиції, макет фортеці Ізмаїл, експонати (зброю, картини, портрети полководця та ключі від воріт фортеці, захоплені під час штурму) й альбом, присвячений Суворову (рис. 13, 14). Відеоряд супроводжував закадровий текст про бойовий шлях полководця та визнання його Сталіним як «найвидатнішого діяча російського народу» (ЦДАЕА, од. обл. 706: 4–5).

Рис. 13, 14. Експерсії в Ізмільському музеї О. В. Суворова.
Кадри з кіносюжету «Пам'яті великого полководця» (1950 р.)

Ще один сюжет про музей Суворова під назвою «В музеї російської слави» вийшов у кіножурналі «Піонерія» в 1952 р. Він наочно ілюструє процес формування культу Суворова та його поширення серед молоді міста. Сюжет розпочинався з епізоду про предметні збори піонерського загону середньої школи № 2, під час якого піонерка доповідала про життя і походи полководця. Після цього демонструвалася екскурсія для піонерів у музеї із показом експозиції та окремих експонатів. Закадровий текст містив чимало епітетів і метафор, які зображували героїчний образ Суворова («легендарний народний герой», «чудо-богатир») та його діянь («блискучі перемоги над кращими французькими генералами», «славний похід через Альпи», «казковий перехід через Чортів міст»). Наприкінці сюжету диктор проводив безпосередній зв'язок між воєнною славою полководця та успіхами радянської армії, кажучи, що «Суворов живе у традиціях непереможної Радянської Армії, у славних справах геніального полководця нашої епохи – великого Сталіна» (ІЦАЕА, од. обл. 219: 6). Порівняння образів Суворова і Сталіна як визначних полководців різних епох було характерним компонентом культу вождя, який у післявоєнні роки досяг свого апогею. Тому в цьому контексті Ізмаїл мав додаткове символічне значення і був об'єктом уваги агітаційно-пропагандистського апарату, частиною якого був кінематограф.

Висновки. Кінодокументи 1940-х – початку 1950-х рр., що зберігаються в Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві, є важливими джерелами для вивчення історії Ізмаїла та придунайського регіону. Однак варто врахувати, що вони відтворюють не об'єктивну картину минулого, а ідеологічний наратив, що містив міфічні образи історичного й сучасного розвитку анексованої території. Документальні фільми та кіносюжети 1940–1941 і 1944–1945 рр., присвячені придунайському краю, є першими спробами цілісного представлення образу Ізмаїла, сконструйованого радянською пропагандою. Аналогічно до стрічок, знятих про інші приєднані українські території, вони в дусі соцреалізму демонстрували сцени мирного й щасливого життя, яке наступило із приходом радянської влади, та приклади розбудови соціалізму. Водночас у фільмах підкреслювався зв'язок краю з російською історією. Основними символічними маркерами, які вказували на цей зв'язок, була річка Дунай, що ідентифікувалася «нашою» (радянською або російською) і зберігала пам'ять про історичні перемоги, та Ізмаїл як «місто суворівської слави». Наративи про «радянський Дунай» і «суворівський штурм» були присутні в кожному проаналізованому кінофільмі й у більшості сюжетів кіножурналу «Радянська Україна». Зв'язок між штурмом фортеці Ізмаїл 1790 р. та «визволенням» міста Ізмаїла в 1944 р. чітко простежувався в постановочних сценах і закадровому тексті досліджуваних кінодокументів. Ці роз'єднані століттями події перепліталися у фільмах для того, щоб створити міфічний час, у якому минуле Ізмаїла виглядало лише як низка «славних перемог» російської та радянської зброї. Такий образ було покладено в основу радянської політики пам'яті, яка втілювалася через кінематограф, освіту, музеї та інші інструменти. Радянська

історична пропаганда часто застосовувала їх у комплексі, про що свідчать кіносюжети «Пам'яті великого полководця» та «В музеї російської слави». Крім того, кінодокументалісти фіксували комеморативні та святкові заходи, сюжети про які використовувалися надалі в агітаційно-пропагандистських цілях.

Фінансування. Проведення дослідження стало можливим завдяки частковій фінансовій підтримці з боку Канадського інституту українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies, CIUS) від благодійного фонду «Dr. Vasyl Prychodko Memorial Endowment Fund».

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Волошенюк, О. Кінохроніка 1940–1945 років: динаміка стилю. *Студії мистецтвознавчі*. 2013. № 3–4. С. 51–62.

Волошенюк О. Становлення хронікально-документального кінематографу України: 1930-ті роки. *Мистецтвознавчі записки*. 2015. № 27. С. 322–329.

Днепров К. Кіно «На Дунаї». *Вільна Україна*. 1940. 20 вересня. С. 4.

Ковальська Л. Кінодокументальні джерела з історії Великої Вітчизняної війни. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 1. С. 15–18.

Мартін Т. Імперія національного вирівнювання: Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939) (пер. з англ. С. Вакуленко). Київ: Критика, 2013.

Скрипник Г. (гол. ред). Історія українського кіно (Т. 2: 1930–1945). Київ: Видавництво ІМФЕ, 2016.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ), ф. 2, оп. 8, спр. 2042, 181 арк.

Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів (далі – ЦДАЕА), од. обл. 112. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1940. № 116. Сюжет 4. До 150-ти річчя взяття Ізмаїлу. Пам'яті великого полководця.

ЦДАЕА, од. обл. 112. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1940. № 116. Монтажний лист. 6 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=112

ЦДАЕА, од. обл. 132. *На Дунає*. Кінофільм, у 7 ч. 1940. Частина 1.

ЦДАЕА, од. обл. 132. *На Дунає*. Кінофільм, у 7 ч. 1940. Монтажний лист. 36 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=132

ЦДАЕА, од. обл. 190. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1944. № 48. Сюжет 1. На радянському Дунаї.

ЦДАЕА, од. обл. 190. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1944. № 48. Монтажний лист. 7 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=190

ЦДАЕА, од. обл. 219. *Піонерія*. Кіножурнал. 1952. № 6. Монтажний лист. 7 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=219

ЦДАЕА, од. обл. 249. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1945. № 48. Монтажний лист. 5 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=249

ЦДАЕА, од. обл. 405. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1947. № 45. Монтажний лист. 3 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=405

ЦДАЕА, од. обл. 524. *По советскому Дунаю*. Кінофільм. 1941.

ЦДАЕА, од. обл. 524. *По советскому Дунаю*. Кінофільм. 1941. Монтажний лист. 10 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=524

ЦДАЕА, од. обл. 525. *На берегах радянського Дунаю*. Кінофільм. 1945.

ЦДАЕА, од. обл. 525. *На берегах радянського Дунаю*. Кінофільм. 1945. Монтажний лист. 17 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=525

ЦДАЕА, од. обл. 646. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1949. № 56. Сюжет 4. В Татарбунарах.

ЦДАЕА, од. обл. 646. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1949. № 56. Монтажний лист. 6 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=646

**Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 63**

ЦДАЕА, од. обл. 706. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1950. № 25. Сюжет 3. Пам'яті великого полководця.

ЦДАЕА, од. обл. 706. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1950. № 25. Монтажний лист. 6 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=706

ЦДАЕА, од. обл. 713. *Радянська Україна*. Кіножурнал. 1950. № 32. Монтажний лист. 6 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=713

ЦДАЕА, од. обл. 2268. *Збірник кіносюжетів*. 1949. Частина 2.

ЦДАЕА, од. обл. 2268. *Збірник кіносюжетів*. 1949. Монтажний лист. 7 арк. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=2268

Шумилович Б. Кінохроніки 1945–1955 рр. як вияв візуальної культури радянського Львова: ідеологія і тематика. *Мистецтвознавчий автограф*. 2013. № 6–8. С. 174–190.

Funchak S. The making of Soviet Chernivtsi: National «reunification», World War II, and the fate of Jewish Czernowitz in postwar Ukraine (Vol. 3666597) [University of Toronto (Canada)]. 2014. URL: <https://search.proquest.com/docview/1634546374?accountid=8359>

REFERENCES

Dnieprov, K. (1940). Kino «Na Dunai». *Vilna Ukraina*. 20 veresnia. P. 4. [in Ukrainian].

Funchak, S. (2014). The making of Soviet Chernivtsi: National «reunification», World War II, and the fate of Jewish Czernowitz in postwar Ukraine (Vol. 3666597) [University of Toronto (Canada)]. [in English]. URL: <https://search.proquest.com/docview/1634546374?accountid=8359>

Kovalska, L. (2012). Kinodokumentalni dzherela z istorii Velykoi Vitchyznianoї viiny. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. № 1. P. 15–18. [in Ukrainian].

Martin, T. (2013). Imperiia natsionalnoho vyryvniuvannia: Natsii ta natsionalizm u Radianskomu Soiuzi (1923–1939) (per. z anhl. S. Vakulenko). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].

Shumylovych, B. (2013). Kinokhroniky 1945–1955 rr. yak vyjav vizualnoi kultury radianskoho Lvova: ideolohiia i tematyka. *Mystetstvoznachnyi avtohraf*. № 6–8. P. 174–190. [in Ukrainian].

Skrypnyk, H. (hol. red) (2016). Istoriiia ukrainskoho kino (T. 2: 1930–1945). Kyiv: Vydavnytstvo IMFE. [in Ukrainian].

Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVOV), f. 2, op. 8, spr. 2042, 181 ark. [in Ukrainian].

Tsentrалnyi derzhavnyi audiovizualnyi ta elektronnyi arkhiv (dali – TsDAEA), од. обл. 112. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1940. № 116. Siuzhet 4. Do 150-ty richchia vziattia Izmailu. Pam'iaty velykoho polkovodtsia. [in Ukrainian].

TsDAEA, од. обл. 112. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1940. № 116. Montazhnyi lyst. 6 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=112

TsDAEA, од. обл. 132. *Na Dunae*. Kinofilm, u 7 ch. 1940. Chastyna 1. [in Russian].

TsDAEA, од. обл. 132. *Na Dunae*. Kinofilm, u 7 ch. 1940. Montazhnyi lyst. 36 ark. [in Russian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=132

TsDAEA, од. обл. 190. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1944. № 48. Siuzhet 1. Na radianskomu Dunai. [in Ukrainian].

TsDAEA, од. обл. 190. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1944. № 48. Montazhnyi lyst. 7 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=190

TsDAEA, од. обл. 219. *Pioneriia*. Kinozhurnal. 1952. № 6. Montazhnyi lyst. 7 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=219

TsDAEA, од. обл. 2268. *Zbirnyk kinosiuzhetiv*. 1949. Chastyna 2. [in Ukrainian].

TsDAEA, од. обл. 2268. *Zbirnyk kinosiuzhetiv*. 1949. Montazhnyi lyst. 7 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=2268

TsDAEA, од. обл. 249. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1945. № 48. Montazhnyi lyst. 5 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=249

TsDAEA, od. obl. 405. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1947. № 45. Montazhnyi lyst. 3 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=405

TsDAEA, od. obl. 524. *Po sovetskomu Dunaiu*. Kinofilm. 1941. [in Russian].

TsDAEA, od. obl. 524. *Po sovetskomu Dunaiu*. Kinofilm. 1941. Montazhnyi lyst. 10 ark. [in Russian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=524

TsDAEA, od. obl. 525. *Na berehakh radianskoho Dunaiu*. Kinofilm. 1945. [in Ukrainian].

TsDAEA, od. obl. 525. *Na berehakh radianskoho Dunaiu*. Kinofilm. 1945. Montazhnyi lyst. 17 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=525

TsDAEA, od. obl. 646. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1949. № 56. Siuzhet 4. V Tatarbunarakh. [in Ukrainian].

TsDAEA, od. obl. 646. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1949. № 56. Montazhnyi lyst. 6 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=646

TsDAEA, od. obl. 706. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1950. № 25. Siuzhet 3. Pam'iaty velykoho polkovodtsia. [in Ukrainian].

TsDAEA, od. obl. 706. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1950. № 25. Montazhnyi lyst. 6 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=706

TsDAEA, od. obl. 713. *Radianska Ukraina*. Kinozhurnal. 1950. № 32. Montazhnyi lyst. 6 ark. [in Ukrainian]. URL: https://avd.archives.gov.ua/files/kino-doc.php?od_obl=713

Volosheniuk, O. (2013). Kinokhronika 1940-1945 rokiv: dynamika styliu. *Studii mystetstvoznavchi*. № 3–4. P. 51–62. [in Ukrainian].

Volosheniuk, O. (2015). Stanovlennia khronikalno-dokumentalnoho kinematohrafu Ukrainy: 1930-ti roky. *Mystetstvoznavchi zapysk*. № 27. P. 322–329. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

На основі дослідження кінодокументальних джерел 1940-х – початку 1950-х рр. розкрито образ Ізмаїла, який формувала радянська пропаганда в роки сталінізму. В статті проаналізовано кінодокументи, що зберігаються в Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві, зокрема документальні фільми «На Дунаї» (1940 р.), «По радянському Дунаю» (1941 р.) та «На берегах радянського Дунаю» (1945 р.), а також хронікально-документальні сюжети в радянських кіножурналах. Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше джерелом вивчення історії Ізмаїла є радянська кінодокументалістика, яка водночас розглядається як інструмент радянської політики пам'яті. Методологію статті становлять методи наративного, контекстуального та семіотичного аналізу аудіовізуальних джерел, а також історико-порівняльний, історико-системний та історико-типологічний методи. Автор виокремив основні теми й події, які стали об'єктом уваги кінематографістів, а також символічні маркери, що визначали образ Ізмаїла та регіону в цілому. З'ясовано, що центральними темами кінофільмів і кіносюжетів сталінської доби були історичний зв'язок регіону з російською історією, воєнні перемоги на Дунаї, зокрема штурм фортеці Ізмаїл Суворовим у 1790 р. і радянське «визволення» Ізмаїла в 1944 р., розбудова соціалізму та міське мирне життя в радянському Ізмаїлі. Названі теми утворювали зв'язаний наратив, у якому минуле й сучасність Ізмаїла та придунайського краю інтерпретувалися в контексті офіційних ідеологем, що виправдовували експансіоністську політику сталінського режиму. Увагу приділено характеристиці окремих кіносюжетів, які фіксували комеморативні та святкові заходи, діяльність Ізмаїльського музею Суворова й поширення історичних наративів серед молоді міста.

Ключові слова: документальний кінематограф, СРСР, сталінізм, політика пам'яті, пропаганда, Ізмаїл.

THE CULTURAL CODE OF AN ANCIENT UKRAINIAN FABLE

КУЛЬТУРНИЙ КОД ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БАЙКИ

Лілія Кірчева

кандидат філологічних наук, доцент
E-mail: lilia_georg1976@ukr.net
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Liliia Kircheva

PhD of Philological Sciences, Associate Professor
E-mail: lilia_georg1976@ukr.net
Izmail State University of Humanities, Ukraine

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of the concept of «cultural code» on the example of the history of the origin and development of an ancient Ukrainian fable. The authors present the paradigm of the development of Ukrainian literary fable as a three-stage one: ancient Ukrainian literary fable of the XVII-XVIII centuries; enlightening Ukrainian fable of the times of formation of national literature in the first half of the XIX century; literary fable of the XX-XXI centuries. The author proves that the mechanism of transmission of cultural information by linguistic units of the literary fable coincides with the general anthropocentric trends in the development of modern philological science. It is demonstrated that the origin of fables in Ukraine was significantly influenced by ancient culture, in particular the fable heritage of Aesop. Retellings of Aesop's fables are found in the poetics and rhetorics of Mytrofan Dovhalevskyi, Ilarion Yaroshevytskyi, Tikhon Aleksandrovych, Feofan Prokopovych, and Heorhii Konysskyi as material for rhetorical exercises. They were also used in the polemical literature and sermons of Ioanikii Haliatowski, Antony Radyvylovskyi, and others. However, Ukrainian artists creatively reinterpreted them and added an expressive national flavour. The concepts of heart (19), eyes (15), and soul (11), which dominate Hryhorii Skovoroda's fable works, provide clear evidence of the cordocentric basis of Hryhorii Skovoroda's philosophy as an exponent of the ideals of eighteenth-century Ukrainian society. The meaning of the concept of «cultural code» is revealed in the philosophical and semiotic understanding of the cultural code as a special system of signs, a model of the sign system. Additional meanings are distinguished through the cultural and philosophical interpretation of concepts. An ancient Ukrainian fable as an example of a cultural text appears as a complete cultural code that embodies a certain cultural tradition/matrix that defines the rules for decoding and interpreting culture as a text.

Key words: cultural code, literary fable, concept, ancient fable heritage.

Постановка проблеми. Дослідженням «культурних кодів» займаються представники багатьох наукових спеціальностей: антропологи, історики, культурологи, лінгвісти, літературознавці, філософи, етнографи. Учені-гуманітарії використовують різні методологічні підходи до аналізу культурного коду та вивчають за допомогою цього концепту явища різних порядків у межах своїх наук. Студіювання рівнів розуміння концепту «культурний код» дозволяє систематизувати існуючі підходи і виробити послідовність аналітичних процедур щодо конкретних проявів феномену «культурний код» при аналізі особливостей різних культур та їх порівнянні. **Актуальність дослідження** концепту «культурний код» на прикладі історії виникнення та становлення давньої української байки, дозволить проаналізувати надалі той чи інший культурний код від філософсько-культурологічного до його семіотичного та текстологічного значення.

Аналіз досліджень і публікацій. Інтерес вчених до поняття «культурний код» виник у XX столітті у працях європейських лінгвокультурологів. Досліджуючи феномени

національних культур, науковці представили філософсько-теоретичні засади концепту «культурний код» у значенні сутності, ядра, основи конкретної культурної системи.

У. Еко у праці «Відсутня структура» (1968) довів, що культурний код як універсальна та понятійна структура є упорядкована та ієрархічна, адже міститься в усіх оточуючих реаліях. Проте вона несе в собі безліч елементів: чим складніше є повідомлення, тим складніше є його кодування, яке містить в собі нові змісти, що складаються із різних культурних знаків. Еко пропонує розглядати культурний код як етикет, що складається з системи поведінкових норм, та як систему конвенцій, табу, ієрархій тощо. Етикет, з погляду Умберто Еко, виступає способом моделювання культурної картини світу, де поєднуються міфи та легенди, що створюють картину бачення світу з позиції окремої замкнутої спільноти та/або певного типу культури, якими в Середні віки були лицарська, церковна, чи міська культури.

Французький лінгвофілософ Ролан Барт у роботах «S/Z» (1970), «Література і реальність» (1982) інтерпретує культурний код як квінтесенцію культурного досвіду колективу, фрагменти пам'яті культури, культурні тенденції або мотиви, культурні прецеденти, які набули сконцентрованого, парадигматичного та іконічного характеру, і, як наслідок, стали знаковими системами. Таким чином, Р. Барт одним із перших обґрунтував важливість вивчення тексту культури як носія культурної традиції чи пам'яті тієї чи іншої національної культури.

Польська дослідниця Анна Вежбицька значно поповнила напрацювання з проблеми культурних стереотипів, культурних ключових слів та культурних сценаріїв в контексті проблематики кроскультурної лінгвістики та етнопрагматики у книгах: «Семантика, культура та пізнання: універсальні людські концепції в специфічних для культури конфігураціях» (1992); «Розуміння культур через їх ключові слова: англійська, російська, польська, німецька, японська» (1997); «Семантика: прайми і універсали» (1996); «Англійська мова: сенс і культура» (2006); «Слова і смисли: Лексична семантика в різних областях, мовах і культурах» (2014, у співавторстві з Кліфф Годдардом).

За останні десятиліття значно розширилася антропологічна парадигма в українських лінгвістичних та літературознавчих монографічних дослідженнях, як-от: Ярослав Ісаєвич «Мовний код культури» (1997); Ніла Зборовська «Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури» (2006); Фелікс Штейнбук «Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця XX – початку XXI століття» (2007); Флорій Бацевич «Духовна синергетика рідної мови: лінгвофілософські нариси» (2009); Надія Андрейчук «Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття» (2011); Володимир Манакин «Мова і міжкультурна комунікація» (2012) тощо. Віхою сучасних українських студій з вивчення людини та її місця в культурі через дослідження взаємодії мови і культури, стала поява колективної монографії «Семіотичний аналіз явищ культури» (2021), підготовлена фахівцями Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України у виразному міждисциплінарному зрізі. Автори монографії (А. Васильченко, Н. Вяткіна, О. Габович, Т. Гардашук, І. Кисляковська, Я. Кохан, В. Кузнецов, Ю. Писаренко, О. Маєвський, В. Навроцький, В. Омелянчик) представили «широкий спектр досліджень культурних явищ з використанням семіотичного підходу/методу, який відповідає основним трендам сучасних семіотичних досліджень: універсалізація (глобалізація, інтеграція) та диференціація і спеціалізація» (Семіотичний аналіз, 2021: 5), які розвиваються в контексті глобальної, універсальної, інтегральної семіотики та надають приклади її диференціації на окремі дослідницькі напрями.

Визначення дефініцій в контексті методологічних засад дослідження. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» концепт «код» інтерпретується як «система умовних знаків або сигналів для передачі, обробки та зберігання інформації», зокрема «набір знаків у сукупності зі схемою кодування для представлення інформації у вигляді даних» (Великий тлумачний словник, 2005: 559). У

якості прикладу наводяться словосполучення машинний, цифровий, графічний, штриховий, телеграфний, генетичний, мнемонічний код тощо. Поняття «кодування» передбачає перетворення на код будь-якої інформації для передачі і зберігання (Там само). В лінгвістичних дослідженнях поняття «код» уперше з'явилося у працях Ф. де Соссюра на початку XX ст. і закріпилося в дослідженнях Умберто Еко та Романа Якобсона. В сучасній лінгвокультурології поняття «код» розглядається під різними кутами зору гуманітарного знання. У питанні коду культури розрізняють поняття (етно)культурний, лінгвокультурний, духовний, мовний, комунікативний, концептуальний, національний, соціокод та ін.

У розумінні поняття культури поділяємо визначення сучасного українського філософа Ярослава Кохана: «Принциповою особливістю явища культури (і відповідної їй культури) є обов'язкова наявність у ньому як елемента такої властивості, як приналежність до даної культури. Інакше кажучи, всяка культура містить як елемент сингулярний зв'язок, властивість, яку можна описати словами «належати даній культурі», і щодо якої всякий носій даної культури і, відповідно, представник даної культури – і тільки він – впевнений (внутрішньо приймає), що він має цю властивість, тобто, належить даній культурі як її представник. <...> Ця властивість дозволяє в очах всякого індивіда відрізнити «своїх», тобто, носіїв його культури і представників його культури, від усіх інших «чужих». Називатимемо цю властивість ідентифікатором як даної культури, так і відповідної їй культури. Таким чином, наявність ідентифікатора є відмітною ознакою культури як такої» (Кохан, 2021: 305).

У розумінні поняття «культурний код» ми спираємося на визначення Софії Денисенко, яка потрактовує його як «як систему символів, що дозволяє передавати, зберігати й обробляти культурну інформацію» (Денисенко, 2012: 12). Концепт «національно-культурний код» розуміємо як такий, що має стосунок до певної нації, у контексті нашого дослідження – української, на початках її формування. Близьким до поняття «національно-культурний код» є визначення «етнічна картина світу». З Л.В. Савченко, вона є «цілісним уявленням про буття етносу, основна функція якої – впорядкування системи уявлень. Через етнічну картину світу людина отримує такий образ навколишнього світу, у якому всі елементи світобудови структуровані за принципом буття самої людини. Вона змінюється з плином часу, однак основа однієї етнічної картини є платформою для побудови нової, що дає можливість людині взаємодіяти зі світом» (Савченко, 2014: 37).

Культура, відзначає Олена Селіванова, це «скарбниця різних кодових систем», які не є ідентичними, і тому питання щодо системної організації й самоорганізації культури як коду є актуальними та дискусійними» (Селіванова, 2011: 357). Олена Снітко наголошує: «Код культури, утворює певну систему, в межах якої й спостерігається концептуалізація та категоризація дійсності і свідомості індивіда, а також їх вербалізація. Також вважають, що коди культури – це універсальні явища, властиві людині як представникові *homo sapiens*» (Снітко, 2008: 115). «Спостерігаючи явища мовної репрезентації знань про навколишній світ через елементи базових культурних кодів, не можна не помітити вплив позамовної дійсності, яка шляхом реалізації колективної етнічної свідомості впливає на мову. [...] Загальнолюдська культура та історичний досвід народу неодмінно забезпечують особливості його світобачення та мовної об'єктивації дійсності» (Снітко, 2008: 121).

Як основний метод у роботі використовувався метод наукового опису, що включає прийоми спостереження, суцільної вибірки, системного аналізу та синтезу, класифікації та систематизації. Застосовувалися прийоми компонентного і контекстуального аналізу семантики лексичних одиниць.

Основний виклад матеріалу. Механізм передачі культурної інформації мовними одиницями художнього тексту літературної байки збігається із загальними антропоцентричними тенденціями розвитку сучасної філологічної науки. Байкарство, незважаючи на кризу жанру у другій половині XIX – першій половині XX ст., продовжує

існувати та розвиватися. Особливо значущими у ньому залишаються засоби передачі культурної інформації, специфіка яких не отримала відображення у сучасних наукових дослідженнях.

Байка – один із найдавніших жанрів дидактичної літератури епічного роду, коротка розповідь (прозова чи віршована), яка містить мораль, повчання, настанову. Жанрові характеристики байки (композиція, алегоричність) надають широкі можливості передачі культурної інформації. Інакомовний зміст байки втілюється в образах людей, тварин, рослин, предметів і явищ навколишнього світу. Тварини та навіть предмети в байці наділяються характеристикам живих істот: вони мають свою думку, роблять певні вчинки, повчають. Неживі предмети як дійові особи байок (папір, чорнило, голка тощо) містять інформацію про побут народу на певному етапі його розвитку, знаряддя праці, предмети релігійного культу, народні свята і прикмети. Антропоморфні образи (тварин та людей) дозволяють дізнатися про існування в певний історичний період певних професій і соціальних верств; пов'язані з кожним фахом знаряддя праці, предмети одягу; ставлення суспільства до представників цієї професії як носіїв певних якостей. Мораль байки характеризує моральні засади суспільства, в якому її було створено.

Розвиток жанру літературної байки в Україні можна пройтись три етапи:

1. Давньоукраїнська літературна байка XVII-XVIII ст.;
2. Просвітительська українська байка часів формування національного письменства у першій половині XIX ст.;
3. Літературна байка XX-XXI ст.

Давньоукраїнська літературна байка розвивалася в умовах книжної давньоукраїнської культури як запозичений елемент. З кінця XVI ст. в основу навчальних курсів братських шкіл, Острозької школи, Києво-Могилянської академії та інших освітніх закладів було покладено «Поетику» Аристотеля, «Риторику» Цицерона, трактати й поезію античних (Платон, Аристотель, Вергілій, Гораций, Овідій, Ювенал та ін.), ренесансних (І. Віда, Ю. Ц. Скалігер, Я. Понтан) і сучасних тодішній епосі теоретиків поетичного мистецтва (М. К. Сарбевський). Автори розрізняли два види риторичного прикладу: *правдивий* з наведенням фактів, що мали місце в минулому і *вигаданий* приклад з цілковитою вигадкою оратора, для чого якнайкраще підходили байки Езопа.

Перекази езопових байкарських сюжетів зустрічаються в поетиках і риториках Митрофана Довгалевського, Іларіона Ярошевицького, Тихона Александровича, Феофана Прокоповича, Георгія Кониського як матеріал для риторичних вправ. Також використовувалися у полемічній літературі та проповідях Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського й ін. Нову літературну байку започаткував Григорій Сковорода після появи збірника «Байки Харківські» (1753-1785). Він також послуговувався античними сюжетами для створення своїх байок, однак не просто запозичив езопові фабули. А творчо їх переосмислив і додав виразного національного колориту.

У Антонія Радивиловського знаходимо надзвичайно цікаве зауваження, яке виявляє характер зв'язку аудиторія/ проповідник і яскраво ілюструє особливості тогочасної української проповіді. «...Коли слухати новин, в'єстій, яких мн'їй потрібних и басней, – зауважує Радивиловський, – то ушеса свои з охотою накланяєм; а коли слова божого в церкви слухати, откланяєм уши...» (Крекотень, 1963: 31). Як зазначив В. Крекотень, проповідники самі того не підозрюючи, принесли в літератури «нові теми, ідеї, образи, сюжети і жанри. <...> Завдяки цій обставині тогочасна українська культова ораторська проза стала багатющим резервуаром не тільки релігійного, але й світського оповідного матеріалу, в тому числі й байок» (Крекотень, 1963: 32).

Відомо, що свою проповідницьку діяльність Радивиловський починає в 50-х рр. XVII ст. Закінчивши Києво-Могилянську академію, він був запрошений на посаду проповідника Києво-Печерської лаври. До нас дійшли 2 рукописі та 2 друковані збірники його проповідей, а саме «Огородок» та «Вінець» загалом в яких міститься 244 проповіді. На

відміну від Галятовського, який запозичував сюжети для прикладів переважно з Біблії і церковної літератури, то Радивилівський користувався літературними джерелами, «творами античних та ренесансних письменників, мирських істориків, різноманітних белетристичних збірників та творів тих релігійних авторів, які, в свою чергу, залюбки користувалися сюжетами, дібраними з світських джерел» (Крекотень, 1963: 33).

Катерина Махова відзначає: «А. Радивилівський використав такі традиційні байкарські сюжети 1) Соловей і Орел, 2) Ластівки і Лебеді, 3) Лис і Журавель, 4) Дерева і Сокира, 5) Вдова і Курка, 6) Гуси і Журавлі, 7) Смоквоїдка (Фігоїдка) і Дрозд, 8) Яструб і болотна Курочка, 9) Жінка і Чоловік-п'яниця, 10) Вугляр і Білильник, 11) Фалес і Жінка, 12) Орел, Лисиця і Лев, 13) Осел та Іовіш (Юпітер), 14) Орел і Горобець, 15) Пастух, Лев і Олень, 16) Подорожні і Явір, 17) Рак і Раченята, 18) Осел, Лев і Вовки, 19) Пава і Гава, 20) Лис і Козел. Значна частина байок належить до класичних езопівських сюжетів, хоча і більшість його байок не мають вказівок на безпосереднє джерело, в деяких він сам вказує на нього» (Махова, 2013: 61). Авторка вказує на творчий підхід автора до викладу езопових сюжетів, який не просто передає відомий зміст, а привносить свій колорит, переробляє репліки персонажів. Так, наприклад, відомий езоповий сюжет «Рак і раченята» Радивилівський доповнив яскравою кінцівкою повчального змісту: «...Кто в дому за каждый выступок сына, дщер албо челядку, не поважаючи им, строфует, научает и карает их, таковой чрез строфование, наученое и каране живот вѣчный им позыскует. Повторе, кгда сами господари на всѣ нецноты распустятся, и оттоль тоє походит, же якій господар, таковая и челядка. Если господар ест заражен якою грѣховною проказою, тоєю ж проказою заражается и челядка. Если господар будет пьяница, обжирца, вшетечник, кривоприсяжца, драпѣжца, то певне и домовыи его такими ж, при нем жиючи, останут <...>» (Крекотень, 1963: 129).

Слід зауважити, що всі інтерпретовані Антонієм Радивилівським байкарські сюжети застосовувалися для християнської проповіді, а відтак усі приклади мали продемонструвати вади гріховного життя, спокус, страшні наслідки неслідування Божому закону для духовного розвитку людини ((№ 4, №5, № 6, №7, № 8, № 14, № 7, № 1, № 9, № 10 – 13, № 15, № 16). Частина байок скерована на критику людських вад і торкається питань соціальних взаємин між господарями та слугами, правителями і підданими. Проповідник наголошує, що влада має бути прикладом благочестивого життя ((№ 3, № 17, № 18, № 19, № 20).

Вінцем розвитку давньоукраїнської байки став жанровий доробок Григорія Сковороди, який складається з 30 байок. Ґрунтовний аналіз впливу езопової традиції на байкарську спадщину Сковороди провела Тетяна Шевчук у монографії «На перехресті епох: антична література в художній рецепції Григорія Сковороди» (2010). Окрім порівняльного аналізу байок Сковороди з претекстами, авторка зробила лексикографічний аналіз байок, беручи за основу класифікаційну схему Михайла Борецького щодо лексикографічного аналізу художнього світу байок Федра, Бабрія та Авіана. У ній розподіл іменників складається з одинадцяти семантичних рівнів: абстрактні відносини; неорганічний світ; побут і речі; життя і живий організм; фауна; флора; суспільство; розум; воля і діяльність; відчуття і почуття; релігія і міфологія. Підрахунки надали можливість отримати вичерпну картину превалювання певних концептів в баках Григорія Сковороди та порівняти результати з даними Михайла Борецького щодо спадщини античних байкарів.

«Очевидно, – констатує Тетяна Шевчук, – що за кількістю лексичних одиниць у байках Г. Сковороди переважають категорії, пов'язані з *волею* людини, особливо такі, що відображають засоби її сприяння, діяльності як такої та результатів волевиявлення: 211 окремих категорій, що в тій чи іншій мірі вживаються 463 рази. Найбільш частотними серед них є поняття позитивного навантаження – *дружби* (17 разів); *«глави»* (у значенні вершини діяльності, її *«венца»* (12) та *честі* (10). Серед негативних фігурують поняття неволі, *«пустослави»*, презирства, хули, хитрощів, дурості та глупоти, безслав'я, гріхопадіння,

підлості тощо. Вражаючим за обсягом спектром категорій, що відображають аспекти волевиявлення людини, у Г. Сковороди виступають поняття, пов'язані з її професійною діяльністю або характером занять: 82 окремі одиниці, які становлять 39% питомої ваги всередині семантичного класу «Воля» (для порівняння у Федра таких 24, у Бабрія – 33, у Авіана – 14). Загальна кількість слововжитку лексичних одиниць цього розділу у Г. Сковороди становить 145. Із них 31 лексична одиниця належить дефініції *друг*; 19 відноситься до характеристики соціального стану людини й застосовуються переважно як звертання (*госпожа, сударыня, государь, господин, хазяїн, хазяйка*); по 7 лексичних одиниць припадає на означення *півчий* та *дурень (дура)*. Решту становлять найрізноманітніші характеристики професійної діяльності людини, що мають відношення до її *вченості* (учитель(ка), філософ, мудрець, учений, богослов, студент, юрист, арифметик, алгебрик, фізик, музикант); *конфесійної належності* (проповідник, священник, преподобний, праведник, пророк, пустинник, «постник»); *ремесла* (майстер, гранувальник, «горшечник», сіяч, кухар, мисливець), *(а)соціального стану* (раб, слуга, полонений, злидар, вигнанець, пришелець, ворог, беззаконник, злодій, обманщик / багач, суддя, радник, «благодетель», керівник, наперсник); *безвідповідальності людини* («стерво», «мот») тощо» (Шевчук, 2010: 166).

Другим за обсягом слововжитку у Григорія Сковороди став семантичний розділ «Життя, живий організм і людина». Найбільший відсоток лексем прийшовся на розряд «частини живого організму», серед яких «голова, череп, волосся, очі, зуби, ніздрі, тіло, серце, шкіра, кров, внутрішності, рука, нога тощо» (Шевчук, 2010: 170). Дослідниця підсумовує: «Водночас частотність вживання тих чи тих слів цього розряду становить 33% питомої ваги слововжитку, а домінантами категоріального апарату митця цього ж розряду стають поняття *серце* (19 разів), *очі* (15) і *душа* (11), що становлять фундамент етико-філософської концепції філософа-байкаря» (Там само). Такі висновки дають наочні підтвердження кордоцентричній основі філософії Григорія Сковороди як виразника ідеалів українського суспільства XVIII ст.

Висновки. Структура концепту «культурний код» є складною та багаторівневою. Розкриття його значення відбувається у філософсько-семіотичному розумінні культурного коду як особливої системи знаків, моделі знакової системи. Додаткові значення виокремлюються через культурно-філософську інтерпретацію понять. Давня українська байка як приклад обраного нами тексту культури постає як цілісний культурний код, що втілює певну культурну традицію/матрицю, що визначає правила декодування та інтерпретації культури як тексту. Прикладне значення концепту «культурний код» на перетині різних гуманітарних наук (історія, культурологія, філософія, література та семіотика) розуміється нами як система архетипів колективної несвідомої культури на певному зрізі її розвитку, зокрема як система осмислених у культурі переживань та система усталених літературних прийомів.

Байка є унікальним жанром у плані передачі культурної інформації. Мовні одиниці, що містять культурну інформацію, відіграють у тексті байки набагато більш значиму роль, ніж в інших жанрах, оскільки засновані на алегоризмі та апелюють до культурної пам'яті певної нації. Культурний код давньоукраїнської байки невід'ємно пов'язаний з античною байкарською традицією. Антична спадщина, що заклала основи європейської культури, завжди була джерелом натхнення та нескінченним постачальником сюжетів, образів, мотивів, слугувала взірцем поетичної форми впродовж століть. Історія давньоукраїнського письменства фактично починається з перекладної літератури, виникаючи у X ст. із запровадженням християнства. Давньогрецьке і латинське письменство стало невід'ємною частиною національної літератури, адже воно віддавна сприймалося як власне, запозичене й засвоєне культурне надбання, в якому запозичені чужорідні елементи (міфологічні алегорії) поступово трансформувалися в більш-менш органічну складову національної культури.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

- Андрейчук Н.І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. 280 с.
- Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови: лінгвофілософські нариси. Київ: Академія, 2009. 192 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
- Денисенко С. Н., Тараба І. О. Код культури і моделювання дійсності (на матеріалі фразеології). *Мова і культура*. Вип. №1 (Том 15). 2012. С. 11-15.
- Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.
- Ісаєвич Я. Д. Мовний код культури. Київ: Вища школа, 1997. 458 с.
- Кохан, Я. О. Логічні основи теорії культури. *Семіотичний аналіз явищ культури*. К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2021. С. 304-337.
- Крекотень В. І. Байки в українській літературі XVII-XVIII ст. К.: Вид-во АН УРСР, 1963. 200 с.
- Манакин В. М. *Мова і міжкультурна комунікація*. Київ: Академія, 2012. 288 с.
- Махова К. Античні фабули в давній українській літературі. *Наукові праці. Літературознавство*. Вип. 212. Т. 224. Миколаїв, 2013. С. 59-63.
- Савченко Л. В. Етномакрокод духовної культури як репрезентант фразеологічної картини світу. *Лінгвістичні дослідження*. Вип. 38. 2014. С. 36-42.
- Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2011. 844 с.
- Семіотичний аналіз явищ культури: монографія [А. Васильченко, Н. Вяткіна, О. Габолич, Т. Гардашук та ін.]. К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2021. 396 с.
- Снітко О. С. Коду культури у мовній об'єктивації дійсності. *Studia Linguistica*. Київ, 2008. Вип. 1. С. 115-121.
- Шарманова Н. М. Духовний код як лінгвокультурний еталон нації (на матеріалі паремійних кліше). *Філологічні студії*. Вип. 15. 2017. С. 81-104.
- Шевчук Т.С. На перехресті епох: антична література в художній рецепції Григорія Сковороди. Ізмаїл: СМІЛ, 2010. 360 с.
- Штейнбук Ф. Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця XX – початку XXI століття. К.: Педагогічна преса, 2007. 292 с.

REFERENCES

- Andreychuk N.I. (2011). Semiotyka linhvokul'turnoho prostoru Anhliyi kintsya XV – pochatku XVII stolittya. L'viv: Vyd-vo L'vivs'koyi politekhniki. 280 p. [in Ukrainian].
- Batsevyich F.S. (2009). Dukhovna synerhetyka ridnoyi movy: linhvofilosofs'ki narysy. Kyiv : Akademiya. 192 p. [in Ukrainian].
- Denysenko S. N., Taraba I. O. (2012). Kod kul'tury i modelyuvannya diysnosti (na materialy frazeolohiyi). Mova i kul'tura. Vyp. №1 (Tom 15). P. 11-15. [in Ukrainian].
- Isayevych YA. D. (1997). Movnyy kod kul'tury. Kyiv: Vyshcha shkola. 458 p. [in Ukrainian].
- Kokhan, YA. O. (2021). Lohichni osnovy teoriyi kul'tury. Semiotychnyy analiz yavyshch kul'tury. K.: Instytut filosofiyi im. H.S. Skovorody. P. 304-337. [in Ukrainian].
- Krekoten' V. I. (1963). Bayky v ukrayins'kiy literaturi XVII-XVIII st. K.: Vyd-vo AN USSR. 200 p. [in Ukrainian].
- Makhova K. (2013). Antychni fabuly v davniy ukrayins'kiy literaturi. Naukovi pratsi. Literaturoznnavstvo. Vyp. 212. T. 224. Mykolayiv. P. 59-63. [in Ukrainian].
- Manakin V. M. (2012). Mova i mizhkul'turna komunikatsiya. Kyiv: Akademiya. 288 p. [in Ukrainian].

Savchenko L. V. (2014). Etnomakrokod dukhovnoyi kul'tury yak reprezentant frazeologichnoyi kartyny svitu. *Linhvistychni doslidzhennya*. Vyp. 38. P. 36-42. [in Ukrainian].

Selivanova O. O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediya*. Poltava: Dovkillya. 844 p. [in Ukrainian].

Semiotychnyy analiz yavyshch kul'tury: monohrafiya (2021). [A. Vasyl'chenko, N. Vyatkina, O. Habovych, T. Hardashuk ta in.]. K.: Instytut filosofiyi im. H.S. Skovorody. 396 p. [in Ukrainian].

Sharmanova N. M. (2017). Dukhovnyy kod yak linhvokul'turnyy etalon natsiyi (na materialy paremiynykh klishe). *Filologichni studiyi*. Vyp. 15. P. 81-104. [in Ukrainian].

Shevchuk T.S. (2010). Na perekhresty epokh: antychna literatura v khudozhniy retseptsiiy Hryhoriya Skovorody. Izmayil: SMYL. 360 p. [in Ukrainian].

Shteynbuk F. (2007). Zasady tilesnogo mimetyzmu u tekstovykh stratehiyakh postmodernist's'koyi literatury kintsya XX – pochatku XXI stolittya. K.: Pedagogichna presa. 292 p. [in Ukrainian].

Snitko O. S. (2008). Kody kul'tury u movniy ob'yektivatsiyi diysnosti. *Studia Linguistica*. Kyiv. Vyp. 1. P. 115-121. [in Ukrainian].

Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (2005). Kyiv, Irpin': Perun. 1728 p. [in Ukrainian].

Zborovs'ka N. (2006). Kod ukrayins'koyi literatury: Proekt psykhoistoriyi novitn'oyi ukrayins'koyi literatury. Kyiv: Akademydav. 504 p. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу концепту «культурний код» на прикладі історії виникнення та розвитку давньої української байки. Парадигма розвитку української літературної байки представлена авторами як трьохетапна: давньоукраїнська літературна байка XVII-XVIII ст.; просвітительська українська байка часів формування національного письменства у першій половині XIX ст.; літературна байка XX-XXI ст. Авторка доводить, що механізм передачі культурної інформації мовними одиницями художнього тексту літературної байки збігається із загальними антропоцентричними тенденціями розвитку сучасної філологічної науки. Продемонстровано, що зародження байкарства в Україні проходило під суттєвим впливом античної культури, зокрема байкарської спадщини Езоп. Проте українські митці їх творчо переосмислювали і додавали виразного національного колориту. Домінуючі в байкарському доробку Г. Сковороди концепти серце (19 разів), очі (15) і душа (11) дають наочні підтвердження кордоцентричній основі філософії Григорія Сковороди як виразника ідеалів українського суспільства XVIII ст. Розкриття значення концепту «культурний код» відбувається у філософсько-семіотичному розумінні культурного коду як особливої системи знаків, моделі знакової системи. Додаткові значення виокремлюються через культурно-філософську інтерпретацію понять. Давня українська байка як приклад обраного нами тексту культури постає як цілісний культурний код, що втілює певну культурну традицію/матрицю, що визначає правила декодування та інтерпретації культури як тексту.

Ключові слова: культурний код, літературна байка, концепт, антична байкарська спадщина.

**DEVELOPMENT AND FORMATION OF EDUCATION AND SCIENCE IN UKRAINE
IN THE 19TH CENTURY AT HISTORY LESSONS IN SECONDARY SCHOOL BASED
ON THE EXAMPLE OF THE IMPERIAL UNIVERSITY OF ST. VOLODYMYR**

**РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТИ Й НАУКИ УКРАЇНИ XIX СТ. НА
УРОКАХ ІСТОРІЇ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ НА ПРИКЛАДІ ІМПЕРАТОРСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА**

Оксана Костенко

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: oksana.kostenko.university@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0831-9158

Research ID: AAL-9707-2020

Університет Григорія Сковороди в
Переяславі, Україна

Oksana Kostenko

PhD of Historical Science, Associate Professor

E-mail: oksana.kostenko.university@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0831-9158

Research ID: AAL-9707-2020

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Ukraine

Володимир Сіропол

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: dpu.kaf.istorii@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6069-2609

Research ID: U-8091-2018

Університет Григорія Сковороди в
Переяславі, Україна

Volodymyr Siropol

PhD of Historical Science, Associate Professor

E-mail: dpu.kaf.istorii@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6069-2609

Research ID: U-8091-2018

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Ukraine

ABSTRACT

In the article, the authors, based on the analysis of a number of sources, show the origin and history of the emergence of university education in Ukraine in the 19th century, using the example of St. Volodymyr University, which is a part of the cultural history of Ukraine in the 9th grade of secondary school. In particular, during the coverage of the issue, it was established that the university education of Ukraine played the role of a cultural center in Eastern Europe. A prominent place here was occupied by the aforementioned university, the origins of which go back to the Kremenets Lyceum. In addition, it was found that the universities of the Russian Empire were created on the model of German and Austrian universities. Virtually everything was copied. Along with the internal structure of the institution, the organization of the educational process, and the titles of the teaching staff, Western European university traditions and customs were transferred to Russian soil. However, unlike Western European ones, they were created by the state. It is emphasized that the Russification policy, which was developed in the Ukrainian territories in the first half of the 19th century, had its negative consequences, which also affected the state of education and the general level of literacy, which the governor generals of Kyiv, Podilsk and Volyn provinces tried to improve already at the regional level. Universities founded on the territory of Ukraine were not only the centers of the general education process in certain school districts, they also fulfilled the role of scientific and methodological centers, provided the scientific rationale for the further development of those branches of the national economic complex determined by the natural and historical conditions of the region. It is shown that the general state of education in Transdnipr Ukraine was determined by the academic policy of tsarist Russia, which aimed, on the one hand, to use the cultural-historical, socio-economic potential of Ukraine, and, on the other hand, to achieve political and ideological goals in the province with "

foreign tribal» population: complete Russification, elimination of opposition, creation of highly qualified personnel loyal to the government.

Key words: University education, science, culture, Kyiv, Taras Shevchenko Kyiv National University, history of Ukraine.

Актуальність теми та постановка проблеми. Питання культури, зокрема освіти й науки у середній школі завжди є актуальним, особливо в умовах російської агресії, коли загарбник хоче переіначити нашу історію видаючи її за свою. Саме вивчення історії становлення освітнього та культурного простору України позбавить можливості діяти ворога впливати на гуманітарному рівні на українське суспільство. Осередком у цьому плані є університетська освіта, яка зароджувалася в таких центрах як Одеса, Харків, Київ історія яких тягнеться з давніх-давен. Тому, на нашу думку, розкриваючи зміст теми уроку у 9-му класі середньої школи з історії культури та освіти України в XIX ст. в нагоді стануть джерела та матеріали по становленню таких центрів, де Київ з Університетом Св. Володимира (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) займає одне з панівних місць.

Аналіз останніх досліджень. Серед сучасних діячів науки вперше поставив питання про роль Київського університету у становленні агрономічної освіти та науки на Київщині доктор сільськогосподарських наук, професор В.А. Вергунов (Вергунов, 2004: 68-69; Вергунов, 2003: 25-28). Ювілейні видання, які вийшли друком на честь 170-річчя з дня заснування університету (1834), відображають історію становлення його кафедр і відділень, науково-освітню діяльність відомих того часу вчених різних галузей (Київський національний..., 2004: 183; Київський національний..., 2004: 287; Київський національний..., 2004: 220; Філософський факультет, 2004: 319).

Виклад основного матеріалу. Дослідження з історії Києва періоду Київської Русі засвідчують високий рівень розвитку слов'янської культури того часу і відносно високий рівень розвитку освіти (Коржов, 1996: 1). Традиції вітчизняної освіти беруть свій початок ще за часів Володимира Мономаха, який саме в Києві заснував «нижчі» (для навчання служителів культу) і «вищі» (для знаті) школи, де викладалися європейські науки: антична філософія й література, граматики, географія, природознавство. Ще з 1086 р. при Андріївському монастирі було відкрито школу для дівчат. І коли в Болоньї (Італія) у 1119 р. розпочав свою діяльність перший європейський університет, Київ уже мав певний прообраз вищої освіти, хоч і далекий від тієї, що впроваджувалася у XII-XIII ст. у новостворених університетах Західної Європи. На Київщині того часу існувало 3 типи шкіл: родинні, державні та церковні (Київський національний..., 2004: 7). Крім того професійна освіта здобувалася в школах волхвів й ремісничих цехах.

Після розпаду Київської Русі на поодинокі землі осередком виховання та освіти залишилася православна церква, зросла кількість парафіяльних шкіл. Вони створювалися в Києві (1563 р.), Заблудові (1567 р.), Острозі, Володимирі (1572 р.) та в інших містах, а також на Запоріжжі, де вчителями були ченці київських монастирів (Еварницький, 1892: 135). Приблизно до середини XVI ст. українські школи зберігали в основних рисах традиції шкіл Київської Русі. Створення католицьких, єзуїтських і протестантських шкіл дало освітнім діячам певний взірць тогочасної європейської освіти. Так в Україні з'явилися нові школи, засновані на традиційній вітчизняній основі, які враховували потреби свого часу. Поступово організація шкіл переходить до братств. Українські братські школи вигідно відрізнялися від західноєвропейських тим, що в них навчалися діти різних станів.

Варто акцентувати увагу учнів на тому, що історія вищої освіти в Україні бере початок саме від заснування Києво-Могилянської академії, яка була створена на базі Київської братської школи (1615 р.). Важливим аспектом тут буде також той факт, що з часу свого заснування Академія відіграла роль культурного центру не тільки на території України, а й загалом Східної Європи. Освітня традиція Київської духовної академії мають найглибші

корені в Європі. За стандартами тодішньої європейської освіти Академія була вищою загальноосвітньою школою гуманітарного спрямування, мала 8 класів та курс навчання – 12 років (Хижняк, 1981: 3-4). Випускників Академії запрошували переважно для керівної та викладацької роботи в міста Російської імперії, перш за все в столичні – до Москви та Петербурга (Хижняк, 1981: 179).

Діяльність наступників Петра I, особливо Катерини II, мала катастрофічні наслідки для української культури й освіти. Російська імперія в найкращих для неї традиціях для університетів Москви і Петербурга, Академії наук систематично відбиралися кращі педагоги і студенти Києво-Могилянської академії та українських колегіумів. Протягом XVIII ст. відбувався поступовий занепад освіти в Україні, чимало навчальних закладів були закриті або перетворилися на звичайні духовні з обмеженою кількістю дисциплін і низьким рівнем викладання. І хоча згодом Могилянська академія втратила характер загальноосвітньої школи і перетворилася на Духовну академію, керівна сутність вищих навчальних закладів у галузі освіти, у тому числі й сільськогосподарської, залишилася як спадок для наступних поколінь.

На початку XIX ст. створення освітніх закладів на теренах теперішньої України, більшість земель якої входила до складу Російської імперії, було наслідком загальнодержавної російської політики. Так, у 1802 р. створюється Міністерство народної освіти. 24 січня 1803 р. приймається документ, що мав першочергове значення для подальшого розвитку освіти «Предварительные правила народного просвещения». Згідно із цим циркуляром, у межах держави утворювалося шість шкільних округів, кожен з яких повинен був мати університет: у Москві, Петербурзі, Казані, Харкові, Дерпоті та Вільно.

Загалом університети Російської імперії створювали на зразок німецьких та австрійських. Разом із внутрішньою структурою закладу, організацією навчального процесу, званнями професорсько-викладацького складу на російський ґрунт було перенесено західноєвропейські університетські традиції та звичаї.

Від часу виникнення у XII ст. перших європейських університетів вони формувалися як новий тип навчального закладу, спрямований на задоволення нагальних потреб суспільства. Спочатку університети являли собою автономні організації, що на підтвердження своїх повноважень отримували установчі грамоти від держави або церкви, за якими їм надавалася майнова й земельна власність. Упродовж століть університети реорганізовували, реформували, закривали і відновлювали. Поступово вони втрачали середньовічні риси й перетворювалися на науково-освітні заклади Нового часу, які готували кадри науковців та фахівців для різних сфер державного управління. Університети залишалися перш за все автономними науковими установами зі сформованими впродовж століть традиціями.

На відміну від більшості європейських закладів університети Російської імперії були засновані виключно з ініціативи держави в XIX ст. Тільки Московський університет було відкрито в 1755 р. Державна ініціатива відчутно вплинула на їхній подальший розвиток. Університетські ради були несамостійні у вирішенні багатьох внутрішніх питань, професори й викладачі прирівнювалися до державних чиновників і отримували відповідний клас цивільної служби. Як науково-освітні інституції російські університети реагували на постійний процес розвитку знань і зростання освітніх потреб суспільства, змінюючи або коригуючи свої навчальні програми, реорганізовуючи факультети, створюючи навчально-допоміжні заклади.

Аналіз змін університетських статутів свідчить, що історія університетів Російської імперії – це історія боротьби за розширення академічних прав та університетської автономії. Як у достатній мірі автономна, але державна структура, університет не міг залишатися осторонь внутрішньополітичних та міжнародних подій, окреслюючи свої позиції відповідними заявами й діями.

Університети як науково-методичні центри очолювали шкільні (навчальні) округи. На сучасному етапі особливого значення набувають слова ректора В.В. Скопенка з приводу відкриття університету: «Упродовж усієї історії людства різні інституції виникають і зникають, але є й такі, що одвічні – це церкви та університети» (Київський національний..., 2004: 6). Для керівництва округом призначався попечитель. Місцеве управління навчальними закладами, у тому числі й університетом, належало попечителям шкільних округів, якій на початковому етапі розвитку освіти в Російській імперії відігравали важливішу роль у справах університету, ніж обраний ректор (Ферлюдин, 1893: 97).

Два поляки з близького оточення імператора Олександра I очолили округи, до складу яких входили українські губернії. Графа Адама Чарторийського було призначено опікуном (попечителем) Віленського, Северина Потоцького – Харківського шкільного округу. Візитатором (куратором) шкіл Віленського округу у Волинській, Подільській та Київській губерніях з 1803 р. було обрано почесного члена Віленського університету, новгородського старосту графа Тадеуша Чацького (Василенко, б.р.: 4).

Тут необхідно зазначити, що ці три особи, польського походження, стояли біля витоків державної освіти на теренах України. Ці обставини наклали певний відбиток на стан, розвиток та особливо – на зміст загальної освіти. Також під час вивчення даного питання варто наголосити, що крім того, русифікаторська політика, яка отримала розвиток в українських землях в першій половині XIX ст., мала свої негативні наслідки, які позначалися також і на стані освіти, і на загальному рівні грамотності. Будучи однією з найбільш освічених країн Європи, надбання вчених і культурних діячів якої ввійшли до скарбниці світової науки і мистецтва, Україна згодом була перетворена на провінцію не тільки в соціально-економічному значенні, а й в освітньо-культурному.

У 1805 р. відкрився перший у Наддніпрянській Україні університет у Харкові. Згодом, у 1820 р. в Ніжині була відкрита Гімназія вищих наук, яку в 1875 р. було перетворено на Історико-філологічний інститут – перший педагогічний ЗВО в Україні. У 1834 р. в Києві було відкрито Імператорський університет Св. Володимира.

Обрана нами тема дослідження обумовлює звернути нашу увагу на необхідності детального аналізу історичних подій, що призвели до створення Кременецького ліцею (нині – Тернопільська область), а згодом – до заснування Університету в Києві аби показати аудиторії витоки української освіти.

Відомий своєю вченістю й причетністю до заснування шкільних закладів граф Тадеуш Чацький обирався на посаду візитатора Віленського округу, до складу якого входила й Київщина, упродовж десяти років, до самої його смерті. Завдяки благодійній діяльності Чацького по збиранню коштів серед дворянства і громадянства та за безпосередньою його участю було засновано Волинську гімназію в Кременці, перейменовану згодом (1819 р.) у ліцей. Статут гімназії, який було затверджено 29 липня 1805 р., відрізнявся від статутів звичайних шкіл. Аналіз статуту свідчить, що гімназія була прирівняна до закладів вищої школи (Ферлюдин, 1893: 93). Про відмінність статуту Волинської гімназії від інших свідчать і відомості з листування між особами, що стояли біля її витоків. Так, у листі Г. Коллонтая до Осипа Чеха, якому пропонувалося місце директора Кременецької гімназії, заклад не випадково називають «малим університетом», бо проектувалося відкриття дванадцяти окремих кафедр (Василенко, б.р.: 19). У власність гімназії передавався поїезуїтський колегіум у Кременці, усі його будівлі, а також сади, що належали школі. Гімназія в Кременці була заснована з польською мовою викладання. Російську мову як державну вчили для практичної потреби, серед навчальних предметів вона займала незначне місце.

Т. Чацький не обмежувався загальним керівництвом шкіл, а ставив перед собою завдання збільшити їх кількість у країні. Наполегливий пропагандист освіти мав власний план упорядкування діяльності гімназій. «Мій намір, – писав він до Гуго Коллонтая, – завести всі необхідні науки по гімназіях всіх трьох губерній, тобто: мови, літературу,

історію і географію, право, математику, фізику, практичну механіку, природничі науки, ботаніку, городництво, хліборобство, хімію, хірургію, акушерство, ветеринарію. Щодо ботаніки, то я маю намір розповсюдити ту науку так далеко, щоб по всіх школах, починаючи од парафіяльних, у повітових і при гімназіях існували сади; у Вінниці повинен бути найкращий центральний ботанічний сад, доглядач якого повинен доглядати одночасно й усі інші сади...» (Василенко, б.р: 17-18).

Як і планував Т. Чацький, при гімназії в Кременці планувалося відкриття трьох вищевказаних супутніх закладів: конвікту (бурси), школи для дівчат та школи для навчання будівництва і практичної механіки, хліборобства, садівництва, хірургії, акушерства і лікування худоби (тобто сільськогосподарського спрямування). Через нестачу коштів відкриття конвікту і школи для дівчат не відбулося. Проте не існує посилення, що не була відкрита практична сільськогосподарська школа. Крім того, з 1807 р. при Кременецькій гімназії була заснована школа землемірів, яка діяла згідно зі статутом і правилами гімназії. Випускників школи землемірів призначали на державну службу, переважно у Волинську, Литовську, Київську, Подільську та Мінську губернії.

З 1818 р. Київську губернію було вилучено з підпорядкування Віленського університету і кураторства попечителя Віленського та передано до Харківського шкільного округу. За основну причину було висунуто територіальну віддаленість і труднощі управління. На початку 1831 р. до Харківського округу було включено Волинську і Подільську губернії. При такому розподілі Харківський округ став занадто великим. 13 грудня 1832 р. з нього було виділено окремий Київський шкільний округ у складі Київської, Подільської, Волинської та Чернігівської губерній. Таким чином, аналіз змін розподілу українських земель відносно освітянської політики російського уряду свідчить, що, коли було прийнято урядове рішення про заснування Київського університету, ці губернії входили до складу Харківського шкільного округу.

Створення Київського університету набуло актуальності, власне кажучи, після потужного польського повстання 1830-1831 рр., яке змусило царських урядовців переглянути свою політику щодо Правобережної України. Взявши курс на русифікацію краю, російські чиновники насамперед закрили два найбільші польські навчальні заклади – Кременецький ліцей і Віленський університет, перевівши їхніх викладачів і матеріальну базу до Києва.

Під час «польської смуги», а також у зв'язку з епідемією холери Волинський ліцей за розпорядженням Волинського губернатора було закрито, про що було складено докладне повідомлення до Шкільного комітету Харківського університету. Коли вже після повстання постало питання про політичну благонадійність викладачів Волинського ліцею, то за працівників ліцею перед Київським генерал-губернатором та Міністром народної освіти заступився куратор Харківського округу генерал В.І. Філат'єв, який відвідував ліцей восени 1831 р. Таким чином, рішення про перевід ліцею з Кременця до Києва (12 квітня 1832 р.) приймалося саме за участю чиновників Харківського шкільного округу.

Окремих Київський округ засновано 14 грудня 1832 р., її першим попечителем був призначений Єгор Федорович фон-Брадке. Організація Київського шкільного округу збіглася з призначенням міністром народної освіти графа Сергія Семеновича Уварова (1786-1855). Ці дві особи з призначенням їх на урядові посади відіграли важливу роль у відкритті Київського університету. Пізніше обидва були обрані почесними членами Київського університету. С.С. Уварова обрано почесним членом 7 січня 1844 р., «имея в виду постоянные труды по распространению народного просвещения в Отечестве и научные занятия, снискавшие ему европейскую известность» (Почесні члени..., 2005: 67). Є.Ф. Брадке був обраний почесним членом 25 листопада 1849 р. за заслуги на посаді попечителя Київського шкільного округу, коли «при его ближайших заботах исполнились все распоряжения начальства учреждения Университета Св. Владимира и что его же

попечением положены основания к нынешнему его процветанию» (Почесні члени ..., 2005: 74).

Південно-Західний край у той період визнавався винятково польським. «Язык русский едва был слышен на этом огромном пространстве» – сказав, затверджуючи тимчасовий Статут університету 1833 р., С.С. Уваров. Діяльність навчальних закладів у межах Російської імперії на той час регулювалася статутними правилами, що мали затверджуватися в Міністерстві народної освіти. Університетський статут, Правила для студентів і сторонніх слухачів визначали соціально-правовий статус та регулювали відносини в усіх університетах Російської імперії. Діяльність викладачів і студентів регулювалася відомчим регламентом. Вважалося, що, викладачі перебували на державній службі, мали відповідні класному чину і ступеню права. Випускники також отримували право на класний чин та місце на державній службі. Тому затвердження статуту Імператорського університету Св. Володимира, хай і тимчасового, мало вирішальне значення при відкритті університету. При підготовці статуту Університету св. Володимира було використано досвід перших російських університетів. Але на відміну них перший статут Київського університету від 25 грудня 1833 р. був надзвичайно лаконічний (стислий).

Основну мету політики царизму в галузі освіти визначив ще 5 березня 1858 р. міністр народної освіти А.С. Норов у доповіді «Злиття всіх місцевих та провінційних патріотизмів та потягів». Вона передавалася висловом «наближення умов, племен і станів єдністю внутрішніх начал, які залежать від одного загального плану виховання та від єдиної системи управління в галузі народної освіти» (Норов, 1878: 3). Ця мета в галузі освіти не змінювалася і в подальшому існуванні Російської імперії. Саме на цій позиції царської влади Російської імперії щодо української освіти варто зосередитися і показати учням, що місцеве керівництво регіону розуміло необхідність поліпшення стану освіти. Так, Київський, Подільський та Волинський генерал-губернатор у звіті за 1901 р. наголошував на тому, що «різноплемянный склад населения края требует ретельной постановки народной школы, яка має тут величезне політичне значення як потужний засіб введення російських основ в іноплемінній частині населення» (Всепопданейший отчет ..., б.г.: 6).

15 (28) липня 1834 р. в Києві було відкрито Імператорський університет Св. Володимира на основі двох польських установ: Кременецького ліцею і Віленського університету (Записка и речи ..., 1840: 1). Переїзд ліцею до Києва організовував новий попечитель округу Е.Ф. фон-Брадке. Ліцей з Кременця в Київ переводився з усіма своїми інституціями: зі школою для навчання практичної механіки, землемірною школою, конвінтом (бурсою) для бідних і друкарнею. Новопризначений попечитель округу оголосив, що в разі потреби відкриє університет «на вулиці». Відкриття університету відбулося при наявності трьох, а згодом – семи найманих будинків. З Кременця були перевезені всі колекції кафедр із природознавчих наук. Для бібліотеки і колекцій були окремо найняті сараї та комори (Науменко, 1890: 350-351).

8 березня 1834 р. усіх викладачів Волинського ліцею було запрошено на засідання ради університету св. Володимира. На цьому першому засіданні попечитель Є.Ф. фон-Брадке оголосив Сенатський наказ від 8-го листопада 1833 р. про те, що в Києві закладається університет, оповістив присутніх, що 25-го грудня того ж року затверджено Статут університету (тимчасовий), оголосив учителів Волинського ліцею професорами університету св. Володимира. За таких обставин склад викладачів університету майже до 1839 р. був переважно німецько-польським. 28 серпня (9 вересня) 1834 р. в університеті розпочалися заняття. На посаду ректора було обрано 29-річного професора ботаніки Московського університету, українця за походженням, Михайла Олександровича Максимовича (Милорадович, 1884: 530).

Взагалі аналіз постанов, розпоряджень, циркулярів МНП, звітів попечителів шкільних округів, доповідей міністрів XIX – початку XX ст. дає підстави твердити, що сановники

Російської імперії добре розуміли необхідність розвитку загальної вищої освіти (як і сільськогосподарської) для своєї держави. Ставилася мета повної русифікації, згуртування, централізації. Реалізація політичних цілей, практичні потреби, необхідність у спеціалістах, розуміння зв'язку між добробутом держави та загальним культурним рівнем примушували уряд збільшувати витрати на освіту, йти на відкриття нових навчальних закладів, турбуватися про вдосконалення системи освіти. На початку 80-х рр. XIX ст. в Україні існувало вже 6 навчальних закладів вищого типу: Духовна академія, Історико-філологічний інститут, університети в Києві, Одесі, Харкові; Харківський ветеринарний інститут, а також Вищі жіночі курси при Київському університеті. Кількість ВНЗ, хоч і повільно, але зростала: на 1905 р. їх було 13. За даними перепису 1880 р., з університетів, які діяли на території Російської імперії (Санкт-Петербурзький, Московський, Харківський, Новоросійський, Казанський, Київський, Дерптський, Варшавський), в Україні функціонувало три (38%), у яких навчалося 2049 студентів. Усього студентів російських університетів на 20 березня 1880 р. було 8193 особи (Университеты, 1902: 345). З самого заснування й до сьогодні Київський університет був найбільшим науково-освітнім центром України.

Проте об'єктивним є аналіз рівня освіти в українських землях, зроблений сучасниками того періоду. Наприклад Л. Когут, вважаючи, що хоч і бюджет для народної освіти зростав, але «Росії далеко ще до тої ролі, яку відіграє народна освіта по культурних краях в державному бюджеті» (Когут, 1916: 179). Стан народної освіти на українських землях, які входили до складу Російської імперії навіть на початку XX ст. бажав бути кращим. Так, у 1907 р. на території Полтавської, Подільської, Харківської, Київської, Волинської, Катеринославської, Чернігівської, Херсонської, Таврійської, Бессарабської губерній та землі Війська Донського грамотність була низькою порівняно з населенням інших губерній тодішньої Російської імперії. На Півдні відсоток грамотних становив 19,3%, загальний по Європейській Росії – 22,9%. У містах письменних було 41,4%, у селах – 15,6%, тоді як по Європейській Росії відповідно 48,9% та 18,6 (Статистический справочник ..., 1910: 7).

На противагу низькому рівню письменності населення України, ступінь освіченості тут був вищим, ніж у Європейській Росії. Серед усіх письменних в Україні учнів та випускників вищих навчальних закладів було 0,6%, середніх навчальних закладів – 5,1%, тоді як у середньому по Європейській Росії ці показники становили 0,5% та 4,6%. За відомостями аналітичної збірки з'ясовано, що рівень освіченості українців був нижчим, ніж у росіян України (Статистический справочник ..., 1910: 8). Це свідчить про те, що серед студентів вищих та середніх навчальних закладів переважали особи російської національності. Порівняно високий рівень освіченості в Україні був пов'язаний, з одного боку, з давніми культурними традиціями в галузі освіти, а з іншого – існуванням досить розгалуженої на той час мережі середніх навчальних закладів на теренах України.

Поступово на місцевому рівні з'являлося розуміння необхідності подальшого посилення вищої освіти для загального науково-методичного керівництва економічним розвитком регіону. Наприклад, у циркулярі від 9 липня 1904 р. за № 6412 генерал-губернатор Н.В. Клейгельс так обґрунтував необхідність заходів для загальнокультурного розвитку населення Південно-Західного краю: «Благоустрій на такому великому просторі й добробут багатомільйонного населення можливі тільки тоді, коли будуть прийняті заходи до загального культурного розвитку цього населення у зв'язку з його промисловою діяльністю, при існуванні різноманітних побутових, природно-історичних та економічних умов губернії» (Сборник циркуляров ..., 1905: 36).

Створені на території України університети були не тільки центрами загальноосвітнього процесу в певних шкільних округах, вони виконували роль науково-методичних центрів, забезпечували наукове обґрунтування подальшого розвитку тих галузей народного-господарського комплексу, що були обумовлені природно-історичними умовами регіону. До завдань вищої школи входило забезпечення виробництва регіону

спеціалістами, наголошувалося, в першу чергу, на підготовці кадрів якнайвищої кваліфікації. Студентами ЗВО були в основному, люди, які готували себе до чиновницької кар'єри. Випускникам університетів надавалися значні службові права.

Поставленим цілям найбільше відповідала система університетської освіти. Визначення мети університетів було відображено в першому статуті. Згодом у проекті статуту 1905 р. було відновлено параграф I статуту 1804 р. в такій редакції «Ст.2. Університети як науково-навчальні заклади мають своєю ціллю сприяти розвитку науки у Російській державі й повідомляти особам, належно до того підготовленим, як загальну, так й спеціальну (фахову) вищу освіту» (Кауфман, б.г.: 5). Про наукову спрямованість університетів свідчить і бачення ради Київського університету стосовно влаштування ЗВО, де, зокрема, вказувалося, що «університети повинні слугувати науці як чистому ідеальному знанню» (Доклады комиссии..., 1901: 54). У пояснювальній записці до проекту загального статуту 1905 р. вказувалося ще й на такі функції університету, як поширення науки в суспільстві, розвиток інтелектуального рівня населення (Проект общего устава ..., 1905: 30).

Висновки. Таким чином, важливо підкреслити, що університети були центрами наукової роботи. Університетський диплом давав можливість зробити перспективну кар'єру в науці, на державній службі, на виробництві, у тому числі і в аграрній галузі. Необхідно констатувати, що Імператорський університет Св. Володимира, як і інші університети Російської імперії, протягом XIX – початку XX ст. був складовою розгалуженої освітньої системи, на чолі якої стояв імператор як вища єдина законодавча влада, підлягав керівництву з боку урядових інстанцій та місцевих органів, побудованих за принципом централізму. Територіально університет був розміщений в адміністративному та культурному центрі економічного району з розвинутою промисловістю, торгівлею, сільським господарством, що, у свою чергу, ставило перед ним завдання виконання певних науково-освітніх функцій. Київський університет, по-перше, виконував функції загально-методичного центру Київського шкільного округу, по-друге, отримав завдання наукового забезпечення економічно розвинутого Південно-Західного краю.

Як висновок треба ще сказати, що загальний стан освіти в Наддніпрянській Україні визначався академічною політикою царської Росії, яка була спрямована, з одного боку, на використання культурно-історичного, соціально-економічного потенціалу України, а з іншого – на реалізацію політико-ідеологічних цілей у провінції з «іноплемінним» населенням: повна русифікація, ліквідація опозиційності, створення висококваліфікованих кадрів, лояльних уряду. Перед Університетом Св. Володимира в XIX – на початку XX ст. ставилися завдання підготовки висококваліфікованих спеціалістів, поширення загальної освіченості в суспільстві. Крім того, Київський університет ніс ідеологічне навантаження як засіб впровадження російських, самодержавних основ серед українського населення. Із самого заснування, як і в наші дні, Київський університет був одним із найбільших науково-освітніх центрів України.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Василенко Н. Кремінецький ліцей і університет св. Володимира: історично-юридична розвідка. Київ [Б.м., б.р.]. 49 с.

Вергунов В. Агрономічна думка в Київському університеті: започаткування, становлення та розвиток. *Київський Національний університет у XXI столітті: Тези ювіл. наук.-теорет. конф., присвяч. 170-річчю Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2004. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. С. 68-69.

Вергунов В. Київський національний університет імені Тараса Шевченка – один із фундаторів вітчизняної сільськогосподарської справи. *Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць* / Відп. ред. О.Я. Пилипчук. Київ, 2003. Вип.13. С. 25-28.

Всеподданейший отчет Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора за 1901 год. Б.м., б.г. 27 с.

Доклады комиссии, избранной Советом Императорского университета св. Владимира для разработки ответов на вопросы, предложенные государственным министром народного просвещения относительно устройства университетов. Киев: Тип. ун-та, 1901. 116 с.

Записка и речи, читанные при открытии Императорского университета Св. Владимира, 15 июля 1834 г. Киев, 1840. 119 с.

Кауфман П.М. Проект устава Императорских Российских Университетов. Санкт-Петербург, Б.г. 74 с.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 1834-2004: [Ілюстративно-інформаційне видання] / Ред. кол.: В.Литвин, Д. Табачник, В. Кремень, В.Скопенко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2004. 183 с.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Імена славних сучасників. (Довідково-біографічне видання) / Автори-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк. Київ: Вид-во ТОВ «Світ Успіху», 2004. 287 с.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка: [фотоальбом] / Ред. кол.: Скопенко В.В., Третяк О.В., Губерський Л.В. та ін. Київ: Видавець А. Арутюнян, 2004. 220 с.

Когут Л. Україна і московський імперіалізм. Львів: Політична бібліотека, 1916. 211 с.

Коржов Д.Ю. Розвиток системи вищої освіти в Україні (кінець XIX – початок XX століть). Вінниця, 1996. 16 с.

Милорадович. Приглашение к открытию университета Св. Владимира и правила поступления в оный. *Киевская старина*. 1884. №7. С. 529-537.

Науменко В. Всеподданнейший рапорт о состоянии Университета Св. Владимира в 1835 году. *Киевская старина*. 1890. №2. С. 349-355.

Норов А.С. Слияние всех местных и провинциальных патриотизмов и влечений. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. VI. Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашова, 1878. С. 1-58.

Почесні члени і доктори Університету Св. Володимира / Упор. і вст. ст. В.А. Короткого, Т.В. Табенської, Ю.В. Цимбала. Київ: Либідь, 2005. 328 с.

Проект общего устава Императорских Российских Университетов. Одесса, 1905. 71 с.

Сборник циркуляров по Юго-Западному краю Киевского, Подольского, Волынского генерал-губернатора Н.В. Клейгельса с февраля 1904 по февраль 1905 года. Киев, 1905. 102 с.

Статистический справочник по Югу России / Статистическое бюро Полтавского губернского земства. Полтава: Тип. И.А. Дохман, 1910. 76 с.

Университеты. *Энциклопедический словарь* / Сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1902. Т. XXXIVa. С. 343-349.

Ферлюдин П. Историческое обозрение мер по высшему образованию в России. *Академия наук и университеты*. Вып. 1. Саратов, 1893. 184 с.

Філософський факультет (документи та матеріали) / За ред. д-ра філос. наук, проф. Конверського А.Є. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 319 с.

Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ: Вища шк., 1981. 235 с.

Эварницкий Д. История запорожских казаков. Санкт-Петербург, 1892. Т.1-9, 542 с.

REFERENCES

Vasylenko, N. (N.d., n.p.). Kreminetskyi litsei i universytet sv. Volodymyra: istorychno-yurydychna rozvidka. [Kremenets Lyceum and University of St. Volodymyr: historical and legal research]. Kyiv. [in Ukrainian].

Verhunov, V. (2004). Ahronomichna dumka v Kyivskomu universyteti: zapochatkuvannia, stanovlennia ta rozvytok. [Agronomic thought at Kyiv University: initiation, establishment and development]. *Kyivskyi Natsionalnyi universytet u XXI stolitti: Tezy yuvil. nauk.-teoret. konf.*,

prysviach. 170-richchiu Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. [Kyiv National University in the 21st century: Jubilee theses. science and theory conf., dedicate. 170th anniversary of Kyiv. national University named after Taras Shevchenko]. Kyiv: VPTs «Kyiv. un-t». P. 68-69. [in Ukrainian].

Verhunov, V. (2003). Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka – odyz iz fundatoriv vitchyznianoï silskohospodarskoï spravy. [Kyiv National University named after Taras Shevchenko is one of the founders of the national agricultural business]. *Istoriia ukrainskoï nauky na mezhi tysiacholit: Zb. nauk. prats.* [The history of Ukrainian science on the threshold of millennia: Collection. of science works]. (O.Ia. Pylypchuk, Ed.). Kyiv. №13. P. 25-28. [in Ukrainian].

Vsepoddaneishii otchet Kievskogo, Podolskogo i Volinskogo general-gubernatora za 1901 god. [The most submissive report of the Kyiv, Podolsk and Volyn Governor-General for 1901]. (N.d., n.p.). [in Russian].

Dokladi komissii, izbrannoi Sovetom Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira dlya razrabotki otvetov na voprosi, predlozhennii gosudarstvennim ministrom narodnogo prosveshcheniya otnositelno ustroistva universitetov. [Reports of the commission elected by the Council of the Imperial University of St. Vladimir to develop answers to questions proposed by the State Minister of Public Education regarding the structure of universities]. (1901). Kiev: Tip. un-ta. [in Russian].

Zapiska i rechi, chitannie pri otkritii Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 15 iyulya 1834 g. [Note and speeches read at the opening of the Imperial University of St. Vladimir, July 15, 1834]. (1840). Kiev. [in Russian].

Kaufman, P.M. (N.d., n.p.). Proekt ustava Imperatorskikh Rossiiskikh Universitetov. [Draft Charter of the Imperial Russian Universities]. Sankt-Peterburg. [in Russian].

Lytvyn, V., Tabachnyk, D., Kremen, V., Skopenko, V. (Eds.). (2004). Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 1834-2004: [Iliustratyvno-informatsiine vydannia]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». [in Ukrainian].

Matviichuk, O. & Struk, N. (Eds.). (2004). Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Imena slavykh suchasnykh. [Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Names of famous contemporaries]. (Dovidkovo-biografichne vydannia). [Reference and biographical edition]. Kyiv: Vyd-vo TOV «Svit Uspikhu». [in Ukrainian].

Skopenko, V.V., Tretiak, O.V., Huberskyi, L.V. (Eds.). (2004). Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: [fotoalbum]. [Taras Shevchenko Kyiv National University: [photo album]]. Kyiv: Vydavets A. Arutiunian. [in Ukrainian].

Kohut, L. (1916). Ukraina i moskovskiy imperialism. [Ukraine and Moscow imperialism]. Lviv: Politychna biblioteka. [in Ukrainian].

Korzhov, D.Iu. (1996). Rozvytok systemy vyshchoi osvity v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX stolit). [Development of the system of higher education in Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]. Vinnytsia. [in Ukrainian].

Miloradovich. (1884). Priglasenie k otkritiyu universiteta Sv. Vladimira i pravila postupleniya v onii. [Invitation to the opening of the University of St. Vladimir and rules for admission to it]. *Kievskaya starina*. [Kyiv antiquity]. №7. P. 529-537. [in Russian].

Naumenko, V. (1890). Vsepoddanneishii raport o sostoyanii Universiteta Sv. Vladimira v 1835 godu. [The most humble report on the state of the University of St. Vladimir in 1835]. *Kievskaya starina*. [Kyiv antiquity]. №2. P. 349-355. [in Russian].

Norov, A.S. (1878). Sliyanie vsekh mestnykh i provintsialnykh patriotizmov i vlechenii. [A fusion of all local and provincial patriotisms and inclinations]. *Sbornik postanovlenii po Ministerstvu narodnogo prosveshcheniya*. [Collection of resolutions of the Ministry of Public Education]. (Vol.VI). Sankt-Peterburg: Tip. V.S. Balashova. P. 1-58. [in Russian].

Korotkoho, V.A., Tabenskoi, T.V., Tsymbala, Yu.V. (Eds.). (2005). Pochesni chleny i doktory Universytetu Sv. Volodymyra. [Honorary members and doctors of St. Volodymyr University]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

(1905). Proekt obshchego ustava Imperatorskikh Rossiiskikh Universitetov. [Draft General Charter of the Imperial Russian Universities]. Odessa. [in Russian].

(1905). Sbornik tsirkulyarov po Yugo-Zapadnomu krayu Kievskogo, Podolskogo, Volinskogo general-gubernatora N.V. Kleigelsa s fevralya 1904 po fevral 1905 goda. [Collection of circulars on the South-Western region of Kyiv, Podolsk, Volyn Governor-General N.V. Kleigels from February 1904 to February 1905]. Kiev. [in Russian].

(1910). Statisticheskii spravochnik po Yugu Rossii / Statisticheskoe byuro Poltavskogo gubernnskogo zemstva. [Statistical reference book for the South of Russia / Statistical Bureau of the Poltava Provincial Zemstvo]. Poltava: Tip. I.A. Dokhman. [in Russian].

Brokgauz, F.A., Yefron, I.A. (Eds). (1902). Universiteti. [Universities]. *Entsiklopedicheskii slovar*. [Encyclopedic Dictionary]. Sankt-Peterburg, (Vol. XXXIVa). P. 343-349. [in Russian].

Ferlyudin, P. (1893). Istoricheskoe obozrenie mer po visshemu obrazovaniiu v Rossii. [Historical review of measures for higher education in Russia.]. Akademiya nauk i universiteti. [Academy of Sciences and Universities.]. 1. Saratov. [in Russian].

Konverskyi, A.Ie. (Ed.). (2004). Filosofskiy fakultet (dokumenty ta materialy). [Faculty of Philosophy (documents and materials)]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].

Khyzhniak, Z.I. (1981). Kyievo-Mohylianska akademiia. [Kyiv-Mohyla Academy]. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].

Evarnitskii, D. (1892). Istoriya zaporozhskikh kazakov. [History of the Zaporozhye Cossacks]. Sankt-Peterburg. (Vol.1-9). [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу низки джерел автори показують зародження та історію становлення університетської освіти України XIX століття на прикладі Університету Св. Володимира, що є складовою по темі історії культури України в 9-класі середньої школи. Зокрема, у ході висвітлення питання було встановлено, що університетська освіта України відіграла роль культурного центру у Східній Європі. Чільне місце тут посів згаданий вже Університет, витоки створення якого беруть свій початок з Кременецького ліцею. Окрім цього з'ясовано, що університети Російської імперії створювалися на зразок німецьких та австрійських. Копіювалось фактично все. Разом із внутрішньою структурою закладу, організацією навчального процесу, званнями професорсько-викладацького складу на російський ґрунт було перенесено західноєвропейські університетські традиції та звичаї. Утім на відміну від західноєвропейських – вони створювалися державою. Наголошено, що русифікаторська політика, яка отримала розвиток в українських землях в першій половині XIX ст., мала свої негативні наслідки, які позначалися також і на стані освіти, і на загальному рівні грамотності, яку намагалися поліпшити вже на регіональному рівні генерал-губернатори Київської, Подільської та Волинської губерній. Створені на території України університети були не тільки центрами загальноосвітнього процесу в певних шкільних округах, вони виконували роль науково-методичних центрів, забезпечували наукове обґрунтування подальшого розвитку тих галузей народного-господарського комплексу, що були обумовлені природно-історичними умовами регіону. Показано, що Загальний стан освіти в Наддніпрянській Україні визначався академічною політикою царської Росії, яка була спрямована, з одного боку, на використання культурно-історичного, соціально-економічного потенціалу України, а з іншого – на реалізацію політико-ідеологічних цілей у провінції з «іноплемінним» населенням: повна русифікація, ліквідація опозиційності, створення висококваліфікованих кадрів, лояльних уряду.

Ключові слова: Університетська освіта, наука, культура, Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історія України.

HISTORY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF HUNGARY'S INFORMATION INFLUENCES

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ УГОРЩИНИ

Кирило Мелекєсцев

кандидат історичних наук

E-mail: k.melekestsev@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4931-9576

Research ID: AAJ-9727-2020

Scopus: 57852205800

Донецький національний університет
імені Василя Стуса, Україна

Kyrylo Mieliekiestsev

PhD of Historical Science

E-mail: k.melekestsev@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4931-9576

Research ID: AAJ-9727-2020

Scopus: 57852205800

Vasyl' Stus Donetsk National University,
Ukraine

ABSTRACT

The purpose of the article includes the determination of the key vectors of informational influences from Hungary (the country's government and affiliated agents of influence) that affect the perception of the history of Ukraine; those influences' main audience; the results and possible consequences of the influence. The research methodology is based on the historical-systemic and historical-comparative methods, as well as the methodological foundations of research and the glossary of information warfare terms, outlined by social communications researcher O. V. Kurban. Novelty of the research is based on the use of the latest sources and upon conclusions drawn from the analysis of the studies of recent years, in some of which the positive characterization of Ukrainian-Hungarian relations prevailed, which has become outdated. The researched materials will form the basis for a comprehensive study of foreign influences on the perception of the history of Ukraine and the use of narratives about history in the information warfare. The findings bring out a conclusion that there is an existing specific strategy of information warfare on the topic of history history, which is consistently carried out by the Hungarian government authorities and affiliated media representatives, online influencers, and civil society figures. Firstly, for the goal set by the persevering Hungarian government (the achievement of political autonomy by ethnic Hungarian communities abroad), there is a need to touch upon the history of Ukraine (and not only Ukraine) in one way or another, in order to delegitimize the ownership of «historically Hungarian» regions by other countries. Secondly, there is a need to prove the «aggressiveness» of other nations towards the Hungarians, with them allegedly «making plans to punish the Hungarians and their historical regions.» Thirdly, the accusation of building a «failed state», which becomes an argument of support for violent changes in the borders of Ukraine, is something specific for the Ukrainian vector of Hungarian history policy. The coverage of the audience for the aforementioned informational influences is quite broad, both in terms of territorial coverage (internal Hungarian, diaspora Hungarian, international) and age (from schoolchildren's textbooks to mass protests on behalf of public organizations). At the same time, the Hungarian authorities try to isolate the «internal Hungarian-language» narratives from those that are presented to the larger global community in English, and in cases of wide dissemination of information about irredentist narratives regarding the history of the surrounding countries, the Hungarian authorities are ready to make compromises, or to declare problematic moments «unimportant». This should be taken into account by Ukrainian authorities both in regards to Ukraine's diplomatic agenda, and regarding the education sphere of the Hungarian minority living in Ukraine and receiving education in the Hungarian language

(with text books provided by the Hungarian government, interested in pushing specific narratives on the history of Ukraine).

Key words: *foreign influence, information war, information warfare, history of Ukraine, international relations, propaganda.*

Постановка проблеми. Теперішні умови існування української державності висувають перед українською дослідницькою спільнотою необхідність досліджувати не лише конвенційних супротивників у війні, але й можливості «гібридного супротивника», а саме інформаційних впливів на сприйняття історії України задля легітимізації сучасних дій суб'єктів міжнародних відносин. Такі впливи з боку сусідніх держав, які стосуються спільного історичного минулого задля проєкції на сучасні амбіції політичних діячів, стали типовим явищем для України ХХІ ст., – а в конкретному випадку «інформаційна війна» стала підґрунтям (і, надалі, супровідником) конвенційного воєнного вторгнення Москви. Особливо актуальними для вивчення є зовнішні впливи на сприйняття історії України з боку держав, які не займають на офіційному рівні чіткої проукраїнської позиції, чиї підконтрольні політичні сили, державні структури, чи афілійовані засоби масових комунікацій висловлюють далекі від симпатії Україні позиції, незважаючи на те, що та захищається в умовах вторгнення з боку члена Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй. Серед таких нинішня Угорщина, чий мовний бар'єр з Україною робить неповним українське розуміння угорських позицій щодо історії України (як угорцям представляють історію України всередині країни, в межах угорської діаспори, а також як фігурує українська історична тематика в риторичі угорських державних діячів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі матеріали з теми містяться в новітніх аналітичних записках, що стосуються українсько-угорських відносин, або пов'язані з питаннями угорського фактору в огляді національної безпеки України.

Українські політологи навіть у роботах, що були видані в останнє десятиліття, часом позитивно характеризували розвиток українсько-угорських відносин: в аналітичній доповіді у рамках проєкту Інституту світової політики (ІСП) «Аудит зовнішньої політики України» (за підтримки «Чорноморського фонду для регіональної співпраці» Німецького фонду Маршалла, проєкту «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER), що реалізується Раєт в Україні за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), які, однак, не обов'язково погоджуються з висновками дослідження). Щодо питань інформаційної політики та історичної пам'яті аналітики зазначили: «Київ і Будапешт мають відносно безконфліктну спільну історію в порівнянні з бурхливими періодами, що обидві країни пережили зі своїми сусідами», що є достатньо суперечливим твердженням (Мединський, Капчос, 2016, с. 4). Автори позитивно зображають рішення двох країн будувати відносини «на спільних інтересах, аніж на спільній історії» як прагматичне і логічне. Така характеристика відносин нагадує тривалі ігнорування українськими діячами (і дослідниками) «історичних» непорозумінь України і Польщі, на користь впевненості у «прагматизмі», якій, звичайно, буде в інтересах України, – як виявилось, це не збігається з польськими очікуваннями та оцінками співпраці між країнами (Мелекесцев, Бут, 2020, с. 119). Відмітимо також використання (з боку аналітиків) тези про «150 тисяч угорців Закарпаття», цифра, з якою не погоджуються місцеві чиновники області (Мола, 2023).

Експерти Ради зовнішньої політики «Українська призма» під егідою Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства за сприяння Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в рамках проєкту «Громадська синергія» підготували «Історія відносин Україна – Угорщина, як динаміка та зміст політичного діалогу». В аналітичній записці також викладений фактаж «позитивного» досвіду українсько-угорських відносин доби незалежності, з фокусом на євро інтеграційному факторі, з визначенням періоду 2014–2018 як часу «охолодження відносин», пов'язану з «централізацією прийняття рішень за українським напрямком

виключно на перших особах угорського уряду». Крім того, відзначається, що претензії угорських перших осіб до України пов'язані з особливостями угорської історичної політики та відповідного порядку денного в інформаційній діяльності: уряд Орбана чекає поступок від української влади, які б дозволяли показати дипломатичну перемогу на тлі відзначення 100-річчя Тріанонської угоди, яку офіційний Будапешт зображає як національну катастрофу (Максак, Герасимчук, 2020).

Національний інститут стратегічних досліджень опублікував аналітичну доповідь «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України», що фокусується на вивчення небезпечних для України особливостей історичної політики сусідніх країн. У присвяченому Угорщині розділі зазначається, що нинішній уряд країни навмисно використовує інформаційні дії, що впливають на суспільну свідомість таким чином, щоб підживлювати «фантомні болі» за втраченими землями і ностальгію за колишньою державною величчю. Як влучно зазначають автори, така ностальгія може бути в будь-який час актуалізована і спрямована у політичне русло (Яблонський, 2019, с. 86–95).

Важливими є дослідження угорських засобів масової комунікації, які наводять приклади з різноманітних угорськомовних джерел і дозволяють зрозуміти тенденції до ізоляції теперішнього правлячого уряду та його впливу на засоби масової комунікації. Ткач Д. І. у монографії «Журналістика в Угорщині: загальне і особливе» представляє ґрунтовне історичне дослідження, виділяючи вплив нових форм журналістики: ЗМІ у мережі Інтернет, блоги, соціальні мережі в Угорщині та їх вплив на медіасферу. Автором підкреслено, що «протягом усього періоду існування журналістики в Угорщині влада завжди прагнула використовувати ЗМІ у власних цілях» (Ткач, 2020).

Значення історії для сучасних українсько-угорських відносин розглядалося в роботах українських істориків. Дослідник історії міжнародних відносин проф. С. В. Віднянський, який розглядав питання пов'язані з історії Закарпаття різних періодів історії, торкається у своїх роботах і доби незалежності. Розглянувши у 2018 р. публікації сучасних угорських учених-суспільствознавців та публіцистів, зокрема щодо історії Закарпаття, та діяльність науковців і громадсько-політичних представників угорської меншини в Україні, він зробив висновок, що метою теперішнього угорського уряду та його симпатиків є якщо не територіальне, то «принаймні політичне й економічне відновлення «Великої Угорщини» в межах до Тріанонського мирного договору» (Віднянський, 2018). У статті 2021 р. С. Віднянський зробив огляд місця історії у відносинах України з рештою країн «Карпатського регіону», зазначивши намагання правлячої партії Угорщини заявити про претензії на землі суміжних країн в регіоні як «2/3 історичної території угорців» (Віднянський, 2021). Дослідник історії Угорщини М. С. Держалюк визначив угорську зовнішню та історичну політику теперішнього правого уряду такою, що відповідає державним інтересам Угорщини з огляду на загрозу асиміляції угорської діаспори в сусідніх Угорщині країнах, серед них і України (Держалюк, 2018; 2021). Проф. І. Я. Тодоров, зазначивши угорську специфіку, пов'язано з тісними контактами угорського уряду та угорської етнічної меншини за кордоном, визначив, що, здебільшого, ситуація з угорською позицією на міжнародній арені відповідає тенденції акцентування правими урядами у Центральній та Східній Європі «політики досягнення історичної справедливості», що включає перегляд кордонів, боротьбу за автономії «своїх» меншин, супутню таким прагненням історичну політику (Тодоров, 2021) Про місце України в геополітичних доктринах, серед них і угорської, створив програму навчальної дисципліни проф. М. М. Вегеш (Вегеш, 2022, с. 16).

Досліджені в роботі матеріали надалі дозволять сформувати базис для комплексного дослідження іноземних впливів на сприйняття історії України та використання наративів щодо історії в інформаційному протистоянні.

У процесі дослідження використовувалися методологічні основи досліджень та термінологія інформаційного протистояння, викладені дослідником соціальних

комунікацій О. В. Курбаном (Курбан, 2016, с. 51–58). Історико-порівняльний метод використовувався для того щоб виявити спільне і відмінне між угорськими наративами про історію України всередині Угорщини, поміж угорської діаспори, серед англomовної аудиторії; також порівнювалося місце історії України в угорських історичних наративах з описами історії інших сусідів Угорщини (які проблеми спільні, а що є специфічно «українським»).

Напрацювання попередників дозволяють зорганізувати пошук джерел та висвітлюють контекст на попередні особливості інформаційної політики угорського уряду та реакцію українських дослідників і аналітиків на таку політику. Виходячи з аналізу літератури та джерел викристалізуються завдання статті, які стосуються визначення тих аспектів діяльності, що безпосередньо пов'язані з історією та інформаційним протистоянням.

Мета статті – визначення ключових векторів інформаційних впливів з боку Угорщини (уряду країни та афілійованих агентів впливу) на сприйняття історії України; результатів впливів.

Серед **завдань статті**: визначити загальні можливості угорських інформаційних впливів щодо історії України (фактори ризику та захищеності); виділення тенденцій щодо напрямів та агентів впливу; опис очікуваних угорською стороною груп реципієнтів відповідно інформації; підсумування ключових угорських наративів, суміжних з історією України різних історичних періодів.

Виклад основного матеріалу. Визначення ключових зовнішніх впливів на інформаційне протистояння щодо історії України з боку Угорщини варто розпочинати із загальної картини можливостей впливів. Це дозволить означити головні обмеження угорської сторони щодо інформаційних впливів, а також виокремити ключову аудиторію, на яку розраховують угорські суб'єкти інформаційного протистояння.

По-перше, значним обмеженням для угорських інформаційних впливів на історію України є мовний бар'єр. У контрасті з потенційною вразливістю до російськомовних інформаційних впливів, більшість українців не знає угорської мови і не є залучена в угорськомовних інформаційних полях. Це означає, що будь-які маніпуляції щодо історії України пройдуть поза увагою українців, якщо тільки факти цієї маніпуляції не будуть розголошені в україномовних ЗМІ (до чого ми повернемося розглядаючи конкретні випадки інфoвпливів).

По-друге, за відомими даними, в Угорщині відсутня настільки розгалужена машина «інформаційної війни», що могла б слідкувати за перекладом і поширенням проугорських наративів мовами народів, що виступають «антагоністами» в угорській історичній політиці. Навпаки, угорська влада не зацікавлена в обговоренні внутрішніх угорських наративів іншими народами – закликаючи обурених угорською історичною та ідеологічною політикою взагалі не звертати уваги на так звані «жорсткі лінії» (фраза, використана щодо іредентистських заяв прем'єр-міністра В. Орбана з боку його прес-секретаря), бажаючи ізолювати такі наративи всередині власне угорського суспільства (Сидоренко, 2022).

Від кого йдуть відповідні повідомлення щодо історії України? Дослідження угорської медіасфери показують, що наративи були «віддані на автосинг» аналітикам та інфлюенсерам у соцмережах і інтернет-блогах, близьким до угорського уряду. Після чого «експертні коментарі» вже цитувалися у пов'язаній з урядом пресі, яка в окремих випадках перекладалася англійською мовою і, таким чином, стала відомою за кордоном (Hornok, 2022).

Відповідно, до ключової аудиторії угорськомовних інформаційних впливів щодо історії увійдуть такі категорії реципієнтів інформації: громадяни Угорщини та угорська діаспора. Ширший вплив мають англomовні угорські історичні наративи (наприклад, такі, що популяризують ідею про Тріанонську угоду як несправедливий акт і трагедію угорського народу). Між цими напрямками угорської інформаційної політики існує певна конвергентність: міжнародній англomовній аудиторії презентують легітимізацію

«виправлення історичної несправедливості», а угорській діаспорі прямо ставлять завдання добиватися автономії, щоб зберегти підтримку з боку Угорщини, бо діаспора несе «відповідальність перед усією нацією» (Яблонський, 2019, с. 104–105).

Тобто, для поставленої угорським урядом мети (досягнення політичної автономії угорськими громадами за кордоном) їй необхідно так чи інакше торкатися сторінок історії України (а також Румунії, Словаччини, Хорватії, Сербії, Словенії, Австрії) задля делегітимізації володіння інших країн цими регіонами. В окремих випадках така історична політика, що висловлюється на найвищому рівні угорського політикуму, означає просто невизнання цілих країн на існування, як у випадку із заявами В. Орбана щодо «угорського» узбережжя Хорватії (Андрейковець, 2022).

Наступним (вслід за іредентистським) наративом йде доведення «агресивності» українців до угорської спільноти, а саме ідеї проведення українцями «розправи над угорським народом». Московська агресія проти України дала привід прив'язати участь у бойових діях 128-мої окремої гірсько-штурмової бригада ЗСУ, укомплектованої здебільшого населенням Закарпатської області. Основна аудиторія: угорська діаспора в Україні та внутрішня угорська аудиторія. В першому випадку, ужгородське видання *karpathir.com*, що фінансується фундацією фундація «Magyar Szív – Magyar Szó», поширило низку статей угорською з таким сенсом: українці, прикриваючись війною, намагаються вирішити проблеми з угорською спільнотою, відправивши її представників на смерть. У другому випадку маємо заяви спочатку угорських ЗМІ, потім політичних експертів, громадських організацій, і, нарешті, голови МЗС П. Сійярто. Всі вони подали один наратив, найбільш «історичний» з яких презентувала «Угорська спільнота за мир». Вони звинуватили Україну в кульмінації нібито тривалого плану винищення угорців: мов, Україна «тисячами відправляє угорців на вірну смерть» для «розправи над Закарпаттям і цілим угорським народом». Побудована попередніми інформаційними атаками делегітимізація «українськості» Закарпаття («розправа над угорцями = над Закарпаттям») підключається в цьому випадку разом із фальшивою інформацією про дії ЗСУ («Угорщина проводить», 2023).

Нарешті, йде підготування населення та закордонної аудиторії до ідеї того, що для того, щоб зупинити «розправи над угорцями» потрібно розділити Україну. Щоб це було не «страшно» робити вбивається в голову ідея «фальшивості» України, її нібито статусу «невдалої держави». Угорські дослідники розкрили які наративи поширюються в сучасних угорських підручниках для школярів про історію навколишніх країн. Наведений підручник називає кордони України та Словаччини «вигаданими» та «намальованими 70 років тому поміж місць проживання угорців»; зазначає про владу Києва над «історично угорськими містами Унгвар, Мункач, Хуст»; про погану для угорців ситуацію із економікою та здоров'я та перетворення Закарпаття на «найбільш економічно відсталіший регіон»; нарешті, зображує Україну «роздертою між ЄС, США, і Москвою» та питає: «Кому належить Україна?» (Haász, 2022). Україна замальовується як територія загибелі: «Населення України стрімко скорочується внаслідок природного відбуття та еміграції. Здоров'я населення погане, і вони можуть розраховувати на чи не найнижчу тривалість життя на континенті». Учням підказується і «рішення проблеми», з натяком на те, що якщо з Мукачева ближче до Будапешта, ніж до Києва, то чого це місто має залишатися під київською владою? (Földrajz 8..., 2022). Паралельно до політики уряду в освіті маємо й відкриту риторику угорського прем'єр-міністра, що в поточному році назвав Україну «нічийною землею» (Пришляк, 2023).

У травні 2022 р. секретар РНБОУ О. Данілов заявив на українському телебаченні про планування Угорщини «забрати частину території» після московського вторгнення. Ми не маємо прямих джерел, щоб стверджувати про кореляцію заяв угорських державних діячів і організацій із заявами секретаря РНБОУ, чи були вони засновані на висновках аналітиків, розвідданих, чи персональною думкою державного діяча. Державний секретар із

міжнародних комунікацій і відносин офісу прем'єр-міністра Угорщини звинуватив Україну у «вигадуванні брехні», вимагаючи пояснень та відкликання заяв (Топчій, 2022). Відкликано не сталося, натомість за рік О. Данілов заявив, що «з часом все буде відомо, як це все відбувалося» (маючи на увазі планування експансії Угорщини), і що з цією темою йому «забороняли виходити в ефірі потім місяці 3-4» (Бурцева, 2023).

З урахуванням коментарів представників української влади, серед них голови РНБОУ, про «плани Угорщини щодо територій» у випадку можливого московського успіху в Україні, варто сказати, що зазначені вище дії свідчать про наявність конкретної стратегії інформаційного протистояння. Крім «прихованих», але евідентних елементів стратегії, що розкривалися вище у риториці угорських державних і афілійованих структур, вона також базується на офіційних документах. Наприклад, у (актуальній станом на 2019 р. згідно матеріалів на вебсайті Фонда Габора Бетлена) державній стратегії «Політика щодо угорських спільнот за кордоном» зазначається наступне: історично висока «тенденція до зниження» кількості угорців за межами Угорщини, у чому автори стратегії звинувачують асиміляцію, еміграцію та падіння народжуваності в сусідніх до Угорщини країнах; пропонується відновлення історичного статусу Угорщини як центру «Карпатського басейну»; метою угорської влади визначається підтримка усіма методами автономізму («територіальні і персональні автономії для угорців»), регіоналізму (формування в угорської діаспори наративів про історично угорські землі та підтримка через ЄС політизації «європейських історичних регіонів», у межах яких угорська держава зможе впливати на території за межами своїх кордонів), а також самоуправління територій. Розглянуті вище елементи угорської інформаційної політики щодо описів історії України відповідають описаним в цій стратегії матеріали завдання («Policy for», 2013, с. 8, 13, 17).

Порівнюючи за історичними періодами, основні угорські наративи щодо історії України створені, щоб показати страждання угорського народу з боку українського. Щодо давнього періоду історії – це зображення угорського переселення до східної частини «Карпатського басейну» як «заселення», із заснуванням «угорських міст», з ігноруванням чи нівеляцією слов'янської присутності на цих землях попереду становлення Королівства Угорщина. Середньовіччя «долучає» до Корони Святого Іштвана тимчасове володіння та довготривалі претензії на Галичину та Волинь (Яблонський, 2019, с. 91–92). Щодо модернового періоду історії – акцентування на важливості та стрімкому розвитку Закарпаття як невід'ємної частини Угорського королівства. Новітня історія в угорських наративах найважливіша – фокусуються на зображенні Закарпаття як жертви слов'янських антагоністів: Чехословаччини, СРСР, України, які асимілювали багатьох угорців, а також призвели до економічного занепаду регіону, ускладнюючи умови життя для угорців (Haász, 2022).

Висновки. Отже, описана у статті інформаційна стратегія, існування якої підтверджують як непрямі докази, так і конкретні документи, послідовно проводиться угорською владою й пов'язаними з нею представниками ЗМІ, онлайн-інфлюенсерами, діячами громадського суспільства. Ця стратегія базується на іредентизмі, націоналізмі, стосується не лише України, але й інших сусідів Угорщини, зі спільними видами інформаційних впливів.

Завдання цих впливів – зобразити історію навколишніх країн повністю чи частково «вигадуною» задля легітимізації ідеї «повернення» певних земель Угорщиною, а також зображення нібито тяжких умов життя угорського населення на тих землях сьогодні, агресивності до них з боку суверенних країн, бажання знищити угорську народність. Аудиторію приводять до висновків, що певні території навколишніх країн «насправді угорські», асоціюють відповідну топоніміку з «угорськістю», синонімізують регіони з «угорським народом, який потерпає від гонінь з боку інших народів». У випадку з Україною додаються також звинувачення у «провальному» державному будівництві, з аргументацією підтримки до насильних змін кордонів країни.

Метою-мінімум угорських тактик інформаційного протистояння є сприяння образу «рятівників» всіх етнічних угорців, про який піклується вище державне керівництво країни. Мета-максимум: встановлення угорських автономій в навколишніх країнах, з можливістю відчуження територій задля «захисту прав» етнічного угорського населення.

Охоплення аудиторії інформаційними впливами є достатньо широким, як за територіальним охопленням (внутрішня угорська, діаспорна угорська, міжнародна), так і за віковим (від шкільних підручників до масових протестів громадських організацій). Однак, існують відмінності між наративами для «внутрішнього угорськомовного вжитку» та ширшої аудиторії у англомовному інфопросторі. У випадку отримання публічності наративами, які угорська сторона бажала залишити «ізольованими», вона була готова до компромісів, навіть до відкликання слів прем'єр-міністра, що викликали міжнародне обурення, як «неважливих».

Подальшим дослідженням варто базуватися на методах компаративної історії задля порівняння, з одного боку, інформаційної політики доорбанівської та орбанівської Угорщини, а з іншого боку спільних і відмінних характеристик інфостратегії Угорщини та зовнішніх впливів на інформаційне протистояння навколо історії України в інших країнах.

Рекомендації, з огляду на виявлений матеріал, наступні:

По-перше, відповідальним за здійснення державної інформаційної політики – важливо слідкувати за угорськомовною медійним простором та робити «публічними» в міжнародному інформаційному просторі саме ті «наративи для внутрішнього вжитку», про які в Угорщині не хочуть говорити. У випадку з підручником, описаним в основному тексті статті, реакція міжнародної спільноти спровокувала угорський уряд висловитися про готовність внести корективи до книги («Угорщина пообіцяла», 2022). Крім того, українська держава може підтримувати угорські ЗМІ, які знаходяться в опозиції до іредентистських бажань уряду. Наприклад, угорське видання Rtl.hu, яке зазначило: «Людам соромно за те, як Угорщина ставиться до України, вони дають сотні тисяч, щоб змити з нас цей образ – мирні жителі скинулися десятками мільйонів солдатам угорського походження в Україні» (Boros, 2023).

По-друге, Міністерству освіти і науки – оскільки вищезгаданий підручник має належність до онлайн-матеріалів, які надає уряд Угорщини для всіх угорськомовних шкіл, є вирогідність, що подібні матеріали використовуються й в Україні, – замість них слід запропонувати альтернативні двомовні підручники, які підготують в Україні.

По-третє, Українському інституту національної пам'яті – врахувати, що існує можливість просувати проукраїнські історичні наративи в Угорщині. Нещодавно в Угорщині було видано першу ґрунтовну угорськомовну книгу з історії України в 9 розділах, при чому в інтерв'ю йдеться, що автори бажують «інституційної підтримки, як у польсько-українських відносинах» («В Угорщині вперше», 2022). Таку інституційну підтримку неагресивним поглядам на свою історію могла б надати сама Україна.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Андрейковець, К. Угорський прем'єр Орбан висунув територіальні претензії Хорватії, пояснюючи позицію щодо нафтового ембарго. Babel. 2022, 10 травня. URL: <https://babel.ua/news/78554-ugorskiy-prem-yer-orban-visunuv-teretorialni-pritenziji-horvatiji-royasnyuyuchi-poziciyu-shchodo-naftovogo-embargo>

Бурцева, А. Виходьте з Римського статуту, – Данілов «пройшовся» по Угорщині через відмову арештувати Путіна. 24 Канал. 2023, 23 січня. URL: https://24tv.ua/putin-gaaga-chomu-ugorshhina-ne-zaareshtuye-prezidenta-rosiyi_n2280439

В Угорщині вперше видали об'ємне дослідження про історію України – від Київської Русі до сьогодення. НСПУ. 2022, 28 січня. URL: <https://nspu.com.ua/ofitsijno/v-ugorshhini-vpershe-vidali-ob-iemne-doslidzhennya-pro-istoriju-ukraini-vid-kiivskoi-rusi-do-sogodennya/>

Вегеш, М. Україна в сучасних вітчизняних і зарубіжних геополітичних доктринах. *Методичні рекомендації для аспірантів Ужгородського національного університету*. Ужгородський національний університет. 2022. С. 65.

Віднянський, С. В. Українсько-угорські відносини: проблемні питання та роль історичної науки. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 1. С. 16–25.

Віднянський, С. Проблемні питання партнерських відносин України з сусідніми країнами-членами ЄС та їх вплив на безпеку в Карпатському регіоні. *Міжнародний науковий вісник*. 2021. № 1–2 (23–24). С. 18–31.

Держалюк, М. С. Активізація діяльності Угорщини у регіоні та Україна. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 3. С. 48–56.

Держалюк, М. С. Тріанонський мирний договір – джерело нестабільності у Центрально-Східній Європі (Частина 2). *Проблеми всесвітньої історії*. 2021. №1. С. 53–92.

Курбан, О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навч. посіб. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.

Максак, Г. & Герасимчук, С. Історія відносин Україна – Угорщина як динаміка та зміст політичного діалогу. *Українська призма*. Київ: Рада зовнішньої політики, 2020. 16 с. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/analytics/istoriya-vidnosyn-ukrayina-ugorshhyna-yak-dynamika-ta-zmist-politychnogo-dialogu/>

Мединський, І. & Капчос, Б. Аудит зовнішньої політики: Україна-Угорщина. Київ: Інститут світової політики, 2016. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_Hung_01_44_ukr.pdf

Мелекесцев, К. & Бут, О. Україна та Республіка Польща: еволюція від білатеральних відносин до євроатлантичної інтеграції: монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 200 с.

Мола, К. «З великої України виглядає страшно, але я би не перебільшував угорської українофобії». *Грунт*. 2023. URL: <https://grnt.media/interview/andrij-shketa-pro-ugorsku-ukrayinofobiyu/>

Пришляк, Н. Орбан назвав Україну «нічийною землею»: у МЗС відреагували. УНІАН. 2023, 27 січня. URL: <https://www.unian.ua/world/orban-prem-yer-vengriji-zrobiv-skandalnu-zayavu-pro-vijnu-12124767.html>

Сидоренко, С. Угорщина обрала ізоляцію. Все про нову ідеологію Орбана, яку порівнюють з нацизмом. *Європейська правда*. 2022, 26 липня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/26/7143866/>

Ткач, Д. І. Журналістика в Угорщині: загальне та особливе: монографія. Київ: КРОК, 2020. 300 с.

Тодоров, І. Безпековий вимір міжнародних відносин в Східній та Центральній Європі в контексті російської агресії. *Політичне життя*. 2022. №1. С. 138–144.

Топчий, О. Угорщина заперечує, що знала про плани РФ напасти на Україну і вимагає від Києва пояснень. УНІАН. 2022, 03 травня. URL: <https://www.unian.ua/world/ugorshchina-zaperechuye-shcho-znala-pro-plani-rf-napasti-na-ukrajinu-i-vimagaye-vid-kiyeva-poyasnen-novini-svitu-11811471.html>

Угорщина пообіцяла внести зміни до підручника з пропагандою про війну в Україні. ІМІ. 2022, 27 жовтня. URL: <https://imi.org.ua/news/ugorskyj-uryad-poobitsyav-vnesty-zminy-do-pidruchnyka-iz-propagandoyu-pro-vijnu-v-ukrayini-i48643>

Угорщина проводить масштабну дезінформаційну кампанію проти України. ТЕХТУ. 2023, 28 січня. URL: <https://texty.org.ua/fragments/108830/uhorshyna-provodyt-masshtabnu-dezinformacijnu-kampaniyu-proty-ukrayiny/>

Яблонський, В. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] Київ: НІСД, 2019. 144 с.

Boros, K. Az emberek szégyellik, ahogy Magyarország Ukrajnával bánik, szézezreket adnak érte, hogy ezt a képet lemoszuk magunkról – tízmilliókat dobtak össze civilek az ukrajnai magyar

katonáknak. RTL. 2023, 25 січня. URL: <https://rtl.hu/hazon-kivul/2023/01/25/ukrajna-katonak-gyujtes-haboru-fegyir-sandor>

Földrajz 8. IV. A szomszéd országok és Közép-Európa. 4. Ukrajna és Szlovákia földrajza. URL: https://www.nkp.hu/tankonyv/foldrajz_8/lecke_04_004

Haász, J. Na, kié legyen Ukrajna, kedves gyerekek? Avagy íme Putyin kedvenc magyar tananyaga. Telex. 2022. URL: <https://telex.hu/zacc/2022/09/06/na-kie-legyen-ukrajna-kedves-gyerekek>

Hornok, R. War and disinformation: pro-Russian narratives thrive in Hungary as Ukraine fights off aggression (1/2). Kafkadesk. 2022. URL: <https://kafkadesk.org/2022/09/25/war-and-disinformation-pro-russian-narratives-thrive-in-hungary-as-ukraine-fights-off-aggression-1-2/>

Policy for Hungarian communities abroad. Strategic framework for Hungarian communities abroad. State Secretariat for Hungarian Communities Abroad. 2013. URL: https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/policy_2013.pdf

REFERENCES

Andreikovets, K. (2022, May 10). Uhorskyi prem'ier Orban vysunuv terytorialni pretenzii Khorvatii, poiasniuiuchy pozytsiiu shchodo naftovoho embarho [Hungarian Prime Minister Orbán raised Croatia's territorial claims while explaining the position on the oil embargo]. Babel. [in Ukrainian]. URL: <https://babel.ua/news/78554-ugorskiy-prem-ier-orban-visunuv-teretorialni-pritenziji-horvatiji-poyasnyuyuchi-poziciyu-shchodo-naftovogo-embargo>

Burtseva, A. (2023, January 23). Vykhodte z Rym'skoho statutu, – Danilov «proishovsia» po Uhorshchyni cherez vidmovu areштуvaty Putina [Get out of the Rome Statute – Danilov challenged Hungary because of the refusal to arrest Putin]. 24 Kanal. [in Ukrainian]. URL: https://24tv.ua/putin-gaaga-chomu-ugorshhina-ne-zaareshtuye-prezidenta-rosiyi_n2280439

V Uhorshchyni vpershe vydaly ob'iemne doslidzhennia pro istoriiu Ukrainy – vid Kyivskoi Rusi do sohodennia [In Hungary, for the first time, a voluminous study on the history of Ukraine – from Kyivan Ruthenia to the present day was published] (2022, January 28). NSPU. [in Ukrainian]. URL: <https://nspu.com.ua/ofitsijno/v-ugorshhini-vpershe-vidali-ob-iemne-doslidzhennya-pro-istoriju-ukraini-vid-kiivskoi-rusi-do-sogodennya/>

Vehesh, M. (2022). Ukraina v suchasnykh vitchyznianskykh i zarubizhnykh heopolitychnykh doktrynakh. Metodichni rekomendatsii dlia aspirantiv Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [Ukraine in modern domestic and foreign geopolitical doctrines. Methodological recommendations for graduate students of the Uzhhorod National University]. *Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet*. P. 65. [in Ukrainian].

Vidnianskyi, S. V. (2018). Ukrainsko-uhorski vidnosyny: problemni pytannia ta rol istorychnoi nauky [Ukrainian-Hungarian relations: problematic issues and the role of historical science]. *Stratehichni priorytety*. №1. P. 16–25. [in Ukrainian].

Vidnianskyi, S. (2021). Problemni pytannia partnerskykh vidnosyn Ukrainy z susidnimy krainamy-chlenamy YeS ta yikh vplyv na bezpeku v Karpatskomu rehioni [Problematic issues of Ukraine's partnership relations with neighboring EU member states and their impact on security in the Carpathian region]. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk*. № 1–2 (23–24). P. 18–31. [in Ukrainian].

Derzhaliuk, M. S. (2018). Aktyvizatsiia diialnosti Uhorshchyny u rehioni ta Ukraina [Activation of Hungary's activities in the region and Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. №1. P. 48–56. [in Ukrainian].

Derzhaliuk, M. S. (2021). Trianonskyi myrnyi dohovir – dzherelo nestabilnosti u Tsentralno-Skhidnii Yevropi (Chastyna 2) [The Treaty of Trianon – a source of instability in Central and Eastern Europe (Part 2)]. *Problemy vsesvitnoi istorii*. №1. P. 53–92. [in Ukrainian].

Kurban, O. V. (2016). Suchasni informatsiini viiny v merezhevomu on-lain prostori [Modern information wars in the online network space: a study guide]: navch. posib. Kyiv: VIKNU, 286 p. [in Ukrainian].

Maksak, H. & Herasymchuk, S. (2020). Istoriia vidnosyn Ukraina – Uhorshchyna yak dynamika ta zmist politychnoho dialohu [History of Ukraine-Hungary relations as dynamics and

content of political dialogue]. *Ukrainska pryzma*. Kyiv: Rada zovnishnoi polityky. 16 p. [in Ukrainian]. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/analytics/istoriya-vidnosyn-ukrayina-ugorshhyna-yak-dynamika-ta-zmist-politychnogo-dialogu/>

Medynskyi, I. & Kapchos, B. (2016). *Audyt zovnishnoi polityky: Ukraina-Uhorshchyna* [Audit of foreign policy: Ukraine-Hungary]. Kyiv: Instytut svitovoi polityky. [in Ukrainian]. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_Hung_01_44_ukr.pdf

Mieliekiestsev, K. & But, O. (2020). *Ukraina ta Respublika Polshcha: evoliutsiia vid bilateralnykh vidnosyn do yevroatlantychnoi intehtatsii* [Ukraine and the Republic of Poland: evolution from bilateral relations to Euro-Atlantic integration]: monohrafiia. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa, 200 p. [in Ukrainian].

Mola, K. (2023). «Z velykoi Ukrainy vyhlyadaie strashno, ale ya by ne perebilshuvav uhorskoï ukrainofobii» [It looks scary from the greater Ukraine, but I would not exaggerate Hungarian Ukrainophobia]. *Grunt*. [in Ukrainian]. URL: <https://grnt.media/interview/andrij-shketa-pro-ugorsku-ukrayinofobiyu/>

Pryshliak, N. (2023, January 27). Orban nazvav Ukrainu «nichyinoïu zemleiu»: u MZS vidreahuvaly [Orban called Ukraine «no man's land»: the MFA reacted]. UNIAN. [in Ukrainian]. URL: <https://www.unian.ua/world/orban-prem-yer-vengriji-zrobiv-skandalnu-zayavu-pro-viynu-12124767.html>

Sydorenko, S. (2022, July 26). *Uhorshchyna obrala izoliatsiiu. Vse pro novu ideolohiiu Orbana, yaku porivniuiut z natsyzmom* [Hungary chose isolation. All about Orbán's new ideology, which has been compared to Nazism]. *Yevropeiska pravda*. [in Ukrainian]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/26/7143866/>

Tkach, D. I. (2020). *Zhurnalistyka v Uhorshchyni: zahalne ta osoblyve: monohrafiia* [Journalism in Hungary: in general and specifics: a monograph]. Kyiv: KROK. 300 p. [in Ukrainian].

Todorov, I. (2022). Bezpekovi vymir mizhnarodnykh vidnosyn v Skhidnii ta Tsentralnii Yevropi v konteksti rosiiskoi ahresii [The security dimension of international relations in Eastern and Central Europe in the context of Russian aggression]. *Politychne zhyttia*. №1. P. 138–144. [in Ukrainian].

Topchii, O. (2022, May 03). *Uhorshchyna zaperechuie, shcho znala pro plany RF napasty na Ukrainu i vymahaie vid Kyieva poiasnen* [Hungary denies that it knew about the plans of the Russian Federation to attack Ukraine and demands an explanation from Kyiv]. UNIAN. [in Ukrainian]. URL: <https://www.unian.ua/world/ugorshchina-zaperechuye-shcho-znala-pro-planu-rf-napasti-na-ukrainu-i-vimagaye-vid-kyieva-poyasnen-novini-svitu-11811471.html>

Uhorshchyna poobitsiala vnesty zminy do pidruchnyka z propahandoiu pro viinu v Ukraini (2022, October 27) [Hungary promised to make edits to the school textbook with propaganda about the war in Ukraine]. IMI. [in Ukrainian]. URL: <https://imi.org.ua/news/ugorskyj-uryad-poobitsyav-vnesty-zminy-do-pidruchnyka-iz-propagandy-pro-viynu-v-ukrayini-i48643>

Uhorshchyna provodyt masshtabnu dezinformatsiiu kampaniiu proty Ukrainy [Hungary conducts a large-scale disinformation campaign against Ukraine] (2023, January 28). TEXTY. [in Ukrainian]. URL: <https://texty.org.ua/fragments/108830/uhorshyna-provodyt-masshtabnu-dezinformaciiu-kampaniyu-proty-ukrayiny/>

Yablonskyi, V. (Ed.). (2019). *Polityka istorychnoi pam'iaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analitychna dopovid* [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: an analytical report] / [Iablonskyi V. M., Lozovyi V. S., Valevskyi O. L., Zdioruk S. I., Zubchenko S. O. et al.] Kyiv: NISD. 144 p. [in Ukrainian].

Boros, K. (2023, January 25). *Az emberek szégyellik, ahogy Magyarország Ukrajnával bánik, százezreket adnak érte, hogy ezt a képet lemoszuk magunkról – tízmilliókat dobta össze civilek az ukránai magyar katonáknak* [People are ashamed of the way Hungary treats Ukraine, they give hundreds of thousands to wash this image off us – tens of millions were thrown by civilians to the Hungarian soldiers in Ukraine]. [in Hungarian]. RTL. URL: <https://rtl.hu/hazonkivul/2023/01/25/ukrajna-katonak-gyujtes-haboru-fegyir-sandor>

Földrajz 8. IV. A szomszéd országok és Közép-Európa. 4. Ukrajna és Szlovákia földrajza (2022). [in Hungarian]. URL: https://www.nkp.hu/tankonyv/foldrajz_8/lecke_04_004

Haász, J. (2022) Na, kié legyen Ukrajna, kedves gyerekek? Avagy íme Putyin kedvenc magyar tananyaga [Well, who should own Ukraine, dear children? Or here is Putin's favorite Hungarian curriculum]. Telex. [in Hungarian]. URL: <https://telex.hu/zacc/2022/09/06/na-kie-legyen-ukrajna-kedves-gyerekek>

Hornok, R. (2022). War and disinformation: pro-Russian narratives thrive in Hungary as Ukraine fights off aggression (1/2). Kafkadesk. [in English]. URL: <https://kafkadesk.org/2022/09/25/war-and-disinformation-pro-russian-narratives-thrive-in-hungary-as-ukraine-fights-off-aggression-1-2/>

Policy for Hungarian communities abroad. Strategic framework for Hungarian communities abroad. (2013). State Secretariat for Hungarian Communities Abroad. [in English]. URL: https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/policy_2013.pdf

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає у визначенні ключових векторів інформаційних впливів з боку Угорщини (уряду країни та афілійованих агентів впливу) на сприйняття історії України; основної аудиторії; результатів і можливих наслідків впливів. Методологія дослідження спирається на історико-системний та історико-порівняльний методи, а також методологічні основи досліджень та термінологія інформаційного протистояння, викладені дослідником соціальних комунікацій О. Курбана. Наукова новизна роботи ґрунтується на використанні новітніх джерел та зроблених висновків з аналізу досліджень останніх років, у частині яких превалювали позитивні характеристики українсько-угорських відносин, що нині є застарілими. Досліджені матеріали дозволять сформуванню базису для комплексного дослідження іноземних впливів на сприйняття історії України та використання наративів щодо історії в інформаційному протистоянні. За результатами дослідження визначено, що існує конкретна стратегія інформаційного протистояння навколо історії, що послідовно проводиться угорською владою й афілійованими з нею представниками ЗМІ, онлайн-інфлюенсерами, діячами громадського суспільства. По-перше, для поставленої теперішнім угорським урядом мети (досягнення політичної автономії угорськими громадами за кордоном) їй необхідно так чи інакше торкатися сторінок історії України (та не тільки) задля делегітимізації володіння іншими країнами «історично угорськими» регіонами. По-друге, доведення «агресивності» інших народів до угорців і нібито «виношування планів розправи над угорцями і їхніми історичними регіонами». По-третє, особливе для українського вектору угорської історичної політики, звинувачення у «провальному» державному будівництві, з аргументацією підтримки до насильних змін кордонів України. Охоплення аудиторії інформаційними впливами є достатньо широким, як за територіальним охопленням (внутрішня угорська, діаспорна угорська, міжнародна), так і за віковим (від шкільних підручників до масових протестів громадських організацій). При цьому, угорська влада намагається ізолювати «внутрішні угорськомовні» наративи від тих, які вона презентує світовій спільноті англійською мовою, і у випадках широкого розголосу інформації про свої іредентистські наративи щодо історії навколишніх країн угорська влада готова йти на компроміси, або оголошувати проблемні моменти «неважливими». Це має враховуватися представниками державних органів влади як в ході формування дипломатичного порядку денного України, так і щодо піклування про освіту угорської меншини, що на території України отримує навчання угорською мовою, наданням підручників якою переймається угорський уряд, поширюючи відповідні наративи.

Ключові слова: зовнішні впливи, інформаційна війна, інформаційне протистояння, історія України, міжнародні відносини, пропаганда.

**MILITARY MEDICAL SERVICE REFORMATION IN THE FIRST HALF OF XIX
CENTURY (A CASE STUDY OF KYIV GOVERNANCE)**

**РЕФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XIX СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

Тетяна Морей

доктор філософії у галузі історії

E-mail: tetianamorei@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3632-2533

Researcher ID: AAB-3281-2021

Університет Григорія Сковороди в
Переяславі, Україна

Tetiana Morei

Phd of Historical Science

E-mail: tetianamorei@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3632-2533

Researcher ID: AAB-3281-2021

Hryhorii Skovoroda University in
Pereiaslav, Ukraine

ABSTRACT

This article provides an analysis of the peculiarities of reforming the military medical service during the first half of the 19th century. It was determined that during the researched period, the first central governing body for the military medical service was established. Based on legal acts and archive documents, the activities of healthcare authorities and institutions that provided medical assistance to specific population groups, namely military servicemen and disabled war veterans, have been investigated. Servicemen medical service was applied both as publicly-funded and for one's own account. The financing of the military medical service was examined, and it was determined that medical assistance to military servicemen was provided both by the state and at the individuals' own expense. Military personnel of various ranks, as well as war veterans, primarily received state-funded medical assistance. Their treatment was provided in both military healthcare institutions, like hospitals, and in civilian medical facilities. Particular attention was given to the military, as they were the base of support for the state, which was constantly in military conflicts. The study, based on a specific region, analyzed the characteristics of medical support for military servicemen who could be deemed unfit or partially fit for service due to their health condition. The article presents a comprehensive analysis of works by both national and international scholars, legislative acts, and archival documents on underexplored aspects of the reform of the military medical service in the first half of the 19th century.

Key words: *health care system, military medical service, reforms, military personnel, war veterans, disabled military personnel, partially capable military serviceman, medical services, Kyiv province.*

Постановка проблеми. В умовах війни пріоритетним напрямом діяльності органів державної влади має стати належне забезпечення та надання медичної допомоги військовослужбовцям, які захищають нашу державу. З цією метою діяльність влади повинна бути спрямована на підвищення якості медичного обслуговування та його доступності для військових. Особливо вагомим та актуальним за часів протидії збройній агресії є питання діяльності військово-медичної служби, яка повинна бути спрямована на підтримання боєздатності та боєготовності збройних сил, шляхом збереження, зміцнення та відновлення здоров'я особового складу військ. Основні завдання військово-медичної служби вже сформовані, проте їх зміст змінюється залежно від суспільно-політичного устрою держави, розвитку збройних сил та військової справи, медицини та охорони здоров'я. Таким чином, дослідження історії військової медицини загалом, та органів її управління зокрема є актуальним в умовах ведення війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання охорони здоров'я в цілому, медичного забезпечення населення, а також військової медицини було предметом дослідження ще з XVII ст., коли військова медицина зароджувалась як окрема галузь. Однак, найвагомішими роботами саме з історії військової медицини можна вважати дослідження М. Бойчака, у яких викладена історія заснування та діяльності Київського військового шпиталю у XVIII-XIX ст., особливості надання медичної допомоги лікарями під час воєнних кампаній. Також, описано реформи військово-медичної служби, особливості медичного забезпечення та фінансування лікування військовослужбовців (Бойчак, 2006). У роботі М. Бойчака "Нариси з історії Української військової терапії" автор досліджує історичний розвиток медицини, у тому числі військової, детально описує внесок видатних вчених-лікарів у розвиток та становлення елементів військової терапії, як однієї із складових медицини, а також видатних лікарів-українців, які були керівниками військово-медичної служби (Бойчак, 2020). У дослідженні А. Черепанова, Т. Соловйової розкрито соціально-правовий розвиток Київщини першої половини XIX ст. На основі широкого кола архівних документів автори проаналізували державні органи управління медичної галузі та особливості медичного забезпечення різних категорій населення регіону (Черепанов, Соловйова, 2017). Щоквартально видається науково-практичний журнал Української військової медичної академії «Український журнал військової медицини», який було засновано у 2020 році Міністерством оборони України. Цей журнал став продовженням попередніх випусків журналу "Військова медицина України", що видавався ще з 2000 року. У дослідженнях, опублікованих у журналі, обговорюється широке коло питань теоретичного, практичного та методологічного характеру з питань історії та розвитку військової медицини, актуальні аспекти військової фармації (Український журнал військової медицини).

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу архівних джерел, нормативно-правових актів та наукових праць дослідити етапи реформування військово-медичної служби першої половини XIX ст., особливості медичного забезпечення військовослужбовців, інвалідів війни та виокремити регіональні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна система військово-медичної служби пройшла довгий шлях розвитку та реформування, проте, на нашу думку, актуальним буде дослідження періоду першої половини XIX ст., оскільки саме в той час питанням військової медицини приділяли велику увагу. Лікарські управи були створені відповідно до реформи 1797 року. Вони завідували, як системою цивільної, так і військової медицини. За нормативними документами, зокрема Інструкцією медичної колегії, був створений медичний факультет під управлінням двох департаментів: медичної колегії та канцелярії. Президент, 3 лікарі медицини, 1 штаб-лікар, 1 оператор і 1 аптекар були членами колегії. Головним завданням колегії була охорона здоров'я населення. За Інструкцією її функціонал був різноманітним, зокрема вона утримувала аптеки, пропагувала лікарську науку, завідувала аптекарями, лікарями, операторами, здійснювала екзамнування всіх вищезазначених осіб та організовувала підготовку і навчання через університети лікарської теорії і практики тощо (ПСЗРИ-1, № 11965, 1797:413-415).

При Міністерстві військово-сухопутних сил було затверджено Медичну експедицію з метою поліпшення системи управління військово-медичною службою. Така реформа дала можливість зосередити в одних руках все те, що відносилось до організації і керівництва військовою медициною. На думку М. Бойчака, яку ми поділяємо, першим центральним органом управління військово-медичної служби стала Медична експедиція Міністерства військово-сухопутних сил (Бойчак, 206:15). При Міністерстві військово-сухопутних сил було призначено генерал-штаб-лікаря (він же був головою Медичної експедиції), який контролював стан військової медицини. Військове міністерство у 1808 році було перейменоване на Міністерство військово-сухопутних сил. Командирам полків і частин

підпорядковувалися медичні службовці, які знаходилися в полках та інших військових частинах. Свій особливий штат був у кожного військового шпиталю.

Надання медичної допомоги військовослужбовцям здійснювалося як у міських лікарнях так і військових шпиталях. Військовому губернатору Б. Княжнину, Київський цивільний губернатор своїм циркуляром повідомляв, що щороку за лікування хворих військових нижчих чинів встановлювалася оплата, до якої, зокрема включали лікування (медичні препарати); харчування, меню якого доповнювали медом, молоком, маслом і навіть вином; речі, які використовують в лікарні (постільна білизна, одяг, взуття, посуд, папір); утримання будівель та приміщень лікарні, що включало ремонт, освітлення, опалення; оплата медичного персоналу та службовців. Таким чином, провівши відповідні розрахунки, була встановлена плата на утримання одного хворого. У 1830 р. вона становила 50 коп. Циркуляром також було передбачено можливість зміни середньої вартості утримання одного хворого (щороку цей показник змінювався), оскільки ціна на харчування не була стабільною і залежала від ціни на продукти (ф.533, оп.1, спр. 663, 1830: 6-7 арк.).

У зв'язку зі збільшеною кількістю хворих військовослужбовців (особливо під час військових кампаній або епідемій) для їх лікування створювали військово-тимчасові шпиталі. Вони розподілялися за корпусами й дивізіями військ. Залежно від кількості хворих військових, які могли перебувати на лікуванні в шпиталях, їх було поділено на 6 класів. У період війни шпиталі першого (при кавалерійській дивізії), другого (при піхотній дивізії), третього (при піхотному корпусі) класів функціонували при діючій армії. Київський військовий шпиталь відносився до третього класу (був корпусним), і дислокувався при третьому піхотному корпусі 1 армії. Пізніше, з метою зменшення витрат, дивізійні та корпусні шпиталі ліквідували, а залишили лише постійні, до яких відносився і Київський військовий шпиталь. Він став шпиталем четвертого класу, де лікування одночасно могло надаватися 1000-1200 хворим військовослужбовцям нижчих чинів та 20 офіцерам. Для медичного та продовольчого забезпечення армії по військовим дорогам відкривали магазини та військові шпиталі. Військовий тракт, який проходив від Києва до Володимира вважався одним із найбільших, де було відкрито військовий шпиталь у м. Білогородка, продовольчі магазини у містах Брусилів та Коростишів. Утримання шпиталів та магазинів по військових трактах покладалося безпосередньо на військовий департамент.

Протікання хвороб і лікування хворих в шпиталях ординатори записували в «палатні книги». Головним інспектором медичної частини армії Я. Вілліє було прийнято нову військову Фармакопею, своєрідний каталог, за яким можна було отримувати ліки. В каталозі зазначалося, що військовим службовцям, їх родинам (дружинам та дітям) за рецептом безкоштовно видавали медикаменти, згідно каталогу. Цей рецепт мав бути підписаний головним лікарем. Якщо до рецепту вписували медичні препарати, ліки, які не відносились до каталогу, то хворому потрібно було оплатити за весь перелік медикаментів в рецепті (навіть за ті, які входили до каталогу) (ПСЗРИ-1, № 24250, 1810: 203-204).

До цивільних осіб відносили офіцерів, яких було звільнено з військової служби і вони підпорядковувалися цивільному відомству. Такі особи самостійно сплачували встановлену за лікування плату, якщо вони проходили лікування у військових шпиталях. У тих випадках, коли матеріальне становище офіцера було скрутним, то за його лікування платили місцеві прикази громадського опікування. Якщо офіцери, отримували пенсію, то з неї за лікування вони платили військовому комісаріату. У випадку смерті офіцера, кошти за його лікування і поховання стягувалися або ж з пенсії, а якщо її не вистачало, то з місцевих приказів громадського опікування. Не мали права лікуватися відставні військовослужбовці, як за рахунок комісаріату в цивільних лікарнях, так і за рахунок казни у військових шпиталях. Лише офіцери у відставці, які знаходилися під опікою Комітету поранених і відставні нижчі військові службовці мали право на безкоштовне лікування. Комісаріат за їх лікування сплачував по 15 коп. сріблом на добу у випадку їх скрутного матеріального становища (Устав врачебный, 1857).

Значно збільшилася кількість поранених і хворих, які поступали із районів військового конфлікту під час придушення Польського повстання у 1830-1831 рр. У військових шпиталях для їх лікування місць не вистачало, тому військовослужбовців направляли до міських лікарень.

У зверненні від 11 липня 1831 р. за № 1149 міністра внутрішніх справ графа А. Закревського до Київського військового губернатора, яке збереглося в архівних документах, йшлося про те, що А. Закревський просив підтвердити списки хворих військовослужбовців, які знаходилися в міських лікарнях. Списки таких хворих і порядок їх прийому в медичні установи відбувався згідно з правилами, розробленими відомством військового губернатора. У документі йшлося про те, що до цивільних лікарень приймали військовослужбовців під наглядом командирів гарнізонних батальйонів лише в губернських містах.

При прийомі до військових шпиталів «Правилами» встановлена відповідна форма документації під літерою «А». У лікарнях необхідно було вести списки військовослужбовців, записувати їх у спеціальні книги, для того, щоб не списувати кошти на неіснуючих хворих. Під літерою «Б» встановлювалися правила для виписки військовослужбовців. Зокрема, коли хворий одужав, лікарня в день його виписки повинна письмово повідомити місцевих воєначальників. Військові чиновники повинні прислати охорону для подальшого супроводу військовослужбовця. У випадку смерті або втечі військовослужбовця відправляли до військових гарнізонів особливе повідомлення. Білети та речі померлих або дезертирів відправляли військовим начальникам (ЦДІАК, ф.533, оп.3, спр.1063, 1831:26 арк). Особливі списки військовослужбовців, які лікувалися в цивільних лікарнях, також повинні були вести місцеві воєначальники. У ці реєстри записувати дані про те, з якого військового відомства поступив хворий, з якою хворобою, який час перебував на лікуванні. Кожного місяця військові чиновники і лікарні направляли ці списки до імперського департаменту головного військового штабу. Так здійснювали контроль за виділеними коштами на лікування хворих. При лікарнях не залишали тих військовослужбовців, які були невиліковно хворими. Це було не вигідно для казни. Таких хворих звільняли зі служби і утримували як інвалідів війни. Командири гарнізонних батальйонів та інвалідних команд, для інспекції таких випадків, повинні були відвідувати лікарні щонайменше 4 рази на місяць (ЦДІАК, ф.533, оп.3, спр.1063, 1831:26 арк; Морей, 2018).

Кожного місяця, з метою виділення коштів на медичне забезпечення хворих в департамент комісаріату, а також до комісії комісаріатського депо передавалися відомості про стан хворих в цивільних лікарнях. Така форма документації позначалася літерою «В». Такі форми документів підписували коменданти, там, де їх не було – батальйонні командири; в повітових містах – командири інвалідних команд. Свої підписи на документах ставили також старший лікар лікарні, члени міської думи, городничий чи поліцмейстер. Якщо оплата лікування здійснювалася за рахунок приказів громадського опікування, то до них мали відправити оригінали документів, оскільки їх перевіряли при ревізіях державного контролю (ЦДІАК, ф.533, оп.3, спр.1063, 1831:26зв. арк). У департамент комісаріату, не пізніше 5-го числа кожного місяця, надсилали копії документів. Негайно повідомляли про померлих осіб (ЦДІАК, ф.533, оп.3, спр.1063, 1831:27 арк). Були випадки і несвоєчасного повідомлення лікарнями до департаменту комісаріату інформації про хворих військовослужбовців. Іноді такі дані подавали не за встановленою формою або взагалі не подавалися. У лікарні Звенигородського повіту Київської губернії саме і були виявлені такі порушення (ЦДІАК, ф.533, оп.3, спр.1063, 1831:72 зв. арк).

На законодавчому рівні встановлювалася оплата за перебування у цивільних лікарнях військових. Кожного року видавався табель, в якому вказувалися ціни за лікування, утримання і поховання військових. Приказам громадського опікування крім зазначених

сум, виділяли на добу на кожного хворого ще по 10 коп. на медичні препарати. (ПСЗРИ-2, №11140, 1838:299).

Архівні джерела надають відомості про суми, які виділялися на утримання та поховання військовослужбовців. В указі Сенату за № 3835 від 16 січня 1855 р. йшлося про затвердження табелю, в якому прописаний кошторис на утримання військовослужбовців в міських лікарнях, а у випадку їхньої смерті на поховання. За пропозицією обер-прокурора Б. Данзаса, запропонований табель було затверджено. Зокрема, за медичні препарати на кожного хворого, понад норму, дозволяли використати на добу по 3 коп. сріблом (ЦДІАК, ф.442, оп.160, спр.42, 1855: 29 арк). У різних губерніях кошти, які виділяли на добу на одного хворого військовослужбовця нижчих чинів дещо різнилися. Наприклад, у Полтавській губернії на лікування і поховання виділяли відповідно – 31 ½ коп. і 1 руб. 15 коп., у Таврійській – 43 коп. і 1 руб. 15 коп., у Херсонській – 41 ½ коп. і 1 руб. 15 коп., у Чернігівській – 30 коп. і 1 руб. і 14 коп. У трьох Правобережних українських губерніях ситуація була наступною: у Київській губернії 29 коп. йшло на лікування, 1 руб. ¾ коп. на поховання; у Волинській губернії відповідно 28 коп. і 95 ½ коп.; у Подільській губернії – 25 коп. і 1 руб. 15 коп. (ЦДІАК, ф.442, оп.160, спр.42, 1855:29 арк). Таким чином, проаналізувавши ці показники, можна дійти висновку, що найнижчі показники сум на медичне забезпечення військовослужбовців були у Правобережних губерніях (Київській, Волинській, Подільській).

У деяких випадках чоловіків могли не зараховувати на військову службу, зокрема, особу, із тяжкими захворюваннями, могли визнати недієздатною або частково дієздатною. У положенні від 5 травня 1810 року розписаний перелік хвороб (44 хвороби), за якими осіб визнавали непридатними до військової служби. Такими хворобами були: «дряхлость, совершенная глупость, долговременное безумие, падучая, паралич, удушье, последствия венерической болезни...» тощо (ПСЗРИ-1, №24145, 1810:81-84). Осіб, які не могли служити на фронті, визнавали частково недієздатними. Вони хворіли на «золотушные опухоли, близорукость, заячий глаз, хронический насморк, неизлечимые пятна» (ПСЗРИ-1, № 24145, 1810:86). Цей перелік нараховував 40 хвороб. Головні шпиталі складали відомості про недієздатних і частково дієздатних військовослужбовців. Зведені дані направляли в медичну частину військового департаменту для вирішення подальшої долі частково непридатних до служби осіб (ПСЗРИ-1, №24145, 1810:87). Медичних працівників штрафували за те, що вони давали дозвіл приймати на службу недієздатних рекрутів. З них вираховували по 500 руб. за кожен такий випадок. До формулярних списків заносили такі штрафи. Для медичних працівників такі штрафи були ганебними (ПСЗРИ-1, №24291, 1810: 249-250).

Генерал-ад'юнкт Ігнат'єв, таємний радник В. Пеликан і генерал-майор Паскін у 1848 р. підписали спеціальне положення за яким встановлювалося 4 розряди недієздатних осіб, яких направляли для проходження подальшої служби у: 1) нестройові команди; 2) внутрішню варту та інші команди, де був стройовий особовий склад; 3) довготривалу відпустку, терміном від одного до трьох років; 4) відставку. Військовислужбовців визнавали недієздатними і відносили до певного розряду, якщо в них була одна із 75 внесених до списку хвороб. Недієздатними були хворі на проказу, рак (cancer), параліч «слабоумие, падучую», виразку тощо (Морей, 2018: 44).

Певна увага держави приділялась також і інвалідам війни. Свідченням цього є укази видані у різні роки урядом. Указ про відставку інвалідів виданий 21 січня 1797 р. У ньому йшлося про те, що особи, які прослужили 25 років до 1795 р. отримувати відповідне до штату жалування і мали право оселятися у вибраних ними містах (ПСЗРИ-1, №17752, 1797:300). Інваліди могли у державних структурах продовжувати службу. При відомстві Межового Сенату департаменту уряд 6 серпня 1797 р. створив інвалідну команду. До неї входило 614 рядових військовослужбовців і 151 унтер-офіцер, які працювали при землемірних закладах, в Межовій канцелярії, Межових конторах. (ПСЗРИ-1, №18079,

1797:671). Інвалідні команди видавали інвалідам паспорти при звільненні зі служби (ПСЗРИ №18121, 1797:720-721). Інвалідам, які працювали при Межових урядах збільшували витрати на амуніцію. Про це свідчить виданий урядом указ від 10 травня 1811 р. З цього року інвалідів в різних ротах і командах прирівнювали до військових інвалідів. Таких осіб розділяли на три групи: 1) рухомі, 2) ті, що знаходяться на службі, 3) недієздатні. 35 рот складали рухомі інваліди. Вони забезпечувалися відповідно до штату і служили при шпиталях. У повітових містах кожної губернії, в тому числі і Київської, розквартировувалися військові інваліди, що продовжували службу і недієздатні (ПСЗРИ-1, №24568, 1811: 593-597). Лікуванням солдат-інвалідів займалися лікарні приказів громадського опікування або полкові чи гарнізонні лазарети. За лікування і харчування у військових шпиталях з солдат-інвалідів коштів не брали, а у випадках перебування і лікування у лікарнях громадського опікування — вони сплачували половину, від отриманого жалування (Морей, 2018:46)

Солдатів військових рухомих інвалідних рот, які знаходились у військових шпиталях, забезпечували теплим одягом. Свідченням цього є виданий урядом указ від 19 серпня 1820 р. Оскільки у 1820 р. Київський шпиталь відносився до 3-го класу, то були виділені кошти 12-ти інвалідам для закупівлі одягу, зокрема шкіряні рукавиці, чоботи шапки, шуби (ПСЗРИ-1, №28390, 1820:423-424). Відомості складали про кількість хворих кожної військової інвалідної команди. Наприклад, у 1827 р. повітовий лікар містечка Богуслава склав і направив до МВС відомість про хворих арештованих, що знаходилися у міській тюрмі та кількість хворих богуславської інвалідної команди. У цьому документі медичний працівник описував хід протікання хвороби в кожного пацієнта, можливі ускладнення та засоби боротьби з ними (ф. 442, оп.1. спр. 3, 1827). 10% коштів вираховували із нагород чиновників різних відомств на утримання інвалідів.

У середині XIX ст. при шпиталях з'явилися сестри милосердя. Вперше, під час Кримської війни, під керівництвом М. Пирогова було використано жіночу працю в шпиталях. Першим військовим лікувальним закладом став Київський військовий шпиталь в якому у 1860 р. була використана праця сестер милосердя (Бойчак, 2006:198).

Висновки. Таким чином, проаналізовані матеріали дають підстави стверджувати, що у першій половині XIX ст. здійснювалось реформування військово-медичної служби, а саме, становлення системи державного регулювання медичного забезпечення населення, військовослужбовців та інвалідів війни. Оскільки держава, у досліджуваній нами період, постійно перебувала у військових конфліктах, то особлива увага приділялася медичному забезпеченню військовослужбовців, так як саме армія була опорою держави. Архівні матеріали засвідчують, що за державний кошт здійснювалось лікування цієї категорії населення. Забезпеченням військових медичними препаратами займалися прикази громадського опікування. Військовослужбовцям та членам їх сімей ліки видавали безкоштовно. Лікування військовослужбовців та інвалідів війни проходило у військових шпиталях та у міських лікарнях, де їх забезпечували харчуванням, одягом та медичними препаратами. За станом здоров'я (законодавчо визначені види хвороб) військовослужбовців могли визнати недієздатними або частково дієздатними. У такому випадку вони теж отримували деякі соціальні гарантії від держави.

Дослідження історії військової медицини, зародження та реформування військово-медичної служби дає можливість обирати найефективніші способи і форми повноцінного медичного забезпечення військ у різних умовах їх діяльності. Ця тема набуває особливої актуальності в умовах сьогодення, під час складних умов ведення війни.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бойчак М. П. История Киевского военного госпиталя в XVIII-XIX веках. Становление и развитие военной медицины в Украине, 2006. 720 с.

Бойчак М. П. Нариси з історії Української військової терапії. Київ: АртЕк, 2020. Кн. 1: Українська медицина у період історії нового часу. 540 с.

Морей Т. В. Нормативно-правове забезпечення надання медичної допомоги військовослужбовцям у першій половині XIX ст. (на прикладі Київської губернії). *Сумська старовина*. 2018. № LIII. С. 40–49.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. (далі - ПСЗРИ-1). ПСЗРИ-1: с 1762-1764 гг. СПб. Отд-ния Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830. Т. 16, № 11965. С. 413-419.

ПСЗРИ-1: с 6 нояб. 1796 г. по 1797 г., СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 24, № 17752. С. 300.

ПСЗРИ-1: с 6 нояб. 1796 г. по 1797 г. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 24, № 18079. С. 671.

ПСЗРИ-1: с 6 нояб. 1796 г. по 1797 г. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 24, № 18121. С. 720-721.

ПСЗРИ-1: с 1810 по 1811 гг. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 31, № 24145. С. 81-88.

ПСЗРИ-1: с 1810 по 1811 гг. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 31, № 24250. С. 203-204.

ПСЗРИ-1: с 1810 г. по 1811 г. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 31, № 24291. С. 249-250.

ПСЗРИ-1: с 1810 г. по 1811 г. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 31, № 24568. С. 593-597.

ПСЗРИ-1: с 1820 г. по 1821 г. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1830 г. Т. 37, № 28390. С. 423–424.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далі – ПСЗРИ-2). ПСЗРИ-2: с 1825 по 1888 гг. СПб.: Тип. II Отд-ния. Собствен. Канцелярии Его Имп. Величества, 1838 г. - Т. 13, Ч. 1, № 11140. С. 299.

Свод законов Российской Империи издание: 1857 г. [в 15 т.]. СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857-1868 гг. Т. XIII., Ч. 3. Устав врачебный, Книга Первая. Учреждения врачебные, ст. 1-832, с. 1-146.

Український журнал військової медицини. *Ukrainian Journal of Military Medicine*. URL: <https://ujmm.org.ua/index.php/journal>

Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК України), Ф. 442, оп. 1, спр. 3, 1827 г. 1-79 арк.

ЦДІАК України, Ф. 533, спр. 663 Переписка с Киевским гражданским губернатором о количестве денег, расходуемых на содержание военных чинов в больницах подведомственных Киевскому приказу общественного призрения. 1830 г. 7 арк.

ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 3, спр. 1063 Циркуляр Департамента медицинского от 30 марта 1831 г. о бесплатном лечении служащих медицинских учреждений в госпиталях и больницах приказов общественного призрения за счет Медицинского ведомства. 1831 г. 1-36 арк.

ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 3, спр. 1063 Циркуляр МВД Департамента Хозяйственного от 16.09.1831 г. о своевременном представлении городским больницам ведомостей о больных военнослужащих. Образец ведомости прилагается. 1831 г. 69-72 арк.

ЦДІАК України, Ф. 442, оп. 160, спр. 42, ч. 2. Табель платы установленной на 1855 г. за помещение в больницах, подведомственных приказам общественного призрения и погребение умерших низких воинских чинов. 1855 г. 69 арк.

ЦДІАК України, Ф. 442, Оп. 1. спр. 3. Ведомость богуславского поветового лекаря о количестве больных Богуславской инвалидной команды и арестованных в городской тюрьме с указанием их болезней. 1827 г., 1–79 арк.

Черепанов А. І. Київська губернія у першій половині XIX ст.: історико-правові, соціокультурні виміри. Переяслав-Хмельницький «ФОРМ Дюмбровська Я. Ф.», 2017. 226 с.

REFERENCES

Boichak M. P. (2006). Ystoryia Kyevskoho voennoho hospytalia v KhVIII–KhIKh vekakh. Stanovlenye y razvytye voennoi medytyny v Ukrayne. [The history of the Kiev military hospital in the XVIII – XIX centuries. Formation and development of military medicine in Ukraine]. К. 720 p.[in Russian].

Boychak M. P. (2020). Narysy z istoriyi Ukrayins'koyi viys'kovoyi terapiyi. Kyiv. [Essays on the history of Ukrainian military therapy]. ArtEk. Kn. 1: Ukrayins'ka medytyna u period istoriyi novoho chasu. 540 p. [in Ukrainian].

Morey T. V. (2018). Normatyvno-pravove zabezpechennya nadannya medychnoyi dopomohy viys'kovosluzhbovtshym u pershiy polovyni KhIKh st. (na prykladi Kyivs'koyi huberniyi). [Regulatory provision of healthcare delivery for the members of the military in the first half of the 19th century]. *Sums'ka starovyna*. № LIII. P. 40–49. [in Ukrainian].

Polnoe sobranie zakonov Rossyyskoy ymperyy. Sobranie pervoe. (dali – PSZRY-1). [Complete collection of laws of the Russian Empire. (hereinafter PSZRI)] PSZRY-1: s 1762-1764 hh. SPb. Otdnyya Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830. T. 16, № 11965. P. 413-419. [in Russian].

PSZRY-1: s 6 noyab. 1796 h. po 1797 h., SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830 h. T. 24, № 17752. P. 300. [in Russian].

PSZRY-1: s 6 noyab. 1796 h. po 1797 h. SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830 h. T. 24, № 18079. P. 671. [in Russian].

PSZRY-1: s 6 noyab. 1796 h. po 1797 h. SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830 h. T. 24, № 18121. P. 720-721. [in Russian].

PSZRY-1: s 1810 po 1811 hh. SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830 h. T. 31, № 24145. P. 81-88. [in Russian].

PSZRY-1: s 1810 po 1811 hh. SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830 h. T. 31, № 24250. P. 203-204. [in Russian].

PSZRY-1: s 1810 h. po 1811 h. SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830 h. T. 31, № 24291. P. 249-250. [in Russian].

PSZRY-1: s 1810 h. po 1811 h. SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1830 h. T. 31, № 24568. P. 593-597. [in Russian].

Polnoe sobranie zakonov Rossyyskoy ymperyy. Sobranie vtoroe (dali – PSZRY-2). [Complete collection of laws of the Russian Empire. (hereinafter PSZRI2)] PSZRY-2: s 1825 po 1888 hh. SPb.: Typ. II Otd-nyya. Sobstven. Kantselyaryy Eho Ymp. Velychestva, 1838 h. T. 13, Ch. 1, № 11140. P. 299. [in Russian].

Svod zakonov Rossyyskoy Ymperyy Code of laws of the [Russian Empire] yzdanye: 1857 h. [v 15 t.]. SPb.: Typ. Vtoroho Otdelenyya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1857-1868 hh. T. KhIII., Ch. 3. Ustav vrachebnyy, Knyha Pervaya. Uchrezhdenyya vrachebnye, st. 1-832, p. 1-146. [in Russian].

Ukrayins'kyi zhurnal viys'kovoyi medytyny. [Ukrainian Journal of Military Medicine]. [in Ukrainian]. URL: <https://ujmm.org.ua/index.php/journal>

Tsentrал'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny (dali - TsDIAK Ukrayiny), [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv (hereinafter - CDIAC of Ukraine)] F. 442, op. 1, spr. 3, 1827 h. 1-79 ark. [In Russian].

TsDIAK Ukrayiny, F. 533, spr. 663 Perepyska s Kyevskym hrazhdanskym hubernatorom o kolychestve deneh, raskhoduemykh na soderzhanye voennykh chynov v bol'nytsakh podvedomstvennykh Kyevskomu prikazu obshchestvennogo pryzrenyya. [Correspondence with the Civil Governor of Kyiv on the amount of money spent on the maintenance of military ranks in hospitals under the Kyiv Order of Public Welfare]. 1830h. 7 ark. [in Russian].

TsDIAK Ukrayiny, F. 533, op.3, spr. 1063 Tsyrykulyar Departamenta medytsynskoho ot 30 marta 1831 h. o besplatnom lechenyy sluzhashchykh medytsynskykh uchrezhdenyy v hospytalyakh y bol'nytsakh prykazov obshchestvennoho pryzrenyya za schet Medytsynskoho vedomstva.[Circular of the Department of Medicine dated March 30, 1831 on free treatment of medical employees established in hospitals and hospitals ordered by public welfare at the expense of the Medical Department].1831 h. 1- 36 ark. [in Russian].

TsDIAK Ukrayiny, F. 533, op.3, spr. 1063 Tsyrykulyar MVD Departamenta Khozyaystvennoho ot 16.09.1831 h. o svoevremennom predstavlenyy horodskym bol'nytsam vedomostey o bol'nykh voennosluzhashchykh. Obrazets vedomosty prylahaetsya. [Circular of the Ministry of Internal Affairs of the Department of Economy dated September 16, 1831 on the timely submission of information on sick military personnel to city hospitals. A sample sheet is attached].. 1831 h. 69-72 ark. [in Russian].

TsDIAK Ukrayiny, F. 442, op. 160, spr. 42, ch. 2. Tabel' platy ustanovlennoy na 1855 h. za pomeshchenye v bol'nytsakh, podvedomstvennykh prykazam obshchestvennoho pryzrenyya y pohrebenye umershykh nyzkykh voynskykh chynov. [Table of fees established in 1855 for accommodation in hospitals subject to orders of public concern and burial of deceased low military ranks].1855 h. 69 ark. [in Russian].

TsDIAK Ukrayiny, F. 442, Op.1. spr. 3. Vedomost' bohuslavskoho povetovoho lekarya o kolychestve bol'nykh Bohuslavskoy ynvalydney komandu y arestovannukh v horodskoy tyur'me s ukazanyem ykh bolezney.[Report of the Bohuslav district doctor on the number of patients of the Bohuslav disabled team and those arrested in the city prison with an indication of their illnesses]. 1827 h., 1–79 ark. [in Russian].

Cherepanov A. I. (2017). Kyivs'ka huberniya u pershiy polovyni KhIKh st.: istoryko-pravovi, sotsiokul'turni vymiry [Kyiv province in the first half of the 19th century: historical, legal, sociocultural dimensions]. / A. I. Cherepanov, T. M. Solovyova. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi «FOP Dombrovs'ka Ya. F.». 226 p. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано особливості реформування військово-медичної служби першої половини XIX століття. Встановлено, що у досліджуваний період було створено перший центральний орган управління військово-медичної служби. На основі нормативно-правових актів та архівних джерел висвітлено діяльність органів, що займалися питаннями охорони здоров'я та закладів, які надавали медичну допомогу окремим категорія населення, а саме військовослужбовцям та інвалідам війни; досліджено стан фінансування військово-медичної служби і встановлено, що медична допомога військовослужбовцям здійснювалася як за державний, так і за власний кошт. Військові різних чинів і звань, інваліди війни отримували медичну допомогу переважно безкоштовно, за рахунок держави. Їх лікування здійснювалось як у військових медичних закладах — шпиталях, так і у цивільних лікарнях, де їх забезпечували харчуванням, одягом та медичними препаратами. На прикладі окремого регіону проаналізовано особливості медичного забезпечення військовослужбовців, яких за станом здоров'я могли визнати недієздатними або частково дієздатними. У статті здійснено аналіз нормативно-правових актів та архівних документів з недостатньо вивчених питань військово-медичної служби першої половини XIX ст., оскільки дослідження історії військової медицини, зародження та реформування військово-медичної служби дає можливість обирати найефективніші способи і форми повноцінного медичного забезпечення військ у різних умовах їх діяльності, яке набуває особливої актуальності під час складних умов ведення війни.

Ключові слова: військово-медична служба, реформи, військовослужбовці, інваліди війни, недієздатний, частково дієздатний, медичне забезпечення, Київська губернія.

**«OWN-FOREIGN-OTHER» IN THE FOLKLORE OF THE ETHNO-CONTACT ZONE:
MATERIALS FROM THE COLLECTION OF P. T. MARKUSHEVSKY IN THE STATE
ARCHIVE OF THE ODESA REGION**

**«СВІЙ-ЧУЖИЙ-ІНШИЙ» В ФОЛЬКЛОРІ ЕТНОКОНТАКТНОЇ ЗОНИ: ЗА
МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ П.Т.МАРКУШЕВСЬКОГО
В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Наталія Петрова

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: pani_natalka@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9536-4357

Research ID: ABC-1276-2021

Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, Україна

Nataliia Petrova

PhD of Historical Science, Associate Professor

E-mail: pani_natalka@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9536-4357

Research ID: ABC-1276-2021

Odesa I.I. Mechnikov National University,
Ukraine

ABSTRACT

The problem of ethnic identity in ethno-contact zones requires research based on a complex of various sources. This approach contributes to the formulation of more substantiated conclusions. It must also be considered that each group of sources carries mainly ethnically specific information, which is inherent in this group of sources. In this case, the opposition «own alien» is reflected in the folklore heritage and is a promising subject of research on the issue of interethnic contacts and ethnic stereotypes in ethno-contact zones, which are regions of coexistence of representatives of different ethnic groups. The development of the ethnic culture of Ukrainians took place in the East-West dichotomy, the Slavic-Orthodox and Roman Catholic worlds. The borderline way of life, polytheism, landscape, socio-economic, ethnopsychological diversity of inhabitants dictated the formation of socio-cultural identity through the opposition of «one's»-«someone else's». This opposition has become one of the important concepts of the formation of ethnic culture. The modern era of globalization dictates the need for self-preservation through a more vivid expression of regional specifics. The subject of our study is the folklore of Ukrainians of the Transnistrian regions, which enter the ethno-contact zone. These are texts of Ukrainian folk songs, rituals, as well as mostly lyrical, domestic and comic character (genre), which reflect the relationship, the perception of representatives of other ethnic groups and cultures. The analysis of the texts testifies to a clear understanding, in this case by the Ukrainians, of the carriers of other ethnic identities. In the category of «strangers» automatically include representatives of other ethnic groups on the basis of certain categories (religion, upbringing, etc.). So, living on ethnic territory automatically made Ukrainians «their own», although strangers could also call residents of other settlements. Preservation of traditions, rituals, culture and language by the diaspora classifies them as «their own» or «others».

Key words: *mentality, ethno-contact zone, «our own-alien-another», traditions, ethnic identities.*

Постановка проблеми. В етноконтактних регіонах особливо важливими є питання взаємодії представників різних етнічних спільнот, які найчастіше проявляються в категоріях «свій-чужий-інший». Проблема етнічної ідентичності в етноконтактних зонах вимагає досліджень на основі комплексу різного роду джерел. Такий підхід сприяє формулюванню більше обґрунтованих висновків. Також необхідно враховувати, що кожна група джерел несе в основному етнічно специфічну інформацію, яка властива саме цій групі джерел.

Метою статті є дослідження опозиції «свій-чужий», що відбита у фольклорній спадщині і є перспективним предметом досліджень питання міжетнічних контактів і

етнічних стереотипів в етноконтактних зонах, які є регіонами спільного проживання представників різних етносів.

Об'єктом дослідження є колекція документів фольклорних записів професора Петра Трохимовича Маркушевського (Державний архів Одеської області, Колекція П.Т. Маркушевського, фонд № Р-8259, оп. 1). Предметом нашого дослідження є фольклор етноконтактної зони. Це тексти українських народних пісень, обрядових, а також в основному ліричного, побутового і жартівливого характеру (жанру), які відбивають взаємовідносини, сприйняття представників інших етносів і культур.

Виклад основного матеріалу. Розвиток етнічної культури українців відбувався в площині дихотомії Схід/Захід, слов'янсько-православного, іудейського і римо-католицького світу. Пограничний спосіб життя, многобожжя, ландшафтна, соціально-економічна, етнопсихологічна різноманітність жителів диктували формування соціокультурної ідентифікації через опозицію «свого»-«чужого». Ця опозиція стала одним з важливих концептів формування етнічної культури. Сучасна епоха глобалізації диктує необхідність самозбереження шляхом яскравішого вираження регіональної специфіки. Аналіз фольклорних текстів свідчить про чітке розуміння, в даному випадку українцями, носіїв інших етнічних ідентичностей. У розряд «чужих» автоматично відносяться представники інших етносів на основі окремих категорій (віросповідання, виховання і т.д). Так, проживання на етнічній території автоматичні робило українців «своїми», хоча чужими також могли називати і жителів інших населених пунктів. Збереження традицій, обрядів, культури і мови діаспорою відносить їх до «своїх» або «інших».

Для дослідження цих аспектів важливо мати достовірне джерело. Тому питання фіксації фольклору та інших аспектів духовної культури українців є надзвичайно актуальними, особливо важливими є джерела, які дають можливість відтворити стан збереження культури за доби тоталітарного режиму, оскільки записів регіональних особливостей фольклору та обрядовості цього періоду бракує. Надзвичайно важливими джерелами для дослідження фольклору та обрядовості регіонів України є матеріали фольклористичних практик та зошити звіти студентів, що є результатом цієї роботи. Так, нова група джерел стала доступна дослідникам, коли восени 2014 року користувачі Державного архіву Одеської області отримали можливість працювати з новим, нещодавно описаним фондом – колекцією професора Петра Трохимовича Маркушевського (Державний архів Одеської області, Колекція П.Т.Маркушевського, фонд № Р-8259, оп. 1). Аналіз та значення цієї фонду-колекції вже були нами введені до наукового обігу та оприлюднені нами частково у деяких публікаціях (Петрова, Петрова, 2016: 227-230; Петрова, 2017а: 99-100; Petrova, 2017b: 14-15; Петрова, 2021а: 157-164; Петрова, 2021b: 49-50). Фонд-колекція фольклорних матеріалів Петра Трохимовича Маркушевського складається з етнографічних та переважно фольклорних записів, зроблених студентами Одеського університету (суч. Одеського національного університету імені І.І.Мечникова) в різних регіонах України (Петрова, Петрова, 2016: 227-230). Специфіка створення та внутрішнього складу фонду-колекції робить його надзвичайно актуальним та корисним для дослідників, особливо філологів, фольклористів та етнологів, оскільки в Одеському державному архіві до цього часу не було окремого фонду з такими репрезентативними фольклорними матеріалами і дослідники працювали переважно з опосередкованими джерелами етнографічної та фольклористичної інформації.

Насамперед важливо згадати власне про ініціатора створення колекції, професора Петра Маркушевського, який народився 22 вересня 1919 року в м. Літині Вінницької області. Його навчання в Одеському державному університеті розпочалося у 1937 році, а вже у липні 1941 року він пішов добровольцем на фронт. Після завершення Другої світової війни, у 1945 році він повернувся до навчання, закінчив ОДУ і продовжив свій шлях в аспірантурі на кафедрі української літератури. Важливо відмітити, що паралельно він викладав в Одеському учительському інституті. У 1952 році Маркушевський захистив кандидатську дисертацію, з 1955 року працював на кафедрі української літератури Одеського державного університету. Сфера його наукових інтересів охоплювала український фольклор, літературознавство, методику викладання, театр; він викладав

спецкурси з історії українсько-російських літературних взаємин, драматичного театру, літератури періоду війни (Савельєва 1989). Петро Трохимович для свого часу був надзвичайно активним організатором наукової роботи, а також учасником наукових та мистецьких конференцій в професійній галузі філології, літературознавства, фольклористики. Важливо, що вчений також був автором низки наукових статей до Української Радянської Енциклопедії та Української літературної енциклопедії (Петрова, Петрова, 2016: 227). Не можна оминати увагою активну публіцистичну діяльність П.Маркушевського в періодичній пресі, а також громадську роботу в якості лектора і голови військово-шефської комісії товариства «Знання». Був членом спілки театральних діячів СРСР, Музичного товариства УРСР. За свою діяльність був нагороджений орденами, нагрудним знаком «Відмінник народної освіти УРСР», «Відмінник культурного шефства над Збройними силами СРСР». Петро Трохимович мав цікаві захоплення, зокрема, що важливо, колекціонував українські писанки, мав багату бібліотеку, яку подарував Науковій бібліотеці Одеського державного університету імені І.І.Мечникова. Після його смерті Петра Трохимовича Маркушевського 17 травня 2001 року, його дружина, кандидат філологічних наук Раїса Філімонівна Маркушевська, передала колекцію рукописних записів фольклору директору Центральної дитячої бібліотеки м. Одеса Галині Яківні Лазаревій, яка в свою чергу, вже на початку 2000-х років, вирішила передати колекцію студентських зошитів на постійне зберігання до Державного архіву Одеської області (Петрова, Петрова, 2016: 227-228).

У 1951 – 1989 рр. Петро Трохимович Маркушевський в своїх працях обґрунтовував полікультурні основи розвитку фольклористики у класичних університетах України, активізував збиральницько-експедиційну діяльність майбутніх філологів з метою вивчення фольклору, етнографічних особливостей українців, болгар, гагаузів, євреїв, циган, чехів. (Сотська, Соломаха, Гомеля, Вовк, Грищенко, Філіпчук, Котирло, Коновець., Солдатенко, 2016: 17). Так, студентські зошити із записами фольклору, які були передані до Державного архіву Одеської області в складі колекції Маркушевського, мають свою історію виникнення. Протягом 1950-1990-х років професор разом зі своїми студентами втілював в життя унікальний фольклорно-етнографічний проєкт, основною метою якого було виявлення, збирання та фіксація фольклору в різних областях України. За десятки років експедиційної роботи студентами було опитано тисячі респондентів, мешканців сіл в різних регіонах України та Молдови, укладено близько 600 зошитів з фольклорними матеріалами, зібраними переважно в різних регіонах України, зокрема в Одеській, Вінницькій, Миколаївській, Кіровоградській, Чернівецькій, Херсонській областях.

Доступний сьогодні для дослідників сформований з переданих матеріалів архівний фонд складається з 565 справ – зошитів з записами фольклору, які проводили студенти кафедри української мови та літератури філологічного факультету Одеського державного університету з 1952 по 1991 рік. Архівна колекція сформована за територіальним принципом, у розділі «Області України» в алфавітному порядку представлені Вінницька, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кримська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Чернігівська області та Молдавська РСР (Слободзейський район, село Незавертайлівка). Найбільший обсяг матеріалу зібраний в Одеській області. З 26 районів (відповідно до адміністративного поділу на той час) відсутні лише Арцизький, Болградський та Ренійський. Матеріал, зібраний в Одесі, представлений двома справами, натомість а багатьох зошитах є записи зроблені в Одесі, але це не винесено в назву, фольклорні матеріали Одеської області представлені майже 300 справами. Зошити внесені в опис за прізвищами студентів, з зазначенням року та кількості аркушів в справі. Деякі зошити не підписані, не вказано рік збору фольклору, неможливо визначити регіон. Відповідно є підрозділ «Невизначені області» та справи без зазначення прізвищ студентів. Під час формування фонду деякі особливі характеристики зошита архівісти винесли у графу «Примітки», це переважно наявність малюнків, аплікацій, вишивки, фотографій, найчастіше це зустрічаємо в зошитах, що записані студентками (Петрова, Петрова, 2016: 228).

Зібраний матеріал представляє різні жанри народної творчості і репрезентує духовне і культурне життя українського народу та представників інших етносів, як історичне минуле, так і сучасне. Як уже було зазначено, частина рукописних зошитів ілюстрована фотографіями, малюнками, колажами. Деякі зошити вражають сюжетними малюнками, що ілюструють фольклорні твори. На кожному зошиті є позначка бібліотеки Маркушевського. Це або овальний штамп «Особиста бібліотека П.Т. Маркушевський» або відбиток екслібрису – розгорнута книга на військовому автоматі з написом «Exlibris П.Т. Маркушевського».

Якщо проаналізувати методику збору, фіксації та оформлення матеріалу студентами, то вона в усіх випадках практично не відрізняється і вочевидь саме так ставив завдання сам професор. Кожен студент опитав приблизно трьох-чотирьох осіб, на опитаних людей оформлений так званий паспорт респондента: прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження, місце народження та місце проживання (якщо вони відрізняються – рік переїзду). Важливо, що перед текстом пісень, анекдотів, загадок та інших форм фольклору студенти подавали нарис історії регіону, де був зібраний матеріал, що є цінним для його подальшого аналізу дослідниками. Серед особливостей зібраного матеріалу слід зазначити, що автори записів (студенти) фольклор не аналізували, а лише записували, таке завдання перед ними не було поставлено і це, на нашу думку, є позитивним фактом, оскільки сьогодні в цих архівних справах дослідники отримали цінний фольклорно-етнографічний матеріал, який є джерелом для дослідження духовної культури. Найчастіше серед репрезентованих записів зустрічаються пісні – побутові, ліричні, епічні, обрядові (колядки, щедрівки, купальські, петрівчані), а також прислів'я, приказки, загадки, анекдоти, казки, легенди, бувальщини. Втім, в деяких зошитах студентами вельми детально записано календарні та сімейні обряди. Серед обрядів календарного циклу найбільше записів обрядів різдвяно-новорічного циклу (колядки, щедрівки, тексти фольклорного супроводу обрядів Маланка та Коза) та Івана Купала. Фрагментарно представлені записи інших циклів календарної обрядовості. Щодо сімейної обрядовості, то найбільш повно репрезентовано записи весільного обряду, є декілька записів обряду реєстрації новонародженого, також представлено варіанти записів похорон, зокрема т.зв. офіційної частини, за яку, так би мовити «відповідала» сільська рада. Цікавими в науковому плані є записи голосінь. Слід зазначити, що важливим та позитивним для дослідників є наявність водночас опису обряду та фольклорного супроводу, оскільки найчастіше в представлених записах подаються нотатки щодо місця та обставин виконання того чи іншого фольклорного тексту в структурі обряду. Хоча зустрічаються і окремі фрагменти текстів пісень, які не мають пояснення щодо їх місця в обряді, це скоріше зумовлено тим, що рівень збереження тих чи інших аспектів та компонентів духовної культури не був однаковим і студенти, навіть в один рік запису в одному регіоні фіксували різний ступінь побутування обрядовості та фольклору. Цей факт може бути джерелом для дослідження трансформації окремих аспектів духовної культури.

Серед наявних записів слід окремо виділити групи наративів, які відображають т.зв. радянську обрядовість, в т.ч. проводи до армії або фольклор часів окупації. В кожному населеному пункті святкували День механізатора, Свято врожаю та інші. Натомість в рекомендації, які надавались працівникам сільських Будинків культури, місцеві діячі культури додавали так би мовити, свій, вузько регіональний та сільський колорит, і студенти зафіксували такі сценарії з додаванням елементів народного фольклору, відомих народних пісень.

Окрему цікаву групу текстів складають тексти, які можуть бути джерелом для дослідження міжетнічних взаємин крізь призму фольклорних наративів. Так, зокрема в текстах замовлянь, ми можемо зустрічаємо згадування про євреїв та ромів (циган), що свідчить про сприйняття представників цих етносів як «чужих» в тому чи іншому населеному пункті, де зафіксовано текст. Наприклад, в справі 51, записи до якої зібрала Нагуляк Галина Павлівна, 1948 р.н. в с.Стримба Одеської обл. і с. Луги Вінницької обл. зустрічаємо тексти замовляння від гикавки: «Гикавко, гикавко, біжи до води, кого хоч напади. Чи вола, чи корову, чи єврейку чорноброву».

У фонді представлені також друковані видання з доповідями і тезами виступів на конференціях, учасником та головним редактором яких був Маркушевський, та книги з його бібліотеки.

Повнота/фрагментарність записів того чи іншого аспекту в обрядовості відображає стан його збереження (побутування)/трансформації на момент запису. Також по характеру записів (повний, з нотатками про місце та час виконання в системі обрядовості або фрагментарний, без пояснення) можна визначити активний та пасивний репертуар фольклорних творів та стан збереженості обрядовості на момент запису в тому чи іншому населеному пункті. Ці відомості надають сучасним та майбутнім дослідникам можливість визначити стан та особливості розвитку духовної культури українців, зокрема календарної та сімейної обрядовості в середині - другій половині ХХ ст.

Особливу групу складають тексти-новотвори радянського періоду, які можуть бути джерелом дослідження ментальності та особливостей розвитку фольклору як частини духовної культури в умовах тоталітарного режиму, група текстів репрезентує риси характерів та стосунки з громадою можновладців місцевого рівня (голови колгоспів та інш.), цікавими для дослідників будуть загадки, анекдоти, частівки, бувальщини про радянський час.

Наприклад, серед текстів, записаних в Чернівецькій області та м.Чернівці, станом на сьогодні ми віднайшли записи в справі 527. Інформацію було записано студентом 2 курсу українського відділення філологічного факультету Борецьким Василем 5 липня 1972 року від Бульбук Василини Василівни 1922 р.н. в м.Чернівці. Студент записав пісні: «Ой чия чи то крайня хатка», «Буряки я копала», «Як ходила так і ходе», «По саду ходила», «Ой на горі жито». Тексти пісень подані фрагментарно, поки ми ще опрацьовуємо колекцію і сподіваємось, що в будуть віднайдені інші записи з цього регіону. Є також записи студента 2 курсу українського відділення філологічного факультету ОДУ Дращенко Олександра Федоровича родом з с.м.т. Кельменці, які студент зробив 28 червня 1958 року від Федчука Івана Пантелеймоновича 1915 р.н. в м.Сокиряни. Студент записав співанки, казку, загадки. Також цим студентом були записані пісні від Кравченко Антоніни Петрівни 1917 р.н., також в м.Сокиряни, від Пилипчук Надії Павлівни 1916 р.н. також в м.Сокиряни були записані веснянки.

У справі 31, що репрезентує усну народну творчість села Микулинці Літинського р-ну Вінницької обл., серед записів, зроблених у 1987 р. студентами Кульбідіою Анатолієм Андрійовичем 1964 р.н., Котовою Тетяною Миколаївною, 1969 р.н, Сіренко Наталією Григорівною, 1969 р.н. є жартівлива про свекруху «Кропива», а також один з варіантів пісні «Мазури», записаний від родини Новицької А.О. та Новицького М.Ф., зазначено що пісня почута від батьків респондентів.

В справах зустрічаємо варіанти пісні «Біда польку спокусила», зокрема, у справі 33, серед записів Кужби Т.Д. 1963 р.н., що зроблені в с.Баланівка Бершадського р-ну Вінницької області від Римар Теклі Володимирівни, 1938 р.н.

Той факт, що записи проводились синхронно в різних регіонах України та Молдови дає можливість робити науковий аналіз та висновки про окремі аспекти розвитку духовної культури та обрядовості українців, про чинники впливу на обрядовість, варіативність народної культури.

Висновки. Наведений аналіз записаних фольклорних текстів дозволяє зробити висновок, що колекція Маркушевського у Державному архіві Одеської області є надзвичайно цікавим джерелом дослідження фольклорної спадщини та духовної культури України і буде цікава для опрацювання філологам, фольклористам, етнологам, оскільки на сучасному етапі розвитку науки особливе значення мають матеріали для дослідження етнічної культури українців і представників інших етносів. Саме одним з таких видів джерел є фольклорні записи студентів-філологів, які були зроблені в другій половині ХХ ст. під керівництвом доцента Маркушевського. Найбільш повно представлений пісенний фольклор, деякі справи достатньо повно описують календарні і сімейні обряди, різні аспекти міжетнічних взаємин. Зустрічаються унікальні записи такого виду фольклору, як змови, ритуальні плачі. Окремі групи наративів представляють т.зв. радянську обрядовість.

Особливо цікавими з точки зору фольклористики та етнології є записи, в яких репрезентовано різноманітні варіанти поєднання т.зв. радянської обрядовості з традиційною, в записах відображена місцева регіональна варіативність. Зафіксовані з архівних документів записи дозволяють проводити дослідження опозиції «свій-чужий», що є перспективним напрямком для дослідження зон міжетнічних контактів, для подолання етнічних стереотипів в етноконтактних зонах, які є регіонами спільного проживання представників різних етносів.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Державний архів Одеської області, Колекція П.Т.Маркушевського, фонд № Р-8259, оп. 1 справ постійного зберігання за 1952-1994 роки. Матеріали фольклорних експедицій до регіонів України студентів відділення української мови та літератури філологічного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, 26 арк.

Сотська Г.І., Соломаха С.О., Гомеля Н.С., Вовк М.П., Грищенко Ю.В., Філіпчук Н.О., Котирло Т.В., Коновець С.В., Солдатенко М.М. Естетичні та етичні чинники розвитку професійного досвіду викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, Київ: ПООД, 2016.

Маркушевський П.Т. За землю Радянську Кобзар воював. Одеса: Маяк, 1969.

Савельєва Є.В. Петро Трохимович Маркушевський: бібліографічний покажчик. Одеса, 1989.

Петрова А.О., Петрова Н.О. Колекція П.Т. Маркушевського у Державному архіві Одеської області як джерело дослідження духовної культури українців. *Архів. Історія. Сучасність*. 2016. Вип. 2. URL: https://archive.od.gov.ua/wp-content/old-files/PUBLIC/books/2016_ais-2/2016_ais-2_0227-0230.pdf

Петрова Н. Репрезентація етнічної культури в фольклорних записах останньої чверті ХХ ст. (за матеріалами Державного архіву Одеської області) Тези Міжнародної наукової конференції «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики у національно-культурному самоствердженні України». Київ: ІМФЕ ім.М.Т.Рильського НАН України, 2017а.

Petrova N. We and others («our own-alien-another») in the mentality of the population of the ethno-contact zone. Conferința internațională «Identități etno-confesionale și reprezentări ale celuilalt în spațiul est-european: între stereotip și voința de a cunoaște». Iași, 2017b.

Петрова Н. Фольклор Буковини записами студентів Одеського державного університету (за матеріалами колекції П.Т.Маркушевського в Держархіві Одеської області). Покликання служити науці і людям. Чернівці: Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, 2021а.

Петрова Н. Фольклорні записи студентів Одеського державного університету за матеріалами Колекції П. Т. Маркушевського в Держархіві Одеської області: особливості структури фонду та досвід опрацювання. Слов'янські мови, літератури і культури в умовах глобальної цифровізації. Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності та культури. Київ, 2021b. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/6849/document.pdf>

REFERENCES

Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti, Kolektsiia P.T.Markushevskoho, fond № R-8259, op. 1 sprav postiinoho zberihannia za 1952-1994 roky. Materialy folklornykh ekspedytsii do rehioniv Ukrainy studentiv viddilennia ukrainskoi movy ta literatury filolohichnoho fakultetu Odeskoho derzhavnogo universytetu im. I.I. Mechnykova, 26 ark.

Sotska H.I., Solomakha S.O., Homelia N.S., Vovk M.P., Hryshchenko Yu.V., Filipchuk N.O., Kotyrlo T.V., Konovets S.V., Soldatenko M.M. (2016). Estetychni ta etychni chynnyky rozvytku profesiinoho dosvidu vykladachiv vyshchychk pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Aesthetic and Ethical Factors in the Development of Professional Experience of Teachers of Higher Pedagogical Educational Institutions]. Kyiv: IPOOD.

Markushevskiy P.T. (1969). Za zemliu Radiansku Kobzar voiuvav [Kobzar fought for the Soviet land]. Odesa: Maiak.

Savelieva Ye.V. (1989). Petro Trokhymovych Markushevskyi: bibliografichnyi pokazhchyk [Petro Markushevsky: a bibliographic index]. Odesa.

Petrova A.O, Petrova N.O. (2016). Kolektsiia P.T.Markushevskoho u Derzhavnomu arkhivi Odeskoi oblasti yak dzherelo doslidzhennia dukhovnoi kultury ukraintsev [P.T. Markushevsky's Collection in the State Archives of Odesa Region as a Source of Research on the Spiritual Culture of Ukrainians]. *Arkhiv. Istoriia. Suchasnist. Vyp. 2*.

Petrova N. (2017a). Reprezentatsiia etnichnoi kultury v folklornykh zapysakh ostannoï chverti KhKh st. (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Odeskoi oblasti) [Representation of Ethnic Culture in Folklore Records of the Last Quarter of the Twentieth Century (Based on the Materials of the State Archives of Odesa Region)]. *Tezy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Znakovi postati vitchyznianoï humanitarystyky u natsionalno-kulturnomu samostverdzheni Ukrainy»*. Kyiv: IMFE im.M.T.Rylskoho NAN Ukrainy.

Petrova N. (2017b). We and others («our own-alien-another») in the mentality of the population of the ethno-contact zone. Conferința internațională «Identități etno-confesionale și reprezentări ale celuilalt în spațiul est-european: între stereotip și voința de a cunoaște». Iași.

Petrova N. (2021a). Folklor Bukovyny zapysakh studentiv Odeskoho derzhavnoho universytetu (za materialamy kolektsii P.T.Markushevskoho v Derzharkhivi Odeskoi oblasti) [Folklore of Bukovina in the records of students of Odesa State University (based on the materials of P.T. Markushevsky's collection in the State Archives of Odesa Region)]. *Poklykannia sluzhyty nautsi i liudiam*. Chernivtsi: Instytut pisliadyploinoï pedahohichnoi osvity Chernivetskoi oblasti.

Petrova N. (2021b). Folklorni zapysy studentiv Odeskoho derzhavnoho universytetu za materialamy Kolektsii P. T. Markushevskoho v Derzharkhivi Odeskoi oblasti: osoblyvosti struktury fondu ta dosvid opratsiuvannia. *Slov'ianski movy, literatury i kultury v umovakh hlobalnoi tsyfrovizatsii. Mizhnarodna naukova konferentsiia do dnia slov'ianskoi pysemnosti ta kultury*. Kyiv.

АНОТАЦІЯ

Проблема етнічної ідентичності в етноконтактних зонах потребує дослідження на основі комплексу різноманітних джерел. Такий підхід сприяє формулюванню більш обґрунтованих висновків. Необхідно також враховувати, що кожна група джерел несе в собі переважно етноспецифічну інформацію, яка притаманна саме цій групі джерел. У даному випадку опозиція «свій-чужий» відображена у фольклорній спадщині і є перспективним предметом дослідження питання міжетнічних контактів та етнічних стереотипів в етноконтактних зонах, які є регіонами співіснування представників різних етнічних груп. Розвиток етнічної культури українців відбувався в дихотомії Схід-Захід, слов'янсько-православного та римо-католицького світів. Пограничний спосіб життя, політеїзм, ландшафтне, соціально-економічне, етнопсихологічне розмаїття мешканців диктували формування соціокультурної ідентичності через опозицію «свій»-«чужий». Ця опозиція стала однією з важливих концепцій формування етнічної культури. Сучасна епоха глобалізації диктує необхідність самозбереження через більш яскраве вираження регіональної специфіки. Предметом нашого дослідження є фольклор українців придністровських районів, які входять до зони етноконтакту. Це тексти українських народних пісень, обрядів, а також переважно ліричного, побутового та гумористичного характеру (жанру), які відображають взаємовідносини, сприйняття представників інших етносів та культур. Аналіз текстів свідчить про чітке розуміння, в даному випадку українцями, носіїв інших етнічних ідентичностей. До категорії «чужих» автоматично зараховуються представники інших етнічних груп за певними ознаками (віросповідання, виховання тощо). Так, проживання на етнічній території автоматично робило українців «своїми», хоча чужими могли називати і мешканців інших населених пунктів. Збереження діаспорою традицій, обрядів, культури та мови класифікує їх як «своїх» чи «чужих».

Ключові слова: ментальність, етноконтактна зона, «свій-чужий-інший», традиції, етнічні ідентичності.

LEGAL ACTS AS A SOURCE OF STUDYING THE HISTORY
OF MONEY CIRCULATION

ПРАВОВІ АКТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ

Анатолій Сустретов

кандидат історичних наук, доцент
E-mail: sustretov73@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6313-7803
Донецький національний медичний
університет, Україна

Anatolii Sustrietov

PhD of Historical Sciences, Associate Professor
E-mail: sustretov73@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6313-7803
Donetsk National Medical University, Ukraine

Сергій Цигульський

кандидат історичних наук
E-mail: tsdominion88@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2855-8299
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ, Україна

Serhii Tsyhulskyi

PhD of Historical Sciences
E-mail: tsdominion88@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2855-8299
Dnipropetrovsk State University of Internal
Affairs, Ukraine

ABSTRACT

The article deals with the significance for the study of the history of monetary circulation of normative legal acts that regulated the sphere of monetary circulation in the state. The role and place of normative legal acts that regulated social relations in the field of monetary circulation in historical retrospect, i.e. not in the present period, but in the development of monetary circulation in ancient times, when different state systems functioned on the territory of Ukraine, in the system of sources for studying the history of monetary circulation, are determined. The article also highlights the issue of classification of sources for the study of the history of money circulation, various approaches of researchers are given. It is noted that a historical legal act as a source of the history of money circulation can be called an official written document that was adopted by an authorized state institution of a certain state system, whose legal norms were spread over Ukrainian lands in historical retrospect, and is not valid today, which regulated social relations regarding the state's activities in the field of finance, namely the organization of money circulation in the state. As an example to establish the importance of historical normative legal acts, the legal documents that formed the basis of the so-called reform of M. Speranskyi in 1810 are given as an important milestone in the history of money circulation and Ukrainian lands, most of which were under the power of the Russian Empire after the destruction of Ukraine hetman Cossack statehood. It is concluded that along with the strengths of such documents as sources for studying the history of money circulation and numismatics, they also have a significant drawback - without comparing the documents with other sources of information about the history of money circulation at that time, it is impossible to assess the success and impact of reforms, the level of their implementation in public life, the real state of affairs in monetary circulation, therefore, such sources should always be considered in conjunction with those sources that can provide information about the effectiveness of regulatory and legal acts and the level of their influence on specific social relations.

Key words: money circulation, legal act, source of research, money signs, methodology.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Наше дослідження є спробою розглянути з точки зору історії грошового обігу і нумізматики, а також історії держави і права (тобто з права як науки) роль і місце нормативно-правових актів, які регулювали

суспільні відносини у сфері грошового обігу в історичній ретроспективі, тобто не у період сьогодення, а розвитку грошового обігу давнини, коли на теренах України функціонували різні державні системи, у системі джерел вивчення історії грошового обігу. Через об'єктивні причини обмежених рамок дослідження у періодичному виданні ми взяли за приклад період нормативно-правових актів XVIII – XIX століть, оскільки пріоритетом є не опрацювання усіх історичних документів, які мали місце в історії грошового обігу України, а окреслення особливостей таких нормативно-правових актів, яку користь вони можуть зіграти під час вивчення грошового обігу певного історичного періоду, як їх можна класифікувати, застосовувати яку методику під час опрацювання тощо.

Аналіз останніх досліджень. Науковий доробок у сфері грошового обігу на українських землях, де фігурує аналіз історичних документів здійснили вчені П. Гай-Нижник (Бойко-Гагарін, 2019), В. Орлик (Орлик, 2011), С. Орлик (Орлик, 2019), І. Скоморович (Скоморович, 2017), Р. Тхоржевський (Тхоржевський, 1999) та ін.

Мета статті. З'ясувати інформативний потенціал і особливості нормативно-правових актів в питанні дослідження історії грошового обігу України на прикладі історичних документів XVIII – XIX століть.

Виклад основного матеріалу. Якщо звертатися до класифікації джерел з історичної джерелознавчої позиції, то погоджуємося з А. Бойко-Гагаріним, що розроблена характеристика джерел авторського колективу на чолі з Я. Калакурою є найбільш вдалою. За типологією і способом кодування та відтворення інформації колектив виділяє: речові, писемні, усні, зображальні, звукові, поведінкові та конвенціональні джерела; за змістом джерела можуть бути соціально-економічними, політичними, правничими, культурологічними та релігійними. У свою чергу А. Бойко-Гагарін в контексті характеристики джерел вивчення фальшивих монет і банкнот в історії грошового обігу України (що є однією з найяскравіших і цікавих сторінок історії грошового обігу) виділяє писемні документальні джерела, до яких належать різноманітні державні акти, грамоти, а також угоди, анкети, листи тощо. Вчений вказує, що задля вивчення процесів фальшування монет можна використовувати наступні писемні джерела: актові матеріали (до актових матеріалів дослідники розуміють джерела, що є наслідком діяльності різних установ, організацій і офіційних осіб, тобто ті самі грамоти, договори, протоколи, циркуляри, накази і статистичні дані, стенограми тощо, що не є нормативно-правовими актами (Данилець & Міщанин, 2010: 3) та розпорядження влади щодо протидії фальшивомонетництва, анкети каторжників, які містилися у справах слідства, листи нумізматів про виявлені підробки, листування між правоохоронними органами та іншими органами виконавчої влади в певному регіоні щодо фактів виявлення фальшивих грошових знаків, з судовими органами, установами, які здійснювали експертизи монет або паперових грошових знаків, які запідозрили у підробці; судово-слідчі матеріали; періодична преса (Калакура, 2002: 96-120; Бойко-Гагарін, 2019: 57-59).

Доповнимо від себе, що серед джерел вивчення фальшивих монет можна виділити нормативно-правові акти, які приймали органи державної влади конкретної держави в конкретний історико-правовий період, які містили норми щодо покарання за фальшивомонетництво або опосередковано свідчили про суттєве поширення такого явища, як підробка грошових знаків тощо. Також опосередковано можуть слугувати джерелами акти органів влади, які постановляли про створення спеціальних установ та інституцій, які покликані були боротися з фальшивомонетництвом. Так, як приклад, під час наполеонівських війн французи використовували активно фальшиві грошові знаки як елемент нанесення економічної шкоди супротивнику (Сустрєтов, 2021: 99–104). Відповідно, після завершення війни з Наполеоном в Російській імперії 1818 р. було створено Енциклопедію заготовок державних паперів.

Акти про створення та регулювання діяльності таких установ також можуть стати в нагоді під час вивчення історії фальшивомонетництва (Рязанцева, 2011: 37). Водночас, наприклад, протягом 1819-1821^{рр.} актами нормативно-правового характеру встановлювалися зальні правила обміну французьких підробок на справжні гроші (Сустрєтов, 2021: 112).

Г. Голиш з точки зору нумізматики вказує, що окрім монети як головного джерела нумізматики, допоміжними джерелами виступають штемпелі, відтиски монет і різноманітні письмові акти, серед яких виділяє дослідник матеріали грошових реформ, документацію монетних дворів, декрети, мемуарну літературу а також, що головне, законодавчі акти (Голиш, 2006: 16). С. Орлик серед джерел дослідження історії грошового обігу виділяє декілька груп: 1) опубліковані законодавчі та нормативно-правові акти (дослідниця окремо виділяє законодавчі акти як вищого рівня юридичної сили); 2) архівні документи та матеріали; 3) періодична преса; 4) спогади (мемуари) та епістолярна спадщина; 5) нумізматичні та боністичні джерела (Орлик, 2018: 140). У своїй статті «Правові джерела з історії податкової політики уряду Російської імперії в роки Першої світової війни» дослідниця виділяє дві основні групи нормативно-правових актів Російської імперії в умовах війни: «1) нормативно-правові акти, які формували загальну податкову політику Російської імперії і поширювалися на всю територію імперії; 2) «окупаційні» нормативно-правові акти, які реалізовували податкову політику уряду Російської імперії на окупованих російською армією територіях Галичини та Буковини. Окремою групою пропонується виділити міжнародне законодавство та податкове законодавство Австро-Угорської імперії, яких уряд Російської імперії мав дотримуватися при формуванні своєї податкової політики на окупованих територіях Галичини і Буковини відповідно до IV Гаазької Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі» (Орлик, 2019: 163).

Необхідно також окреслити в контексті дослідження ще декілька термінів. Спочатку встановимо визначення в юридичній науці поняття нормативно-правового акту. У виданнях енциклопедичного характеру під нормативно-правовим актом може розглядатися офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом у визначених законом формі та порядку, який встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певні норми права з метою урегулювання суспільних відносин, що потребують державно-організаційного впливу (Яцук). В Юридичній енциклопедії нормативно-правовий акт це: «офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права. Ці акти знаходяться між собою в ієрархії, підпорядкованості, яка і визначає юридичну силу документа. До Нормативно-правових актів належать закони і підзаконні акти (укази і розпорядження глави держави, постанови уряду, акти центральних органів виконавчої влади та ін.)» (Шемшученко, 1998).

Серед дослідників у сфері права О. Скакун визначає нормативно-правовий акт волевиявлення (рішення) уповноважених суб'єктів права, що встановлює (змінює або скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин. М. Кельман та О. Мурашин розглядають нормативно-правовий акт як письмовий документ компетентного суб'єкта права, в якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою (Легін, 2016: 22).

Якщо розглядати грошовий обіг з точки зору правової науки, то грошовий обіг можна назвати підгалуззю галузі фінансового права. Предметом правового регулювання інститутів грошового обігу є суспільні відносини, які пов'язані з обігом грошей (Радченко, 2020: 206). Відповідно, джерелами історії грошового обігу можуть бути ті нормативно-правові акти, норми яких в певний історичний період регулювали суспільні відносини у сфері грошового обігу. Право грошового обігу у свою чергу як підгалузь фінансового права можна назвати сукупністю фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються у процесі діяльності держави у сфері фінансів, яка спрямована на планомірну організацію процесу руху грошових коштів у готівковій та безготівковій формі (Радченко, 2020: 206).

У свою чергу історичний нормативно-правовий акт як джерело історії грошового обігу можна назвати як офіційний письмовий документ, що був прийнятий уповноваженою державною інституцією певної державної системи, норми права якої розповсюджувалися на українських землях в історичній ретроспективі, й не має чинності у сьогоденні, який регулював суспільні відносини щодо діяльності держави у сфері фінансів, а саме організації руху грошового обігу в державі. До таких історичних нормативно-правових можна віднести

не лише акти фінансового права. До таких джерел також слід відносити також нормативно-правові акти кримінального та кримінального процесуального права щодо боротьби із фальшивомонетництвом, адміністративного права, норми яких визначають статус і повноваження органів влади, які покликані регулювати суспільні відносини у сфері грошового обігу та здійснювати контроль за дотриманням законодавства у сфері грошового обігу тощо. Також доцільно зауважити, що тривалий час одним з важливих джерел фінансового права та історії грошового обігу відігравав правовий звичай.

Якщо вже ми торкалися періоду наполеонівських військ, наведемо приклад нормативно-правових актів, які склали основу так званої реформи М. Сперанського 1810 р. як важливої віхи історії грошового обігу й українських земель, більшість з яких знаходилася під владою Російської імперії після знищення української гетьманської козацької державності. Основу реформи та фундаментальних змін в регулюванні грошового обігу склали три маніфести: від 2 лютого 1810 р. «Про заходи щодо зменшення державних боргів; про припинення випуску в обіг нових сум ассигнаціями; про збільшення деяких податей та мита»; від 20 червня 1810 р. «Про новий устрій монетної системи» та від 29 серпня 1810 р. «Про нову срібну та мідну монети».

Якщо проаналізувати норми першого маніфесту, то згідно першого пункту маніфесту всі державні ассигнації визнавалися державним боргом• (зادля стабілізації системи грошового обігу); другим пунктом заборонялася нова емісія ассигнацій, окрім випадків заміни• зношених • паперових грошових • знаків на нові. Також маніфестом регулювалися питання процедурного характеру щодо відкриття у населених пунктах так званих розмінних• контор для обміну ассигнацій. В Маніфесті міститься інформація про адміністративні та фінансові заходи для стабілізації фінансової системи в державі.

Відповідно параграфу 1 першого розділу маніфесту від 20 червня 1810 р. «Про новий устрій монетної системи» срібний рубль визначався єдиною• та законною монетною одиницею для усіх монет, а також вказувалися вага та проба срібла для еталонного срібного рубля; другим параграфом всі інші срібні й золоті монети різних проб-та ваги в питаннях вартості необхідно було визначати відповідно до срібного рубля. Далі наводилися різні групи монет з металу. Маніфестом передбачалися правила виготовлення нових срібних та мідних: монет та доля попередніх монет (поступове виведення з обігу); 18 параграфом четвертого розділу передбачалося, що відтепер усі договори, векселі тощо у всіх кутках імперії мають укладатися російськими монетами; а згідно 21 параграфа з: 2012 р. заборонялося провозити на територію імперії іноземні розмінні монети. У Маніфесті від 29 серпня 1810 р. «Про нову срібну та мідну монети» окрім нормативного визначення проби та ваги сріблом ста рублів, визначався зовнішній вигляд срібних та мідних монет.

Натомість, якщо розглянути Маніфест від 9 квітня 1812 р. «Про введення повсюдно• одноманітного обігу• Державних Банкових ассигнацій», відповідно пунктам• 1 та 2 на всіх теренах• імперії знову рахунки та платежі мали• здійснюватися у ассигнаціях, а саме між населенням та державною, при• виплаті населенню з імперського• бюджету та між приватними особами. Тобто відмова від використання срібного рубля при розрахунках під час сплати податків та приватних операцій фінансових свідчить про відмову від того курсу, який було взято у маніфестах 1810 р.

Загалом, якщо аналізувати величезний пласт указів, маніфестів тощо, що стосувалися монетної справи ще у XVIII ст. та у XIX ст. можна дізнатися детально про зовнішні ознаки монет, про монетні двори, де вони виготовлялися, про стандарти ваги, номінали монет, з якого металу вони виготовлені та кількість, яку згідно певного нормативно-правового акту держава збиралася викарбувати.

Висновки. Під час проведеного дослідження ми можемо навести декілька тез:

- Під історичним нормативно-правовим актом як джерело історії грошового обігу можна назвати офіційний письмовий документ, що був прийнятий уповноваженою державною інституцією певної державної системи, норми права якої розповсюджувалися на українських землях в історичній ретроспективі, й не має чинності у сьогоденні, який регулював суспільні відносини щодо діяльності держави у сфері фінансів, а саме організації руху грошового обігу в державі. До таких історичних нормативно-правових необхідно

відносити не лише акти фінансового права, а також нормативно-правові акти кримінального та кримінального процесуального права щодо боротьби із фальшивомонетництвом, адміністративного права, норми яких визначають статус і повноваження органів влади, які покликані регулювати суспільні відносини у сфері грошового обігу та здійснювати контроль за дотриманням законодавства у сфері грошового обігу тощо.

• Хоча історичні нормативно-правові акти як джерела історії грошового обігу можуть дати нам інформацію про основні принципи обігу грошей в державі, про перехід до монометалізму, про емісії або заборони емісій паперових грошових знаків тощо, можна дізнатися детально про зовнішні ознаки монет, про монетні двори, де вони виготовлялися, про стандарти ваги, номінали монет, з якого металу вони виготовлені та кількість, яку згідно певного нормативно-правового акту держава збиралася викарбувати, у нормативно-правових актах є суттєвий недолік. Без співставлення документів із іншими джерелами інформації про тогочасну історію грошового обігу неможливо оцінити успішність та вплив реформ, рівень їх впровадження в суспільне життя. Й не дарма за приклад взяті якраз реформи М. Сперанського, які «на папері» виглядали потужно і ефективно, але реалізація реформ була провалена і загалом не вдалося впровадити усі заплановані заходи. Така специфіка і характеристика нормативно-правових актів, їх норми часто можуть бути формальними й не здійснювати реальний регулюючий вплив на фактичні суспільні відносини, що склався у сфері грошового обігу в конкретний історичний період. Тому історичні нормативно-правові акти варто використовувати як основне, але не єдине джерело й намагатися завжди визначити реальну силу норм таких документів у регулюванні суспільних відносин.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бойко-Гагарін А. Характеристика джерел вивчення фальшивих монет та банкнот в грошовому обігу України в Імперську добу (1795-1917). *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Серія «Історичні науки». Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип.8. С. 55-75

Голиш Г.М. Основи нумізматики: Навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр. Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. 314 с.

Данилець Ю., Міщанин В. Джерела і матеріали до вивчення курсу «Історія України». Ужгород, 2010. 104 с.

Історичне джерелознавство: Підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. К.: Либідь, 2002. 488 с.

Легін Л. М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 21-26.

Нормативно-правовий акт. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: https://leksika.com.ua/10340605/legal/normativno-pravoviy_akt

Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. №18. С. 59 –64.

Орлик, С. Нумізматичні та боністичні джерела дослідження історії грошового обігу в Галичині й Буковині під час російської окупації в роки Першої світової війни. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки* : V Міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 черв. 2018 р.: тези доп. Меджибіж ; Переяслав-Хмельницький ; Кропивницький ; К., 2018. С. 139–142.

Орлик С. Правові джерела з історії податкової політики уряду Російської імперії в роки Першої світової війни. *Соціум. Документ. Комунікація*. Серія: Історичні науки. 2019. Вип. 7. С. 160–182.

Радченко О. Право грошового обігу як підгалузь фінансового права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 205–210.

Рязанцева І. М. Боротьба з фальшивомонетництвом на українських землях у складі Російської імперії в середині XVIII – кінці XIX ст. Право і безпека. Х. :Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. С. 35–38.

Скоморович І.Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.01. Львів, 2017. 479 с.

Сустретов, А. С. Грошовий обіг в Наддніпрянській Україні в дореформений період: історіографія : дис. ... д-ра філос. наук: 032 / ЦНТУ. Кропивницький, 2021. 225 с.

Тхоржевський Р.Й. Нариси з Історії грошей в Україні: (З давніх часів до сучасності) : Навч. посібник для економічн. та історичн. фак. Вузів, М-во освіти України; Тернопільська академія народн. госп.; Науково-дослідн. центр історії грошей, Тернопіль, Вид-во Карп'юка, 1999. 237 с.;

Яцук В. А. Акт нормативно-правовий. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Акт нормативно-правовий](https://vue.gov.ua/Акт%20нормативно-правовий)

REFERENCES

Boyko-Haharin A. (2020). Kharakterystyka dzherel vyvchennya fal'shyvykh monet ta banknot v hroshovomu obihu ukrayiny v impers'ku dobu (1795-1917) [Characteristics of the sources of study of counterfeit coins and banknotes in the monetary circulation in ukraine in the imperial period (1795-1917)]. *Society. Document. Communication. Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. № (8). P. 55-75. [in Ukrainian].

Holysh H.M. (2006). *Osnovy numizmatyky: Navchal'nyy posibnyk*. 2-e vyd., dop. i vypr. [Basics of numismatics: Educational guide. 2nd ed., supplement. and ex.] Cherkasy: Cherkas'ky TsNTEI. [in Ukrainian].

Danylets', Yu., & Mishchanyn, V. (2010). Dzherela i materialy do vyvchennya kursu «Istoriya Ukrayiny» [Sources and materials for studying the course «History of Ukraine»]. [in Ukrainian].

Kalakura Ya. S., Voytsekhivs'ka I. N., . Pavlenko S.F., Korol'ov B.I., Paliyenko M.H. (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo: Pidruchnyk* [Historical source studies: Textbook]. [in Ukrainian].

Lehin L. M. (2016). Normatyvno-pravovyy akt: ponyattya ta systema oznak. *Law and Society. Pravo i suspil'stvo*. №(2). P. 21–26. [in Ukrainian].

Shemshuchenko Yu.S. (1998) Normatyvno-pravovyy akt [legal act]. *Yurydychna entsyklopediya: V 6 t.* [in Ukrainian].

Orlyk V.M. (2011). Do pytannya metodolohiyi doslidzhen' problem ekonomichnoyi istoriyi Rosiys'koyi imperiyi [To the question of the methodology of researching the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries. Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* № 18. P. 59–64. [in Ukrainian].

Orlyk, S.(2018). Numizmatychni ta bonistychni dzherela doslidzhennya istoriyi hroshovoho obihu v Halychyni y Bukovyni pid chas rosiys'koyi okupatsiyi v roky Pershoyi svitovoyi viyny [Numismatic and bonistic sources of the study of the history of money circulation in Galicia and Bukovina during the Russian occupation during the First World War]. *Aktual'ni problemy numizmatyky u systemi spetsial'nykh haluzey istorychnoyi nauky : V Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 21–22 cherv. 2018 r. : tezy dop. Medzhybizh*. P. 139–142. [in Ukrainian].

Orlyk S. (2019). Pravovi dzherela z istoriyi podatkovoyi polityky uryadu Rosiys'koyi imperiyi v roky Pershoyi svitovoyi viyny [Legal sources on the history of taxation policy of the russian empire government during the first world war]. *Society. Document. Communication. Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. № 7. P. 160–182. [in Ukrainian].

Radchenko O. (2020). Pravo hroshovoho obihu yak pidhaluz' finansovoho prava [Law of monetary circulation as a sub-branch of financial law]. *Entrepreneurship, Economy and Law. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. №10. P. 205–210. [in Ukrainian].

Ryazantseva I. M. (2011). Borot'ba z fal'shyvomonetnytstvom na ukrayins'kykh zemlyakh u skladi Rosiys'koyi imperiyi v seredyni XVIII – kintsi XIX st. [The fight against counterfeiting in the Russian Empire in the middle of XVIII – the end of XIX st.].

on Ukrainian lands within the Russian Empire in the mid-18th – late 19th centuries]. *Law and Safety. Pravo i bezpeka*. № 40. P. 35–38. [in Ukrainian].

Skomorovych I.H. (2017). *Evolutsiya ta funktsionuvannya hroshovoyi systemy v Ukrayini* [The Evolution and Functioning of the Monetary System in Ukraine]: dys. ...dokt. ekon. nauk: 08.00.01. [in Ukrainian].

Sustryetov, A. S. (2021). *Hroshovyy obih v Naddniprians'kiy Ukrayini v doreformenyy period: istoriohrafiya* [Money circulation in Dnieper Ukraine in the imperial era (XVII – early XX centuries.): Historiography] : dys. ... d-ra filos. nauk: 032. [in Ukrainian].

Tkhorzhyevs'kyi R.Y. (1999). *Narysy z Istorii hroshey v Ukrayini: (Z davnikh chasiv do suchasnosti): Navch. posibnyk dlya ekonomichn. ta istorychn. fak. Vuziv* [Essays on the History of Money in Ukraine: (From ancient times to the present day): Teaching. manual for economic and historical. faculty universities]. [in Ukrainian].

Yatsuk V. A. (1999). *Akt normatyvno-pravovyy* [legal act]. *Great Ukrainian encyclopedia. Velyka ukrayins'ka entsyklopediya*. [in Ukrainian]. URL: [https://vue.gov.ua/Акт нормативно-правовий](https://vue.gov.ua/Акт_нормативно-правовий)

АНОТАЦІЯ

В статті йде мова про значущість для дослідження історії грошового обігу нормативно-правових актів, які регулювали сферу грошового обігу в державі. Визначається роль і місце нормативно-правових актів, які регулювали суспільні відносини у сфері грошового обігу в історичній ретроспективі, тобто не у період сьогодення, а розвитку грошового обігу давнини, коли на теренах України функціонували різні державні системи, у системі джерел вивчення історії грошового обігу. Також в статті висвітлюється питання класифікації джерел вивчення історії грошового обігу, наводяться різні підходи дослідників. Зазначається, що історичний нормативно-правовий акт як джерело історії грошового обігу можна назвати як офіційний письмовий документ, що був прийнятий уповноваженою державною інституцією певної державної системи, норми права якої розповсюджувалися на українських землях в історичній ретроспективі, й не має чинності у сьогоденні, який регулював суспільні відносини щодо діяльності держави у сфері фінансів, а саме організації руху грошового обігу в державі. В якості прикладу для встановлення важливості історичних нормативно-правових актів, наводяться ті правові документи, які склали основу так званої реформи М. Сперанського 1810 р. як важливої віхи історії грошового обігу й українських земель, більшість з яких знаходилася під владою Російської імперії після знищення української гетьманської козацької державності. Підсумовується, що поруч із сильними сторонами таких документів як джерела вивчення історії грошового обігу та нумізматики, вони мають й суттєвий недолік – без співставлення документів із іншими джерелами інформації про тогочасну історію грошового обігу неможливо оцінити успішність та вплив реформ, рівень їх впровадження в суспільне життя, реальний стан речей в грошовому обігу, тому такі джерела мають завжди розглядатися в комплексі із тими джерелами, що можуть надати інформацію про дієвість нормативно-правових актів і про рівень їх впливу на конкретні суспільні відносини.

Ключові слова: грошовий обіг, нормативно-правовий акт, джерело дослідження, грошові знаки, методологія.

**MUSEUMS AS A FACTOR OF PRESERVING AND POPULARIZATION OF
HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF NATIONAL MINORITIES IN
UKRAINE (BY THE EXAMPLE OF SOUTHERN BESSARABIA VILLAGES)**

**МУЗЕЇ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРІЗАЦІЇ ІСТОРИКО-
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ СІЛ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ)**

Ірина Татарко

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: tatarkoirina01011979@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9381-5193

Дунайський інститут Національного,
Університету «Одеська морська
академія», Україна

Iryna Tatarko

PhD of Historical Science, Associate Professor

E-mail: tatarkoirina01011979@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9381-5193

Danube Institute of the National
University «Odessa Maritime Academy»,
Ukraine

ABSTRACT

The article deals with the museums of villages of Odesa region, in particular Southern Bessarabia, and the characteristics of their main museum expositions and collections. The relevance of the study is to determine the role of museums in preserving the historical and cultural heritage of national minorities in Ukraine. The author states that local intellectuals, namely, educators contributed significantly in the development of museums. The conditions in which the first museums in the villages of Izmail region appeared and developed in the 40-60s of the twentieth century are defined. Considering museums as places of memory, the author highlights the processes of their formation in the villages of Horodne, Krasnoarmiiske, Bolhrad, Suvorove, Krynychne. Their role in the construction and dissemination of the Soviet version of the past of Southern Bessarabia is recognized. The author specifies that in the course of increasing ideological pressure the expositions of the museums were updated as well as mass political information with the population was intensified. Both activities were the instruments of Soviet cultural policy. The ideological component of museums' activities was followed in the themes of exhibitions, lectures, and other events which allowed the authorities to use museums as a means of propaganda. According to archival data, it was allowed to display simultaneously the exhibitions of the history and culture of national minorities of the region alongside with propaganda exhibitions. The paper states that the first folk museums appeared in the Bulgarian villages of Odesa region in the 1950s and 1960s, earlier than in the villages of other ethnic groups living in this region. During studying the current state of museums the author has visited some of them in the villages of Southern Bessarabia and got acquainted with their exhibits. The research proved that the most informative and plentiful in exhibits are the historical and ethnographic museum of the village of Chervonoarmiyske (inhabited by Gagauzes and Bulgarians), the historical and regional museum of the village of Horodne (Bulgarians), the folk ethnographic museum of the village of Zorya (Bulgarians) and the folk ethnographic museum of the village of Vynogradivka (Gagauzes). The 2 mini-museums are in Karakurt village, where several nationalities live such as Albanians, Moldovans, Gagauzes, Bulgarians, Ukrainians, representatives of the Roma nationality, etc. The leading role of museums in the preservation and promotion of the historical and cultural heritage of the region is determined. The main problems of the museum field nowadays are highlighted. The author concludes that museums in the villages of Southern Bessarabia continue to play an extremely important role not only in preserving historical memory, but also in consolidating national minorities in Ukraine and defining their

national identity. The national minorities in Ukraine have become full-fledged citizens, occupied worthy niches in society, and managed to preserve their national identity, culture and traditions by taking care of museums and creating new cultural institutions. Their unity and hard work has advanced this process.

Key words: museums, Bessarabia, Odesa region, historical and cultural heritage, national minorities, Gagauzes, Bulgarians, Albanians, Moldovans, exposition, museum funds.

Постановка проблеми. Одним з актуальних завдань духовного відродження України упродовж років незалежності залишається питання збереження історико-культурної спадщини, яка протягом багатовікової історії українського народу зазнавала значних втрат. Надзвичайно актуальним воно залишається по відношенню до національних меншин (болгар, гагаузів, албанців, молдован та інших), які мешкають на Півдні Бессарабії. Загибель пам'яток спричиняли не лише природні фактори, а й тривалі та жорстокі війни. Їх цілеспрямовано нищили в часи тоталітарного режиму, антирелігійних кампаній; вони гинули від порушення чинного законодавства в застійні часи. Вагоме місце у збереженні й дослідженні історико-культурної спадщини займають музеї, вони є втіленням духовних устремлінь культури, її минулого і сьогодення, виконують функції інституту національної пам'яті, самоідентифікації та ідентифікації національних меншин України у світовому співтоваристві, зберігають історію і культуру народу як частину світового історико-культурного надбання, слугують джерелом інформації та знань, мають величезний виховний потенціал.

Необхідність проведення подібного дослідження обґрунтована, по-перше, слабкою вивченістю проблематики, недостатнім уведенням у науковий обіг джерел. По-друге, науковцями мало уваги приділялось саме аналізу музеїв сіл, де проживають національні меншини. Це обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історичного та культурного розвитку багатонаціонального населення Півдня Бессарабії має певні особливості. За часів існування СРСР воно обумовлювалось домінуванням марксистської методології в радянській історичній науці. Деякі аспекти розвитку музейної справи у повоєнний час у цьому регіоні висвітлює В. Дроздов. Він зазначає, що посилення ідеологічного тиску на музейні установи в 1949 – 1952 рр. відбилося на експозиційній роботі музеїв Ізмаїльської області, завдання якої все більше зводилося до висвітлення переваг радянського способу життя (Дроздов, 2022: 49-59).

Упродовж другої половини ХХ ст. увага дослідників полікультурного населення Південно-Західної України зосереджувалась, головним чином, на питанні про історію їх переселення на територію Російської імперії та на окремих розвідках їх суспільного та культурного життя. Отож розвиток музейної справи в селах компактного проживання національних меншин залишалися поза полем досліджень радянських істориків.

Сьогодні існує традиція спеціального вивчення окремих сіл України. В роботах М. Червенкова (Чийшия, 2003: 412), А. Шабашова (Чийшия, 2003: 412), О. Пригаріна (Пригарін, 2002: 88) акцент більше робиться на розкритті історичного шляху поселень та вивченні етнографічного матеріалу і наявна певна інформація про музеї сіл Півдня Бессарабії.

Останнім часом посилюється увага вітчизняних та закордонних вчених і фахівців до вивчення діяльності музейних закладів України й Південної Бессарабії зокрема. Болгарська дослідниця, головний асистент Софійського інституту етнології і фольклористики з етнографічним музеєм при Болгарській академії наук О. Водинчар в своїх роботах велику увагу приділяє музеям Південної Бессарабії. Вона зазначає, що музеї відіграють важливу роль в процесі передачі культурної спадщини наступним поколінням (Водинчар, 2012: 166-186, 2016: 240-255, 2021: 211-219). За ініціативи О. Водинчар 28 вересня 2023 року в інституті відбулася міжнародна конференція «Етнографічні колекції і матеріали з

болгарської народної культури в Україні та Молдові». Музеям сіл Південної Бессарабії у своїх роботах приділили такі фахівці-болгаристи як М. Перелі-Плеханова та О. Водинчар. Їх спільна робота: «Міста пам'яті» присвячена зокрема музею в селі Баннівка Болградського району.

Однак, незважаючи на певний доробок з цієї тематики, зазначена проблема залишається малодослідженою.

Мета дослідження полягає у розкритті специфіки музею як ефективного засобу комплексного збереження та популяризації історико-культурних надбань національних меншин в Україні, а також визначенні основних проблем діяльності музейних закладів. У роботі також зроблена спроба розглянути їх місце в культурній сфері регіону.

Виклад основного матеріалу. Суспільні, політичні та економічні зміни, які відбулися на території Дністро-Прутського межиріччя у другій половині 1940 – 1960-х рр., торкнулися багатьох сфер життя національних меншин Одещини. Такі громадські потрясіння, як Друга світова війна, виведення румунських та німецьких військ з Бессарабії, голод 1946 – 1947 рр., репресії, колективізація не могли не позначитися на духовному житті багатонаціонального краю. Суспільна русифікація та радянська тоталітарна система призвели до значних втрат у процесі функціонування рідної мови – «будівельного матеріалу» національної культури будь-якого етносу. Національні меншини користувалися рідними мовами лише в побуті, що значно обмежувало сферу їх поширення та застосування. Прилучення до надбань науки теж відбувалося через російську мову, що згубно впливало на розвиток поліетнічного населення регіону, збіднювало духовний світ, сковувало, обмежувало самосвідомість.

Проте, були і позитивні зрушення у національному, культурному та освітньому розвитку багатонаціонального населення Ізмаїльської області УРСР повоєнного часу. Взятий радянською владою курс на соціалістичні перетворення передбачав, зокрема, здійснення культурної революції і творення в її ході нової соціалістичної за формою та національної за характером культури. Культурна революція передбачала ліквідацію неграмотності, введення обов'язкової загальної початкової освіти, створення значного прошарку соціалістичної інтелігенції, становлення та розвиток радянської науки, літератури і мистецтва, перемогу соціалістичної ідеології. Реалізація перелічених пунктів сприяла появі в кожному селі радянської інтелігенції, яка підтримувала свою національну культуру. Значна увага радянської влади приділялась розвитку самодіяльної народної творчості. Вона сприяла збереженню мови, фольклорної і етнографічної спадщини народів Південної Бессарабії. Створення професійних і самодіяльних хорових, танцювальних, драматичних та інших багатонаціональних колективів, збереження національної тематики їх репертуару та народного одягу стали основою консолідації кожного етносу. У ці часи спостерігалось зростання культурного та освітнього рівня молоді. Перед владою піднімалися питання пов'язані з духовним розвитком національних меншин. Історія та культура рідного краю стає предметом дослідження та вивчення. Саме в руслі цих перетворень й розпочалася розбудова музейної справи в селах Ізмаїльської області.

Один з перших народних музеїв відкрився на Одещині в селищі Суворове, яке було засноване у 1815 р. вихідцями з болгарських земель, в 1960 р. за ініціативи голови селищної ради О. Щербакова влада відкрила красзнавчий музей. У ньому фактично вперше в музейній практиці регіону, з'явилися експонати з історії болгарського переселення на південь Російської імперії. Проте, відповідно до реалій того часу найбільше місце зайняли матеріали про встановлення радянської влади в регіоні та історію заснування місцевого колгоспу (МПА Ф.Р. – 470, Оп. 1, Спр. 22: 52).

Про історію заселення болгарами Подунав'я, їх побут і культуру розповідали матеріали Болградського народного історико-красзнавчого музею, відкритого у 1962 р. До першої експозиції музею входили зброя, прикраси, посуд, предмети побуту. Значна частина матеріалів – книги, документи та фотографії поступили до музею з Болгарії. Спілка

болгарсько-радянської дружби надіслала виставку про визвольну війну 1877 – 1878 рр., праці болгарських політичних діячів і письменників. Фотокопії документів про народного героя Болгарії Л. Желяскова надав Музей революційного руху Болгарії (МПА Ф.Р. – 470, Оп. 1, Спр. 53: 75).

Велику активність у створенні народних музеїв проявили представники місцевої інтелігенції. Так, під керівництвом директора школи с. Городне Болградського району С. Галуцького учні збирали перші експонати для музею. Початок збору експонатів припадає на 1960-і роки. Першими експонатами були предмети допоміжних історичних дисциплін: нумізматики, геральдики, сфрагістики, боністики (Чийшия, 2003: 225). У квітні 2005 року С. Галуцькому присвоєно звання «Почесний житель села».

Великий внесок у розвиток музейної справи с. Городне зробив К. Поглубко. Поряд із експонатами, які відображали матеріальну та духовну культуру болгарського населення, у фондах зберігалися документи, спогади, свідчення селян з історії болгарського народу, краю, села, записаних за методикою К. Поглубко учасниками шкільного історичного гуртка. Особливо йому допомагав учень городненської школи М. Червенков (нині доктор історичних наук). Через від'їзд К. Поглубка і М. Червенкова (виїхав на навчання) та переміщення експонатів музею до різних приміщень в період 1976 до 1982 року музей не працював. У 1982 році в селі була проведена науково-практична конференція, під час якої офіційно відкрито музей. На конференції були представники ОНУ ім. Мечникова – М. Діхан, Академії наук МРСР – М. Червенков, громадськості села. До 1989 року музей не мав окремого приміщення, тому в різні роки розташовувався у школі, приміщеннях дитсадка, заготпункту, в приватному будинку. Тільки в 1989 році музею передано будівлю колишньої сільської ради, в якій він перебуває донині (Чийшия, 2003: 226)

К.О.Поглубко також належить вагомий внесок у справу розбудови при середній школі с. Задунаєвка Арцизького району музею ім. Христо Ботєва, ініціатором утворення якого виступив Г. Апостолов. У музеї розмістилися матеріали про революційну діяльність Христо Ботєва та його перебування в Задунаєвці.

Крім того, в 1971 році в болгарських селах Болградського району Криничне та Нові Трояни при середніх школах були відкриті музейні кімнати. У Криничному – кімната бойової та революційної слави, де розповідалось про участь болгар – жителів села у Татарбунарському повстанні. У с. Нових Троянах існувала кімната В. Леніна та музей «Молода гвардія», де поодинокі були представлені експонати зібрані місцевими жителями (МПА Ф.Р. – 470, Оп. 1, Спр. 59: 34).

Таким чином, вже в 1950 – 1960-х рр. в болгарських селах Одещини, раніше за села інших етносів, які проживали в області, з'явилися перші народні музеї. Незважаючи на те, що їх експозиція несла відбиток тогочасної ідеології, представлені матеріали давали змогу болгарам, вперше за багато десятиліть, наочно ознайомитись з власною історією та зберегти її для нащадків.

Що собою представляють музеї історії та культури національних меншин сьогодні? По-перше, це будівлі, в яких зберігаються, охороняються та експонуються пам'ятки культури. По-друге, це унікальні культурні центри, які найчастіше носять назви «історичний краєзнавчий музей», «історичний етнографічний музей», «етнографічна світлиця», «етнографічний куточок», «Болгарська хата».

Розташовуються музейні колекції в окремих будівлях (Городне, Червоноармійське, Болград, Задунаївка тощо), школах (Криничне, Кірички), бібліотеках (Каракурт), Будинках культури (Зоря, Каракурт), місцях громадсько-просвітницького та інформаційного характеру.

Одними з найвеликих є музеї сіл Городне та Червоноармійське. За словами працівника музею с. Городне Маї Константинової, сьогодні в музеї у семи виставкових залах зібрано 6000 експонатів, з них понад 80% оригінали. Музей має багате зібрання документів, що відбивають історію села, унікальну колекцію етнографічних експонатів. Його відвідують

делегації з Болгарії, Польщі, Румунії, різні дипломатичні діячі. Протягом року музей проводить понад 240 екскурсій, охоплюючи 2300 – 2400 осіб, з яких дві третини – діти. Екскурсії проводяться за 16 розділами музею.

Потрібно зазначити, що при музеї села Городнє працює етногрупа, яка збирається кожну середу. До неї входять в основному жінки різного віку. Під час зборів етногрупи записуються аудіопісні, спогади жінок та різноманітна інформація, пов'язана з селом. Все це зберігається для нащадків. Також на такі збори приходять школярі, яких залучають до різноманітних майстер-класів: прядіння, вишивання, плетіння. Таким чином, відбувається обмін досвідом та інформацією між поколіннями.

Визначною пам'яткою музею села Городнє є музичний інструмент кіменчє. На цьому інструменті грали лише в цьому селі і на сьогодні залишилася тільки одна людина, яка вміє на ньому грати.

Ще одним з найбільших та багатих на експонати музеїв є червоноармійський. Примітно, що сучасний Кубей (Червоноармійське) – це село, яке є взірцем того, як болгари й гагаузи не тільки вільно спілкуються, а й зберігають власні культури, примножуючи таким чином єдину культуру держави Україна. Музей села розташований в найстарішій частині села, де оселилися перші переселенці з Болгарії, та в найстарішому будинку села. За словами директора музею Сакали Михайла Петровича, будинок, в якому розташований музей, збудовано в 1882 році. Спочатку там розташовувалась адміністрація Кубейської волості, а в румунські часи – жандармерійський пост. У радянські часи приміщення віддали під школу, а в 1989 році – під музей. Так, з 1989 року в цьому приміщенні знаходиться музей імені Дмитра Даниловича Касапа, директора школи, вчителя історії, почесного громадянина села. Саме він почав розбудову музейної справи в селі, але, нажаль, помер. Його товариші продовжили його справу та назвали музей на його ім'я. Сьогодні це один з самих великих болгарських музеїв Одеської області, який налічує 7 залів та 5000 експонатів.

У 2022 році перед музеєм відкрито два монументи: кубейцям – жертвам політичних репресій 1940 – 1941 рр., 1944 – 1954 рр. та жителям села Кубей, померлим від голоду 1946 – 1947 рр.

Іноді в селах може існувати декілька музейних колекцій. Так у селі Червоноармійське створено два музеї: історико-етнографічний музей імені Касапа Дмитра Івановича та Дім-музей «Стара кьшта». Потрібно зазначити, що Дім-музей було утворено місцевим ентузіастом, любителем історії рідного села – Олександром Полибзою. Приміщення для музею Олександр купив за власні кошти. Сам реставрував будинок, збирав старовинні аутентичні речі по всіх болгарських селах та відтворив болгарську хату з тканими килимами та розшитими фіранками. Збирає Олександр одяг, побутові речі, знаряддя праці тощо. Відкриття музею було приурочено до першого фольклорного фестивалю «Кубейски мегдан», який відбувся восени 2018 року.

Любителі історії рідного краю роблять багато для збереження національних традицій, їх популяризації та знайомства з ними всіх, хто цікавиться. Так, Марія Пилипівна Деревенська-Терзі з села Кальчево безкоштовно віддала будинок, збудований її дідом 150 років тому, під музей села. Це найстаріший будинок у селі Кальчево.

Ще один музей з дуже змістовною експозицією, яка розповідає про історію, обряди, традиції та побут болгар, – це етнографічний музей села Зоря «Голямата кьша». Знаходиться територіально в Будинку культури, відкритий 12 червня 2011 р. після реконструкції на кошти СПК «Дружба». За словам директорки музею Ірини Миколаївни всі експонати зроблені в селі та подаровані його мешканцями, деяким з них більше 100 років. У селі стало гарною традицією приводити своїх гостей до музею, знайомити їх зі своєю культурою. Під час пандемії, коли не проводилися екскурсії, записували відеообзори на різні теми («Болгарський одяг», «Жълти пешкири») та викладали їх в місцеву групу.

У 2021 році перед Будинком культури був відкритий монумент на честь 190-річчя заснування села Зоря та монумент на честь перших болгарських родин які заснували село Камчик (Зоря) – 1831.

Більша частина музеїв в селах, де компактно проживають національні меншини, в наші часи існують тільки завдяки вчителям та директорам музеїв і шкіл. Так, в школах розташовані музеї сіл Кирнички, Голиця, Криничне.

Дуже сумна історія музею села Криничне. Як згадувалося вище, музей відкрито в 1971 році, розташовувався в школі. Але в подальшому шкільне приміщення довелося звільнити через недостатню кількість необхідних кабінетів і експонати пролежали в скринях декілька років. Потім під музей виділили частину приміщення сільської пошти, і лише в 1995 році в центрі села надали окрему будівлю, збудовану в 1905 році. Згодом стан будівлі погіршився, і в 2022 році обвалилася стеля. У зв'язку з цим багато експонатів було пошкоджено, а ті, що вдалося врятувати, довелося знов зібрати у скрині. Кристина Василівна Ніколова директорка музею зверталася про допомогу у різні інстанції, але, на жаль, це було безрезультатно. На допомогу прийшла директорка сільської школи, виділивши один кабінет під музей. Зараз, там їде процес облаштування музею. У музеї зберіглося багато рушників з особливою технікою ткацтва, яка притаманна майстриням лише цього села. Кожний рушник унікальний за технікою виконання та візерунками. Майстрині їздили до інших сіл і там їх продавали.

Ще один музей, який також розташований в школі, - це кирничанський. Певний час він розташовувався у сільській бібліотеці в Будинку культури. У 2011 році музей перенесено до школи, а відповідальність за збереження та поповнення експозицій було покладено на вчителя болгарської мови та літератури Куртеву Катерину Костянтинівну. Існування музею стало можливим, завдяки залученню місцевого населення, а особливо школярів, які із задоволенням брали участь у зборі експонатів. Ця традиція зберіглася і сьогодні. Окрім екскурсій, в музеї проводяться уроки болгарської мови та літератури. Етнографічна кімната стала місцем, де збирається для репетицій національний вокальний ансамбль.

У 2014 році в селі Виноградівка Болградського району відсвяткували річницю створення Обласного центру гагаузької культури. Центр відкрито за сприяння посольства Турецької республіки, а також депутатів Одеської обласної ради Юрія Димчогло і Марії Попової. На базі Обласного центру гагаузької культури відкрито музей, який гагаузи відразу почали активно наповнювати різними експонатами. Сьогодні у музеї можна зустріти унікальне національне вбрання, гагаузьку літературу, а також предмети побуту та історії, які передавалися з покоління в покоління в гагаузьких родинах. Безперечно, музей історії та побуту гагаузького народу допомагає гагаузам України зберегти і розвивати свою історію, традиції і мову унікального тюркомовного народу, що проживає на території Одещини.

Одним з яскравих прикладів полікультурності Півдня Бессарабії є село Каракурт Болградської громади. У ньому проживають албанці (48,6%), болгар (18,47%), росіяни (15,11%), гагаузи (11,47%), українці (4,62) молдовани (1,37%) та представники інших національностей. Музейний простір села якнайкраще відображає матеріальну та духовну культуру села і надає важливу інформацію про історію етнічних груп.

У 1998 році в Каракурті відкрився музей при сільській бібліотеці. Фактично даний музей відображає матеріальну культуру села, в якому представлені предмети, документи, фотографії, якими користувалися жителі села з початку заселення і до сучасності. Практично музей відображає історію та культуру албанців, які складають переважну більшість населення. Центральним сюжетом етнографічного музею Каракурта є експозиція присвячена Албанії. Особливе місце в експозиції займає прапор Албанії та скульптура національного героя Скандербєга.

Існує в Каракурті також етнографічна кімната при школі, створена вчителем Кірчевою Наталією Георгіївною. Активну участь у зборі експонатів беруть учні школи та місцеві

жителі. Більшу частину експонатів складають предмети побуту, керамічні вироби, одяг, монети, фотографії, малюнки, які розкривають національний колорит кожної етнічної групи села.

Позитивною тенденцією в розбудові музейної справи та її вдосконаленні в регіоні є робота адміністрацій всіх рівнів. Так, в селі Задунайвка Арцизького району (проживають болгари) з ініціативи Одеської обласної державної адміністрації та за активної участі голови сільради М. Волканова 25 жовтня 2008 р. був створений Меморіальний музей ім. Христо Ботева, який став філіалом Одеського літературного музею. В експозиції представлені матеріали з фондів цього музею і дари жителів села.

Експонати розміщено у трьох залах. Перший зал «Переселення» розповідає про поневолення Болгарії Османською імперією і переселення болгарських біженців до сусідніх земель. Другий зал «Життя та творчість Христо Ботева» розповідає про видатного поета-революціонера. У залі представлені твори Ботева, газети, в яких він друкувався, бібліографічна література. Третій зал «Історія села Задунайвка» розповідає про виникнення села, його жителів й досягнення.

Висновки. Відвідуючи музеї сіл Південної Бессарабії, ми пізнаємо самотутню культуру різних етнічних груп. Тут можна побачити унікальні ікони кінця XIX ст., народне вбрання початку XIX – XX ст., різноманітні сільськогосподарське знаряддя, багатий посуд, прикраси, тканини, вишивки, документи, фотографії та інші свідчення історії та культури національних меншин краю. У більшості випадків у розташуванні експонатів не спостерігається конкретної концепції чи ідеї. Можна сказати, що в просторі музейної кімнати вони експонуються за принципом використання та призначенням у минулому: в одному кутку згруповано знаряддя праці, в іншому – одяг, у третьому – кераміка, нумізматику, документи, фотографії тощо. Особливе місце в цьому розмаїтті предметів займають речі, виготовлені руками жінки (матері, сестри, дочки) і призначені для прикраси внутрішнього простору оселі. Рушники, гобелени, скатертини, доріжки представлені в тому вигляді, в якому їх колись розміщували господині в інтер'єрі своєї оселі. Якщо раніше такі речі, як ікони та дзеркала, прикрашені пишно вишитими рушниками чи гобеленами були розвішані на стінах, виступали в ролі декору, комфорту чи моди, то сьогодні в невеликих музейних колекціях вони виконують функцію знаків, символів, речей, що несуть певну інформацію і пам'ять. Сьогодні в селах Південної Бессарабії ніхто не займається ткацтвом і вишивкою, навіть все менше людей знають ці техніки і можуть про них розповісти. У зв'язку з цим музейні колекції виявляються чи не єдиним місцем, де можна познайомитися та дізнатися про унікальні старовинні техніки ткацтва та вишивки.

Прагнучи залишити хоч якусь пам'ять для майбутніх поколінь, а також нагадати про себе, люди схвально ставляться до ідеї організації музейних експозицій у школах, будинках культури, окремих будівлях тощо. Керівники музеїв підтримують різноманітні контакти з місцевим населенням, мерією, обласною владою та відповідними культурними центрами. Відвідувачі музеїв – це представники різних соціальних верств і вікових категорій.

Потрібно підкреслити, що в умовах глобалізації проблема збереження архетипів етнічної самоідентифікації набуває особливої актуальності. Розуміючи, яку роль у збереженні історико-культурної спадщини та формуванні національної ідентичності відіграє музейна справа, національні меншини Південної Бессарабії всіляко дбають про свої національні музеї як осередки ідентифікації та просвітництва. Дбаючи про музеї, створюючи нові культурні інституції, вони стали в Україні повноцінними громадянами, зайняли гідні ніші суспільства, але при цьому змогли зберегти свою національну самотутність, культуру та традиції. Усе це стало можливим завдяки єдності та наполегливій праці. Музеї в селах де проживають національні меншини продовжують відігравати надзвичайно важливу роль не тільки у збереженні історичної пам'яті, але й у консолідації етносів в Україні, визначенні їх національної ідентифікації. Важливою місією кожного народу, який проживає на території Південної Бессарабії є репрезентація та поширення в

іншомовному багатокультурному середовищі своїх культурних традицій, створення джерельної бази та формування необхідних умов для проведення наукових досліджень в галузі етнокультури.

Музеї були, є, і залишаться місцями пам'яті, де через предмети минулого осмислюється сьогодення та будується майбутнє.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Дроздов В. Музеї Ізмаїльської області як інструменти формування й поширення радянської офіційної пам'яті в повоєнний період. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: «Історичні науки»*. Вип. 59. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2022. С. 49-59.

Водинчар Е. Музеят като място на културната памет на българите в Бесарабия. В: *Бесарабските българи в постсъветското пространство*. София: «Логис», 2012. С. 166-186.

Водинчар Е., Гергова Я., Казаларска С. Идеалният музей на българския преход. В: *Музеят и обществото на спектакъла*. София: Парадигма, 2016. С. 240-255.

Водинчар Е. Музеят на диаспора в Бесарабия като пространство на взаимодействие с минало. В: *Непознатите. Сборник доклади и статии*. Съст. Зоя Микова, Бехрин Шопова. Пловдив: Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство «Проф. Асен Диамандиев», 2021. С. 211-219.

Муниципальное предприятие Измайловский архив (дали-МПИА). Ф.Р. 470, Оп. 1, Спр. 22, 72 арк.

МПИА Ф.Р. 470, Оп. 1, Спр. 53, 120 арк.

МПИА Ф.Р. 470, Оп. 1, Спр. 59: 123 арк.

Петкова С. Село Трояни, Болградський район, Одеська область: памет за миналото, култура на всекидневието. *Българите от Молдова и Украйна – език, литература, история и образование*. София, 2009. С. 189-194.

Пригарин А.А. Кубей и кубейцы: бит и культура на българите и гагаузите в с.Червоноармейское, Болградски район, Одеська област / А.А. Пригарин, Т.В. Тхоржевская, Т.А. Агафонова, А.И. Ганчев. Одеса: Маяк, 2002. 88 с.

Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бесарабии / автор. кол. Н.Н. Червенков, А.В. Шабашов, Л.В. Суботин и др. Одесса, 2003. 412 с.

REFERENCES

Drozдов V. (2022). Muzeyi Izmayil's'koyi oblasti yak instrumenty formuvannya ta poshyrennya radyans'koyi ofitsiynoyi pam'yati u pislyavoyennyi period. *Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Istorychni nauky»*. Vip. 59. Izmayil: RVV IDHU. P. 49-59. [in Ukrainian].

Vodinchar E. (2012). Muzeiut като място на културната памет на българите в Besarabiya. В: *Besarabskite bŭlgari v post-sŭvet-skoto prostranstvo*. Sofiya: «Logis». P. 166-186. [in Bulgarian].

Vodinchar E., Gergova Ź., Kazalarska S. (2016). Idealniyat muzei na bŭlgarskiya prekhod. Vŭpros: Muzeyat i obshtestvoto prisŭstvata na predstavlenieto. Sofiya: Paradigma. P. 240-255. [in Bulgarian].

Vodinchar E. (2021). Muzeiut na diasporata v Besarabiya като пространство за взаимодействие с минало. *Vŭpros: Ne znaete. Sbornik s dokladi i statii*. Sv. Zoya Mikova, Bekhrin Shopova. Plovdiv: Akademiya za muzikalno, tantsovo i izobrazitelno izkustvo «Prof. Asen Diamandiev». P. 211-219. [in Bulgarian].

Munitsypal'ne pidpriyemstvo Izmayil's'kyy arkhiv (dali-MPIA). MPIA F.R. 470, Op. 1, Spr. 22. 72 ark. [in Russian].

MPIA F.R. 470, Op. 1, Spr. 53, 120 ark.

МРІА F.R. 470, Op. 1, Spr. 59: 123 ark.

Petkova S. Selo Troyani, Bolgradski raion, Odeska oblast: memorial za minalto, kultura za vsichki dni. *Bŭlgari ot Moldova i Ukraïna – ezik, literatura, istoriya i obrazovanie*. Sofiya, 2009. P. 189-194. [in Bulgarian].

Prigarin A.A. (2002). Kubeï i Kubeï: bit i kultura na bŭlgarski i gagauzki v s. Chervonoarmeïskoe, Bolgradski raion, Odeska oblast. A. A. Prigarin, T. V. Khorzhevskaya, T. A. Agafonova, A.I. Ganchev. Odesa: Mayak. 88 p. [in Bulgarian].

Chishiya: ocherki, istoriya i etnografiya bolgarskogo sela Gorodneye v Bessarabii (2003). Avtor. kolichestvo N.N. Chervenkov, A.V. Shabashov, L.V. Subotin i drugiye. Odessa. 412 p. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена музеям сіл Одещини, зокрема Південної Бессарабії, характеристиці їх основних музейних експозицій та фондів. Актуальність дослідження полягає у визначенні ролі музеїв у збереженні історико-культурної спадщини національних меншин в Україні. Визначено, що вирішальну роль у розвитку музейної справи відігравала місцева інтелігенція, а саме працівники сфери освіти. Охарактеризовано умови, в яких виникли та розвивалися перші музеї в селах Ізмаїльської області у 40-60-х рр. ХХ ст. Розглядаючи музеї як місця пам'яті, автор висвітлив процеси їх утворення в селах Каракурт, Виноградівка, Городнє, Червоноармійське, Болград, Суворове, Криничне та визначив їхню роль у конструюванні й поширенні радянської версії минулого Південної Бессарабії. З'ясовано, що в умовах посилення ідеологічного тиску музеї оновлювали експозиції та активізували масово-політичну роботу з населенням, виступаючи інструментами радянської політики в сфері культури. Ідеологічна складова діяльності музеїв простежувалася в тематиці виставок, лекцій та інших заходів, що дозволяло владі використовувати музеї в агітаційно-пропагандистській роботі. Водночас, як свідчать архівні матеріали, поряд з експозиціями пропагандистського спрямування дозволялося розміщувати експонати, які відображали історію та культуру національних меншин краю. Встановлено, що вже в 1950 – 1960-х рр. в болгарських селах Одещини, раніше за села інших етносів, які проживали в області, з'явилися перші народні музеї. Під час вивчення сучасного стану музейної справи автор відвідав деякі музеї сіл Південної Бессарабії і наочно ознайомився з їх експозиціями. Під час дослідження, доведено, що найзмістовнішими та багатими на експозиції є історико-етнографічний музей села Червоноармійське (проживають гагаузи та болгари), історико-краєзнавчий села Городнє (болгари), народний етнографічний музей села Зоря (болгари) та музей села Виноградівка (гагаузи). Дуже цікавими виявилися 2 міні-музея села Жовтневе, в якому проживають різні національності: албанці, молдовани, гагаузи, болгари, українці, представники ромської національності тощо. Визначено провідну роль музеїв у збереженні та популяризації історико-культурної спадщини регіону. Висвітлено основні проблеми музейної галузі на сучасному етапі. Зроблено висновок, що музеї в селах Південної Бессарабії продовжують відігравати надзвичайно важливу роль не тільки у збереженні історичної пам'яті, але й у консолідації національних меншин в Україні, визначенні їх національної ідентифікації. Дбаючи про музеї, створюючи нові культурні інституції, національні меншини в Україні стали повноцінними громадянами, зайняли гідні ніші суспільства, але при цьому змогли зберегти свою національну самобутність, культуру та традиції. Усе це стало можливим завдяки їх єдності та наполегливій праці.

Ключові слова: музеї, Бессарабія, Одеська область, історико-культурна спадщина, національні меншини, гагаузи, болгари, албанці, молдовани, експозиція, музейні фонди.

**FORMATION OF THE PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF
TERRITORIAL COMMUNITIES OF THE UKRAINIAN DANUBE WITH A SHARE OF
ROMANIAN-SPEAKING POPULATION: A HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL
RETROSPECTIVE**

**ФОРМУВАННЯ ЗАСАД СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я З ЧАСТКОЮ РУМУНОМОВНОГО
НАСЕЛЕННЯ: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА**

В'ячеслав Тодоров

кандидат географічних наук, доцент

E-mail: todorov_sl@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2124-6427

Researcher ID: HGE-3149-2022

Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Vyacheslav Todorov

PhD of Geographical Science, Associate Professor

E-mail: todorov_sl@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2124-6427

Researcher ID: HGE-3149-2022

Izmail State University of Humanities, Ukraine

ABSTRACT

The intensive phase of Russian aggression has created new problems and challenges for preserving the quality of life in the regions of Ukraine and neighboring countries, and has led to a transformation of living conditions and a decline in their quality. On the one hand, the work of the Odesa Ports Group was practically minimized and socio-humanitarian problems in most regions deepened, while on the other hand, the geo-economic role of the Ukrainian Danube region increased for the preservation and development of our country. The current unfavorable socio-economic and socio-political processes in Ukraine are taking place against the backdrop of global and regional crises. The border and coastal areas of our country, including the Ukrainian Danube region, are subject to the greatest complex impact. Compact settlement of the population mainly in large mono-ethnic settlements, endogamy, development of traditional elements of material and spiritual culture of the communities, and stable socio-economic development of most settlements contributed to the low dynamics of settlement of the Romanian-speaking communities. The development of strategic approaches to the sustainable development of territorial communities requires a comprehensive analysis of many factors: the historical and geographical trajectory of settlement and economic development; natural and geographical characteristics of the territory of settlement; demographic processes; features of economic and socio-economic and environmental processes; ethno-cultural and spiritual life of the population, etc. The Romanian-speaking population is an important component of the multicultural socio-economic and ecological organism of the Ukrainian Danube region. Within the framework of conflict-free life within this, one of the most multi-ethnic regions of our country, representatives of this linguistic community have preserved their material and spiritual culture and their own identity. After the start of administrative-territorial reform and decentralization of power and the full-scale Russian invasion, approaches to development and ensuring the prospects for sustainable development have changed dramatically. The issues of security, preservation of human potential, and institutional readiness of settlements to compete for resources have come to the fore.

Key words: Romanian-speaking population, Ukrainian Danube region, multicultural region, geo-economic situation.

Постановка проблеми. Інтенсивна фаза російської агресії зумовила нові проблеми та виклики для збереження якості життя населення регіонів України та сусідніх країн,

призвела до трансформації умов життя населення та падіння його якості. З одного боку, практично була мінімізована робота Одеської групи портів і поглибилися соціо-гуманітарні проблеми в більшості регіонів, а з іншого боку, відбулося збільшення геоекономічної ролі Українського Придунав'я задля збереження та розвитку нашої держави (Torchiyev, Malchikova, Pilipenko, Yavorska, 2017).

Строката етнічна структура населення, що історично склалася на території сучасної південно-західної частини Одеської області, призвела до формування тут унікального полікультурного регіону. В умовах сучасних катастрофічних процесів в державі, важливе значення має врахування досвіду безконфліктного та взаємодоповнюючого розвитку різних культур і особливості збереження етнічної ідентичності представниками різних спільнот, цей регіон може розглядатися як модельний для України.

Покращення географічного положення, яке зумовлене зміною периферійного положення та фасадне, полікультурне середовище, високий рівень освіти та демографічна криза, значні туристичні ресурси та інші чинники роблять південно-західну частину Одещини регіоном з високим потенціалом як точки розвитку. Врахування при розробці документів стратегічного розвитку регіону та окремих територіальних громад цих чинників, зокрема, особливостей розвитку основних етнонаціональних спільнот.

Мета дослідження – виявлення особливостей просторового розвитку територіальних громад Українського Придунав'я зі значною часткою румуномовного населення.

Матеріали і методи дослідження. В цьому дослідженні основним методом аналізу являється історико-географічний. За його допомогою визначені особливості заселення та господарського освоєння території регіону румуномовним населенням, специфіка збереження та розвитку матеріальної та духовної культури населення тощо. В роботі використані літературні, статистичні матеріали та матеріали експедиційного дослідження ареалу розселення румуномовного населення Українського Придунав'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні несприятливі соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в Україні відбуваються на тлі глобальних та регіональних кризових явищ. Найбільшому комплексному впливу піддані прикордонні та приморські території нашої держави до яких відноситься і Українське Придунав'я. Він визначається дією багатьох чинників, серед яких основними є:

- геополітичні процеси в Чорноморському та Середземноморському регіонах мають негативний вплив на соціально-економічний та геополітичний розвиток України;
- військово-політичні конфлікти в Україні сприяють центробіжним процесам (військовій децентралізації) в державі, де особливе навантаження припадає на приморські та прикордонні території, які відповідно потребують впровадження ефективних стратегій (програм) розвитку;
- сучасні природно-кліматичні зміни, які проявляються в різкому збільшенні напівпустельних ландшафтів в Чорноморсько-Азовському регіоні, негативно впливають на розвиток агропромислового комплексу;
- енергетична залежність південно-західної частини Одещини від поставок електрики з Молдови;
- складна геодемографічна ситуація, яка виражається в депопуляції та від'ємному міграційному руху населення;
- концентрація в цьому найбільш поліетнічному регіоні України, етнічних спільнот – історичними батьківщинами яких є сусідні держави;
- вироблені та впровадженні в діяльність традиції гармонійного міжетнічного спілкування;
- діяльність історичних батьківщин основних етнічних спільнот регіонів, спрямована на залучення людського потенціалу в господарство власних країн;
- відсутність ефективної регіональної гуманітарної політики в Україні;

- оптимізація освітніх, медичних, культурних та інших закладів, які надають послуги першого та другого рівня, ставить під загрозу збереження сформованих систем розселення (поселення, які знаходяться на кордонах новоутворених територіальних громад приречені до обезлюднення);

- зміна природно-кліматичних умов життєдіяльності населення, низька додана вартість продукції агропромислового комплексу, відсутність переробки місцевої сировини, монокультурність сільського господарства;

- безконтрольне природокористування, порушення природоохоронного законодавства, негативні екологічні процеси в сусідніх державах тощо.

Розробка стратегічних підходів до сталого розвитку територіальних громад потребує комплексного аналізу багатьох чинників: історико-географічної траєкторії заселення та господарського освоєння; природно-географічних характеристик території розселення; демографічних процесів; особливостей господарювання та соціо-економіко-екологічних процесів; етнокультурної та духовної життєдіяльності населення тощо. Зупинимося на основних проблемних питаннях розвитку румуномовних спільнот на території південно-західної частини сучасної Одещини.

Офіційно остання колонізація румуномовними спільнотами межиріччя Дунаю та Дністра почалося після підписання в 1812 р. Бухарестського мирного договору. Однак, ще до цього румуни та молдаване стихійно проникали в регіон.

Далі виявимо етапність заселення території регіону представниками цих спільнот. До початку офіційної колонізації вони розселялися на крайньому південному заході регіону, поблизу місця впадання річки Прут у Дунай (Долинське, Орлівка). Далі спостерігалось просування вглиб території, де були засновані на берегах озер Катлабуг і Китай села Утконосівка, Кислиця, Приозерне, Фурманівка. Паралельно збільшувалася кількість їх поселень між озерами Кагул, Ялпуг і Кугурлуй (рис. 1).

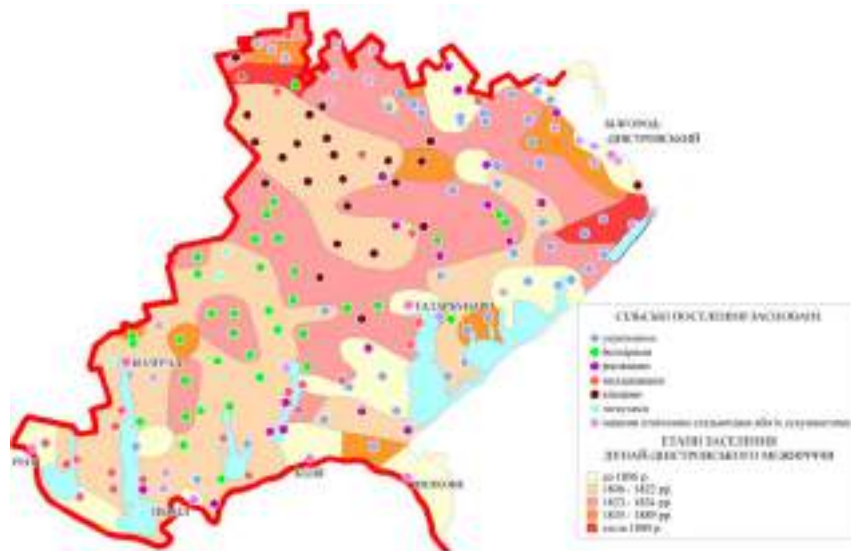

Рис. 1. Особливості заселення Дунай-Дністровського межиріччя різними етнічними спільнотами

Компактне розселення населення переважно в крупних моноетнічних поселеннях, ендогамія, розвиток традиційних елементів матеріальної та духовної культури спільнот, стійкий соціально-економічний розвиток більшості населених пунктів сприяли слабкій динаміці розселення романських спільнот.

Ці етнокультурні особливості розвитку романських спільнот в поєднанні з геодемографічними процесами визначають сучасні тенденції їх територіальної організації. В таблиці 1 наведений етнонаціональний склад населення колишніх адміністративних

районів за даними останнього перепису населення. На превеликий жаль, вона відбувалася ще в далекому 2001 році, але все ж наведені данні мають інформативне значення. Так, в колишньому Ренійському районі (сучасна Ренійська міська територіальна громада (ТГ)) дещо менше половини населення складали етнічні молдаване (48,9% від всього населення), що на 1,9% більше відповідного показника 1989 року. В 2001 році частка молдаван в структурі населення також були більше 10% в колишніх Саратському (18,8% – Саратська селищна, Петропавлівська, Плахтеївська, Успенівська та Кулевчанська ТГ), Тарутинському (16,6% – це переважно Тарутинська та Бородинська селищні ТГ), Кілійському (15,6% – переважно Кілійська та Вилковська ТГ) та Ізмаїльському районах (13,4% – переважно Ізмаїльська міська, Суворівська селищна та Сафянська сільська ТГ). Відзначимо, що більше 10% етнічних молдаван в 1989 році концентрувалися і в Татарбунарському районі (Тарутинська міська, Лиманська, Тузлівська та Дивизійська сільські ТГ).

Таблиця 1.

**Етнонаціональний склад населення адміністративних районів
(які існували до кінця 2020 року) Дунай-Дністровського межиріччя (Etnichna karta, 1996)**

Адміністративні райони	Етнонаціональні групи											
	українці		болгари		росіяни		молдаван и		гагаузи		інші	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Арцизький	24,6	27,5	40,0	39,1	24,8	22,2	6,7	6,4	1,6	1,7	2,3	3,1
Білгород-Дністровський	65,0	73,4	2,5	2,4	24,0	17,5	5,2	4,3	0,4	0,4	2,9	2,0
Болградський	5,8	7,6	61,1	60,8	10,3	8,0	1,8	1,6	17,0	18,7	4,0	3,3
Ізмаїльський	27,1	34,5	16,6	16,2	39,7	33,0	13,4	13,4	0,7	0,7	2,5	2,2
Кілійський	40,4	44,7	4,1	4,4	34,2	30,1	15,6	15,7	4,0	3,8	1,7	1,3
Ренійський	16,5	17,7	8,9	8,4	18,3	15,0	47,0	48,9	7,6	7,9	1,7	2,1
Саратський	47,0	43,9	21,0	20,1	18,5	15,8	12,3	18,8	0,4	0,4	0,8	1,0
Тарутинський	22,7	24,6	34,1	37,6	15,0	13,9	21,0	16,6	5,6	6,0	1,6	1,3
Татарбунарський	68,0	71,2	11,3	11,5	7,7	6,5	11,2	9,4	0,2	0,2	1,6	1,3
Разом по Українському Придунав'ю	35,9	40,2	20,6	20,9	24,0	20,2	12,5	12,7	3,7	4,0	3,3	2,0
Всього по Одеській області:	54,0	62,1	6,3	6,1	27,1	20,5	5,5	5,0	1,0	1,1	6,1	5,2

Дунай-Дністровське межиріччя є одним з небагатьох регіонів сучасної України, в якому в XIX – у першій половині XIX ст. велика частина населення займалася сільськогосподарським виробництвом на власній землі. Для кожної спільноти була характерна своя система землекористування. Так, у болгар домінувала розподільно-перерозподільна система землекористування, а у росіян-старовірів визначальний вплив мала релігійна громада тощо. А представники румуномовних спільнот, які до входження до складу Російської імперії встигли попрацювати на власній землі продовжували індивідуальне (родинне) господарювання на власній землі.

Необхідність обробки «примітивними» засобами, з акцентом на фізичну працю, великої кількості землі зумовила високі показники народжуваності. Демографічний вибух кінця 1930-х років і компенсаційна народжуваність 1948 – 1951 рр. позитивно позначалися на збільшенні чисельності населення в періоди з 1964 по 1969 рр. і з 1974 по 1979 рр. Також невеликий пагорб в динаміці демографічних процесів спостерігався в 1980-і роки. Кризові суспільні явища, які почалися наприкінці 1980-х, призвели до того, що наступна демографічна хвиля не відбулася.

Позитивні тенденції розвитку геодемографічної ситуації визначалися, головним чином, особливістю відтворення етнічних меншин. Трансформація суспільно-політичної системи і фактична ліквідація соціально-економічних гарантій населення призвели до його депопуляції, яка проходила на тлі міграційного відтоку населення. Сама ситуація докорінно змінилася в 1994 – 1995 рр. після переходу регіону до звуженого відтворення. На початку 2000-х років регіон виділявся великими темпами природного спаду населення в порівнянні з Одещиною в цілому. До середини першого десятиліття XXI століття тільки в гагаузьких населених пунктах динаміка людності стабілізувалася на рівні близько нуля. Тільки гагаузькі села на стику століть виділялися мінімальними позитивними тенденціями природного приросту населення. Також в болгарських та молдавських поселеннях в цей час спостерігався стійкий негативний приріст населення. У більшості населених пунктів з компактим розселенням українців і росіян зменшення чисельності населення спостерігалася з середини 1960-х років (Todorov, 2009).

Демографічна ситуація ускладнюється тим, що болгарські поселення характеризуються сполученням високої частки пенсіонерів з низькою часткою дітей і підлітків у статеві-віковій структурі населення. Молдавським населеним пунктам у цілому властивий дуже високий рівень демографічної старості по шкалі Ж. Боже-Гарньє – Е. Росета (більш 18% населення у віці старше 60 років). Разом з тим практично в усіх молдавських населених пунктах збільшується коефіцієнт «утриманства», що характеризує співвідношення чисельності чистих споживачів матеріальних благ до кількості виробників (Todorov, Yavorskaya, 2016).

Поліетнічність регіону створює вагомі конкурентні переваги для розвитку етнографічного туризму. Він є комплексним проявом унікальності матеріальної та духовної культури етнічних спільнот, спроможності налагодити ефективний маркетинг та менеджмент для її «продажу» і залучення туристів. В регіоні можемо виділити декілька груп ресурсів розвитку етнічного туризму, які характерні для всіх основних спільнот людей:

- сакральні об'єкти – монастирі та церкви православних християн та старообрядців, німецькі кірхи;
- духовна культура – мова, легенди, пісні, танці тощо;
- матеріальна культура – квартали міської та сільської забудови, традиційні будівлі, предмети побуту, традиційний одяг тощо;
- місця пов'язані з життєдіяльністю відомих представників етнічних спільнот (Orlova, 2009).

Рис. 2. Основа рекреаційно-туристичного комплексу Українського Придунав'я.

Перспективи розвитку цього напрямку економічної діяльності тісно пов'язані з особливістю формування цілісного туристично-рекреаційного комплексу регіону (рис. 2). Основний сформований комплекс сільського зеленого та етнографічного туризму в Українській Бессарабії, Фрумушика Нова, репрезентує, насамперед, культуру романських етнічних спільнот. Тут збудовані котеджі для відпочинку, які відповідають сучасним європейським вимогам. На землях населеного пункту є живописне озеро, вольтери з дикими мешканцями цілини, тут і сповнені азарту та адреналіну екскурсії незайманим степом, ярами та урочищами на списаному з бойової служби всюдиході. На території комплексу діє ресторан національної кухні.

Комплексність відпочинку забезпечується також наявністю поблизу комплексу Фрумушика Нова регіонального ландшафтного парку «Тарутинський степ». Це другий за площею цілинний степ Європи, після Асканії Нова. Власне статус комплексу, який також спеціалізується і на агропромисловому виробництві (тонкорунне вівчарство, виноробство тощо), підвищилася агро-еколого-рекреаційного кластеру «Фрумушика Нова» (Todorov, 2010).

Російсько-українська війна кардинально змінила ситуацію в Північно-Західному Причорномор'ї. Перетворення південно-західної частини Одещини на український анклав зумовила нові виклики для мешканців регіону та органів публічного управління різних ієрархічних рівнів, які можуть бути вирішені при створенні нової інноваційної технологічної структури економіки регіону та впровадження нових підходів до просторового планування соціо-еколого-економічної діяльності. Базовою основою для сталого розвитку Української Бессарабії має стати ефективне співробітництво територіальних громад. Тут важливе значення має синергія органів публічного управління, бізнесу, наукових установ, інститутів громадянського суспільства та потенційних міжнародних партнерів. Нагальною також є проблема створення нових, можливо транскордонних, соціо-економіко-гуманітарних утворень для вирішення питань створених російською агресією та в подальшому сприяння сталому розвитку регіону.

На наш погляд, доцільно зосереджуватися на відновленні соціально-економічного розвитку, сталого просторового (територіального) або суспільного розвитку. Мова має йти про ефективний розвиток цілісних соціо-еколого-економічних комплексів та систем обласного регіону. Тобто, спочатку треба відродити реально логістичні ланцюжки, які реально існували, до кінця 1990-х років, або запропонувати нові. Немає жодних передмов відмовлятися від підвищення доданої вартості плодоовочевої, виноградарської, крупоборошномельної галузей господарства регіону.

Вирішення вказаних проблем потребує розробки цілого ряду документів. До їх переліку відносяться як документи державного планування та не нормативні планувальні документи. До перших відносяться зокрема Стратегії розвитку територіальних громад, а до других – Програми (Стратегії) релокації промислових підприємств з регіонів України в яких ідуть інтенсивні військові дії. Навряд чи області західної частини нашої держави колись, в найближчій історичній перспективі, стануть овочевими чи виноградарськими центрами, та ї збирати великі об'єми зернових – теж. Тому, релокація в громади регіону, які, зокрема, зарезервували територію під технопарки сприятиме вирішенню проблеми підвищення доданої вартості місцевих продуктів.

Життєдіяльність основних етнонаціональних груп, які формують на території Українського Придунав'я моноетнічні поселення, в кінці XX – початку XXI століття визначається, насамперед, зменшенням чисельності населення і погіршенням вікової структури населення; трансформацією соціально-економічних основ життєдіяльності, що призвело до фактичного скорочення кількості робочих місць в сільськогосподарському виробництві і до неконтрольованої трудової міграції; знищенням абсолютної більшості соціальної та транспортної інфраструктури; активізацією самоорганізації етнонаціональних спільнот тощо.

В такій випадку задля покращення ситуації доцільно було б зосередитися на розвитку конкретних населених пунктів, що потім має призвести до розвитку зон їх впливу. Точками зростання можуть бути будь-які поселення (в т.ч. найбільш депресивні). В сучасних умовах більше значення має наявність містобудівних та планувальних документів, які дозволяють претендувати на отримання фінансування (з державного фонду регіонального розвитку, міжнародної фінансової допомоги (гранти) та інвестиції з різних джерел) та наявні проекти (ідеї) з покращення соціально-економічної ситуації тощо. Так, другий за чисельністю населення населений пункт з абсолютним переважанням румуномовного населення, Утконосівка, яка увійшла до складу Сафянівської сільської територіальної громади Ізмаїльського району. Тут слід відзначити наступні чинники розвитку села як потенційної точки зростання:

- найбільш чітко виражена в межиріччі Дунаю та Дністра овочівницька спеціалізація, ризики від якої страхуються традиційною для регіону рослинницькою спеціалізацією сільського господарства;
- положення на березі озера Катлабух;
- активність місцевої влади та суспільних організацій, в т.ч. питаннях соціально-економічних та суспільно-політичних відносин з Румунією та Молдовою;
- позитивні тенденції природного приросту населення;
- відсутність повноцінної співпраці між виробниками городини - необхідність створення кластеру;
- відсутність сучасної містобудівної та планувальної документації;
- екологічні проблеми природокористування на озері.

Сучасні геополітичні процеси в світі кардинально змінили місце південно-західної частини Одещини, регіону Української Бессарабії, в системі логістичних ланцюжків зовнішньоекономічної діяльності нашої держави. Тут особливо велика роль відводиться експортно-імпортним операціям з сировиною та готовою продукцією харчової промисловості, предметами повсякденного споживання тощо. Однак, ефективна робота нових логістичних зв'язків, які мають вирішити питання збереження сприятливого рівня життя населення України, залежить від розвитку відповідної інфраструктури для транспортування, збереження та обробки вантажів. До того ж, перспектива активізації діяльності та інституціонального розвитку Дунайського портово-промислового комплексу створить унікальні передумови для інноваційного розвитку Української Бессарабії. За цих умов, без розвитку та інтеграції місцевих господарських суб'єктів в логістичні ланцюжки, що створюються, соціо-еколого-економічна система регіону приречена до подальшої деградації, що відповідно, негативно вплине на якість життя населення.

Необхідна розробка інвестиційних програм та пошук інвесторів з метою формування в Українській Бессарабії інноваційно-інвестиційної моделі економіки. Враховуючі, вона вирізняється однією з найбільш строкатих етнонаціональних структур населення, то пошук потенційних партнерів слід почати на історичних батьківщинах основних спільнот регіону. Відзначимо, що всіх етнонаціональні групи регіону зберегли матеріальну та духовну культуру своїх пращурів.

Вирішення цих питань можливе тільки при ефективному стратегічному планування розвитку громад. В законодавстві України передбачені документи соціально-економічного планування та документи територіального (просторового) планування.

Основними документами соціально-економічного (стратегічного) планування є:

- стратегії розвитку регіонів;
- стратегії територіальних громад.

Основними містобудівними документами територіального (просторового) планування виступають:

- інтегральні (комплексні) схеми планування областей та районів;
- комплексні плани просторового розвитку територіальних громад;

- генеральні плани населених пунктів.

В контексті українсько-румунських відносин велике значення має реалізація спільної операційної програми Європейського Союзу «Румунія – Україна» (раніше вона була трьохсторонньою за участю Молдови) та Стратегія ЄС для Дунайського регіону (Дунайська стратегія). Розпорядником обох програм виступає Румунія.

Ефективна реалізація Дунайської стратегії ЄС потребує інституційно-кваліфікаційної підготовленості регіону, що передбачає, насамперед, впровадження:

- сучасної екологічної політики, відповідно до вимог Європейського Союзу,
- якісне територіальне планування розвитку громад;
- сучасні містобудівна документація для сталого розвитку громад (не документи як такі, а обов'язкові для виконання, за якими має жити громада).

Дунайська Стратегія безпосередньо спрямована на наступні напрями:

- покращення комунікації: транспорт і комунікації; стійка енергетика; культура і туризм;

- охорона навколишнього середовища (довкілля): управління екологічними ризиками; збереження біорізноманіття та інших компонентів довкілля (грунт, вода, повітря);

- сприяння розвитку: інтелектуальне суспільство, дослідження, наука, інформаційні технології;

- зміцнення регіону: інституційна спроможність та співпраця для забезпечення безпеки та боротьбою зі злочинністю.

Враховуючі сучасну соціо-гуманітарні ситуацію в Північно-Західному Причорномор'ї, пріоритети двосторонніх відносин та пріоритети Стратегії ЄС для Дунайського басейну доцільно створення за ініціативи Ізмаїльського державного гуманітарного університету 2 міжнародних кластерів: науково-освітнього та агро-гуманітарного.

Базовим елементом, навколо якого має відбуватися увесь процес просторового планування розвитку територіальної громади, є людина. Від якості людського потенціалу залежить як формування ефективних інституцій громади так і перспектива переходу та подальшого забезпечення сталого розвитку.

В процесі визначення пріоритетних напрямів задля забезпечення сталого розвитку громади необхідно досягнути оптимальної взаємодії чинників розвитку трьох основних компонентів «населення – господарство – простір (природа)» (рис. 3).

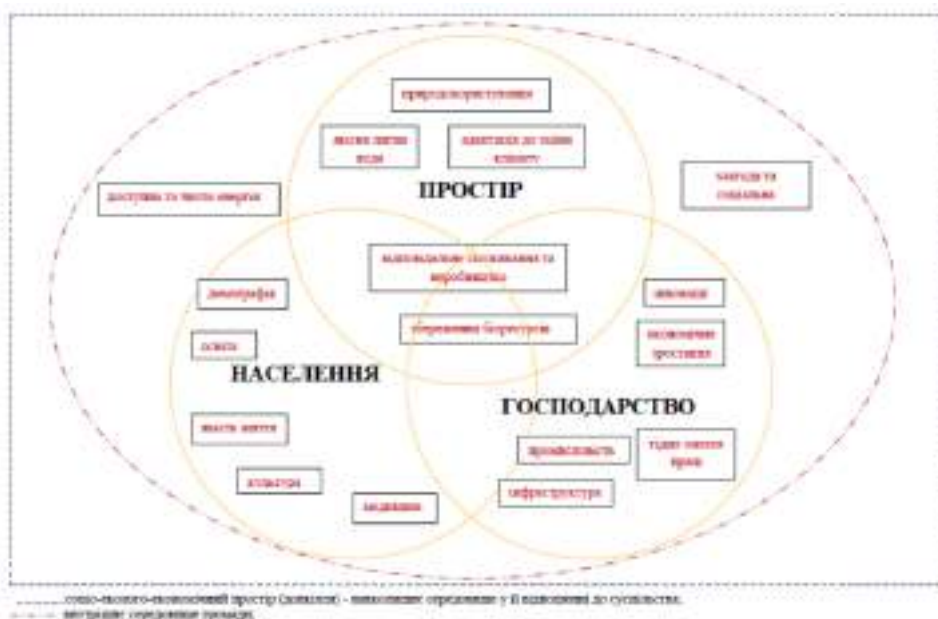

Рис. 3. Модель сталого розвитку територіальних громад (поселень)

Висновки. Румуномовне населення є важливим компонентом полікультурного соціо-економіко-екологічного організму Українського Придунав'я. В рамках безконфліктного життя в межах цього, одного з найбільш поліетнічного регіону нашої держави, представники цієї мовної спільноти зберегли матеріальну та духовну культуру і власну ідентичність. Після початку проведення адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади і повномасштабного російського вторгнення кардинально змінилися підходи до розвитку, забезпечення перспектив сталого розвитку. На перші позиції виходять питання безпеки, збереження людського потенціалу, та інституціональної підготовленості поселень до боротьби за ресурси.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С., Пилипенко І.О., Яворська В.В. Концепція довкілля – сучасний напрям інтеграції природничо – та суспільно-географічних досліджень. *Український географічний журнал*. 2017. №3. 64-70.

Етнічна карта півдня України: соціокультурний та етнополітичний аспекти. *Випуск 1. Одеська область*. Одеса, 1996. 60 с.

Тодоров В.І. Болгари Українського Придунав'я: етногеографічна характеристика. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук*. Одеса, 2008. 305 с.

Todorov V., Yavorskaya V. Ethno-demographic Process in the Ukrainian Danube. *Journal of Danubian Studies and Research*. 2016. № 6 (1). P. 116-123.

Тодоров В.І. Сучасний стан та перспективи розвитку етнічного туризму в Українському Придунав'ї. *Часопис соціально-економічної географії*. Харків, 2010. № 10. С. 71-75.

Орлова М.Л. Ресурси етнічного туризму регіону: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області). *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук*. Одеса, 2009. 20 с.

REFERENCES

Topchiyev O.G., Malchikova D.S., Pilipenko I.O., Yavorska V.V. (2017). Konceptsiya dovkilliya – pry'kladny'j konstrukt i and shaftnoyiobolonky' Zemli [The concept of the environment is a modern direction of integration of natural and socio-geographic research]. Kherson. P. 262-265. [in Ukrainian].

Etnichna karta pivdnia Ukrainy: sotsiokulturnyi ta etnopolitychnyi aspekty [Ethnic map of southern Ukraine: sociocultural and ethnopolitical aspects]. (1996). Odesa region. 1. 60 p. [in Ukrainian].

Todorov V.I. (2009). Bolgary' Ukrayins'kogo Pry'dunav'ya: etnogeografichna karaktery'sty [Bulgar of the Ukrainian Danube: an ethnogeographic study]. Odessa I.I. Mechnikov National University. 305 p. [in Russian].

Todorov V., Yavorskaya V. (2016). Ethno-demographic Process in the Ukrainian Danube. *Journal of Danubian Studies and Research*. № 6 (1). P. 116-123. [in English].

Orlova M. (2009). Resursy etnichnoho turyzmu rehionu: suspilno-heohrafichna otsinka (na materialakh Odeskoi oblasti). [Resources of ethnic tourism in the region: socio-geographical assessment (on materials of the Odessa region)]. Odessa. 20 p. [in Ukrainian].

Todorov V.I. (2010). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku etnichnoho turyzmu v Ukrainському Prydunavi. [The current state and prospects for the development of ethnic tourism in the Ukrainian Danube]. *Journal of socio-economic geography*. Kharkiv. № 10. P. 71-75. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Інтенсивна фаза російської агресії зумовила нові проблеми та виклики для збереження якості життя населення регіонів України та сусідніх країн, призвела до трансформації умов життя населення та падіння його якості. З одного боку, практично була мінімізована робота Одеської групи портів і поглибилися соціо-гуманітарні проблеми в більшості регіонів, а з іншого боку, відбулося збільшення геоекономічної ролі Українського Придніав'я задля збереження та розвитку нашої держави. Сучасні несприятливі соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в Україні відбуваються на тлі глобальних і регіональних криз. Найбільшого комплексного впливу зазнають прикордонні та прибережні території нашої держави, в тому числі й Українське Придніав'я. Компактне розселення населення переважно у великих моноетнічних населених пунктах, ендемія, розвиток традиційних елементів матеріальної та духовної культури громад, стабільний соціально-економічний розвиток більшості населених пунктів зумовили низьку динаміку розселення румуномовних громад. Розробка стратегічних підходів до сталого розвитку територіальних громад потребує комплексного аналізу багатьох чинників: історико-географічної траєкторії заселення та господарського освоєння; природно-географічних характеристик території розселення; демографічних процесів; особливостей економічних та соціально-економічних і екологічних процесів; етнокультурного та духовного життя населення тощо. Румуномовне населення є важливим компонентом полікультурного соціо-економіко-екологічного організму Українського Придніав'я. В рамках безконфліктного життя в межах цього, одного з найбільш поліетнічного регіону нашої держави, представники цієї мовної спільноти зберегли матеріальну та духовну культуру і власну ідентичність. Після початку проведення адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади і повномасштабного російського вторгнення кардинально змінилися підходи до розвитку, забезпечення перспектив сталого розвитку. На перші позиції виходять питання безпеки, збереження людського потенціалу, та інституціональної підготовленості поселень до боротьби за ресурси.

Ключові слова: *румунське населення, українське Подніав'я, мультикультурний регіон, геоекономічна ситуація.*

**POPULATION TRANSFER AFTER WORLD WAR II:
REPATRIANTS AND INTERNAL DISPLACEMENTS
(BASED ON THE MATERIALS OF THE IZMAIL REGION 1944-1947)**

**ТРАНСФЕР НАСЕЛЕННЯ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
РЕПАТРІАНТИ ТА ВНУТРІШНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ
(НА МАТЕРІАЛАХ ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ 1944-1947)**

Лілія Циганенко

доктор історичних наук, професор
E-mail: liliatsyganenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5014-9845
Research ID: A-8350-2018
Scopus Author ID: 57203764278
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Liliia Tsyganenko

Doctor of History (Dr. habil), Professor
E-mail: liliatsyganenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5014-9845
Research ID: A-8350-2018
Scopus Author ID: 57203764278
Izmail State University of Humanities,
Ukraine

*Проведення дослідження та публікація статті здійснено за підтримки
Фонду Герди Хенкель (Німеччина) (Gerda Henkel Stiftung, Deutschland)*

ABSTRACT

Issues related to the processes of transfer (transfer, exchange) of the population of the Danube regions of Ukraine at the final stage and after the end of the Second World War are analyzed. On the basis of previously unpublished archival documents, the course of repatriation, its features and effectiveness in the period 1944-1947 were studied. Lists of residents of the Izmil region who returned to the Motherland were analyzed in terms of age, nationality, gender, professional affiliation; time of departure and return to the USSR. It has been proven that the majority of residents of the region who left (consciously or forcibly) their places of permanent residence during the war were subject to strict filtering upon their return, which for many ended either in arrests and prisons, or forced enrollment in collective farms/state farms, or being sent (actually by deportation) to distant regions of Kazakhstan, Siberia, etc. Of particular interest are the materials devoted to the use of repatriates in the economic sector: during collectivization in the region and forced sending to the so-called "labor front" in Kazakhstan, Donbas, etc. It is important to emphasize that the vast majority of temporarily displaced persons were Bulgarians or Romanians/Moldovans by nationality. Archival materials were collected by the author while working in the Lithuanian Special Archives (Vilnius, Special Archives of Lithuania) and the Izmil Archive (Ukraine).

Key words: *Izmil region, repatriates, collectivization, labor front, filtration camps, repression.*

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Проблематика переселення (трансферу) вихідців з територій, що на початковому етапі Другої світової війни були включені до складу СРСР останнім часом посідає одне з важливих місць в історичних дослідженнях. Вчені приділили достатньо уваги доволі болючим питанням переселення українців з Польщі та поляків з України у 1944-1946 рр. Однак що стосується українських придунайських територій, тут залишається ще багато «білих плям». В цілому, матеріали пов'язані з поверненням вимушених переселенців до Ізмаїльської області, їх подальшою долею та облаштуванням досі лишаються поза увагою дослідників. Розповіді

про загальні принципи радянської «добровільності» переселення та «великої турботи» про репатріантів не підтверджуються доказовою базою архівних джерел. Об'єктивна оцінка тогочасних подій сприятиме очищенню нашої національної пам'яті та свідомості від нав'язаних радянською владою наративів і чужої історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання репатріації та долі репатріантів в європейських історичних дослідженнях отримали увагу вже у повоєнний період. Серед європейських вчених, які займалися питаннями трансферу населення треба назвати книги Д. Розенау, Р. Таккера та інших. Білоруський дослідник П. Концевий присвятив монографію питанням ролі репатріантів у відновленні та подальшому розвитку промисловості і сільського господарства Білорусії (Концевой, 2019). Проблематика репатріації знаходиться в зоні постійної уваги з боку польських дослідників (Р. Дрозд. 1996; 1998: 2002). Польський історик Д. Венгжин (Бюро історичних досліджень Інституту національної пам'яті, Катовіце) аналізував питання інтернування, примусової праці в СРСР, основні етапи та специфіку репатріації німців в окремих регіонах (Венгжин, 2020: 44-60).

Питання репатрійованих та вимушених переселенців опинилися в полі зору українських дослідників після того, як з'явилась можливість розгляду раніше засекречених документів КДБ СРСР. З того часу вийшло чимало праць, присвячених цим питанням. Серед українських вчених долями переміщених громадян займалися історики В. Холодницький (2016: 132-158), Мелешко Н. (2012: 156-163). Низка робіт присвячена трансферу українського і польського населення періоду 1944-1946 рр., що відбувалося переважно в західноукраїнських землях. Це праці С. Ткачова (1997), Т. Пронь (2009: 132-136), Н. Харкевич (2017: 462-469), В. Даниленка (2005: 43-61). Дослідниця Т. Пронь присвятила кілька статей питанням масового переселення українців з Польщі до УРСР (Пронь Т. 2012). Протидію поляків депортаціям з України досліджував В. Сергійчук (1998. С.29-32). Аналіз підходів українських і польських істориків до питань переселення українців із Польщі в 1944-1946 рр. провів у статті Р. Кабачій (2009: 426-436). Більшість робіт українських вчених аналізують репатріації з точки зору переселення українців з Польщі та поляків з України у післявоєнні часи. Щодо решти територій, тут набагато менше робіт й цей аспект, на нашу думку, знаходиться в зоні розробки. Серед наявних праць ми виділяємо дослідження О. Удота (2015), О. Потильчака і Н. Мелешко (2013), П. Худіша (2015). Щодо процесів репатріації, пов'язаних з територією Південно-Західної та Південної України тут ми можемо назвати лише роботи Ліньова А. (2006) та Моторної І. (2011).

Метою дослідження є аналіз раніше невідомих архівних матеріалів стосовно трансферу населення на матеріалах Ізмаїльської області в період з 1944 по 1947 рр. Поняття «трансфер» використовується авторкою за прикладом досліджень українських і польських вчених, які розглядали його як процес передачі (обміну) населенням, що відбувався після закінчення Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після закінчення Другої світової війни радянська влада продовжила курс на прискорене соціалістичне будівництво в придунайських селах, створюючи (або відновлюючи) колгоспи та радгоспи. Відповідну постанову уряду УРСР та ЦК КП(б)У «Про організацію в Ізмаїльській області радгоспів» було ухвалено 10 березня 1945 р. (КУІА. Р-1679, оп. 1, спр. 9, арк. 15).

Навесні 1946 р. (майже через два роки після відновлення влади) радянські партійні функціонери звітували про «успіхи» в справі проведення колективізації в регіоні – «...було створено 69 колгоспів, що об'єднали 4 188 селянських господарств із земельною площею 27,6 тис. га» (КУІА. Р-1679, оп. 1, спр. 9, арк. 16) або 4,5% від землекористування селянського сектору.

Наприкінці 1946 р. ця цифра збільшилася до 244 колгоспів, що об'єднали 19 565 селянських господарств із загальною земельною площею в 68 087 га (КУІА. Р-441, оп. 1, спр. 18, арк. 125-131). На перший погляд, начебто непогано, але якщо поррахувати відсоткове співвідношення тих, хто об'єднався у колгоспи з тими, хто продовжував

приватне господарювання, то цей показник становитиме від 3,7% до 58,6%. Найменше колгоспів було організовано в Кілійському, Старокозацькому, Болградському, Суворовському районах (від 3,7 до 7%), а найбільше в Ново-Іванівському, Тарутинському, Саратському й Арцизькому районах (від 29,8 до 58,6%).

Чим можна пояснити таку різницю в показниках однієї області? Річ у тому, що на території районів, які найменше брали участь у колгоспному будівництві, переважало корінне, етнічно строкате населення (болгари, молдовани/румуні, албанці, українці), більшість якого негативно ставилося до перспективи позбавлення земельної власності та передачі свого майна до колгоспів. А ось райони з найвищими показниками – це території, де колись компактно проживали бессарабські німці, яких в 1940 р. вигнали з цих земель, відібравши практично все. Саме сюди, на ці землі радянська влада відправляла «нових» мешканців краю – внутрішніх переселенців та репатріантів.

Нагадаємо, внутрішньо переміщена особа – це громадянин країни, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території держави на законних підставах та яку змусили залишити або покинути місце свого проживання (але залишаючись в країні) у результаті збройного конфлікту чи окупації. Репатріація – це повернення на Батьківщину військовополонених або цивільних (біженців, емігрантів, інтернованих або переміщених) осіб, які під час війни опинилися за межами своєї країни та/або перебували тривалий час поза Батьківщиною. Репатріація передбачає застосування принципу добровільності, за винятком воєнних злочинців, яких видавали країні, якщо вона висувала право юрисдикції над ними. Це загальноєвропейські правила. Однак після закінчення Другої світової війни радянський уряд довільно інтерпретував угоди про добровільність репатріації. У 1946-1949 роках радянські представники в ООН часто домагалися примусової репатріації усіх громадян країни. В цілому процес репатріації закінчився, за деякими винятками, у 1947-48 роках (Харкевич, 2017: 463).

Вже 4 жовтня 1944 р. Рада народних комісарів СРСР прийняла рішення про повернення радянських громадян, які були вивезені під час Другої світової війни, до дому. В контексті прийнятого рішення, на думку авторки, треба знайти відповідь два питання.

Перше – чим можна пояснити причини такого рішення з боку влади? Навіть в ті часи, у СРСР та далеко за його кордонами було добре відомо про вкрай негативне ставлення до тих, хто в силу різних причин (добровільно або вимушено) опинився поза межами країни. На наш погляд, причин, які підштовхнули уряд до відповідного рішення, могло бути декілька. З одного боку, радянська влада хотіла не допустити нової хвилі еміграції після війни й намагалася усіма засобами перешкодити цьому процесу, побоюючись, що можлива еміграція з СРСР негативно позначиться на іміджі комуністичної влади. З іншого, величезні людські втрати, які понесла держава у війні, сприяли підвищеній зацікавленості влади у поверненні мільйонів «своїх» громадян, що волею долі опинився за кордоном. При цьому, для влади було важливо «не налякати» потенційних репатріантів занадто жорсткими умовами, репресіями й тортурами, якими батьківщина традиційно зустрічала своїх співгромадян у попередні роки.

Друге питання, це ставлення вимушених мігрантів до ідеї повернення додому. Свого часу радянські історики аналізували опитувальні листи та пояснювальні записки репатріантів (Земсков, 1990: 26-41), але оприлюднені висновки були «відкориговані» на користь радянської політичної системи. З означених джерел виходило, що майже 70% вимушених переселенців мали твердий намір повернутися на батьківщину. При цьому дослідники не змогли приховати й факт наявності серед означеного контингенту тих, хто не бажав повертатися. В силу відомих причин, наразі у авторки не має можливості переглянути ці джерела (зберігаються в ГАРФ), але якщо відкинути «ідеологічно вірні» відсотки, то ми можемо скласти власну диференціацію настроїв репатріантів.

Основний посил – більшість прекрасно розуміли, що Батьківщина навряд чи зустріне їх з «великою радістю» або квітами. Скоріше за все їм слід було очікувати на ставлення до

себе як до злочинців, тим більше, такі прецеденти відбувалися доволі часто (відношення до радянських військовополонених, як до зрадників). Відтак, в залежності від відповіді на це питання, вимушені переселенці й обирали лінію поведінки. Ми виділяємо 3 групи серед біженців: ті, хто при будь-якому розвитку подій збирався повертатися до СРСР; ті, хто вагався й не міг прийняти остаточного рішення (були не проти повернутися, але побоювалися репресій); ті, хто остаточно прийняв рішення не повертатися (мотив – у СРСР їх депортують до Сибіру, насильно включають до колгоспів тощо).

Працюючи з документами Ізмаїльського архіву, ми натрапили на списки, які складали голови райрад на початку 1947 р. щодо мешканців сіл, які у попередній період виїхали за кордон. Цікавим є той факт, що із зазначеної кількості переселенців лише 12-25% на момент складання списків вже повернулися додому – а це пройшло вже майже 2,5 роки після закінчення воєнних дій в регіоні. Наприклад, у селі Табаки Болградського району як репатріанти було зареєстровано 12 осіб, з яких на 1 березня 1947 повернулося лише 3 особи (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 31), а в селі Залізничне (Болгарійка) з 16 осіб повернулися також 3 (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 32). Щодо побоювань репресій, депортацій та колгоспів – ми також знайшли безперечні докази. Навіть вище згадані нами 6 осіб, що повернулися до Болградського району, в списках позначалися як колгоспники. З 15 репатрійованих мешканців с. Каланчак (Болградського району Ізмаїльської області) всі 15 осіб до травня 1947 р. були в колгоспах (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 92). Ще декілька прикладів. Репатріант Степан Петреску 1909 року народження, румун, вчитель, до війни мешкав у м. Болград, у 1943 р. вибув до Румунії до міста Констанца, взимку 1944 року повернувся до Болграда – засуджений до 7 років позбавлення волі та 3 років позбавлення громадянських прав (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 60). Іван Нягу 1888 року народження, молдаванин, мешканець с. Бановка, потрапив у полон в 1943 році, в листопаді 1944 р. був репатрійований до СРСР – у цьому ж році був репресований органами радянської влади (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 79). Микола Кукулеску (1914 року народження, болгарин), Іван Славов (1910 року народження, болгарин), Михайло Карапетров (1914 року народження, болгарин) – всі мешканці села Лощинівка Болградського району Ізмаїльської області – засуджені (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 80).

З 23 осіб, які повернулися до с. Владичень, в квітні 1944 р. засуджені були 4 особи – 17% (Микола Колєв, Георгій Дюльгеров, Іван Корчмарьов, Леонід Захіров), 18 осіб – 75% були відправлені на роботу на промислові об'єкти міста Караганда (Казахстан) й лише 1 особа (!) – 4% залишилися працювати у місті Болград (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 93). Ось так радянська влада зустрічала репатріантів, й тому твердження радянських дослідників про нестримне бажання повернутися їх на Батьківщину явно не відповідає дійсності.

Після урядового рішення (від 4 жовтня 1944 р.) було створено спеціальне відомство – Управління уповноваженого ради народних комісарів СРСР в справах репатріації, яке очолив генерал-полковник Ф. Голиков. Він став автором звернення до радянських громадян та військовополонених, яке озвучив в інтерв'ю кореспонденту ТАРС. Це звернення повинно було переконати вимушених переселенців повертатися до дому під гарантії держави щодо відсутності стосовно них карної відповідальності. Це стосувалося тих, хто добровільно або вимушено знаходився в країнах колишнього рейху (при відсутності злочинів проти СРСР). Невдовзі це інтерв'ю було видано окремою листівкою, потім брошурою, перекладено різними мовами (українською, румунською, білоруською, болгарською, литовською, латиською, естонською тощо) та широко використовувалося у радянській пропагандистській роботі. За підрахунками дослідників загальний тираж брошури становив понад 1 млн екземплярів, а плакатів – майже 105 тис. екземплярів (Земсков, 1990: 28). У жовтні 1944 р. спеціальні групи офіцерів репатріаційних місій приступили до роботи з метою повернення радянських громадян з Румунії, Болгарії, Франції, Фінляндії, Італії та інших країн.

Перші відомості щодо кількості репатрійованих радянських громадян датовані 31 жовтня 1944 р. У зведенні уповноваженого РНК СРСР з питань репатріації заступнику наркомату внутрішніх справ СРСР наводяться дані: на 31.10.1944 р. на облік було поставлено майже 88 тис. радянських військовополонених та 134 тис. цивільних громадян, з яких до СРСР вже прибули 30 тис. військовополонених та 9 119 цивільних (з них 269 жінок, 295 дітей) (Спеціальний архів Литви (SAL) Ф. К-8. 9408. оп.1. спр. 1. арк.1). За цим документом найбільша кількість цивільних радянських громадян знаходилася у Франції (60 000), Болгарії (20 000) Румунії (17 089), Італії (14 307). Всього ж на жовтень 1944 р. (за підрахунками комісії) у вимушеній міграції за межами СРСР знаходилися 1 333 609 цивільних осіб з Радянського союзу (SAL. Ф. К-8. 9408. оп.1. спр.1. арк.1-2).

Для організації повернення цивільних репатріантів були розроблені спеціальні інструкції, які передбачали розміщення осіб, що поверталися із-за кордону в так звані фільтраційні пункти, які з лютого 1945 р. отримали назву перевірконо-фільтраційних таборів НКВС. Всі, хто перебував у цих таборах, поділялися на три облікові групи: військовополонені; цивільні, яких підозрювали у державній зраді; чоловіки призовного віку, які під час війни мешкали на окупованих територіях.

Архівні документи демонструють нам дійсне ставлення радянської влади до тих, хто повертався на Батьківщину (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

**Розподіл репатрійованих радянських громадян після повернення до СРСР
(листопад 1944 – травень 1945 рр.)***

Направлялися в розпорядження	листопад 1944	грудень 1944	січень 1945	лютий 1945	березень 1945	квітень 1945	травень 1945
НКВС	53 818	70 045	107 508	112 255	126 114	179 843	270 765
Головного управління формування Червоної армії	2 687	16 916	283 448	322 341	394 936	756 975	1 286 675
по місцю колишнього проживання	27 836	514 228	794 726	821 353	927 883	1 160 920	1 586 398
ВСЬОГО	84 341	601 189	1 185 682	1 255 949	1 448 933	2 097 738	3 143 838

*Таблицю складено на підставі архівних документів з Литовського спеціального архіву.

Аналіз наведених даних дає підстави стверджувати, що, незважаючи на всі обіцянки влади не застосовувати репресії та переслідування стосовно репатріантів, більшість з них все одно потрапляли у «зону уваги» каральних органів. На початковому етапі репатріації більшість з тих, хто повернувся (63,8%), потрапляли в розпорядження органів НКВС. Незначну кількість чоловіків (близько 3%) в листопаді 1944 р. відправляли в розпорядження управління армії, що дорівнювало практично моментальній відправці на фронт. І лише третя частина від репатрійованих, після фільтраційних пунктів, потрапляла на місця свого колишнього проживання (хоча особливої впевненості в цьому немає).

До травня 1945 р. ситуація з репатріантами кардинально змінюється. Війна хоч ще й не завершилася, але увійшла в завершальну стадію, а відтак, радянська економіка потребувала все більше і більше робочих рук для відновлення. До того ж кількість репатріантів збільшилася в рази. Відтепер фактично половина з тих, хто повернувся, відправляли на виконання господарчих завдань, а майже 40% – до лав червоної армії.

Після залагодження певних спірних позицій із союзниками, 22 травня 1945 р. було підписано документ, що закріплював принцип обов'язкової репатріації радянських громадян (SAL. Ф.К-8. 9408. оп.1. спр. 1. арк. 21-24), що дозволило до 1 березня 1946 р. повернути по репатріації 2 352 686 радянських громадян (SAL. Ф.К-8.9408. оп.1. спр.1. арк. 23). Кількість репатрійованих осіб була офіційно озвучена генерал-полковником Ф. Голиковим в черговому виступі у газеті «Правда», де він повідомляв, що до СРСР повернулися 5 236 130 осіб. Скоріше за все представник влади назвав кількість всіх, хто вважався прибулим до СРСР, включивши до цієї цифри не лише репатріантів, а й внутрішньо переміщених осіб, бо, виходячи з архівних документів, на цей час кількість саме репатріантів становила 53,3% від загальної кількості переміщених (SAL. Ф.К-8. 9408. оп. 1. спр.1. арк.33).

У серпні 1945 р. перші групи репатріантів з'являються в Ізмаїльській області. З архівних джерел ми дізнаємося, що до області прибуло 9 108 осіб, серед яких чоловіки становили 2 080 осіб або 30%, жінки відповідно 2 282 особи або 38,4%, діти – 1 569 осіб або 26,5%. Гендерну приналежність ще однієї групи, кількість якої становила 3 177 осіб, встановити неможливо, бо вони були віднесені до категорії осіб, які ще не були розподілені по населених пунктах й знаходилися у фільтраційних таборах (SAL. Ф. К-8.9408. оп.1. спр. 20. арк. 3). Мабуть, це була одна з найчисельніших груп репатріантів, бо в наступні місяці 1945 р. (вересень – листопад) кількість репатріантів збільшилася лише на 166 осіб (SAL. Ф. К-8.9408. оп. 1. спр. 20. арк. 19). Ще один з архівних документів (під грифом «Цілком таємно»), що датується груднем 1945 р. та має назву: «Довідка про кількість репатрійованих громадян, що пройшли через ПФП НКВС СРСР та направлених до обраного місця проживання» повідомляє про 2 469 осіб, яких було направлено до Ізмаїльської області (SAL. Ф. К-8.9408. оп.1. спр. 20. арк. 38).

Загальнодержавні статистичні відомості ми можемо зіставити з документами регіональної влади, що зберігаються у місцевих архівах. Нагадаємо, що одним із завдань, яке радянська влада намагалася реалізувати прискореними темпами в Придунав'ї, стало створення колгоспів й радгоспів, тим більше, що в перший рік існування влади в регіоні (1940-1941) це завдання було повністю провалено. Місцеве населення не мало бажання відмовлятися від власної землі, худоби, сільськогосподарського інвентарю та йти до незрозумілих об'єднань. Тому появу в регіоні переселенців, які мали «провину» перед владою у вигляді перебування за кордоном, а відтак були більш слухняними, місцеві чиновники зустріли з радістю.

Перші репатріанти прибули з території Румунії. Розподіл та кількість переселенців до конкретного населеного пункту була абсолютною прерогативою місцевої адміністрації. Так, за інформацією голови сільської ради до радгоспу «Комсомолец» у 1945 р. прибуло всього 4 переселенці з міста Констанца (Румунія): Фекліст Павлов, Платон Андронов, Степан Леонов, Георгій Ісаков (КУІА. р-1679, оп.1, спр. 9, арк. 1). Водночас до колгоспу ім. Чапаєва (с. Долинівка Арцизького району) протягом 1945 р. прибуло та оселилося 106 родин (426 осіб) з румунських територій. Практично всі переселенці мали українські або російські прізвища: Іванови, Прокоповичи, Потапови, Яковлеви, Акімови, Кузмичови, Морозови тощо. Але з'ясувати, чи дійсно ці люди до війни мешкали в означених населених пунктах, ми, на жаль, не можемо. Репатріації до придунайських земель підлягали не лише окремі люди, а цілі родини. Так, в цей період прибули сім'ї Якова Леонова (10 осіб); Василя Ісакова та Нестора Іванова (по 9 осіб); Захара Морозова, Нестора Макарова, Антипа Васильєва (по 8 осіб); Андрія Дорофієва (7 осіб); Сергія Шниркова, Василя Лазарева, Йосипа Старцева (по 6 осіб) тощо (КУІА. р-1679, оп.1, спр. 9, арк. 4-8).

Список переселенців-репатріантів до Арцизької сільської ради дозволяє віднайти інформацію стосовно віку переселенців, членів їх родин, кількості працездатних членів родини, місця попереднього проживання. Всього у списку 21 родина, яка переселилася з села Неводар (повіт Констанца, Румунія). Загальна кількість переселенців – 73 особи.

Вказана група репатріантів мала більш етнічно строкатий характер. Поряд з традиційними українськими (Майстренко, Герасимчук, Кондратюк), російськими (Єлізарова, Яковлева, Никифоров) прізвищами ми зустрічаємо болгарські (Тодоров, Петров) та єврейське (Юга). Майже половину (44%) від загальної кількості репатріантів становили діти віком від одного до п'ятнадцяти років. Були серед переселенців й особи зрілого віку: Олексій Семенов (71 рік), Параскева Прокопова (72 роки) тощо (КУІА. р-1679, оп.1, спр. 9, арк. 10 – 11 зв.).

Прибували репатріанти до придунайських земель не лише з Румунії, а й з Болгарії та Угорщини. Так, на землі, які раніше належали німецьким колоністам, поселили переселенців з Варненської області (Болгарія). Відразу зауважимо, що в цьому випадку мова не йде ні про яке «повернення» на місця колишнього проживання (про що, як правило, повідомляла радянська пропаганда). Німецькі села в регіоні спорожніли ще восени 1940 р., коли їх мешканців виселили в добровільно-примусовому порядку. Так, якась частина будинків пізніше була зайнята сторонніми людьми, але переважна їх більшість стояли порожніми. Тому зрозуміло, що не було кого вивозити з цих територій під час Другої світової війни, а відтак не було кому сюди й повертатися. Знаючи ситуацію з провальною колективізацією в Ізмаїльській області, влада вирішила руками репатріантів залагодити це питання. До села Мирнопілля (Фріденсталь) у 1945 р. прибула 381 особа (83 родини). Розселення одночасно такої кількості репатріантів в одному населеному пункті є яскравим підтвердженням факту, що після уходу німецьких колоністів майже п'ять років ці землі залишалися незаселеними. А відтак ми можемо говорити не про повернення, а про контрольовану міграцію.

Документальним підтвердженням нашої тези є постанова Ізмаїльського обласного виконавчого комітету № 22 від 2 квітня 1945 р. «Про відновлення землекористування трудових селян, переселених в область із західних областей УРСР та про використання вільних земель колишніх німецьких колоній в області», яка зобов'язувала райвиконкоми та райкоми краю (Бородинський, Тарутинський, Арцизький) відновити землекористування селян, що були переселені до регіону із західних областей України (переважно з Волині) в рамках чергової хвилі депортації українців, яку здійснили каральні органи радянської влади. В цьому випадку мова йшла не про репатріантів, а про внутрішньо переміщених осіб. Розташування передбачалося в таких районах:

- у Бородинському – 877 господарств на площі 4 тис. га;
- у Тарутинському – 826 господарств на площі 3,5 тис. га;
- в Арцизькому – 960 господарств на площі 1,9 тис. га (КУІА. р-1679, оп.1, спр. 9, арк. 15-16).

Загалом влада передбачала відновити діяльність 2 663 селянських господарств. Якщо припустити, що в середній українській родині могло бути не менше 4 осіб, ми отримаємо приблизну кількість депортованих лише з Волинської області – майже 11 тис. осіб! Одинадцять тисяч скалічених долів, чоловіків, жінок і дітей, які за безглуздим й звірячим рішенням радянської влади змушені були покинути свої домівки, могили предків; людей, головна провина яких полягала в тому, що вони українці!

Про намагання влади якомога скоріше перевести Придунав'я на рейки соціалістичної економіки свідчать й встановлені терміни реалізації рішень: постанову видано 2 квітня 1945 р., а завершити розподіл майже 10 тис. га потрібно було до 10 квітня 1945 р. На вирішення всіх питань відводилося аж ...8 днів!

Незважаючи на вже проголошений розподіл землі між селянами-переселенцями, в краї залишалося багато «вільних земель», що залишилися від колишніх німецьких колоністів. Й саме ці землі радянська влада віддавала під створення колгоспів:

« - до 1 вересня 1945 р. передати для колгоспів, що будуть організовані, землі колишніх німецьких колоній в розмірі 36,4 тис. га, в тому числі по Арцизькому району – 8,4 тис. га, Бородинському – 8,2 тис. га, Лиманському – 2,2 тис. га, Тарутинському – 7,1 тис. га, Саратському – 5,6 тис. га, Тузловському – 2,6 тис. га, Кілійському – 2,3 тис. га;

- встановити максимальну норму землекористування селянських господарств 6,0 га загальної площі» (КУІА. р-1679, оп.1, спр. 9, арк. 17).

Дуже цікавий документ. З одного боку він демонструє, скільки землі було фактично відібрано задарма у бессарабських німців, а з іншого – привертає до себе увагу цифра максимального розміру селянського господарства – 6 га. Радянська влада власною постановою передає саме таку кількість землі на одне селянське господарство, але пройде кілька років, й ці самі 6 га стануть вироком для селянина, формальною причиною визнання його «кулаком/куркулем» з подальшою депортацією до Сибіру або Середньої Азії.

Нагадаємо, що, полишаючи Південну Бессарабію, німецькі колоністи не могли взяти із собою всі домашні речі, інструменти тощо, тому що за умовами договору вивозити можна було лише 30 кг багажу. Продати свої дома, господарчі будівлі, домашніх тварин та інше бессарабські німці також не могли, бо гроші були заборонені для вивозу (Циганенко, 2022: 201). Радянська влада просто вкрала все у бессарабських німців, офіційно передавши залишені речі та будівлі до фонду держмайна. Й ось тепер, по закінченню Другої світової війни влада наказує провести в колишніх німецьких селах інвентаризацію всіх жилих та господарчих будівель, покладаючи на сільських голів відповідальність за їх збереження та вимагаючи передачу означеного майна під майбутні колгоспи та радгоспи.

«...для організації тваринницьких радгоспів – 47,2 тис. га землі та 606 житлових будинків з господарчими приміщеннями; для організації виноградарських радгоспів 16,8 га землі та 309 житлових будинків з господарчими приміщеннями» (КУІА. р-1679, оп.1, спр. 9, арк. 17).

Майже тисяча порожніх будинків, в яких колись кипіло життя – чи не це є яскравим підтвердженням нелюдської суті комуністичної радянської влади? Й головне – це були не останні вільні будинки в регіоні. Цілі села залишалися порожніми та безлюдними. З постанови: «...дозволити районним виконавчим комітетам переселяти мешканців, які самовільно оселилися в колишніх німецьких колоніях під час окупації та проживають в будинках, які передбачено передати для нових радгоспів у **вільні інші будинки в інших німецьких колоніях** (виділено автором), або по узгодженню з місцевою адміністрацією залишитися на місці оселення при умові переходу на роботу до радгоспу» (КУІА. р-1679, оп.1, спр. 9, арк.17).

Радянська влада потребувала додаткових робочих рук для відновлення промисловості і сільського господарства. Репатріанти та внутрішні переселенці стали одним з джерел для поповнення людських ресурсів. На початку 1947 року до облради було направлено розпорядження щодо необхідності проведення обліку тих мешканців, які під час Другої світової війни виїхали зі свого постійного місця перебування. Складені списки мали загальну форму та включали розділи з наступною інформацією: прізвище, ім'я, по батькові; рік народження, національність, місце проживання до війни, спеціальність до війни, час виїзду з СРСР, місце перебування за кордоном (країна, місто/село), час повернення до СРСР, працевлаштування після війни, наявність житла тощо. Голови райрад до кінця лютого 1947 року подали необхідну інформацію. В фондах Комунальної установи «Ізмаїльський архів» зберігаються унікальні документи, що дозволяють нам ретельно проаналізувати проведення процесу повернення та облаштування репатріантів на прикладі Болградського району Ізмаїльської області. Нагадаємо, Болградський район – нині одна з адміністративних одиниць на півдні Одеської області України (центр – місто Болград). Основна частина населення – болгари, які компактно мешкають поряд з українцями, гагаузами, молдованами, албанцями тощо. У післявоєнний період до складу району входило 14 населених пунктів: Болград, Баннівка, Криничне, Каменка, Владичень, Табаки, Лощинівка та інші.

Аналіз документів ми почнемо із з'ясування кількості населення району, які залишили свої домівки та виїхали з країни під час Другої світової війни. Наявні документи не дають нам можливості встановити достовірну причину виїзду й можуть включати

добровільний або вимушений переїзд, примусову відправку на роботи, потрапляння в полон.

Станом на 26 лютого 1947 р. в підсумковому списку «Про кількість громадян СРСР насильно вивезених фашистськими загарбниками в період тимчасової окупації Ізмаїльської області» подано 286 прізвищ (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 47-53). На жаль, офіційна радянська статистика не включила в зазначене число дітей і підлітків, тому реальна цифра може бути збільшена в півтора-два рази.

Національний склад репатріантів виглядав наступним чином:

- болгари – 216 осіб – 75,5%;
- молдовани – 26 осіб – 9,1%;
- українці – 23 особи – 8%;
- росіяни – 15 осіб – 5,2%;
- гагаузи – 6 осіб – 2,1% .

За соціально-професійною ознакою переважна більшість (майже 90%) вимушених переселенців становили селяни, які займалися хліборобством, городництвом, виноградарством. Окрім сільської праці, в переліку наявних професій, на яких були зайняті репатрійовані до початку Другої світової війни, зустрічаємо: музикант, прибиральниця, офіціант, швець, агроном, кравець, бухгалтер, шофер, ветлікар, священик, комерсант, мірошник. Ми знайшли серед репатріантів навіть художника – це Липинський В'ячеслав Герасимович, 1900 року народження, мешканець міста Болград, у квітні 1944 р. був вимушений виїхати до Румунії (місто Браїла). Повернувся додому в листопаді 1945 року (КУІА. Р-882, оп.1, спр. 14, арк. 30). Зустрічалися серед репатріантів і вчителі: Марія Маркова (с. Криничне), Микола та Олімпіада Колєви (м. Болград), Ананій Панков та Віра Дражинська (с. Болгарійка), Михайло Штефанеску та Костянтин Генчев (с. Баннівка) та інші.

Щодо хронології виїзду вимушених переселенців з території краю. Тут треба виділити кілька етапів. Основний – це період Другої світової війни. Починаючи з липня 1941 до вересня 1942 рр. ми зустрічаємо поодинокі відомості щодо виїзду мешканців регіону до Румунії або Болгарії. Найбільш активна фаза (понад 80% переселень) припадає на період лютого 1943 – серпня 1944 рр., причому найбільш масові відправки відбулися в березні-квітні 1944 р. Завершальний сплеск переселення спостерігався в серпні 1944 р. – фактично напередодні повернення «советов» в регіон. Важко сказати, чи це було насильне вивезення місцевих за кордон, чи свідоме втеча від радянської влади, з якою місцеві мешканці вже мали досвід спілкування в період червня 1940 – липня 1941 рр.

Й ще одне спостереження: в документах ми зустрічаємо відомості про мешканців району, які виїхали за кордон в період з 1919 по 1939 роки – тобто задовго до війни. Зрозуміло, що в цьому випадку не може мова йти «про насильне вивезення», однак всі ці прізвища присутні в довідках як особи, яких необхідно повернути назад. Ось така ілюстрація радянського трактування принципу добровільності по відношенню до репатріантів.

Загальнодержавні відомості повідомляють, на кінець 1945 р. дають цифру в 9 326 репатрійованих по Ізмаїльській області. Знайти підтвердження цих даних в регіональному архіві на сьогодні поки не вдалося: *збіг* є лише частковим. Але це відкриває перспективи для подальшої роботи і пошуків.

Висновки. Процедура трансферу населення до СРСР носила переважно вимушений характер. Повертаючись, репатріанти проходили принизливі процедури фільтрації та подальшого розподілення. Частина з них опинялися під арештом, частина «добровільно» виїжджала на промислові об'єкти або «за власним бажанням» вступала до колгоспів. Незначній частині з тих, хто повернувся, вдавалося дійсно повернутися до дому й вести власне господарство. Але з історії нам відомо – що все це, на жаль, було ненадовго – вже восени 1948 р. радянська влада проведе чергову хвилю репресій проти власників земельних

наділів з подальшим їх виселенням до Сибіру і Казахстану. Так болгари, молдовани/румун, українці ставали «корінними» народами Півночі. На жаль, історія має тенденцію до повторів, якщо люди не роблять завчасні висновки...

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989. Warszawa. Tyrsa. P. 37

Венгжин Д. «Живі репарації». Мобілізація, арешти та інтернування мешканців Південної та Центральної Європи та їх депортація до СРСР у 1944-1945 рр.: специфіка, економічний сенс, суперечності. *Світ Кліо*. 2020. № 1. С. 44-60.

Даниленко В. Депортації поляків та українців 1944-1946 рр.: передумови, перебіг, наслідки. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 14. К., 2005. С. 43-61.

Дрозд Р. Переселення українців з Польщі до Української РСР в 1944–1946 рр. *Український альманах*. 1996. С. 190-198.

Дрозд Р. Який характер мало переселення українців в Радянську Україну? *Наше слово*. 2002. №50.

Земсков В. К вопросу о репатриации советских граждан 1944-1951 годы. *История СССР*. 1990. № 4. С. 26-41.

Кабачій Р. Переселення українців із Польщі до УРСР в 1944-1946 рр. очима істориків-українців Польщі та України. *Український історичний збірник*. Вип. 12. 2009. С. 426-436.

Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). Ф. Р-1679. Виконавчий комітет Арцизької районної ради депутатів трудящих. Оп. 1. Спр. 9. Списки переселенців, що прибули у район в 1945 р. 17 арк.

КУІА. Ф. 882. Виконавчий комітет Болградської райрди. Оп.1, Спр. 14. Списки репатрійованих та іноземних підданих громадян, що мешкають в районі (1946-1947). 95 арк.

КУІА. Ф. Р-1679. Виконавчий комітет Арцизької районної ради депутатів трудящих. Оп. 1. Спр. 108. Ешелонні списки переселенців та акти про їх прибуття до колгоспів району (1953-1954 рр.). 16 арк.

Концевой П. А. Репарации в восстановлении и дальнейшем развитии промышленности и сельского хозяйства Белорусской ССР (1945 – начало 1950-х гг.) : монография. Минск : БИП, 2019. 191 с.

Ліньов АА. Репатріація з окупаційних зон союзників антигітлерівської коаліції мешканців Південно-Західного регіону УРСР в 1945–1953 роках. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2006.

Мелешко Н. Перевірочно-фільтраційні пункти радянських органів внутрішніх справ на території України в період масової репатріації переміщених осіб (1944-1945 рр.). *Наукові записки з української історії*. 2012. Вип. 32. С. 156-163.

Моторна І.В. Питання репатріації румунів у Трансністрію: до постановки проблеми. *Записки історичного факультету*. 2011.

Потильчак О., Мелешко Н. Відділи у справах репатріації виконкомів обласних рад Української РСР (1945-1953 рр.): організація, функції, діяльність. Київ, 2013.

Пронь Т. Громадська думка польського населення Західної України щодо кордонів і переселення в полі зору радянських органів держбезпеки (1944-1946 рр.). *З архівів ВУЧК*. 2012. №1 (38). С. 135-162.

Пронь Т. Українсько-польський трансфер населення 1944-1946 рр. у контексті актуалітету людської цивілізації XXI століття. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Т. 104. Вип. 91. Історія. С. 132-136

Сергійчук В. Протидія поляків депортаціям з України (1944-1946 рр.). Депортації українців та поляків: кінець 1939-початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»). Упор. Ю. Сливка. Львів, 1998. С. 29-32.

Спеціальний архів Литви. Special Archives of Lithuania (SAL). Ф. К-8. 9408. оп.1. спр.1.

Спеціальний архів Литви. Special Archives of Lithuania (SAL). Ф. К-8. 9408. о.1. спр. 20.

- Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни. Чернівці, 1999.
- Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944-1946 рр. Тернопіль, 1997. 206 с.
- Удот О. Фільтраційні табори для радянських репатріантів після Другої світової війни. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2015.
- Харкевич Н. Українсько-польські переселенські акції 1944-1946 рр. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Спецвипуск. С. 462-469.
- Холодницький В. Репатріація радянських громадян в 1944-1953 рр. (на прикладі Чернівецької області Української РСР). Історична панорама. Спеціальність: Історія. 2016. Вип. 22-23. С. 132-158.
- Худіш П.М. Репатріація з Чехословаччини до Закарпаття (1945-1948 рр.): хід, сутність та наслідки. *Вісник*. 2015.
- Циганенко Л.Ф. Добровільне переселення чи вигнання: до питання про виселення німців з Бессарабії (жовтень-листопад 1940 р.). *Науковий вісник ІДГУ. Серія Історія*. № 59. 2022. С. 196-207.

REFERENCES

- Danilenko V. (2005). Deportatsii polyakiv ta ukraïntsiiv 1944-1946 rr.: peredumovi, perebig, naslidki. Mizhnarodni zv'yazki Ukraïni: naukovі poshuki i znakhidki. Vip. 14. K. P. 43-61. [in Ukrainian].
- Drozd R. (1996). Pereselennya ukraïntsiiv z Polshchi do Ukraïnskoï RSR v 1944–1946 rr. *Ukraïnskii almanakh*. P. 190–198. [in Ukrainian].
- Drozd R. (2002). Yakii kharakter malo pereselennya ukraïntsiiv v Radyansku Ukraïnu? *Nashe slovo*. №50. [in Ukrainian].
- Kabachii R. (2009). Pereselennya ukraïntsiiv iz Polshchi do URSR v 1944-1946 rr. ochima istorikiv-ukraïntsiiv Polshchi ta Ukraïni. *Ukraïnskii istorichnii zbirnik*. Vip. 12. P. 426-436. [in Ukrainian].
- Kharkevich N. (2017). Ukraïnsko-polski pereselenski aktsii 1944-1946 rr. *Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya istorichna. Spetsvypusk*. P. 462–469. [in Ukrainian].
- Kholodnitskii V. (2016). Repatriatsiya radyanskikh gromadyan v 1944-1953 rr. (na prikladi Chernivetskoï oblasti Ukraïnskoï RSR). *Istorichna panorama. Spetsialnist : Istoriya*. Vip. 22-23. P. 132-158. [in Ukrainian].
- Khudish P. (2015). Repatriatsiya z Chekhoslovachchini do Zakarpattya (1945-1948 rr.): khid, sutnist ta naslidki. *Visnik*. [in Ukrainian].
- Komunalna ustanova «Izmailskii arkhiv» (dali KUIA). F. R-1679. Op. 1. Spr. 9. 17 ark.
- KUIA. F. 882. Op.1, Spr. 14. 95 ark.
- KUIA. F. R-1679. Op. 1. Spr. 108. 16 ark.
- Kontsevoi P. (2019). *Reparatsii v vosstanovlenii i dalneishem razvitii promishlennosti i selskogo khozyaistva Belorusskoi SSR (1945 – nachalo 1950-kh gg.)*: monografiya. Minsk: BIP. 191 p. [in Russian].
- Linov A. (2006). Repatriatsiya z okupatsiiniikh zon soyuznikiv antigitlerivskoï koalitsii meshkantsiv Pivdenno-Zakhidnogo regionu URSR v 1945–1953 rokakh. *Naukovi pratsi: Naukovo-metodichnii zhurnal*. [in Ukrainian].
- Meleshko N. (2012). Perevirochno-filtratsiini punkti radyanskikh organiv vnutrishnikh sprav na teritorii Ukraïni v period masovoï repatriatsii peremishchenikh osib (1944-1945 rr.). *Naukovi zapiski z ukraïnskoï istorii*. Vip. 32. P. 156-163. [in Ukrainian].
- Motorna I.V. (2011). Pitannya repatriatsii rumuniv u Transnistriyu: do postanovki problemi. *Zapiski istorichnogo fakultetu*. [in Ukrainian].
- Potilchak O. (2013). Meleshko N. *Viddili u spravakh repatriatsii vikonkomiv oblasnikh rad Ukraïnskoï RSR (1945-1953 rr.)*: organizatsiya, funktsii, diyalnist. Kiïv. [in Ukrainian].
- Pron T. (2012). Gromadska dumka polskogo naselennya Zakhidnoï Ukraïni shchodo kordoniv i pereselennya v poli zoru radyanskikh organiv derzhbezpeki (1944-1946 rr.). *Z arkhiviv VUChK*. №1 (38). P. 135-162. [in Ukrainian].

Pron T. (2009). Ukraïnsko-polskii transfer naselennya 1944-1946 rr. u konteksti aktualitetu lyudskoï tsivilizatsii XXI stolittya. *Naukovi pratsi: Naukovo-metodichnii zhurnal. Mikolaïv: Vid-vo ChDU im. Petra Mogili.* T. 104. Vip. 91. Istoriya. P. 132-136. [in Ukrainian].

Sergiichuk V. (1998). *Protidiya polyakiv deportatsiyam z Ukraïni (1944-1946 rr.).* Deportatsii ukraïntsiv ta polyakiv: kinets 1939-pochatok 50-kh rokiv (do 50-richchya operatsii «Visla»). Lviv. P. 29-32. [in Ukrainian].

Spetsialnii arkhiv Litvi [Special Archives of Lithuania (SAL)]. Fond K-8. 9408. opis 1. sprava 1.

Spetsialnii arkhiv Litvi [Special Archives of Lithuania (SAL)]. Fond K-8. 9408. opis 1. sprava 20.

Strilchuk L. (1999). *Ukraïnski politichni bizhentsi ta peremishcheni osobi pislya Drugoi svitovoi viini.* Chernivtsi.

Tkachov S. (1997). Polsko-ukraïnskii transfer naselennya 1944-1946 rr. Ternopil. [in Ukrainian].

Tsyganenko L.(2022). Dobrovilne pereselennya chi vignannya: do pitannya pro viselennya nimtsiv z Bessarabii (zhovten-listopad 1940 r.). *Naukovii visnik IDGU. Seriya Istoriya.* № 59. P. 196-207. [in Ukrainian].

Udot O. (2015). Filtratsiini tabori dlya radyanskikh repatriantiv pislya Drugoi svitovoi viini. *Istoriko-politichni problemi suchasnogo svitu.* [in Ukrainian].

Vengzhin D. (2020). «Zhivi reparatsii». Mobilizatsiya, areshiti ta internuvannya meshkantsiv Pivdennoi ta Tsentralnoi Evropi ta ikh deportatsiya do SRSR u 1944-1945 rr.: spetsifika, yekonomichnii sens, superechnosti. *Svit Klio. Clio World.* № 1. P. 44-60. [in Ukrainian].

Zemskov V. (1990). K voprosu o repatriatsii sovetskikh grazhdan 1944-1951 godi. *Istoriya SSSR.* № 4. P. 26-41. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Аналізуються питання, пов'язані з процесами трансферу (передачі, обміну) населення придунайських регіонів України на завершальному етапі та після закінчення Другої світової війни. На підставі раніше неопублікованих архівних документів досліджено хід репатріації, її особливості та результативність у період 1944-1947 рр. Проаналізовано списки мешканців Ізмаїльської області, що повернулися на Батьківщину в розрізі вікової, національної, гендерної, професійної приналежності; часу виїзду та повернення до СРСР. Доведено, що більшість мешканців регіону, які під час війни залишили (свідомо або примусово) місця свого постійного перебування, при поверненні підлягали суворій фільтрації, яка для багатьох закінчувалася або арештами й в'язницею, або примусовим зарахуванням до колгоспів/радгоспів, або відправкою (фактично депортацією) до далеких районів Казахстану, Сибіру тощо. Особливу цікавість являють собою матеріали, присвячені використанню репатріантів в господарчому секторі: при проведенні колективізації в області та примусовій відправці на так званий «трудовий фронт» до Казахстану, Донбасу тощо. Важливо підкреслити, що переважна більшість тимчасово переміщених осіб за національною ознакою були болгарами або румунами/молдованами. Архівні матеріали зібрані авторкою під час роботи в Литовському спеціальному архіві (м. Вільнюс, *Special Archives of Lithuania*) та Ізмаїльському архіві (Україна).

Ключові слова: Ізмаїльська область, репатріанти, колективізація, трудовий фронт, фільтраційні табори, репресії.

STORAGE OF VIRTUAL NUMISMATIC RESEARCH DATA

ЗБЕРІГАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ НУМІЗМАТИЧНИХ ДОСЛІДЖУВАНИХ ДАНИХ

Олена Швець

аспірантка

E-mail: jelenashvets@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2787-2672

Research ID: HNB-8093-2023

Центральноукраїнський національний
технічний університет, Україна

Olena Shvets

postgraduate student

E-mail: jelenashvets@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2787-2672

Research ID: HNB-8093-2023

Central Ukrainian National
technical university, Ukraine

ABSTRACT

The purpose of the article consists in researching and highlighting methods of preservation of digitized numismatic objects that can be used in scientific research, and information about them. Theoretical and methodological foundations is a set of general scientific and technological methods and concepts taking into account the needs and peculiarities of the numismatic research process. Scientific novelty. From the very beginning of the XXI century, researchers in various fields of humanitarian sciences began to discover the possibilities of using modern technologies to expand and optimize the process of scientific research. The colossal technological leap that took place over the past twenty years enabled all scientists in the world to become more accessible and closer to each other, and provided the opportunity for rapid exchange of scientific data through the appearance in the global computer network of specialized social networks, databases, online resources, catalogs and archives with scientific caches and data on objects of scientific research. It is difficult to adequately describe how fundamentally this technological revolution facilitated the work of tens of thousands of specialists around the world and changed the process of conducting historical research. The numismatic business, in this sense, was also not left aside, and moving in step with the times, its researchers increasingly today raise the issue of using modern technologies to create, obtain and process digital data about the numismatic objects they are studying. Information and scientific works in this regard are increasing every day, but the problem of correct storage, ensuring the security and confidentiality of already digitized data, as well as the formation of a single well-built and structured database with high-quality content and free access, remains unexplored, and became the main reason for writing this article. The main results of the research. In the domestic scientific and cultural space, compared to our Western foreign colleagues, the development of digitization of the numismatic industry is noticeably limited, but nevertheless, Ukrainian numismatics has a wide potential for creating a high-quality information resource based on digital data about numismatic objects. But to achieve this goal, first of all, we need to solve two key issues: how to digitize numismatic objects and how to ensure their proper storage. Solving these questions can become a catalyst and is an important step in the development of this field of knowledge in the right direction. Solving the issues of digitization and proper storage of digital numismatic data can contribute to the preservation and study of the rich cultural heritage of Ukraine, as well as enrich the world scientific community with information about the numismatic objects of this country, as well as support further cooperation with Western foreign colleagues in this field.

Key words: digital data, digitization, data storage, electronic resources, databases, virtual numismatic objects, numismatic sites, online catalogs, numismatic resources.

Постановка проблеми. Зберігання цифрових даних, які використовуються у наукових дослідженнях, є однією з ключових проблем нумізматичних пошуків у сучасному інформаційному суспільстві. Зі значними обсягами, специфікою та складністю необхідних нам даних, які отримуються в процесі наукових досліджень, а також збільшенням кількості та різноманітності технічних пристроїв, які використовуються для створення та обробки даних, стає все більш складним питання зберігання оцифрованої інформації в єдиному надійному, зручному та доступному у будь-який час вигляді, форматі та місці.

Однією з основних проблем є швидкий розвиток і постійне оновлення обладнання. Дані, які були збережені на старих носіях, можуть стати недоступними при переході на нові. Крім того, деякі носії мають обмежений термін служби і можуть бути взагалі невідтворюваними з часом.

Ще однією проблемою є вільний безпечний доступ до сховища та вразливість і конфіденційність інформації, що постає досить гостро в питанні збереження досліджуваних даних та формування єдиних наукових інформаційних баз нумізматичних об'єктів.

Проблема зберігання цифрових наукових даних є актуальною і вимагає регулярного перегляду та оновлення, щоб гарантувати збереження та доступність цих даних у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти проблеми у своїх працях вже висвітлювали вітчизняні та зарубіжні дослідники. Так, зокрема, О. Жданович широко досліджував можливості пошуку (Жданович, 2006: 187-203) використання історичної інформації в мережі Інтернет (Жданович, 2000: 336-347) В. Орлик, аналізуючи проблему використання Інтернет-ресурсів в нумізматичних дослідженнях, зазначав, що хоча в Інтернеті є велика кількість інформації про монети та їхні знахідки, але інформація про матеріали виготовлення монет, інструменти та вагу часто відсутня (Орлик, 2013: 129- 133). Проблеми інформаційного наповнення веб-сайтів вітчизняних та зарубіжних музеїв проаналізовано також у спільній статті В. Орлика, С. Орлик та А. Лузанової (Орлик, Орлик, Лузанова, 2020: 393-422). І. Хромова у своїй праці розглянула проблему розширення сектору нумізматичних ресурсів через спеціалізовані веб-сайти та роль музейних установ, а також провела аналіз нумізматичних баз даних вітчизняних музейних установ (Хромова, 2012: 203- 207). О. Шпортун проаналізувала інформаційний потенціал сайту Auction.violity.com для нумізматичних досліджень та описала інтерфейс користувача, графічні представлення лотів, інформацію про матеріали, стан та швидкі оновлення даних (Шпортун, 2016: 125-127). К. Мизгін у одній зі своїх робіт наводить приклади веб-ресурсів, каталогів та баз даних оцифрованих римських монет різних періодів, згадуючи український онлайн-каталог нумізмата О. Анохіна та відкритий онлайн-каталог знахідок золотих римських монет з території України та усього Європейського Барбарікуму – RGCBOnline (Мизгін, 2018: 38-42). В. Нечитайло, досліджуючи Інтернет-джерела з історії грошового обігу в Україні-Гетьманщині, проаналізував інформаційний і науковий потенціал використання відомих аукціонів та форумів, соціальної мережі для науковців «Academia.edu» та мережі «Facebook», де автор знайшов нові дані для досліджуваної ним у той період часу проблеми, завдяки чому вдалося визначити й зафіксувати раніше не відомі види монет, а також ввести нові факти про знахідки рідкісних монет до наукового обігу (Нечитайло, 2019: 141-159). А. Лузанова розглянула проблеми використання Інтернет-ресурсів у нумізматиці, включаючи поточний стан мережі Інтернет, як джерела, де міститься велика кількість фальшивої та псевдонаукової інформації. Авторка наголошує на необхідності більш жорсткої перевірки Інтернет-джерел і підкреслює важливість критичного оцінювання Інтернет-ресурсів, зокрема в нумізматичній галузі (Лузанова А., 2020a). Крім того, А. Лузанова здійснила окреме дослідження, що присвячено веб-сайту Кафедри монет і медалей Британського музею (Лузанова А., 2020b: 144- 146).

Проблеми цифровізації нумізматичних об'єктів в своїх працях розглядали також таку зарубіжні дослідники, як професор Оксфордського Університету Ендрю Медоуз (Meadows

А., Gruber E., 2014) та Оксанен Е., Ранта Х., Туомінен Д., Левіс М., Віг-Вольф Д., Ернстен Ф. та Хювонен Е. з Хельсинського університету, що описували цифрові гуманітарні рішення для загальноєвропейської нумізматичної та археологічної спадщини на основі відкритих даних (Oksanen, Rantala, Tuominen, Lewis, Wigg-Wolf, Ehrnsten, Hyvönen, 2022: 352-360). Дані питання розглядає дослідниця Желева М. в низці робіт, присвячених створенню в Інтернеті нового цифрового нумізматичного контенту, який представляє економічний та культурний розвиток Бургаського регіону від давніх часів до наших днів (Zheleva, 2014: 247- 255), і розробці цифрових колекцій об'єктів нематеріальної культурної спадщини (Zheleva, 2021: 51-56). Американський дослідник М. Пижик також у своїй праці висвітлював складність та проблематичність в цілому цифрових гуманітарних даних, що використовуються у нумізматичних дослідженнях, проблеми управління цими даними, забезпечення однорідності цих даних, що могло б вплинути на витрату ресурсів, їх редагування, очищення та синхронізацію (Pyzyk M., 2021: 197- 210).

Теоретико-методологічні основи дослідження. Дослідження включало в себе загальний аналіз вітчизняних та зарубіжних нумізматичних праць, інформаційних ресурсів, без даних, проєктів та сайтів, а також вивчення технічних та законодавчих аспектів поставленого питання, у поєднанні з аналізом досвіду та результатів експериментів дослідників у різних галузях історичної науки, що розглядаються в даному тексті. Даний набір методів був обраний з урахуванням його здатності забезпечити об'єктивне та глибоке дослідження проблеми. У процесі наукових пошуків використовувалися методи спостереження, аналізу даних, кейс-стаді, джерельний аналіз та синтез.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є підкреслення важливості швидкого впровадження сучасних технологій у різні галузі історичної науки від початку ХХІ століття, а також висвітлення їх впливу на процеси проведення нумізматичних досліджень. У даній науковій розвідці обґрунтовано переваги використання сучасних технологій та методів у розширенні та оптимізації процесів дослідження, а також розглядаються виклики, з якими стикаються науковці під час забезпечення безпеки, тривалого зберігання та конфіденційності досліджуваних даних.

Головною метою статті також є привернення уваги до необхідності створення єдиної системи та державного стандарту зберігання цифрових копій об'єктів нумізматичних досліджень та створення загальної вітчизняної нумізматичної бази даних з якісним автентичним наповненням і вільним доступом для полегшення та осучаснення проведення нумізматичних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки на сьогодні майже все набуває цифрового та віртуального вигляду, збереження культурної, історичної та наукової спадщини в цифрову епоху (Жданович, 2000: 336-347) стоїть досить гостро, курс, який повинні обрати для себе всі гуманітарні науки – це повна диджиталізація об'єктів їхніх досліджень, яка об'єднувала б у собі сучасність, відкритість, доступність, гнучкість та якісний зворотній зв'язок між науковцями.

Найголовнішим в реалізації цього процесу, на початкових його етапах, є серйозний підхід до процесу одержання та збереження отриманих різноманітними технологічними методами цифрових даних.

Важко уявити, який новий виток зроблять інформаційні технології в найближчі декілька років, але нумізматичні об'єкти вже почали свої перші великі кроки на шляху до цифрової трансформації, саме тому в їх оцифруванні нам дуже важливо обрати правильний підхід, і саме тому сьогодні ми розглядаємо проблему зберігання текстових та графічних файлів у одно- та багатовимірних масивах, що мають містити у собі детальну інформацію про нумізматичні об'єкти, їх склад, розміри, місця знаходження, інформацію про зовнішній вигляд, точну цифрову копію об'єкту та інші важливі характеристики.

Важливість цієї проблеми виявляється у вирішенні питання ефективного та довгострокового зберігання, запобігання втраті та пошкодженню даних, їхніх метаданих

(інформації про дані) та контексту (інформації про те, як дані були зібрані), а також надання можливості ефективного управління даними, включаючи їх організацію, архівування та захист від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Ефективне та безпечне вирішення проблеми зберігання цифрових даних наукових досліджень має ключове значення для довгострокового збереження та просування наукового знання, забезпечуючи доступність та можливість повторного використання дослідницьких даних, що сприяє поширенню знань, відкриває перспективу швидкого підтвердження або спростування певних гіпотез та зміцнення достовірності наукової діяльності. Також це має глибоке значення для всього наукового українського співтовариства та може надихнути українських наукових співробітників на нові дослідження і подальше впровадження іновацій у наукову галузь, що, безумовно, сприятиме її розвитку.

Виходячи з цього, можна припустити, що ресурсні та фінансові інвестиції в розробку та реалізацію надійних та стійких систем зберігання даних сприятимуть популяризації вітчизняного нумізматичного наукового знання та забезпечать розвиток нумізматичних наукових досліджень загалом.

На сьогодні існує значна кількість вітчизняних та зарубіжних проєктів, онлайн-каталогів, веб-ресурсів та баз даних з вільним доступом, наповнення яких складається з віртуальних даних про нумізматичні об'єкти та нумізматичні дослідження.

Віртуальні (або цифрові) дані про нумізматичний об'єкт – це фактична інформація про зовнішній вигляд, розмір, матеріал, вагу, рік чи період виготовлення, країну випуску, історію об'єкта, місця знахідок, події, пов'язані з цим об'єктом, оцінку стану збереження об'єкта (включаючи потенційні дефекти або пошкодження), його цінність, наукові дослідження, каталоги або публікації, будь-які офіційні документи, які стосуються фізичного об'єкта, який існує чи існував, та інші деталі, що вважаються важливими для конкретного дослідження та збереження нумізматичних об'єктів, які не існують у фізичній формі, але можуть створюватися, управлятися та оброблятися за допомогою комп'ютерних систем.

Такі дані, як правило, створюються та збираються шляхом ручного введення або переведення за допомогою певного програмного забезпечення (далі ПЗ) фізичної інформації в текстові документи, шляхом фотографування, сканування та зчитування датчиками, камерами, сенсорами або іншими технічними пристроями та засновуються у багатьох форматах, таких як електронні тексти або мультимедійні файли (віртуальні зображення, скани, дво- та тривимірні моделі монети або іншого нумізматичного об'єкта тощо), які, при умові високої якості та достовірності, дозволяють ретельно дослідити зовнішній вигляд та деталі. Фактично, це може бути будь-яка інформація, яка зберігається і обробляється у цифровому форматі та може бути зчитана з пристроїв, використовуватись для обробки інформації за допомогою комп'ютерів та ПЗ, що надалі буде формуватись та систематизуватись в електронні таблиці, бази даних або інші інформаційні масиви.

Віртуальні дані (в нашому випадку історичні) дуже важливі в сучасному світі, оскільки вони дозволяють користувачам легко звертатись до них віддалено та надають можливість швидкого пошуку (Жданович, 2006: 187-203), обміну ними між користувачами через мережу Інтернет, обробляти, візуалізувати та аналізувати їх через комп'ютерні пристрої та ПЗ для виявлення певних явищ та закономірностей, що сприяє стрімкому розвитку досліджень. Саме тому важливим напрямком для вивчення у нумізматичній науковій спільноті стало вивчення та розгляд потенціалу інформаційних технологій та ресурсів, що можуть допомогти у розвитку та аналізі грошового обігу та монетарної історії світу (Орлик, 2013: 129-133; Нечитайло, 2019: 77-87; Лузанова, 2020в; Орлик, Орлик, Лузанова, 2020: 393-422).

Дуже важливо слідкувати за тим, щоб дані були отримані та використовувались легальним способом зі збереженням авторських прав при їх завантаженні і використанні та

відповідали правилам і політикам щодо конфіденційності та захисту даних, якщо це необхідно.

Такі дані зберігаються на серверах або в інших електронних системах і можуть бути резервовані та архівовані в електронному вигляді, можуть передаватись та зберігатись одночасно на різних технічних пристроях (включаючи комп'ютери, сервери, хмарні сервіси та фізичні носії) та у різних локаціях, і при надходженні обов'язково повинні перевірятись, індексуватись та розподілятись для контролю певного стандарту їхньої якості.

Зберігання інформації про первинне джерело без змін та втручань представляє собою також серйозну проблему, яка ще, зокрема, залежить і від вимог та запитів щодо строку її зберігання.

На самому початку процесу оцифрування важливо одразу визначити: це дані, які будуть використовуватись у роботі в найближчий час, або це дані, призначені для архівування та тривалого зберігання десятиріччями.

Такі дані можна розділити на так звані «активні» та «пасивні».

Пасивні цифрові дані – це ті, які призначені для архівації та тривалого збереження, вони записуються на фізичні носії: стрічки, оптичні диски та твердотілі накопичувачі, що в подальшому найчастіше відправляються на збереження у вже сформований статичний предметний архів. Фізичні носії, які відомі ще від початку створення комп'ютера, і досі користуються великим попитом.

Передусім до них відносяться оптичні пристрої для збереження даних, які на сьогодні частіше використовуються лише для відтворення, тому що, незважаючи на забезпечення гнучкого накопичення з високою щільністю і невисоку вартість, через свою занадто велику вразливість та занадто маленький обсяг місця довгострокове збереження на них цифрової інформації є не дуже доцільним та рекомендоване лише для можливої короткочасної архівації або транспортування.

Твердотілі ж накопичувачі та жорсткі диски можуть використовуватись у якості зовнішнього довгострокового сховища для збереження даних і забезпечують один із найбільших обсягів місця серед фізичних пристроїв та мають свої переваги завдяки портативності, конфіденційності за відсутності мережевого підключення, а також своїй простоті та зручності. Але ці плюси нівелюються такими недоліками, як ризик механічних пошкоджень, можливі технічні труднощі, обмежений обсяг пам'яті та можлива необхідність в адаптерах до технічного обладнання (Задірака, Кудін, Людвиченко, 2008: 89-93).

Алгоритм зберігання пасивних даних досить простий і зрозумілий, але ці методи та засоби збереження все одно обмежують нас, не надаючи можливості доступу до них у будь-який момент. У такому вигляді дані залишаються в рамках локального фізичного або технічного пристрою і недосяжні для світового наукового співтовариства, тому вирішенням цієї проблеми є створення віртуальних нумізматичних онлайн-каталогів, ресурсів, баз та інших ресурсів і збереження даних у них, що переведе ці дані з категорії пасивних у активні.

Активні цифрові дані – це та інформація, яку можна постійно та активно використовувати або обробляти поточно під час конкретного процесу, забезпечена швидким та ефективним доступом до неї, через що її можна отримати і обробити миттєво, без значних перешкод та затримок.

Такі дані відображають стан інформації на даний момент. Фактично, це поточна інформація, що може за допомогою певних дій оновлюватись, змінюватись та надходити в режимі реального часу, доступна через мережу Інтернет. Вона є оптимізованою, динамічно розподіленою та масштабованою, що дозволяє забезпечувати максимальну продуктивність для користувачів або науковців, які з нею працюють. Така інформація може мати як необмежений, так і обмежений час активного використання, після чого, за потреби, у будь-який момент може переходити, наприклад, до статусу архівних даних.

З цих даних утворюється великі і досить значимі для нумізматичної спільноти інформаційні масиви. З описом та роботою з деякими з них сьогодні ми можемо ознайомитись в наукових статтях наших вітчизняних та закордонних колег, що досліджують музейні та спеціалізовані веб-ресурси (Хромова І., 2013: 203-207; Шпортун О., 2013: 125-127; Лузанова, 2020а: 144-146), онлайн-бази даних (Мизгін, 2018: 38-42), цифрові проєкти (Zheleva, 2014: 247 – 255; Oksanen E., Rantala H., Tuominen J., Lewis M., Wigg Wolf D., Ehrnsten F., Hyvönen E., 2022: 352 – 360) та віртуальні колекції (Zheleva, 2021: 51-56) з активними віртуальними нумізматичними даними. Сьогодні, в якості гарних прикладів великих нумізматичних інформаційних масивів, можна навести такі масштабні проєкти:

1. Numista¹

Рис. 1. Логотип Numista

Numista – найбільший нумізматичний ресурс з базою даних, у якому міститься інформація про більше ніж 336 700 монет і банкнот з усього світу, що зберігає у собі детальну інформацію про кожну монету, включаючи зображення, докладні описи, технічні характеристики, посилання, каталоги, ціни, географічні карти, історичні дані та номінальні значення об'єктів від стародавніх лідійських монет до сучасних монет Південного Судану. В постійно оновлюваному каталозі ресурсу легко можна знати необхідну інформацію завдяки гарно побудованій системі пошуку і зручним функціям перегляду, оскільки дані впорядковані у власній комплексній структурі за типом, періодом і емітентом. Крім цього, на ресурсі представлені спеціальні розділи, присвячені різним темам, таким як примітивні валюти, монетні двори, а також база даних, що містить значну кількість нумізматичної літератури.

Каталог Numista розробляється спільними зусиллями членів нумізматичної спільноти, які постійно додають дані, зміст яких перевіряється рецензентами перед публікацією та структурується адміністраторами каталогу.

Рис. 2. Скріншот з сайту Numista (<https://en.numista.com>)

¹ Офіційний веб-сайт проєкту Numista: <https://en.numista.com/>

Рис. 3. Логотип
FLAME Project

2. FLAME Project²

Важливим нумізматичним цифровим проектом є FLAME («Framing the Late Antique and Early Medieval Economy») – багаторічний міждисциплінарний проект, що був започаткований 2012 р. Принстонським університетом, метою якого є вивчення економіки пізньоантичного та ранньомодернового періоду, зокрема впливу економічних чинників на культурні, соціальні та політичні зміни того часу.

Основною технічною деталлю проекту є, зокрема, реалізація бази даних (MySQL) та системи онлайн-візуалізації (ArcGIS), які перетворені у велику інтерактивну мапу з вказаними місцями нумізматичних знахідок та інформацією до них, доступ до якої можна отримати на веб-сайті проекту.

Проект був створений завдяки бажанню максимально відтворити те, яким насправді був світ пізньої античності та середньовіччя, задля досягнення цієї мети учасники проекту використовують широкий спектр методів, включаючи археологічні, історичні, архівні та епіграфічні дослідження. Команда проекту намагається перебороти деякі звичайні стереотипи про пізньоантичний та ранньосередньовічний світ. Проект акумулює усю наявну інформацію про цей період, допомагаючи нам краще зрозуміти ту епоху та її значення для сучасного світу (Pyzyk M., 2021: 197-210).

Він складається з різноманітних дослідницьких програм, які зосереджені на певних аспектах економіки того часу. Наприклад, одна з програм досліджує розповсюдження та обіг монет у той час, інша програма зосереджена на археологічних дослідженнях ринків та торгових центрів, третя програма досліджує проблеми транспортування товарів та торгівлі на річках та морях. Результати досліджень проекту вже були опубліковані в численних наукових статтях та монографіях, а також відображені в діяльності культурних та музейних закладів.

3. Pondera Online³

Рис. 4. Логотип
Pondera Online

Проект Pondera Online – велика онлайн-база даних античних і візантійських гирь. Він має на меті зібрати та вивчити стародавні та середньовічні гирі, виготовлені між серединою шостого століття до нашої ери та серединою п'ятнадцятого століття нашої ери. Нині зареєстровано понад 20 000 гирь, що датуються цими двома тисячоліттями, половина з них – із державних і приватних колекцій, половина – з археологічних розкопок. Спочатку онлайн-база даних Pondera була спрямована лише на фіксацію відомостей про

давньогрецькі гирі, але швидко виявилося, що такий інструмент також повинен включати римські, пізньоримські, візантійські та ісламські ваги. Доступні публікації засновані або на музейних колекціях, або на археологічних пам'ятках (Doeyen, 2018).

Рис. 5. Інтерфейс сайту Pondera Online (<https://pondera.uclouvain.be/>)

² Офіційний веб-сайт проекту FLAME: <https://coinage.princeton.edu/>

³ Офіційний веб-сайт проекту Pondera Online: <https://pondera.uclouvain.be/>

Проект Pondera Online був започаткований з ініціативи Пр. Чарльз Дуайена, наукового співробітника Бельгійського фонду наукових досліджень (F.R.S.–FNRS) та має на меті заповнити прогалину в зборі, стандартизації та обробці цих археологічних даних завдяки створенню бази даних відкритого доступу. Його веб-сайт розміщено в Лувенському університеті (Бельгія).

Рис. 6. Логотип Corpus Nummorum Online

4. Corpus Nummorum Online⁴

Corpus Nummorum Online – це веб-портал, присвячений античним монетам Нижньої Мезії, Фракії, Мізії та Троади. Як пілотний проект, він ставить перед собою завдання систематизації нумізматичного матеріалу за регіонами та монетними дворами з метою дослідження та збереження культурної спадщини.

Дослідницька база даних спирається переважно на берлінські колекції, включаючи монети з більш ніж сотні різних монетних дворів зазначених регіонів, що зберігаються в берлінському мюнцкабінеті, а також велику колекцію гіпсових зліпків Берлінської Академії (BBAW), зроблених із монет різних колекцій по всьому світу. Ці дані поповнюються також електронними музейними каталогами та матеріалами з інших джерел.

Відповідно до концепції суспільної науки, портал пропонує також можливість поповнення бази даних шляхом реєстрації монет зовнішніми користувачами. База даних дозволяє систематизувати монети та групувати їх за монетними дворами, серіями, випусками та типами, а також за штемпелями, що використовувалися в процесі карбування.

Спеціально для нього було розроблено стандартизовані критерії для опису монетних зображень як для типів монет, так і для окремих екземплярів; обсяг даних та глибина охоплення для різних територій неоднакові, але головна мета залишається незмінною – створити каталоги типів для кожного карбування.

Рис. 7. Інтерфейс сайту Corpus Nummorum Online (<https://www.corpus-nummorum.eu/>)

Рис. 8. Логотип Portable Antiquities Scheme

5. Portable Antiquities Scheme⁵

Програма Portable Antiquities Scheme була створена у відповідь на зростання популярності металодетекторів та відсутність механізмів реєстрації таких знахідок, а також у рамках реформи законодавства про скарби. Наразі в ній вже зареєстровано понад 1,5 мільйона предметів, від доісторичних оброблених кременів до

⁴ Офіційний веб-сайт проекту Corpus Nummorum Online: <https://www.corpus-nummorum.eu/>

⁵ Офіційний веб-сайт проекту Portable Antiquities Scheme: <https://finds.org.uk/>

аксесуарів одягу після середньовіччя. Ці знахідки були зроблені звичайними людьми, більшість із них завдяки металодетекторам. Усі ці дані, які реєструються схемою, публікуються в онлайн-базі даних і сприяють зміні нашого розуміння історії Британії.

Під керівництвом Британського музею вона відповідає за реєстрацію археологічних знахідок, зроблених громадськістю. PAS співпрацює мінімум зі 119 національними та місцевими партнерами і функціонує завдяки 40 місцевим спеціалістам, національним консультантам, стажерам і волонтерам, які займаються знахідками, центральному підрозділу PAS в Британському музеї.

Британський музей відповідає за програму Portable Antiquities Scheme (PAS) і здійснює контроль за виконанням в Англії Закону про скарби 1996 року. PAS сприяє збереженню та документуванню портативних старожитностей для блага сучасних та майбутніх поколінь у співпраці з музеями та іншими установами, забезпечує партнерство між пошуковими групами та музеями/археологами для стимулювання до участі в археологічних дослідженнях, а також підвищує обізнаність про важливість реєстрації археологічних знахідок та сприяє їхньому вивченню (Naylor J., Vitali T., Gleeson P., Ó Carragáin T., 2015: 290-310).

Рис. 9. Інтерфейс сайту Portable Antiquities Scheme (<https://finds.org.uk/>)

Рис. 10. Логотип NUMiD

6. NUMiD⁶

Чудовим прикладом об'єднання, створення та використання одночасно власної нумізматичної бази даних та зовнішніх ресурсів для зберігання різних форматів оцифрованих нумізматичних об'єктів є NUMiD.

Цей проект був заснований у 2015 році як «Мережа німецьких університетських колекцій монет» — комбінована дослідна та цифрова мережа у галузі наукової нумізматики в університетах Німеччини, яка підтримується Федеральним міністерством освіти та досліджень (BMBF).

На сьогодні NUMiD об'єднує 42 колекції монет у 34 університетах та тісно співпрацює з Монетним кабінетом Берлінських державних музеїв, який виступає партнером для підтримки цифровізації колекцій на основі спільної стратегії цифровізації. Партнерські колекції в мережі мають власні цифрові кабінети монет із загальною структурою бази даних і загальним набором нормативних даних, а веб-сайт проекту дозволяє здійснювати пошук по всіх підключених цифрових кабінетах монет.

⁶ Офіційний веб-сайт проекту NUMiD: <https://numid.online/home>

Система баз даних в найближчому майбутньому планує розвиватися у комплекснішу «Цифрову групу нумізматики | Мережа університетських колекцій монет у німецькомовних країнах» з метою забезпечення більш тісної взаємодії музейних та університетських колекцій монет і охоплення значної території німецькомовних країн.

Рис. 11. Інтерфейс сайту NUMID (<https://numid.online>)

У проєкту NUMiD також є власна сторінка на сервісі SketchFab, куди сьогодні також майже 500 музеїв світу завантажили близько 13 тис. оцифрованих предметів. Сервіс SketchFab – аналог YouTube для 3D-моделей. Це онлайн-хостинг та сайт для публікації, відтворення, читання та підтримки більше ніж 27 форматів 3D-файлів. Розробники зробили все можливе для комфортного користування та навіть додали можливість публікації та поширення контенту зі Sketchfab на інші веб-ресурси.

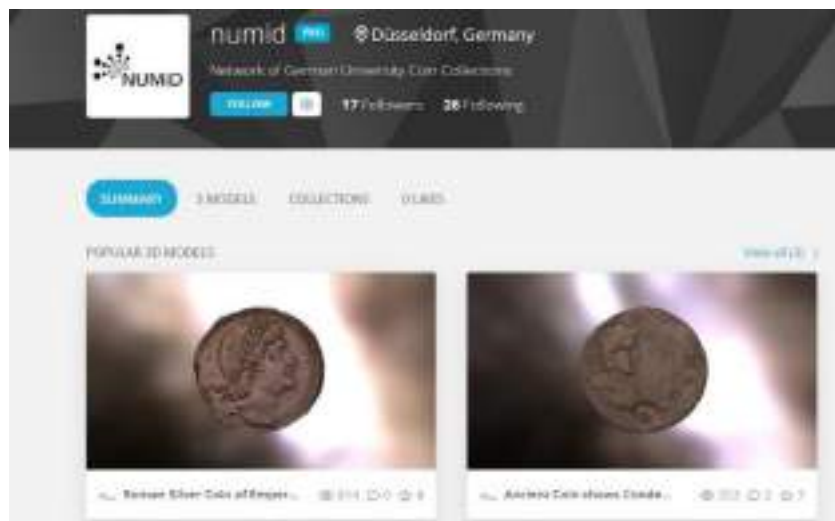

Рис. 12. Скріншот сторінки NUMIDна SketchFab (<https://sketchfab.com/numid>)

Важливо розуміти, що всі ці дані зберігають не у повітрі. Всі ці проєкти є наочними прикладами того, як дані про нумізматичні об'єкти зберігаються або на віддалених серверах, або на хмарних сховищах, та завдяки оптимізованому доступу вони стають доступними для використання миттєво.

Хмарне сховище – величезна кількість серверів⁷, на яких інформація зберігається онлайн та які розташовані у центрах обробки даних по всьому світу. Вона не передбачає

⁷ Апаратно-програмних вузлів у локальних комп'ютерних мережах, які керують рештою вузлів мережі та забезпечують управління доступом до ресурсів мережі, дезберігаються дані.

використання дискових просторів локальних технічних пристроїв, чим не займає на них місця та не обмежується їх можливостями, що дає змогу використовувати значно більший обсяг віртуального простору сховища, який не схильний до фізичного старіння, на відміну від зовнішніх носіїв. Також «хмари» можуть надати можливість відкритого доступу для інших користувачів, що забезпечує можливість спільної роботи над інформацією та колективне створення грамотно побудованого структурованого масиву даних безпосередньо в самому мережевому просторі (Литвинець О., Булашенко А., 2017: 51-52).

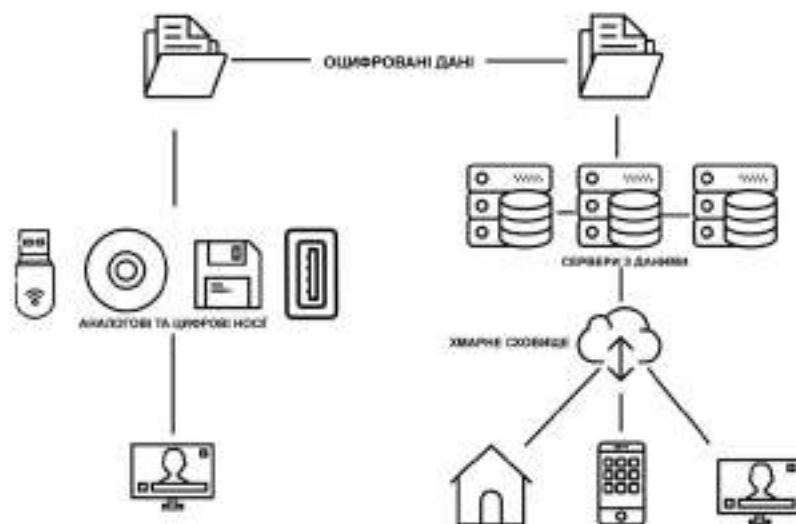

Рис. 13. Відмінність роботи аналогового носія від хмарного сховища

В Україні сьогодні існують вітчизняні компанії, які надають хмарні послуги. Одним із таких прикладів є хмарний провайдер GigaCloud, який надає IaaS-послуги (Infrastructure-as-a-Service) та PaaS-послуги (Platform as a Service) будь-якого масштабу і у 2018 році вже брав участь у програмі «Е-бібліотека», реалізованій Львівською міською радою, для якої він офіційно надавав обчислювальну інфраструктуру.

Інформаційні онлайн-бази даних у наукових дослідженнях різних гуманітарних галузей сьогодні вже досить широко використовуються на постійній основі через велику кількість переваг, значно спрощуючи та прискорюючи процеси пошуку актуальних даних, що оновлюються та поповнюються регулярно. Це економить часові та фінансові ресурси, оскільки замість поїздки до бібліотек, архівів та пошуків інших фізичних джерел інформації надає можливості для спільної та ефективної роботи в наукових колах без прив'язки до фізичного місцезнаходження, забезпечує обмін ідеями та матеріалами досліджень, створення та редагування даних в режимі реального часу, передбачає можливість у своїй екосистемі вільно обмінюватися даними та масово використовувати чужий досвід та дослідження.

В цілому, окрім визначення місця та методу, зберігання оцифрованих даних ґрунтується на кількох теоретико-методологічних концепціях, які забезпечують безпеку та доступність даних протягом усього періоду їх зберігання:

- концепції доступності даних,
- концепції безпеки та захисту даних,
- концепції керування життєвим циклом даних,
- концепції архівування даних,
- концепції стабільності зберігання даних.

До концепції доступності даних відноситься те, що збережувані дані повинні бути доступні усім дотичним до них користувачам в будь-який момент, коли вони потрібні. Відмова в роботі системи може призвести до серйозних проблем.

Концепція безпеки та захисту даних включає в себе загальну безпеку даних та конфіденційність, що є найбільш складним та важливим для наукових досліджень питанням, яке потребує ретельного комплексного підходу. Загрози безпеки віртуальних даних включають в себе кібератаки, несанкціонований доступ і втрату даних від випадкових пошкоджень. Тут можна виокремити два основних технологічних методи вирішення:

1. Шифрування даних, що допоможе у захисті інформації від несанкціонованого доступу. В цьому сенсі перевагу має використання онлайн-баз даних, тому що, окрім стандартних зручностей доступу, пошуку, економії часу і т.д., вони забезпечують високий рівень безпеки даних (Ялова К., Яшина К., Веремейченко М., 2021: 320-323 с.), які зберігаються на віддалених серверах, де дотримуються високі стандарти безпеки.

2. Резервне копіювання з можливістю подальшого відновлення. Важливо мати ефективні процедури резервного копіювання і відновлення даних для випадків втрати даних, таких як:

- захист шляхом копіювання на додаткові дискові масиви,
- копіювання даних на окремий сайт,
- запис на магнітну стрічку або жорсткі диски та оптичні диски,
- хорошим рішенням є дзеркальні сервери, резерви двд рам та ін.,
- комбінація вищезазначених засобів захисту інформації.

Це також безпосередньо відноситься до концепції архівування даних та концепції стабільності зберігання даних.

Різноманітні рівні та методи збереження та захисту контенту відрізняються один від одного складністю та вартістю, тому що, наприклад, дзеркальні дублюючі забезпечують найшвидший доступ до файлів, але підвищують вартість. Ми можемо звернутись до аналогового носія з цифровою копією, який є дешевшим, але обмеженим у розмірі та іноді тривалості збереження.

Великі витрати на забезпечення достатнього простору для зберігання даних, особливо коли мова йде про великі обсяги або довготривале зберігання, є також однією з головних проблем, тому, окрім визначення типу активності та пасивності даних, для обрання методів та шляхів зберігання та резервування даних ми повинні також враховувати, в яких форматах оцифровані дані, їх безпосередній розмір та можливості оптимізації.

З текстовими файлами проблеми обсягу майже не існує, їх обсяг зазвичай занадто малий, навіть при значних обсягах тексту. Така інформація сортується та формується у таблиці та бази даних, які мають невеликий обсяг, та не створюють проблем з віртуальним зберіганням, на відміну від файлів графічних.

Набагато складнішим та досить гострим є питання створення, зберігання та оптимізації саме графічних файлів у двомірних та тримірних форматах, які часто, задля збереження високої якості та точності, мають завеликі розміри, що ускладнює як умови зберігання, так і сам процес їх обробки, тому що, окрім простору, тут постає також питання технічних характеристик обладнання, на якому проводиться робота. Особливо це відчувається саме тоді, коли формується масив або база даних з великою кількістю файлів такого типу, які в подальшому будуть використовуватись в процесах реконструкції, порівняння, розрахунку та цифрового аналізу, та у процесі зберігання даних в університетах, великих архівах, музеях, бібліотеках та інших організаціях.

Для вирішення цього питання можна використати спрощення архітектури створюваного архіву, яку важливо розробляти з урахуванням простоти і ефективності, та оптимізацію файлів, яка може зменшити їх розмір, але також може призвести до ризиків і проблем, таких як втрата якості оригіналу цифрової копії, тому оптимізація даних без

втрати якості та точності – основний напрям, над яким наразі працюють розробники систем зберігання даних.

Важливо зазначити, що файли повинні на початкових етапах бути оцифровані з використанням правильного методу, тому тут вже ми стикаємось з питанням стандартизації самого процесу оцифровування, формату, механізму та безпеки збереження цифрових даних для наукових досліджень.

В своїй статті «Монетний і нумізматичний методи. Практичний приклад зв'язування дисциплін» (Meadows A., Gruber E., 2014) професор Оксфордського Університету Ендрю Медоуз та директор відділу Data Science в the American Numismatic Society Ітан грубер вже відзначили колосальні темпи створення національними музеями, університетами та нумізматичними організаціями віртуальних баз даних з офіційно зареєстрованими окремими монетними знахідками та скарбами, а також повсюдно появу цифрових зображень та інформації про різноманітні нумізматичні об'єкти на онлайн-майданчиках для продажу, що збільшують кількість вільно доступних для вивчення монетних зразків, що створюються і існують у різних форматах, зазначивши необхідність внесення стандартного опису та даних про особливості, що характерні для карбування певної монети, фізичні характеристики досліджуваних зразків, зображення та місця їх знахідок, задля можливості побудови зв'язку оцифрованої монети з іншими, а також з джерелами даних про нумізматичні об'єкти та взаємозв'язок між ними, що може слугувати основою для більш розширеного аналізу дослідження, картографування знахідок тощо.

Формально існують стандарти зберігання та передачі цифрових даних, протоколи обміну. Наприклад, ті, якими керується Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА), що був «створений відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 року № 279-р для вирішення завдань державного зберігання електронної спадщини та інтеграції українських архівів у світовий інформаційний простір, зумовлених сучасними реаліями науково-технічного прогресу та безпрецедентним зростанням обсягів цифрової інформації на всіх напрямках діяльності», і їх можна взяти за основу (ДАСУ, 2023).

Але для потреб нумізматики як науки всі ці регламенти повинні бути розроблені саме під особливості досліджуваних нею об'єктів, що може слугувати початковим етапом для створення єдиної всеукраїнської цифрової нумізматичної бази даних, щоб в подальшому їх можливо було використати в системах зі штучним інтелектом. Саме тому дуже важливо приділяти належну увагу якості та методам процесу оцифрування, тільки тоді його результати будуть повсюдно використовуватися членами світової наукової спільноти та стануть повноцінними елементами цифрової наукової екосистеми. Все вищезазначене відноситься до концепції керування життєвим циклом даних.

Також варто зазначити, що потреба в зберіганні даних може зрости з часом. Система повинна бути масштабованою для врахування цього росту без великих перерв у роботі та здатна мігрувати за потреби при зміні системи або безпроблемно інтегруватись з іншими системами, саме тому успішна організація системи зберігання даних вимагає уважної розробки, планування і впровадження.

Висновки. На завершення варто підкреслити, що на сьогодні у професійному та науковому розвитку лідирують саме ті, хто максимально використовує технології збору та аналізу даних, а технології сьогодні дають можливість автоматизувати цей збір.

Спільна праця істориків та ІТ-спеціалістів, для правильного розуміння потреб науки та грамотної реалізації, може дати чудову можливість побудови цього віртуального простору, де дані можуть накопичуватись, зберігатись та служити на користь дослідникам. Спільна робота повинна включати в себе, перш за все, розробку певних регламентів довгострокового зберігання цих даних.

Відзначимо, що чим коректніше буде побудована система оптимізації та стандартизації зберігання цифрових даних в наукових цілях, тим більшу інформаційну

історичну базу для отримання швидкого доступу та проведення більш якісних досліджень можна побудувати. Окрім того, цифрові ресурси на сьогодні майже не мають ані технологічних, ані географічних меж, а при правильній реалізації зберігання цих даних може бути взагалі безстроковим.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Державна архівна служба України. Про затвердження та впровадження методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього». Система обліку публічної інформації. 2018. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1296_1.pdf

Жданович А. Историческая информация в Интернет. Краткая история сети Интернет и использование ее информационных ресурсов. *Історіографічні дослідження в Україні*, 2000. С. 336-347. URL: http://resource.history.org.ua/publ/graf_2000_10_1_336

Жданович А. Методология поиска и работы с историческими текстам в Интернет *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2006. С. 187-203. URL: http://resource.history.org.ua/publ/geo_2006_9_187

Задірака В., Кудін А., Людвиченко В., Олексюк О. Спеціальні цифрові носії інформації – теорія, технології, застосування. *Штучний інтелект*. 2008. С. 89-93.

Литвинець О., Булашенко А. Хмарні сховища. *Матеріали III Всеукраїнської науково-технічної конференції «Теоретичні та прикладні аспекти радіотехніки і приладобудування»*. 2017. С. 51-52.

Лузанова А. Нумізмати́ка на сайті Британського музею. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: I Міжнар. наук. конф.* 13 трав. 2020а. С. 144-146.

Лузанова, А. Інформаційні технології та ресурси в нумізматиці: стан наукового вивчення проблеми. *Наукові записки молодих учених* № 6. 2020б. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/1790/pdf>

Мизгин К. База даних золотих римських монет, знайдених на території Барбарікуму: RGCB Online. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*. 2018. С. 38-42.

Нечитайло В.В. Інформаційний потенціал Інтернет-ресурсів у вивченні проблем грошового обігу України-Гетьманщини. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Серія «Історичні науки»*. Вип. 7. 2019. С. 77-87.

Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). *Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі»*. 14 берез. 2013. С. 129-133.

Орлик, В., Орлик, С., Лузанова, А. Інформаційний потенціал офіційних сайтів музеїв у нумізматичних дослідженнях та популяризації діяльності музейних установ. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2020. С. 393-422. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-393-422>

Хромова І. Нумізмати́ка в музейних інтернет-ресурсах України. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2013. 203-207 с. URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2013_21_203

Шпортун О. Проблеми використання сайту «Auction.violity.com» в нумізматичних дослідженнях. *Збірник праць IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики в системі допоміжних історичних дисциплін»*. 22-23 червня 2016. С. 125-127.

Ялова К., Яшина К., Веремейченко М. Безпека і ризики хмарного збереження даних. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2021. С. 320-323.

Doyen Charles. The Pondera Online Database. INCAL / CEMA F.R.S.–FNRS / UCLouvain Louvain-la-Neuve. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/351107242_The_Pondera_Online_Database

Meadows A., Gruber E. Coinage and Numismatic Methods. A Case Study of Linking a Discipline. *ISAW Papers* 7.15. 2014. URL: <http://dlib.nyu.edu/awdl/isaw/isaw-papers/7/meadows-gruber/>

Naylor J., Vitali T., Gleeson P., Ó Carragáin T. *Medieval Britain and Ireland in 2014*. 2015. P. 290-310. URL: <https://doi.org/10.1080/00766097.2015.1119391>

Oksanen E., Rantala H., Tuominen J., Lewis M., Wigg Wolf D., Ehrnsten F., Hyvönen E. Digital Humanities Solutions for pan-European Numismatic and Archaeological Heritage Based on Linked Open Data. *Proceedings of the 6th Digital Humanities in Nordic and Baltic Countries Conference*. 2022. P. 352-360.

Pyzyk M. Regional Bias In Late Antique And Early Medieval Coin Finds And Its Effects On Data: Three Case Studies», *The Ukrainian Numismatic Annual*. Issue 5. 2021. P. 197-210 p.

Zheleva M. Coins from the Burgas Bay: Creation of a New Digital Numismatic Content in the Internet Representing the Economic and Cultural Development of Burgas Region from Ancient Times to the Present Days. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*. 2014. P. 247-255.

Zheleva M. Development of Digital Collections of Intangible Cultural Heritage Objects – Base Ontology. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*. 2021. P. 51-56.

REFERENCES

Derzhavna Arkhivna Sluzhba Ukrainy. (2023). «Pro Zatverdzhennia ta Vprovadzhennia Metodychnykh Rekomendatsii «Tsyfrovyi Fond Korystuvannia Dokumentamu Natsionalnoho Arkhivnoho Fondu: stvorennia zberihannia oblik ta dostup do noho» [About the confirmation and implementation of the methodological recommendations «Safety of electronic documents of the National Archiv Fund»]. Systema Obliku Publichnoi Informatsii. [in Ukrainian]. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1296_1.pdf

Doyen Charles. (2018). The Pondera Online Database. INCAL / CEMA F.R.S.–FNRS /UCLouvain Louvain-la-Neuve. [in English]. URL: https://www.researchgate.net/publication/351107242_The_Pondera_Online_Database

Khromova I. (2013). Numizmatyka v muzeinykh internet-resursakh Ukrainy [Numismatics in museum internet resources of Ukraine]. *Spetsialni Istorychni Dystsypliny*. P. 203-207. [in Ukrainian]. URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2013_21_203

Luzanova A. (2020 a). Numizmatyka na saiti Brytanskoho Muzeiu. [Numismatics on the website of the British Museum]. *Istoriia, Arkheolohiia, Informatsiina, Bibliotechna Ta Arkhivna Sprava: Aktualni problemy nauky ta osvity*. P. 144 – 146. [in Ukrainian].

Luzanova A. (2020 b). Informatsiini tekhnolohii ta resursy v numizmatytsi: stan naukovooho vyvchennia problemy. [Information technologies and resources in numismatics: the state of studying the problem]. *Naukovi zapysky molodykh uchenykh*. [in Ukrainian]. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/snys/article/view/1790>

Lytvynets O., Bulashenko A. (2017). Khmarni skhovyshcha. [Cloud storage] Materialy III Vseukrainskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «Teoretychni ta prykladni aspekty radiotekhniky i pryladobuduvannia». P. 51 – 52. [in Ukrainian].

Meadows A., Gruber E. (2014). Coinage and Numismatic Methods. A Case Study of Linking a Discipline. *ISAW Papers* 7.15. [in English]. URL: <http://dlib.nyu.edu/awdl/isaw/isaw-papers/7/meadows-gruber/>

Myzghin K. (2018). Baza danykh zolotykh rymsskykh monet, znaidenykh na terrytorii Barbarykumu: Rgcb Online [Database of gold Roman coins found on the territory of Barbaricum:

RGCB Online]. *Aktualni Problemy Numizmatyky U Systemi Spetsialnykh Haluzei Istorychnoi Nauky*. P. 38-42. [in Ukrainian].

Naylor J., Vitali T., Gleeson P., Ó Carragáin T. (2015). Medieval Britain and Ireland in 2014. P. 290-310. [in English]. URL: <https://doi.org/10.1080/00766097.2015.1119391>

Nechytailo V. (2019). Informatsiyni potentsial internet-resursiv u vyvchenni problem hroshovoho obihu ukraïny-hetmanshchyny [The informational potential of Internet resources in studying the problems of money circulation in Ukraine-Hetman Oblast]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh statei*. P. 77 – 87. [in Ukrainian].

Oksanen E., Rantala H., Tuominen J., Lewis M., Wigg Wolf D., Ehrnsten F., Hyvönen E. (2022). Digital Humanities Solutions for pan-European Numismatic and Archaeological Heritage Based on Linked Open Data. *Proceedings of the 6th Digital Humanities in Nordic and Baltic Countries Conference (DHNB 2022)*. P. 352-360. [in English].

Orlyk V. (2013). Informatsiyni potentsial web-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav khrestonostsiv) [The informational potential of WEB resources in numismatic research (on the example of the coins of the crusader states)]. *Arkhivoznavstvo ta dzhereloznavchi haluzi znan: Problemy vzaïemodii na suchasnomu etapi*. P. 129-133. [in Ukrainian].

Orlyk, V., Orlyk, S., Luzanova, A. (2021). Informatsiyni potentsial ofitsiinykh saitiv muzeïv u numizmatychnykh doslidzhenniakh ta populiaryzatsii diïalnosti muzeïnykh ustanov [The information potential of official museum websites in numismatic research and promotion of the activities of museum institutions]. *Society. Document. Communication. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*. №1(10). P. 393-422. [in Ukrainian].

Pyzyk M. (2021). «Regional Bias In Late Antique And Early Medieval Coin Finds And Its Effects On Data: Three Case Studies». *The Ukrainian Numismatic Annual*. Issue 5. P. 197-210. [in English].

Shportun O. (2016). Problemy vykorystannia сайту «auction.violity.com» v numizmatychnykh doslidzhenniakh [Problems of using the website «[Auction.violity.com](http://auction.violity.com)» in numismatic research]. *Aktualni problemy numizmatyky v systemi dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin*. P. 125-127 p. [in Ukrainian].

Yalova K., Yashyna K., Veremeichenko M. (2021) Bezpeka i ryzyky khmarного zberezhennia danykh [Security and risks of cloud data storage]. *International scientific journal «Grail of Science»*. P. 320-323. [in Ukrainian]

Zadiraka V., Kudin A., Liudvychenko V., Oleksiuk O. (2008). Spetsialni tsyfrovi nosii informatsii – teoriia, tekhnolohii, zastosuvannia [Special digital storage media: theory, technology, application]. *Shtuchnyi intelekt*. P. 89-93. [in Ukrainian].

Zhdanovych O. (2000). Istorycheskaia informatsiia v Internet. Kratkaia istoriia sety Internet i ispolzovanye ee informatsyonnykh resursov [Historical information on the Internet. Brief history of the Internet and the use of its information resources]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. P. 336-347. [in Russian]. URL: http://resource.history.org.ua/publ/graf_2000_10_1_336

Zhdanovych O. (2006). Metodolohiia poyska iraboty Istorycheskymy tekstamy v Internet [Methodology for searching and working with historical texts on the Internet]. *Istorioko-heografichni doslidzhennia v Ukraini*. P. 187-203 p. [in Russian].

Zheleva Maria (2014). Coins from the Burgas Bay: Creation of a New Digital Numismatic Content in the Internet Representing the Economic and Cultural Development of Burgas Region from Ancient Times to the Present Days. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*. №4. P. 247-255. [in English].

Zheleva Maria (2021). Development of Digital Collections of Intangible Cultural Heritage Objects – Base Ontology. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*. № 11. P. 51-56. [in English].

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає у дослідженні та висвітленні методів збереження оцифрованих нумізматичних об'єктів, що можуть використовуватись в наукових дослідженнях, та оприлюдненні інформації про них. Теоретико-методологічними основами є сукупність загальнонаукових та технологічних методів і концепцій з урахуванням потреб та особливостей нумізматичного дослідницького процесу. Наукова новизна. З ХХІ ст. дослідники різних галузей гуманітарних наук почали відкривати для себе можливості використання сучасних технологій для розширення та оптимізації процесу наукових досліджень, і нумізматична справа не залишилась осторонь цього. Дослідники-нумізмати сьогодні все частіше піднімають питання використання сучасних технологій для створення, отримання та обробки цифрових даних про нумізматичні об'єкти. У науковому середовищі зараз з'являється все більше інформації про бази даних, онлайн-ресурси, каталоги та архіви з науковими працями та даними про об'єкти наукових досліджень, але досі не вивченими залишаються проблеми коректного та структурованого зберігання, забезпечення безпеки та конфіденційності вже оцифрованих даних, а також формування з них єдиної добре побудованої та структурованої бази даних з якісним наповненням та вільним доступом, що і стало головною причиною написання даної статті. Основні результати дослідження. У вітчизняному науковому і культурному просторі, порівняно із західним, помітно обмежений розвиток диджиталізації нумізматичної галузі, але, тим не менше, в українській нумізматики є значний потенціал для створення високоякісного інформаційного ресурсу з цифровими даними, для реалізації якого нам необхідно вирішити питання правильного оцифрування нумізматичних об'єктів та забезпечення їх належного зберігання. Розв'язання цих питань є важливим етапом у розвитку даної галузі знань, може посприяти збереженню та вивченню багатого культурного спадку України, збагатити світове наукове співтовариство інформацією про нумізматичні об'єкти нашої країни, а також підтримати подальше співробітництво з західними іноземними колегами в цій галузі.

Ключові слова: цифрові дані, диджиталізація, зберігання даних, електронні ресурси, бази даних, віртуальні нумізматичні об'єкти, нумізматичні сайти, онлайн-каталоги, нумізматичні ресурси.

CONTROVERSIAL ISSUES OF THE CHRONOLOGY OF THE KYIV AND
PEREYASLAV PERIODS OF HRYHORII SKOVORODA'S LIFE

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ХРОНОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО ТА ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО
ПЕРІОДІВ ЖИТТЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Тетяна Шевчук

доктор філологічних наук, професор
E-mail: shevchuktat2@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7486-8521
Research ID: rid13498
Scopus Author ID: 57203762706
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Tetyana Shevchuk

Doctor of Philology (Dr.habil), Professor
E-mail: shevchuktat2@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7486-8521
Research ID: rid13498
Scopus Author ID: 57203762706
Izmail State University of Humanities,
Ukraine

ABSTRACT

The article critically reconsiders the biography of H. Skovoroda, limited to the end of 1730 – beginning of 1750, when he studied at the Kyiv-Mohyla Academy and was employed at the Pereyaslav Collegium. There are serious imperfections in the truthful analysis of the details of Skovoroda's life during this period. Incorrect dates, which were revised three times during the twentieth century, occasionally appear as reliable in the works of contemporary researchers who have been confused by the calculations of scientists. In addition, some literary myths are actively functioning, and scientific objectivity requires their destruction. Thus, it seems quite relevant to focus on the lack of knowledge of the artist's biography, to review critically all existing calculations regarding the least studied periods of his life and to reinterpret them, indicating the ways and vectors of further necessary research. It is traditionally considered that Skovoroda began studying at the Kyiv-Mohyla Academy in 1734 (Makhnovets) or 1738 (Borodiy). At the same time, researchers cannot explain many of the contradictory facts presented in the study. The author substantiates the supposition that, contrary to the reputable ideas of Skovoroda's biographers, he was enrolled in the first class of the academy in 1739/40 or 1740/41 immediately in the second class of the infima, as happened in many cases with students who were sufficiently prepared for study. These dates clarify a number of controversies and have indirect confirmation, which are set out in the publication. The author proposes a new scheme of Hryhorii Skovoroda's studies at the Kyiv-Mohyla Academy, indicating the potential teachers of the courses. The author also deals with the controversial issue of Hryhorii Skovoroda's years of work at the Pereyaslav Collegium. According to M. Petrov-D. Bahalii, H. Skovoroda worked at the Pereyaslav College during the time of Bishop J. Kozlovych (1703-1758) in 1753, and, according to L. Makhnovets, in 1750/51 under N. Srebnytskyi (late seventeenth century – 1751), known for his disagreeable and intriguing nature, who expelled the philosopher for his unconventional views in teaching poetry no later than 11 June 1751. The author's hypothesis about Hryhorii Skovoroda's stay at the Pereiaslav Collegium during the academic year 1748/49 is based on the case of the dismissal of the poetry teacher at the beginning of this academic year, which was discovered in the Central State Historical Archive.

Key words: biography, hypothesis, Kyiv-Mohyla Academy, Pereyaslav Collegium.

Постановка проблеми. В історії української літератури важко знайти представника, біографія якого впродовж двох останніх століть була б предметом стійкого наукового інтересу і про якого, водночас, було б знайдено мізерну кількість реальних архівних

свідчень... Такою надзвичайною постаттю є Г. Сковорода, який, за влучним виразом видатного письменника сучасності В. Шевчука, є «пізнаним і непізнаним сфінксом». Цей вислів може бути використаний не тільки для характеристики таємниць світоглядних засад староукраїнського мислителя, але й спроектований на оцінку існуючого стану вивчення його біографії, особливо найбільш яскравого раннього періоду. Так, незважаючи на бурхливий розквіт сковородинознавства у другій половині XX століття, точне датування окремих деталей життя Г. Сковороди залишилося до кінця невстановленим як відлуння загадкової і пророчої фрази, відбитої на надгробку його могили «Світ ловив мене, та не впіймав»...

Мета статті передбачає критичне переосмислення біографії Г. Сковороди, обмеженої рамками кінця 1730 – початку 1750 років, коли відбувалося його навчання у Києво-Могилянській академії та працевлаштування у Переяславський колегіум. В правдивому висвітленні подробиць життєвого шляху Г. Сковороди саме цього періоду існують серйозні лакуни. Помилкові датування, які впродовж XX ст. тричі підлягали ґрунтовному перегляду, час од часу з'являються як достовірні в роботах сучасних дослідників, котрі заплуталися у розрахунках учених. Крім того, активно функціонують деякі літературознавчі міфи, руйнування котрих вимагає наукова об'єктивність.

Аналіз біографічних досліджень і публікацій. Фактичні дані другої половини життя Г. Сковороди майже повністю встановлені й підкріплені документальними свідченнями в процесі кропіткої дослідницької роботи Л. Махновця (Махновець, 1972) та А. Ніженець (Ніженець, 1970). Таким чином, бачиться цілком актуальним зосередження на «білих плямах» біографії митця, критичний перегляд усіх існуючих розрахунків відносно найменш вивчених періодів його життя та погляд на їх новітню інтерпретацію з позначенням шляхів і векторів подальших необхідних розшуків. Першоджерелом сучасних відомостей про життєпис Григорія Сковороди залишається біографічний нарис його учня і друга М. Ковалинського «Жизнь Григорія Сковороды» (1795).

Як відомо, обставини життя і творчості Г. Сковороди стали предметом наукового інтересу майже століття по його смерті. Вони стали надбанням суспільної думки після передачі онукою М. Ковалинського Московському Публічному і Румянцевському музеям дідової колекції автографів і листів Г. Сковороди. За життя твори мислителя знало обмежене коло близьких людей, а його філософські діалоги, вірші та байки розповсюджувалися у списках по Слобожанській Україні. Частково зібрання праць Г. Сковороди побачило світ 1861 року (Сковорода, 1861), яке вийшло з невеликою передмовою без жодних коментарів. До того ж з'являлися друком лише окремі твори та розрізнені й суперечливі відомості біографічного характеру в періодичних наукових виданнях. Вибірково з ними знайомилися у Санкт-Петербурзьких салонах через посередництво М. Ковалинського. Нарис останнього «Жизнь Григорія Сковороды» вперше був опублікований 1886 року в № 9 «Київської старовини» та передрукований в ювілейному випуску зібрання праць мислителя у «Збірнику Харківського історико-філологічного товариства» (1894, т. VII) включно із листуванням під загальним редагуванням і коментарями проф. Д. Багалія. На основі викладених у ньому свідчень ученими-сковородинознавцями кінця XIX – сер. XX ст. (М. Петров, Д. Багалій, Л. Махновець, А. Ніженець) та дослідниками його біографії останніх років (М. Бородій) було виявлено низку архівних матеріалів, що підтвердили такі яскраві факти з життя Г. Сковороди, як навчання у Києво-Могилянській академії, перебування в півчій капелі при дворі імператриці Єлизавети та у складі Токайської комісії в Угорщині. Але, на жаль, багато з цих матеріалів мають не прямий, а опосередкований зв'язок з обставинами життя Г. Сковороди і не можуть вказати достеменно на хронологічні рамки тих чи тих біографічних фактів.

Одним із найменш з'ясованих питань життя Г. Сковороди є встановлення років навчання в академії та визначення його наставників у ній. Вільне оперування філософсько-

естетичним категоріальним апаратом греко-римської та патристичної спадщини, досконале володіння латинською і грецькою мовами свідчить про ґрунтовну освітню базу мислителя. В українській культурній традиції XVII-XVIII ст. знання латини було нормою, на відміну від рідкісного для тих часів знання грецької мови, яку Г. Сковорода викладав у Харківському колегіумі. Її студіювання було вперше запроваджене у стінах Києво-Могилянської академії 1738 року зусиллями учня Християна Вольфа Симона Тодорського і продовжене його найкращими послідовниками після від'їзду останнього до Москви як законовчителя Карла Петера Гольштейн-Готторпського (майбутнього Петра III) і Софії Фредерики Ангальт Цербстської (майбутньої Катерини II).

Безумовно, що ґрунтовну підготовчу базу зі знання античної культури та «класичних» іноземних мов на українських землях тих часів можна було здобути передусім у Києво-Могилянській академії. Головними умовами навчання було дотримання суворих правил закладу, талант і здібності, без чого неможливо було перейти в наступний клас. Але непробивною стіною для дослідників біографії Г. Сковороди стає факт відсутності в архівних документах Києво-Могилянської академії 30-40-х років XVIII ст. документальних відомостей про студента Григорія Сковороду... Через його відсутність у списках студентів усіх реєстрів, що укладалися упродовж 1736/37 та 1737/38 навчальних років, академіки М. Петров і Д. Багалій вважали, що майбутній філософ приступив до навчання у вересні 1738 навчального року, у шістнадцятирічному віці. Попередні списки студентів академії, на жаль, не збереглися. З 1738/39 навчального року, за наказом Св. Синоду, в такі списки потрапляли лише діти духовенства.

Л. Махновець наполягав на тому, що Г. Сковорода почав навчатися в академії з 1734 року (і зараз ця дата є загальноприйнятою та енциклопедично зафіксованою), виходячи з того, що змінилися уявлення про факт його перебування у Токайській комісії із закупівлі вина в Угорщині під керівництвом генерал-майора Федора Вишневського. Ця закордонна подорож, як нині визнається, для Г. Сковороди тривала з серпня 1745 по жовтень 1750 років. Перші біографи Г. Сковороди вважали, що він знаходився в Угорщині упродовж 1750-1753 років у складі Токайської комісії під керівництвом сина Ф. Вишневського полковника Гаврила Вишневського, ігноруючи свідчення М. Ковалинського, в біографії якого йдеться про «генерал-майора Вишневського». Тож, щоб «подовжити» час навчання Г. Сковороди в академії, Л. Махновець «зарахував» його до неї аж у дванадцятирічному віці. Факт відсутності Г. Сковороди у щорічних синодальних списках 1736-1738 років, де зафіксовано імена учнів і студентів усіх реєстрів, дослідник пояснив не дуже переконливо – мовляв, як багато інших бідних студентів, він «тікав» з академії додому взимку, а повертався навесні (Махновець, 1972: 75-78)...

Л. Махновець установив, що наказ укласти списки студентів за 1736/37 навчальний рік був зареєстрований 23 березня 1737 року, а створений 23 квітня того ж року. Список студентів усіх реєстрів за 1737/38 рік був укладений у січні 1738 року, а відправлений до Св. Синоду 21 лютого того ж року. Але ж у тих випадках, коли студент був відсутній, робилися відповідні записи, як-от: «на ваканцеях», «не повернувся з ваканцій» тощо. Якщо й припустити, що ім'я Г. Сковороди якимсь чином двічі не потрапило до списків, важко пояснити, як можна залишатися найкращим учнем за таких умов навчання?

Ще одна дивна річ – імені Г. Сковороди немає і в особистих списках викладачів, у яких він мав би слухати той чи інший курс. Так, упродовж 1738-1742 років німецьку, єврейську та грецьку мови в академії викладав Симон Тодорський в екстраординарних класах, куди набиралися всі бажаючі їх вивчати, починаючи з класу синтаксими. За Л. Махновцем виходить, що Г. Сковорода мав слухати класичні іноземні мови саме тоді – 1738 року йшов би четвертий рік його навчання. У зведеній відомості Симона Тодорського за 1741-1742 роки, укладеній перед його відкликанням до Москви, фігурують імена всіх студентів всіх реєстрів, що відвідували його заняття впродовж цього періоду з відповідними оцінками та рекомендаціями. Без жодного натяку на присутність у них Г. Сковороди...

Л. Махновець пояснив цей факт тим, що весною 1742 року Г. Сковорода вже не було у Києві, адже, як уявлялося, той був у складі півчої капели цариці Єлизавети, набраної у грудні 1741 року і негайно відправленої до Санкт-Петербурга (Махновець, 1972: 60). Але ж, як переконливо довів М. Бородій, альтист Г. Сковорода був успішно зарахований до капели російської імператриці лише у жовтні 1742 року, а на відбір співаків до Глухова прибув саме на початку наступного, 1742/43 навчального року. У кого ж тоді він слухав курс грецької мови, яку пізніше буде з успіхом викладати у Харківському колегіумі?

М. Бородій у публікації «“Білі плями” біографії Г. Сковорода (З нововиявлених архівних документів)» (2003) обережно натякає на те, що версія Л. Махновця про час вступу Г. Сковорода до Київської академії 1734 року «не вкладається ні в яку схему», адже згідно з нею у вересні 1742 року (перед від'їздом до Москви у складі півчої капели) майбутній філософ уже повинен був навчатися у класі богослов'я... Особливо, якщо врахувати факт його епізодичного перебування у закладі упродовж 1736-1738 років через відсутність у синодальних списках як такого. «Згадаємо, – пише дослідник, – що на Україні була страшна епідемія чуми в 1735-1739 рр. Широка мережа карантинів на шляхах, в тому числі і до Києва, унеможливлювала нормальне пересування людей, особливо цивільних. Люди гинули не тільки від чумної моровиці, а і від голоду і холоду в жорстоких карантинах, де контактні особи ізолювались на 40 днів. Утікачів з карантину карали шибеницею» (Бородій, 2003: 530).

Чи можна собі уявити підлітка з сім'ї малограмотного козака, який пересувається маршрутом Київ – Чорнухи – Київ за умов посиленних карантинів як і коли йому забажається і при цьому примудряється бути кращим студентом славетної академії? М. Бородій припускає, що Г. Сковорода міг прибути до Київської академії таки у вересні 1738 року, разом із своїм двоюрідним братом та односельчанином Іустином Звірякою, котрий, як документально відомо, того року у двадцятиоднорічному віці числиться у класі риторики. На той момент Григорію було повних шістнадцять – оптимальний вік для того, щоб «по охотѣ его отец отдал его в Киевское училище» (Сковорода, 1973, Т. 2: 440).

Основний виклад матеріалу. Ми ж висловимо припущення, що Г. Сковорода був зарахований у перший клас академії наступного, 1739/40 навчального року або 1740/41 року відразу у другий клас інфіми, як відбувалося у багатьох випадках із достатньо підготовленими до навчання учнями, зокрема, з його студентським знайомим і другом, сином священика Олексієм Ка(о)наровським. Для розуміння специфіки подальших стосунків цієї маловідомої особи з Г. Сковородою зробимо невеликий відступ для з'ясування деякої інформації. У збережених відомостях наставників академії кінця 1730-х – початку 1740-х років, в яких, як зазначалося, за наказом Св. Синоду з 1738 навчального року фігурували лише діти духовних осіб, знаходимо двох учнів за прізвищем Канаровський: однопітків Олексія і Пилипа (Філіпа), що мають однакові записи «Полку малороссійского Переяславскаго села Краснаго церкви Рождества пресвятыя Богородицы попа Григорія сынъ» (Акты и документы, 1904, Ч. II: 133; 156):

Ученики школы Инфимы.
Полку малороссійского Переяславскаго села Краснаго церкви Рождества пресвятыя Богородицы попа Григорія сынъ Алексій Канаровский. 15. 1740 года сентибра 15. Фары. Инфиму. Добрь.

Полку Переяславскаго села Харьковецъ церкви Рождества пресвятыя Богородицы попа Григорія сынъ Филіпъ Канаровскій. 16. 1740 году октибрю 15 д. Аналогія. Инфиму. Понятенъ.

Зважаючи на однаковий вік братів Канаровських, цілком очевидно, що вони були близнюками і саме тому за одним з них (Олексієм) закріпилося прізвище «Соха», що й фігурує в єдиному збереженому листі від нього до Г. Сковороди від 25 січня 1754 року, з Москви, за підписом «А. Каноровскій-Соха», наведеним у виданні праць мислителя 1973 року. З цього листа дізнаємося про призначену на травень 1754 року зустріч друзів у Переяславі, де, за свідченням М. Ковалинського, після вигнання з Каврая, певний час Г. Сковорода перебував у досі не встановленої особи переяславського сотника. Різноманітні прізвища Канаровських існують ще у відомостях викладачів Києво-Могилянської академії: ієродіакон Тит Русичевський, який був викладачем класу інфіми 1740 року, вписав його як «Каноровський», він же ж у відомості наступного року, як і решта наставників (ієродіакон Варлаам Іванецький, ієромонах Діонісій Мужилівський), вписує братів як Канаровських. Згадка про загадкового Олексія Канаровського-Соху міститься й у діалозі Г. Сковороди «Кольцо», що був написаний на початку 1770-х років: «Старинный друг мой Алексѣй Соха в собраніи дружеском по теченіи рѣчи стал хвалиться, что общій наш пріятель Севастіан, сын Іакинфов, лѣкарь, возвратил ему очи, в опаснѣйшем состояніи находящіеся...» (Сковорода, 1973, Т.1: 376).

Якщо взяти до уваги припущення про можливість вступу Г. Сковороди до Києво-Могилянської академії 1739 або 1740 навчального року, то виходить, що на певному етапі Г. Сковорода й О. Канаровський були однокурсниками, між якими скоріше могли зав'язатися дружні стосунки, ніж між студентами з певною різницею у класах, а за концепцією Л. Махновця, – п'ятирічною. Тим більше, що Олексій Канаровський провчився в Київській академії лише два роки, адже значиться у списках як такий, що не повернувся з ваканцій на початку 1740/41 навчального року, а його брат Филип продовжив своє навчання в Києві, як-то видно із відомостей наставників закладу за відповідні роки. У січні 1754 року Г. Сковорода відправив листа до О. Канаровського, котрий, як припускають дослідники, продовжував своє навчання у Троїце-Сергіївській лаврі з 1741 року (Бородій, 2003: 535). Як знаємо, вже через рік після запланованої друзями зустрічі у Переяславі, на початку 1755 року, Г. Сковорода відвідає Троїце-Сергіїву лавру, але побуде там недовго, адже відомо, що навесні того ж року він буде примусово повернений у Каврай.

Таким чином, навчання Г. Сковороди в академії могло відбуватися за такою схемою:

1739/40 н. р. – аналогія (ієродіакон Сільвестр Добринин*)

1740/41 н. р. – інфіма (ієродіакон Тит Русичевський)

1741/42 н. р. – граматика (ієромонах Тит Русичевський)

Упродовж 1739-1742 років Г. Сковорода міг пройти повний курс освіти у перших трьох класах Києво-Могилянської академії. У вересні 1742 року, як свідчать архівні матеріали, нещодавно виявлені й оприлюднені М. Бородієм, альтист Г. Сковорода прибув у Глухів на додатковий відбірковий конкурс до півної церкви цариці Єлизавети, успішно його пройшов і до літа 1744 року перебував у її складі. За фактами пересування імператриці знаємо, де був тоді Г. Сковорода: царський двір повертається з Москви (грудень 1742 р.) до Петербурга (січень 1743 – січень 1744 р.) і знову до Москви на святкування дворіччя інтронізації Єлизавети, коронацію майбутнього Петра III та Катерини II (січень – червень

* У списку рекомендованих наставників класу аналогії 1739 року значаться монах Іоїль Врублівський та «заслужовуючий на монашество» Василій Лашевський (ф. 160, № 172, л. 39); у списку затверджених наставників на викладання протягом 1739/40 навчального року значиться Василій Лашевський (ф. 160, № 172, л. 41), але відомість учнів класу аналогії того року була укладена і підписана ієродіаконом Сильвестром Добринином, затвердженим спочатку як наставник класу інфіми. Цілком імовірно, що майбутній відомий еллініст і гебраїст монах Василій-Варлаам Лашевський не зміг-таки приступити до викладання в академії з 1739 року скоріше за все через відсутність студентів, яких поменшало внаслідок лютування епідемії чуми в Україні тих років і досягло мізерної кількості саме 1739/40 навчального року.

1744 р.), і звідти царським потягом (імовірно, у складі малої капели імператриці) їде до Києва.

Згідно з цією схемою вересень 1744/45 навчального року буде часом вступу Г. Сковороди до наступного класу синтаксими:

1744/45 н. р. – синтаксима (ієромонах Афанасій Ясниковський)

Тільки з цього року, за правилами закладу, студент міг почати студіювати в екстраординарних класах німецьку, грецьку та давньоєврейську мови, які в Київській академії після від'їзду Симона Тодорського викладав Варлаам Лащевський (1742-1747) і Гedeон Сломинський (з 1747) (Булгаков, 1843: 154). Тепер стає зрозумілим, чому його імені немає у списках студентів Симона Тодорського, у відомості якого значаться студенти усіх реєстрів та різних класів, що входили до його групи, з оцінками від найгірших до рекомендацій на подальше викладання цих мов.

Далі навчання Г. Сковороди знову переривається: наприкінці серпня 1745 року він їде в Токай у складі комісії генерал-майора Федора Вишневецького. Усталені уявлення про довготривале перебування Г. Сковороди за кордоном (1745-1750 роки) та його навчання в єзуїтських коледжах та університетах Європи упродовж цього часу викликають багато запитань і сумнівів, у першу чергу практичного характеру: з чим пов'язані такі привілеї, звідки кошти на поїздки і життя, з якими документами він пересувається Європою... Не забуваймо, що на період офіційного навчання в єзуїтському закладі, треба було прийняти як мінімум греко-католицьку віру.

Відповідно до припущення М. Бородія, найбільш імовірною причиною присутності київського студента у складі комісії є його приставляння до сина голови як наставника і супутника під час відвідань європейських навчальних закладів, адже дослідник установив, що полковник Гаврило Вишневецький також виїхав улітку 1745 року у складі Токайської комісії, очолюваної його батьком (генерал-майором Федором Вишневецьким), але повернувся вже через рік, улітку 1746 року. Якщо взяти до уваги цю версію, то Г. Сковорода міг повернутися з-за кордону до Києва вже через рік, разом із Гаврилом Вишневецьким:

літо 1745/ літо 1746 – закордонна подорож у складі Токайської комісії.

Тоді впродовж найближчих навчальних років він міг прослухати такі курси:

1746/47 н. р. – поезика (ієродіакон Георгій Кониський)

1747/48 н. р. – риторика (ієромонах Діонісій Ралтаховський)

Єдина документована зачіпка про перебування Г. Сковороди в Києво-Могилянській академії – запис *Gregorius Skovroda* на копії латинського трактату Адама Зерникава, який «порціями» переписували студенти з каліграфічним почерком, датована Л. Махновцем 1744/45 або 1746/47 навчальними роками (Махновець, 1972: 23) (через встановлення імен копіїстів зі списками «з'явившихся по ваканціях» студентів упродовж 1744-1750 років), – не суперечить факту перебування Г. Сковороди в цьому закладі за такою схемою його навчання. За нею ж виходить, що майбутній філософ слухав курс німецької, грецької та давньоєврейської мов у Варлаама Лащевського упродовж 1744/45 навчального року, а курс поезики, відповідно, у блискучого знавця античної і візантійської спадщини, шанувальника Е. Роттердамського, Я. А. Каменського, Р. Декарта, Г. Галілея, М. Коперніка – проф. Києво-Могилянської академії Георгія Кониського, який упродовж 1745-1747 навчальних років викладав цей курс в академії. В нього ж, за цією схемою, Г. Сковорода прослухає курс філософії та богослов'я. Як студент класу піітики, майбутній філософ мав прослухати латиномовний курс «Правила поетичного мистецтва», та узяти участь у постановці однієї з найкращих драм-мораліте українського шкільного театру «Воскресеніє мертвых» (у деяких списках – «Комедія, яже трактуєт о обидях»), написаній Георгієм Кониським і поставленій студентами класу піітики 1746 року. Домінантні в цій драмі образи *зерна-соломи-колоса* як

символи життя вічного й тлінного не раз відгукнуться у філософсько-релігійних міркуваннях Г. Сковороди*...

Коли Г. Сковорода працював у Переяславському колегіумі? Знову не можемо оперувати чіткими фактичними даними про перебування Г. Сковороди у Переяславському колегіумі як викладача курсу поетики за запрошенням «тамошнього єпископа», що знаємо з біографічного нарису, укладеного М. Ковалинським. За версією М. Петрова – Д. Багалія вважалося, що Г. Сковорода працював там за часів Іоанна Козловича, єпископа переяславського та бориспільського, котрий був призначений на «престолоправління» духовною консисторією цього регіону 7 березня 1753 року (Махновець, 1972: 13), і прибув туди на початку літа 1753 р. Як відомо, Г. Сковорода щиро вітав приїзд цієї людини у вірші, який становив 26-ту пісню «Саду...»:

Поспѣшай гостю, поспѣшай,
Наши желанія увѣнчай!
Как мусикійскій сличный слух,
Сладостю тѣло и движет дух,
Так всежеланный твой приход
Цѣлый подвигл град и весь народ (Сковорода, 1973, Т.1: 83-84).

Наведений уривок свідчить, що автор ставиться з великою пошаною до героя-адресата свого твору (який відрізняється неабиякою щирістю для традиційної етикетної лірики того часу) й підкреслює позитивний резонанс від очікування змін на краще за правління нового єпископа. Очевидно, Г. Сковорода багато чув про нього або знав особисто ще з часів перебування в академії, в якій майбутній голова переяславської і бориспільської духовної консисторії був наставником у класі синтаксими впродовж 1739/40 навчального року та поетики й риторики впродовж 1740/41 навчального року (ф. 160, № 172, л. 41-51). Г. Сковорода визнає призначення та приїзд Іоанна Козловича рідкісною вдачею, не приховуючи при цьому того гіркого осадку, що залишився у нього від власного досвіду перебування у місті, яке через невідале керівництво в класичних традиціях античної лірики порівнюється ним з кораблем, що потрапив у негоду:

Граде печальный Переяслав!
Часто сиротство твое дознав,
Измѣну вышняго смотри.
Се свѣтлый день тебе озари,
По волнам твой корабль шалѣл,
Се в корабль паки твой кормчій сѣл (Сковорода, 1973, Т.1: 84).

Д. Багалій і Л. Махновець справедливо вважали, що така освічена людина, як єпископ Козлович, не міг брутально поводитися з Г. Сковородою, аргументом на користь чого слугують і теплі слова вітальної пісні останнього. Л. Махновець був переконаний, що Г. Сковорода відразу після повернення з Токаю у жовтні 1750 року потрапив до Переяслава за запрошенням єпископа Никодима Сребницького (відомого незгідливою та інтриганською вдачею), який і прогнав його за нетрадиційні погляди у викладанні не пізніше 11 червня 1751 року, адже 12 червня 1751 року Сребницький помер. Додатковим аргументом на користь цієї версії Л. Махновець визнав той факт, що впродовж наступних двох років у Переяславі не було єпископа, а лише виконувач обов'язків, а більш ранішній період знаходження там майбутнього філософа вчений відкидав, оскільки був глибоко переконаним у тому, що з 1745 по 1750 роки Г. Сковорода перебував у складі Токайської комісії в Угорщині. Щодо вищенаведеного вірша, то можна цілком погодитися з версією Л. Махновця про звуження діапазону його написання Г. Сковородою до квітня–червня 1753

* Див.: Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 т. ... Т. І. С. 180-182 (діалог «Наркісс...»); С. 378, 399 (діалог «Кольцо»).

року (незважаючи на хибні дати у списках твору – 1750 та 1758 роки). Найвірогідніше, Г. Сковорода написав його знаходячись у Кавраї (у 36 верстах від Переяслава) та згадуючи свій печальний досвід перебування у Переяславському колегіумі (за часів-таки єпископа Никодима Сребницького).

З весни–літа 1753 року Г. Сковорода стає домашнім учителем сина каврайського поміщика Степана Томари. Зі спогадів І. Мартоса (близького друга учня Г. Сковороди Василя Томари), опублікованих у «Киевской старине» (1894) українським істориком А. Лазаревським, було встановлено, що старий дідич, переяславський полковник, також Степан Томара, звернувся з проханням надіслати йому «найкращого інспектора» до київського митрополита Тимофія Щербацького, з яким він приятелював. Таким чином, протягом 1752/53 навчального року майбутній філософ скоріше за все знову перебував в академії, звідки його відрекомендували у Каврай.

Повертаючись до питання перебування Г. Сковороди у Переяславському колегіумі, мусимо констатувати, що теоретично він міг потрапити туди і, відповідно, втратити один рік навчання в академії, починаючи з 1747/48 до 1750/51 навчальних років, відразу по закінченні курсу поетики. Згадаймо, що пише М. Ковалинський про переяславський період життя Г. Сковороди: «Возвратясь из чужих краев, наполнен ученостію, свѣдѣніями, знаніями, но с пустым карманом, в крайнем недостаткѣ всего нужнѣйшаго, проживал он у своих прежних приятелей и знакомых. Как и сих состояніе не весьма зажиточно было, то искали они случая, как бы употребиться ему с пользою его и общественною. Скоро открылось мѣсто учителя поэзии в Переяславлѣ, куда он и отправился по приглашенію тамошняго епископа» (Сковорода, 1973, Т.2: 441).

Остання фраза дає право припустити, що, повернувшись наприкінці літа 1746 року, Г. Сковорода продовжив своє навчання в академії, але вже «скоро», тобто найближчим часом (через рік – два), скористався нагодою працевлаштуватися в Переяславському колегіумі. Вивчення фонду Переяславської і Бориспільської консисторії означеного періоду (1746-1751 років), на жаль, не дозволило виявити прямих документів, пов'язаних із діяльністю Г. Сковороди у семінарії та з'ясувати обставини судової тяганини з єпископом. Єдиною зачіпкою, яка може мати безпосереднє відношення до уточнення біографічних відомостей про мислителя, став запис № 28, зареєстрований у журналі судових справ Реєстру справ Гадяцького, Полтавського і Миргородського Полків від 6 червня 1748 року як прохання від учителя школи піітики Переяславського колегіуму ієродіакона Іакинфа Карпѣтного «об отбытии ему в Епархій Его Преосвященства Киевской» із дозволом на від'їзд у відповідному стовпчику реєстраційного журналу (ЦДІА. Ф. 990, оп. 2, спр. 10).

Логічно припустити, що «мѣсто учителя поэзии в Переяславлѣ, куда он и отправился по приглашенію тамошняго епископа» (М. Ковалинський), для Г. Сковороди відкрилося саме 1748/49 навчального року, який і став часом його випробувань як викладача поетики у колегіумі. Відтак подальша схема навчання Г. Сковороди у КМА набуває такого вигляду:

1746/47 н. р. – поетика

1747/48 н. р. – риторика

1748/49 н. р. – працевлаштування у Переяславський колегіум

Важливою зачіпкою для встановлення дат перебування Г. Сковороди в академії є вказівка у життєписі М. Ковалинського на те, що якийсь час «соучеником» майбутнього мислителя був Самуїл (Семеон) Миславський і що між ними склалося певне суперництво і змагання у знаннях. Документально відомо, що Симеон Миславський поступив в академію у вересні 1744 року відразу у клас граматики. Впродовж 1746/47 навчального року він прослухав курс поетики і наступного року, відповідно, курс риторики, що збігається з передбачуваним часом перебування у відповідних класах і Г. Сковороди. Очевидно, що наприкінці 1740-х курс риторики в академії слухався впродовж двох років або пролонгувався для бажаючих, що видно з відповідних списків студентів. Так, Симеон Миславський значиться як студент класу риторики у відомостях ієромонаха Діонісія Ралтаховського за 1747/48 та 1748/49 навчальні роки з помітками «преизряден» та «всех

превосходит». Дворічним студентом класу риторики був і Филип Канаровський, який фігурує у відомостях класу риторики за 1745/46 та 1746/47. Тож, не можемо сказати напевне, в якому класі поновив своє навчання в академії Г. Сковорода після невдалої спроби викладання поетики у Переяславі. Цілком можливо, що роки слухання курсу філософії і богослов'я у Симеона Миславського і Г. Сковорода збігатимуться і надалі за умов відновлення останнього в академії відразу у класі філософії:

- 1749/50 н. р. – (риторика, 2 рік?) філософія, 1 рік
(Георгій Щербацький) Георгій Кониський
- 1750/51 н. р. – філософія, (1?) 2 рік
Георгій Кониський
- 1751/52 н. р. – (філософія, 2-й рік?) богослов'я, 1 рік
(Георгій Щербацький) Георгій Кониський
- 1752/53 н. р. – богослов'я (1-й?), 2 рік
Георгій Кониський

Висновки. Зазначимо, що викладена нами версія перебування Г. Сковорода в *alma mater* потребує додаткового документального підтвердження. Змушує замислитися фраза зі згаданого листа О. Канаровського до Г. Сковорода: «Немало радуєсь о вашем прибытии в Малую Россию; много паче печален о неудачи Вашей в вашем странствовании» (Сковорода, 1973, Т.2: 482). Якщо Г. Сковорода прибув 1746 року з Угорщини, то дивною видається радість друга, висловлена з приводу його повернення дев'ять років по тому... Але якщо взяти до уваги той факт, що О. Канаровський залишив академію ще 1741 року і, ймовірно, продовжив своє навчання у Троїце-Сергієвій лаврі, де він напевне перебував у 1750-х роках, то лист шкільного приятеля з Малоросії міг бути першою звісткою після років розлучення, що опосередковано підтверджується й характером приписки до листа: «Хотя не сатрапа персидській, однако ж не тот, что был; только ты узнаешь протчих. Отдален живу и умру отдален же» (Сковорода, 1973, Т.2: 483). Можна припустити, що під невдачею розумілася нереалізована Г. Сковородою повною мірою перспектива навчатися у закордонних університетах, як то робило багато визначних представників Київської академії (Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Симон Тодорський, Варлаам Лашевський, Давид Нащинський, Іван Фальковський та ін.).

Сподіваємося, що наступні дослідники зможуть достеменно встановити хронологію київського та переяславського періодів життя Григорія Сковорода – золотого фонду скарбниці українського письменства.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721-1795 гг.) [С введением и прим. Н. И. Петрова]. К. : Тип. И. И. Чоколова, 1904. Т. I (1721-1750), Ч. II: Приложения. 508 с.

Бородий М. К. «Білі плями» біографії Г. Сковорода (з новознайдених архівних документів). *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* [Збірник статей]. К.: Вид-во Ін-ту філософії НАНУ, 2003. С. 530-553.

Булгаков Макарий. История Киевской Академии. СПб.: В типогр. К. Жернакова, 1843. 226 с.

Махновець Л. Є. Григорій Сковорода. Біографія. К. : Наукова думка, 1972. 254 с.

Ніженець А. М. На зламі двох світів: Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. Х.: Прапор, 1970. 208 с.

Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка, 1973. Т. I. 532 с.

Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка, 1973. Т. II. 574 с.

Сковорода, Г.С. Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды. СПб.: В Типографии корпуса отд. Внутренний стражи, 1861. 312 с.

ЦДІА. Ф. 160, № 172, л. 41– 51.

ЦДІА. Ф. 990, оп. 2, спр. 10.

REFERENCES

- Akty y dokumenty, odnosyashchiesya k ystoryy Kyeveskoy akademyy (1904). Otd. II (1721-1795 hh.) [S vvedenyem y prym. N. Y. Petrova]. K. : Typ. Y. Y. Chokolova. T. I (1721-1750), CH. II: Prylozhenyya. 508 p. [in Ukrainian].
- Borodyy, M. K. (2003). «Bili plyamy» biohrafiyi H. Skovorody (z novoznaydenykh arkhivnykh dokumentiv). *Skovoroda Hryhoriy: ideyna spadshchyna i suchasnist'* [Zbirnyk statey]. K.: Vyd-vo In-tu filosofiyi NANU. P. 530-553. [in Ukrainian].
- Bulhakov, Makaryy (1843). *Ystoryya Kyeveskoy Akademyy*. SPb.: V typohr. K. Zhernakova. 226 p. [in Ukrainian].
- Makhnovets', L. Ye. (1972). *Hryhoriy Skovoroda. Biohrafiya*. K.: Naukova dumka. 254 p. [in Ukrainian].
- Nizhenets', A. M. (1970). Na zlami dvokh svitiv: Rozvidka pro H. S. Skovorodu i Kharkivs'kyi kolehium. KH.: Prapor. 208 p. [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. C. (1973). *Zibrannya tvoriv u 2-kh t.* K.: Naukova dumka. T. I. 532 p. [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. C. (1973). *Zibrannya tvoriv u 2-kh t.* K.: Naukova dumka. T. II. 574 p. [in Ukrainian].
- Skovoroda, H.S. (1861). *Sochyneniya v stykhakh y proze Hryhoryya Savvycha Skovorody*. SPb.: V Typohrafyy korpusa otd. Vnutrennyy strazhy. 312 p. [in Ukrainian].
- TSDIA. F. 160, № 172, l. 41– 51. [in Ukrainian].
- TSDIA. F. 990, op. 2, spr. 10. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В статті критично переосмислюється біографія Г. Сковороди, обмежена рамками кінця 1730 – початку 1750 років, коли відбувалося його навчання у Києво-Могилянській академії та працевлаштування у Переяславський колегіум. В правдивому висвітленні подробиць життєвого шляху Г. Сковороди саме цього періоду існують серйозні лакуни. Помилкові датування, які впродовж XX ст. трічі підлягали ґрунтовному перегляду, час од часу з'являються як достовірні в роботах сучасних дослідників, котрі заплуталися у розрахунках учених. Крім того, активно функціонують деякі літературознавчі міфи, руйнування котрих вимагає наукова об'єктивність. Таким чином, бачиться цілком актуальним зосередження на «білих плямах» біографії митця, критичний перегляд усіх існуючих розрахунків відносно найменш вивчених періодів його життя та погляд на їх новітню інтерпретацію з позначенням шляхів і векторів подальших необхідних розшукув. Автор обґрунтовує припущення, що на відміну від усталених уявлень біографів Сковороди, він був зарахований у перший клас академії 1739/40 навчального року або 1740/41 року відразу у другий клас інфіми, як відбувалося у багатьох випадках із достатньо підготовленими до навчання учнями. Пропонується нова схема навчання Григорія Сковороди в Києво-Могилянській академії із зазначенням імовірних викладачів курсів. Автор торкається і дискусійного питання щодо років роботи Г. Сковороди у Переяславському колегіумі. За версією М. Петрова – Д. Багалія вважалось, що Г. Сковорода працював у Переяславському колегіумі в 1753 р. за часів єпископа Іоанна Козловича (1703-1758), а за версією Л. Махновця – в 1750 р. за часів Никодима Сребницького (кінець XVII ст. – 1751), відомого незгідливою та інтриганською вдачею, який і прогнав філософа за нетрадиційні погляди у викладанні поезики не пізніше 11 червня 1751 р. Підставою для припущення автора статті про перебування Григорія Сковороди в Переяславському колегіумі впродовж 1748/49 н. р. стала виявлена ним в Центральному державному історичному архіві справа про звільнення міста викладача поезики на початку цього навчального року.

Ключові слова: біографія, «білі плями», Києво-Могилянська академія, Переяславський колегіум.

THE HISTORY OF UKRAINIAN-ROMANIAN LITERARY RELATIONS IN THE
XVII-XX CENTURIES: PECULIARITIES OF COGNITION
AND MUTUAL RECEPTION

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН XVII-
XX СТ.: ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАННЯ ТА ВЗАЄМОРЕЦЕПЦІЇ

Наталія Янцос

аспірантка

E-mail: yantsosnatally@gmail.com

ORCID: 0009-0003-2845-5242

Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Nataliia Yantsos

Postgraduate student

E-mail: yantsosnatally@gmail.com

ORCID: 0009-0003-2845-5242

Ismail State University of Humanities,
Ukraine

ABSTRACT

This article examines the Ukrainian-Romanian literary dialogue of the 17th-20th centuries. The study reveals the connection between the peculiarities of knowledge and mutual reception of the literatures of two neighboring countries. The importance of Ukrainian authors and their influence on the formation and development of religious and secular literature in Romania in the 17th-19th centuries is studied, through the activity of Yoaniky Galyatovsky. The author analyzes the influence of Romanian political figures and historians, Gheorghe Asaki and Bohdan Petrichescu Hashdeu, who had direct contact with Ukrainian culture and literature, receiving higher education in Lviv and Kharkiv. Yoaniky Galyatovsky and ancient Romanian literature, M. Laslo-Kutsyuk «Mutual literary influences in the second half of the 19th century») reflect various aspects of the literary dialogue between Ukraine and Romania. The author provides a list of Ukrainian scientists and writers who studied Romanian-Ukrainian relations (A. Petrushevy, I. Sharanevich, O. Kaluzhnyatskyi, V. Mylkovich, E. Kozak, M. Korduba, F. Shevchenko, O. Karpenko, M. Cheredaryk). Aspects of the literary relations of the two countries, set forth in the mentioned Romanian-language works of Sh. Chobanu and M. Laslo-Kutsyuk, which have not been translated into Ukrainian until today, served as the methodological basis of this investigation. As a result of the research, it was determined that the main points of the interliterary dialogue are four aspects that appear from different angles, in particular, economic, trade and political connections, which were rarely recorded in written records before the 17th century. Among them: the influence of the religious works of Yoaniky Galyatovsky's on the spiritual and cultural life of Romania; the activities of certain authors who were interested in Ukrainian figures and popularized the phenomena of «Franco studies» and «Shevchenkians», etc.

Key words: literary dialogue, Ukrainian-Romanian relations, reception, Y. Galyatovsky, , Ukrainian and Romanian literature, cultural rapprochement.

Постановка проблеми. Як особливий естетичний феномен література посідає вагоме місце у розвитку взаємовідносин між двома країнами за умов глобалізаційних викликів. Дослідження літературних взаємовідносин між Україною та Румунією відображають взаємодію між різними культурами і літературними традиціями. Вивчення цих взаємовідносин допомагає розуміти культурні, історичні та соціальні контексти, у яких зароджується та розвивається література. Так само, вивчення літературних взаємовідносин допомагає відстежити еволюцію літератури, розвиток жанрів, стилів та літературних течій, а також висвітлює події, за якими змінюється парадигма сприйняття одного чи іншого народів. Взаємодія між українськи та румунськи письменниками і впливи, які вони

справляли один на одного, є важливим фактором у формуванні і зміні літературних традицій та літературного збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема українсько-румунських зв'язків, не тільки на політичному рівні, але й в перспективі літературних контактів, на сьогоднішній день досліджується й розробляється доволі активно. Дослідники українсько-румунських взаємін були наступні історики та вчені: А. Петрушевич (молдовсько-українські зв'язки) (Петрушевич, 1853), І. Шараневич, О. Калужняцький (Калужняцький, 1878, 1915), В. Милькович (Грушевський, М., Милькович, В. 2007), Є. Козак, М. Кордуба, Ф. Шевченко, О. Карпенко, М. Чередарик (Чередарик, 1963); музикознавці: К. Квітка, С. Воробкевич; мистецтвознавець В. Кармазин-Каковський; мовознавці: Д. Шелудько, П. Бузук, В. Сімович, О. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький, І. Шаровольський, І. Дошівник, С. Семчинський, М. Павлюк, Ю. Кокотайло, О. Горбач; письменники: С. Воробкевич (Воробкевич, Богайчук, 2005), Ю. Федькович (Федькович, 1910), М. Коцюбинський, Я. Стецюк, В. П'янов, А. М'ястківський; етнографи й літературознавці: М. Драгоманов, Ф. Вовк (Вовк, 1908), О. Романець (Романець, 1971), І. Рябошапка (Рябошапка, 1975), В. Зеленчук. В контексті цього дослідження було пропрацьовано автентичні матеріали румунських авторів, які ще не були перекладені українською, і чітко дають зрозуміти, що питання румунсько-українських відносин в літературі гостро піднімалось ще в XVII ст. (Ștefan Ciobanu, 1938).

Мета статті – вияснити якими були літературні взаємовідносини між Румунією та Україною починаючи з XVII століття до сьогодення. Для досягнення мети дослідження плануємо реалізувати такі завдання: 1) проілюструвати певні історичні події, які прямо вплинули на літературні взаємовідносини обох країн; 2) розкрити основні літературні постаті з української та румунської сторони, які сприяли взаємовідносинам в різні епохи; 3. проаналізувати джерела, які безпосередньо ілюструють літературні взаємовідносини між Україною та Румунією.

Виклад основного матеріалу. Політичні події та важливі моменти життєвому процесі певної країни безпосередньо впливають та формують основний потік розвитку культурного життя тієї чи іншої країни. Тому для того, перейти безпосередньо до літературних зв'язків між українською та румунською літературою, доречним є сказати про певні події та про політичні зв'язки між тодішніми державами.

До створення Румунії (1859 р.) українсько-румунські політичні відносини були здебільшого з сусідом України – Молдовою. З Валахією (тодішня назва деяких територій, які сьогодні входять до складу Румунії) вони були незначні, а з Семигородом ще менші. У XVI-XVII українсько-румунські зв'язки реалізувались через політичну діяльність українського козацтва. Це проявилось у допомозі не тільки Молдавському князівству, а й Валахії у боротьбі проти Османської імперії, наприклад, у 1595 році військо волоського воєводи Михайла Хороброго було створене з 7 тисяч козаків. Богдан Хмельницький уклав союз з Молдовою і одружив свого сина Тимоша з Розандою, дочкою молдавського поміщика Василя Лупул. Тиміш Хмельницький з 8 тисячами козаків виступив на захист свого тестя в похід на Валахію, де зазнав поразки в битві на річці Фінті і загинув у Сучаві в 1653 році. Посилення залежності України від Російської імперії та румунських князівств від Османської імперії перекреслило розпочату співпрацю.

Про допомогу козаків сусідній країні та про їхній образ в цілому, згадує Георгіє Асакі. Інтерес Г. Асакі до спільних моментів між румунською та українською історією визначається певними біографічними обставинами. Народжений в Трансильванії, Г. Асакі через політичні негаразди змушений був знайти притулок у своїх батьків у Львові, де вступив до коледжу і навчався на філософському факультеті. Його навчання продовжувалось у Відні, але важливо зазначити, що в його творах, написані тут, помітний відбиток того досвіду, який він отримав у Львові. Посилаючись на статтю «Козаки», опубліковану в журналі «Ікона світу» в 1841 року, можна звернути увагу на те, як автор

описує мову козаків, підкреслює їх дух мужності та незламності. Ще одним твором цього автора про козаків є новели «Мазепа в Молдові», де Асакі дає не тільки образ Мазепи, а й Богдана Хмельницького, та «Пані Руксандра», де описується романтична історія Тимоша, сина козацької старшини, та Руксандри, дочки правителя. Наступною романтичною новелою є «Богдан Воевода», в якій йдеться про двох польських лицарів, з роду Струтів, які дуже підтримували один одного. Образ України періоду козацтва був сформований в оповіданнях середини XIX століття насамперед, завдяки наявності деяких портретів та оповідань про козаків, які не раз виходили на сцену бурхливої історії Молдови, про що пише у своїх художніх творах Г. Асакі. Літописці часто згадують козаків, але говорять про них дуже прозоро, без тіні ідеалізації, як про жадібних до пригод і здобичі воїнів. Проте їхнє воєнне втручання часто було рятівним, а вони виявлялися надійними союзниками у перехідні періоди, коли румунський народ повставав на боротьбу проти турків чи поляків (Laslo-Kučiuk, 1974).

Серед видатних румунських (молдавських) постатей безпосередній інтерес до образу України проявив Богдан Петрическу Хашдеу, який мав також безпосередній контакт з українським національним середовищем. Він зростав навчання у Харкові, яке тривало з 1856 по 1857 роки. Має досвід цих років перетворив його з ніжного, молодого офіцера, з досить консервативними політичними ідеями, на зятятого ворога самодержавства, духовенства та дворянства. Отримані Б. П. Хашдеу в університеті відомості щодо української культури не могли бути надто розширеними чи особливо точними, там панувала реакційно-шовіністична політика придушення, характерна для режиму Миколи I. Про інтерес Б. П. Хашдеу до України в цей період свідчить той факт, що серед книг, переданих бібліотеці в Яссах, невдовзі після його приїзду в країну, є майже всі важливі твори історії України, видані до того часу. Незавершена п'єса Хашдеу, написана російською мовою, «Пані Руксандра», свідчить про знання деяких українських історіографічних та фольклорних джерел. У творчості Богдана Петрическу Хашдеу також рефlekтується образ козаків, яких він детально описує. Він описує їхню мову, мужність та ієрархічний устрій та стратегії: «Їхня стратегія полягала в безперервному блуканні за ворогом, зброєю були лук, меч, спис і особливо рушниця, з якою вони не могли припуститися помилки» (Laslo-Kučiuk, 1974).

У філологічних працях Б. П. Хашдеу також знаходимо свідчення про його інтерес до України. Наприклад, інтерес Б.П. Хашдеу проявляється з історичної та філологічної точки зору. Тут зафіксовані багато імен, які відіграли певну роль в історії України, які він супроводжує найрізноманітнішими культурно-історичними і філологічними міркуваннями, як у випадку з Бантиш-Каменським, Симеоном Баликою та ін. Звертається увага на деякі зауваження щодо деяких румунських слів, семантичне походження яких Хашдеу намагався прояснити, використовуючи україномовні етимони чи паралелі, які часто зустрічаються в українсько-німецькому словнику Зеліховського. Наприклад, у випадку зі словами *bădică*, *bădiță*, *baltă*, *năzbătie*, *bîlcă*, *aidamac* та інші. Живий інтерес Хашдеу до української філології виражається також у послідовності, з якою він стежив за працями О. Потебні, книгу якого «Из записок по русской грамматике» рекомендує своїм читачам як «вступ до мовознавства» у праці «*Cărțile poporane ale românilor*» (Laslo-Kučiuk, 1974).

Після приєднання Західної Буковини до Австрійської імперії (1774 р.) та Східної до Російської імперії (1812 р.) українці, румуни та молдавани проживали пліч-о-пліч в обох регіонах. У зв'язку з українським національним відродженням на Буковині між цими всіма національностями (особливо з кінця XIX ст.) розгорнулася гостра боротьба в політичній, церковній і культурній сферах. У Бессарабії через русифікацію верхівки та слабку національну свідомість етнічних українців і молдован, українсько-молдовські відносини були незначними. Бессарабські молдавани, які навчалися в Київському та Харківському університетах, знайомилися і прихильно ставилися до українського національного руху. Декілька діячів української культури, які деякий час проживали в Бессарабії, такі як: М.

Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, М. Кропивницький), мали зв'язки з освіченими румунами і мали вплив на румунських авторів. Ф. Вовк також перебував у Румунії у 1878-1882 рр. та досліджував українське поселення на півночі Добруджі.

Про певні аспекти національної взаємодії румунського народу зі слов'янськими сусідами в період XVII століття писав дослідник та основоположник молдавської історичної науки Д. Кантемір (1673-1723) (Єрмуратський, 1976). Він був політиком, який орієнтувався на слов'янські країни і у своїй діяльності та наукових працях закликав до зближення народів Молдавського та Румунських князівств з українцями.

Такі ж ідеї пропагував у своїх працях Олександр Хашдеу, який тривалий час жив в Україні, та у 1833-1835 рр. працював учителем у Вінницькій гімназії. Помітний слід у дослідженні українсько-румунських відносин залишив його син Богдан Хашдеу (1836-1907), окремі історичні праці якого й сьогодні є досить актуальними (Хашдеу, 1959). Зокрема, Б. Хашдеу значно глибше за своїх попередників дослідив історію походів українських козаків у тодішню Молдову та Румунію.

Треба зауважити те, що більша кількість чи майже всі наступні праці написані з огляду румунсько-українських відносин мають історичну важливість. Після приєднання Бессарабії до Російської імперії у 1812 році інтерес до історії краю з боку українських істориків значно зріс. В їх діяльності можна виділити два основних напрямів:

- Роботи з історії російсько-турецьких війн представлені у першому напрямку. Особлива увага тут приділяється участі в них румунського народу. Серед цього типу праць слід відзначити дослідження А. Кочубинського (Кочубинский, 1872).

- Другий напрямок становлять праці з історії церкви. Вони містять вагомую інформацію про релігійні зв'язки представників обох народів. Життя і діяльність сина румунського землевласника Яреми Могили – Петра Могили, митрополита з Києва, засновника Києво-Могилянської академії є яскравим прикладом таких зв'язків. Окремі книги з церковної історії відображають різні сторони життя обох народів і тому є цінними для вивчення українсько-молдовських історичних зв'язків (Голубинський, 1871).

Інтерес до румунсько-українських зв'язків проявлявся у дослідженнях 60-х років XX століття. У цей момент почалося вивчення економічних, торгових і військових зв'язків попередників румун – давніх валахів та слов'ян з кінця V до XIV ст., коли активно відбувався процес формування румунської та української націй. Дослідження українських і румунських учених переконливо довели, що населення, яке проживало на території нинішніх України, Молдови та Румунії, входило до складу Київської Русі і тому й надалі підтримувало між собою тісні зв'язки. Культура населення між річками Дністер та Прут була невід'ємною частиною культури Давньої Русі. Дослідження М. Мохова та В. Корольока варто відзначити як найважливіші праці цього періоду (Мохов, 1964. Корольок, 1971).

В усьому масиві досліджень українсько-румунських літературних стосунків майже немає узагальнюючих праць. Більшість із них стосується літератури певного історико-літературного періоду, найчастіше це хронологічних рамок XVII-XIX столітті. Враховуючи літературу, яка була використана в ході дослідження, треба зауважити, що румунські автори мають більшу перевагу у зверненні в своїй літературі до українських постатей.

Про літературну взаємодію XVII століття українського та румунського народів писав Штефан Чобану у книзі «З румунсько-українських культурних зв'язків. Іоаникій Галатовського і давня румунська література», де він зазначає особливості українського народу та культури, та робить акцент на прагнення до свого власного шляху зростання. Штефан Чобану говорить, що представники офіційної російської науки під впливом слов'янофільських доктрин прагнули довести, що український народ за етнографічним складом не відрізняється від «великоросів», а мова його є ні що інше, як наріччя. Проте автор звертає увагу на тому, що українські вчені, навпаки, прагнуть довести, що український народ має свою історичну традицію, свою культуру, вищу від московської, і

що українська мова є особливою мовою серед мов слов'янських народів. Штефан Чобану підкреслює те, що багато вчених дійшли висновку, що український народ є відгалуженням групи слов'янських народів, що розвивається за певних історико-географічних і культурних умов; і що, тим самим, український народ перший із східнослов'янських вступає в контакт із західною культурою. Особливо тісно українська культура (до якої входить і література) контактує з румунською (Ciobanu, 1938). Бачимо, як сприйняття українського народу Штефана Чобану суттєво відрізняється від того, який статус давали українській мові та культурі російськи дослідники.

Інший аспект, на який звертає увагу Штефан Чобану у своїй роботі і яким є важливим для румунсько-українських літературних зв'язків, є православ'я та культура, яка утворилася під його впливом. У книзі «З румунсько-українських культурних зв'язків. Іоанікій Галятовський і давня румунська література» він говорить, що українська культура давно порвала з московсько-російською культурною традицією, яка продовжує «томитися в атмосфері закоренілого консерватизму, сухого формалізму та величезного неуктва» (Ciobanu, 1938). Він підкреслює, що православна Україна того часу вписана в культурне середовище Заходу, і весь її культурний рух має всі характерні ознаки цього середовища. Через православну Україну, її народ і книгодрукування західна культура легше пробивається до Московії. Дослідник переконаний, що найяскравіше культурне і релігійне життя України знаходить своє втілення в літературі. Народжена в релігійній сфері, загартована в боротьбі з могутніми супротивниками, ця література розвивається в несподівано великих масштабах. Вона поставлена на службу вірі і тому має надзвичайно релігійний характер. Тут, а саме на Україні, побачили світ майже всі книги Святого Письма, з'явилося багато праць догматичного та екзегетичного характеру, багато творів святих отців, житій святих, канонічних книг. Зокрема, тут процвітала полемічна й ораторська релігійна література, різноманітні проповіді, принагідні промови. Досить згадати, що перша Біблія слов'янською мовою була надрукована князем Костянтином Острозьким у 1581 році. Територія тогочасної України, підкреслює Штефан Чобану, є місцем, де з'являється «монументал твір Димитрія Ростовського, його «Копальні». Не потрібно обходити стороною і той факт, що великого розвитку набула також світська література, особливо дидактична (Ciobanu, 1938).

Рецепція образу України, яку дає Штефан Чобану, висвітлює її з кращої сторони, аніж той образ, який намагались сформувати східні сусіди. Він підкреслює, що саме на території України з'явилися перші філософські слов'янські праці – граматики, словники, книги філософії та риторики, різні історичні книги, – хронографи, хронології, міфології, генеалогії, наукові книги, – арифметики, в Україні також закладаються основи художньої літератури, – тут написана ціла драматична література і багато віршів. Вся ця література, як за формою, так і за змістом, несе на собі печать латино-католицького мислення. Вона має всі риси західної релігійної літератури, західної схоластики, якою пронизане життя поляків та інших європейських народів. Автор зазначає, що православні українські вчені, на відміну від тогочасних самоучок і типових москвинів, це люди шкільні, з широкими поглядами і ґрунтовною культурою. Вони знайомі зі світськими науками того часу, досконало володіють латинською та польською мовами, люблять навіть у релігійних творах цитувати класичних латинських авторів, вдаватися до прикладів і порівнянь, взятих з історії, з міфології та в загалом від світських наук. Українські вчені є шанувальниками філософії Арістотеля, його діалектики та риторики, які вони використовують у своїх релігійних творах та у своїй системі мислення. Ці знання вони здобувають не тільки в своїх школах, але й в єзуїтських колегіях у різних містах, а багато з них закінчують навчання в школах Заходу; вони були настільки знайомі з польською культурою, що багато з них писали свої твори і польською мовою (Ciobanu, 1938).

Інші різновиди україно-румунських літературних зв'язків реалізуються через тісну взаємодію культурних діячів обох країн з країною сусідом. Прикладом слугує Григорій

Уреке (молдовський історик, автор першого літопису румунською мовою «Літопису Землі Молдавської»), який навчався в православній школі братства у Львові, заснована в 1586 році. Батько Григорія Уреке, Нестор, який мав давні зв'язки з українським православ'ям, записався до цього братства 7 березня 1612 року. Не виключена гіпотеза, що перші впливи ренесансного мистецтва на українське церковне мистецтво прийшли не безпосередньо із Заходу через поляків, а через румунські країни, з якими українці пов'язані спільною вірою. Дуже часто до румунських земель переходять українські друкарі, гравери та малярі, і навпаки. Наприклад, перший російський друкар Іван Федоров, українець за походженням, який друкує першу книгу в Москві в 1564 році і який був змушений тікати до Польщі, врешті-решт потрапляє до князя Костянтина Острозького, великого захисника православ'я. Князь Островський налагоджує друк повної Біблії слов'янською мовою, яка з'являється в 1561 році в місті Острозі (Каратаєв: 213-215). Ще один друкар українського походження, Андрій Скульський, допоміг правителю Мирону Барновському заснувати друкарню, ідею, яку той не зміг реалізувати. Імена українських друкарів і граверів знаходимо й пізніше в книгах, надрукованих у Румунії. Тому існує ціла гільдія друкарів і граверів українського та румунського походження, які мають зв'язки з різними регіонами православної України та Румунії (Ciobanu, 1938).

Треба зауважити той факт, що культурні стосунки між румунським і українським народами мають характер взаємності, оскільки зв'язки між цими народами були одними з найтісніших. Під впливом латино-польської культури XVII століття в Україні виявляється сильний культурний рух, підтримуваний і керований великою особистістю Петра Могили. Цей період збігається з активізацією відносин між румунами та українцями, фактом, який призвів до пожвавлення культурного життя у Валахії за часів правління Василя Лупу в Молдові та Матея Басараба в Мунтенії. Він ініціював заснування друкарень у Молдові та Мунтенії, Яський церковний собор, заснування школи при Трьох Ієрархах. Вся церковна література, що з'явилася в Молдові та Мунтенії, – це факти культурного характеру, які знаходяться в тісному зв'язку з культурним життям в Україні. А культурний розвиток веде за собою і розвиток літератури тієї чи іншої країни. В межах українського культурного впливу розвивається плідна діяльність Євстратія Логофета та митрополита Варлаама в Молдові, а також Удріште Настурел в Мунтенії. «Cazania» Варлаама, «Pravila» і «Evangheliile învățătoare» з Говора, Кампулунга і Деалу, «Pravila» Василя Лупу і «Sapte tain» з Ясс, – усі ці книги як за змістом, так і за формою разюче подібні до українських надрукованих книг тих часів. Деякі з них є простими перекладами, а інші є адаптаціями та обробкою румунською мовою (Ciobanu, 1938).

Доволі своєрідним є ще один аспект, через які втілюються україно-румунські літературні зв'язки – це літературні діячі, які народившись на території України чи Румунії отримали освіту в сусідній країні та своєю творчою діяльністю впливали на міждіалог. Великий імпульс розвитку церковного та культурного життя був здійснений митрополитом Петром Могилою та його школою. Ціла купа письменників, які пройшли через його школу, глибоких знавців латинської та польської мов, посвячених у схоластичні науки, успадковані від Середньовіччя, боронили православну Церкву «від католицької небезпеки». Імена Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Антонія Радиловського, Епіфанія Славинецького, Симеона Полоцького, Дмитрія Ростовського, Леофана Прокоповича ілюструють цю процвітаючу епоху. Перше місце серед них посідає Іоаникій Галятовський, який своєю діяльністю на церковній ниві, характером своїх знань є найпоказовішим і один з найталановитіших українських вчених цієї доби. Автор книги «З румунсько-українських культурних зв'язків. Іоаникій Галятовський і давня румунська література» звертає увагу на ерудицію, досконале знання латинської та польської мов, знання світських наук і застосування цих наук у боротьбі за релігійні питання, за захист православ'я церковного діяча та акцентує, що це поставило Галятовського в перші ряди тогочасних учених та впливових діячів. Його численні твори гомілетичного, історичного,

морально-релігійного та полемічного характеру – написані частково українською, частково польською мовами. Деякі з робіт Іоанікія Галятівського:

- Гомілетика: 1. «Ключ до розуміння», який з'являється в першому виданні 1659 р. і який містить ряд проповідей на свята року. 2. «Наука або метод складання проповідей» – гомілетичний посібник.

- Морально-релігійні: «Нове небо», збірка легенд про Богородицю, опублікована частково як додаток до випуску у 1660 р. та як спеціальне видання у 1665 р. у Львові.

- Полеміка: «Білотерковська розмова», Чернігів, 1676 (польською мовою). Галятівський публікує його дискусію з єзуїтом Адріаном Пекарським у присутності короля Польщі Яна Казимира щодо питання папського примату. (Ciobanu, 1938 р. 25-26).

З творів Іоанікія Галятівського, на думку Штефана Чобану, найбільш значимими з усіх точок зору є два, а саме: «Ключ до розуміння» і «Нове небо». Ці твори, що витримали кілька видань, мали великий вплив на українську літературу – перший вплинув на історичну церковну літературу; другий на українську популярну літературу, а саме на релігійні легенди. Для румунської літератури ці твори становлять особливий інтерес, оскільки були перекладені румунською мовою і мали досить виражений резонанс у літературі XVII ст. «Ключ до розуміння» Іоанікія Галятівського в румунському перекладі – перша книга, видана в першій друкарні в Бухаресті в 1678 році, тобто тоді, коли Іоанікій Галятівський був ще живий (Bianu: 217-222). Треба зазначити, що твір Іоанікія Галятівського не перекладено румунською мовою повністю, і невідомо, що саме було перекладено з його книги, і чи вірно відтворюють перекладені частини український оригінал.

Переклад книги «Ключ до розуміння» Іоанікія Галятівського румунською мовою є досить важливою подією в румунській релігійній літературі XVII століття. Кілька «навчальних Євангелій» і кілька відокремлених проповідей, які з'явилися раніше, не могли заповнити порожнечу, яку відчувала румунська церква у своїх щоденних потребах (Comşa, 1921). Ось чому поява цієї книги румунською мовою вважається важливим «моментом в історії румунської проповіді», а «Ключ до розуміння» вважається «книгою великої цінності». Тобто переклад книг Іоанікія Галятівського був важливою подією в літературі та в духовному житті румунського суспільства того часу.

«Ключ до розуміння» Галятівського «надруковано у славному місті Львові» та видавалась два рази Михайлом Сльозки у 1663 року та 1665 року. Неважко встановити, що румунський переклад зроблено з видання 1665 р., найкращого, виправленого та доповненого самим Іоанікієм Галятівським. До видання 1663 р. не входять 12 «Cazanii duminescale», які є у виданні 1665 р. У «Ключ до розуміння», надрукованому в Бухаресті в 1678 році, з 18 проповідей, які він містить, 12 присвячені неділям і 6 більш важливим святкам. Крім цього, румунський переклад навіть відтворює малюнок гравюри на першій сторінці з назвою книги, з дуже незначними змінами в малюнку з видання Галятівського 1665 року, а не з малюнка 1659 року, який явно відрізняється з румунського (Ciobanu, 1938: 25-26).

Повертаючись неодноразово до важливості перекладу «Ключ до розуміння» Штефан Чобан зазначає у своїй роботі «З румунсько-українських культурних зв'язків.....», що книга 1678 року постає як щось нове в румунській літературі XVII ст. «Ключ до розуміння» ерудованого українського ченця містить неймовірну кількість інформації. Точні цитати зі Святого Письма, з житій святих, факти з історії, науки, імена світських і церковних авторів зі Сходу і Заходу, все це розміщено в логічному зв'язку і впорядковано – все це разом узяті, з усіма недоліками, надають книжці особливого інтересу. Її велика перевага полягає в багатстві оповідного матеріалу, безліч оповідей і легенд, особливо про Богородицю. Усе це перекладачі вміли передати «простою, але красивою, пишною та гармонійною румунською мовою, яка часом перевершує оригінал» – як зазначає Штефан Чобану. Автор підмічає те, що в той період румунська гомілетична література була бідна не тільки на оригінальні

твори, а й на переклади. Після 1678 року, до Антима Івіреанула, знаходимо лише три переклади такого характеру, а саме:

1. «Sicriul de aur», праця, надрукована в Сас-Себеші в 1683 році – збірник похоронних промов у перекладі з угорської;
2. «Mărgăritarele» («Перли») Іоана Златоуста 1691 р., перекладені з грецької мови братами Гречану;
3. «Chiriacodromionul» («Хіріакодроміон») 1699 р., надруковані в Белграді (Алба-Юлія).

Докладно зупиняючись на питанні важливості та значимості перекладу книги «Ключ до розуміння» 1678 року, треба підкреслити те, що вона постає чи не єдиним подібним твором останньої чверті XVII ст. в румунській літературі. Доказом того, що переклад 1678 р. мав широке розповсюдження в румунських країнах, є також той факт, що зберіглося незначна кількість примірників цього видання, що вказує на те, що роботи Галятовського в румунському перекладі не залишались на полицях церковних бібліотек, а широко використовували румунські вчені. Книга мала велике поширення, її використовували в церквах, проповіді з неї переписували віруючі.

Переклад і поширення праць Іоанікія Галятовського в науковому світі румунів становить продовження епохи, багатой культурними фактами та високою ортодоксальною релігійною концепцією митрополита Петру Могили з його інтенсивними зв'язками з румунськими країнами. Ці стосунки підтримує і митрополит Молдови Дософтей, який також має зв'язки з Україною і виріс у культурній та дружній атмосфері нашої країни (Чебань: 1-19). Свої «Псалтир на стихи» та «Акафіст Богородиці» він опубліковує в друкарні Уневського монастиря, що на львівському повіті (біля села Перемишль). Цей факт не можна вважати випадковим, тому що старий монастир (заснований близько 1400 р.) серед своїх засновників перелічує кількох румунських дворян. Ймовірно, митрополит Дософтей, який добре знав цей монастир, вважав його своєрідною румунською фундацією, де в той час також могли бути румунські ченці. Його діяльність на «релігійно-культурному» терені в Молдові має схожість із діяльністю вчених православної України. Але митрополит Дософтський безпосередньо сприяє культурному та релігійному життю православних українців. Під час свого вимушеного заслання в Польщі Дософтей, як митрополит у допоміжних двох українських єпископів, возвів Атанасія Шумлянського в сан єпископа Луцького в місті Ідачєєв у 1687 році. Іншу єпископську хіротонію, Методія Раковецькі, Дософтей виконує на ярмарку Стрей того ж року. Найбільше служіння митрополит Дософтей приносить Українській Православній Церкві, як і «московській», своїми численними працями. Деякі з них збереглися в рукописах, у бібліотеці Румунської академії. Ці переклади, однак, є лише незначним свідченням румунсько-української зв'язків у XVII столітті (Ciobanu, 1938 p. 89-90).

Приклади міжкультурної українсько-румунської культурної взаємодії можна знайти й пізніше. Ці зв'язки також впливають на літературні взаємовідносини між двома країнами. У добу застою румунського культурного життя, у XVIII столітті, з друків минулого століття було зроблено декілька перекладів з української мови. З входженням значної частини України до складу Росії починається доба придушення української культури, а агресивна політика росіян щодо румун призводить до розриву культурного діалогу між румунами та українцями. У цих міркуваннях твори І. Галятовського в румунському перекладі набувають особливого значення для румунської давньої літератури.

В період активної торгівлі між румунами та жителями Львова, були опубліковані праці, предметом яких були окремі аспекти культурних зв'язків двох сусідніх народів. Так у роботах молдавського вченого та письменника О. Хашдеу досліджується життя та творчості видатного українського філософа Г. Сковороди (Вартичан, 1958). Дослідники також наголошують, що своєю діяльністю зі збирання, видання та популяризації усної народної творчості вагомий внесок в історію дружби українського та молдавського народів

зробив основоположник молдавського фольклору – О. Хашдеу. В деяких дослідженнях розглядається питання впливу української мови на румунську, а також впливу румунської мови на українську, насамперед на території Буковини. Це досліджував Мунтян М.П. в другій половині минулого століття у своїй роботі «Історія спільної боротьби молдавських та українських селян проти феодально-кріпосницького гніту у I половині XIX ст.» (Мунтян, 1968).

Тема українсько-румунських відносин знайшла відображення у творчості багатьох українських письменників. В. Хоменко та І. Вертичан у своїх працях підкреслюють, що «у творах М. Коцюбинського, Т. Шевченка, І. Франка, І. Котляревського, Ю. Федьковича глибоко показано важливі історичні події в житті українського та румунського народів» (Хоменко, 1964).

Літературними взаємовідносинами між Україною та Румунію у другій половині XIX століття цікавилась Магдалена Ласло-Куцюк (1928-2010) – одна з лідерок української громади Румунії, літературознавець-україніст, перекладачка, шевченкознавець. Хоч все життя вона прожила в Бухаресті, але популяризувала українську літературу в Румунії та Західній Європі. З під її пера на тему українсько-румунських літературних зв'язків вийшли наступні праці: «Дослідження українського фольклору в Румунії» (1965), «Шевченко в Румунії» (1961), «Питання української поезики» (1974), «Румунсько-українські літературні взаємини XIX – початку XX ст.» (1972), «Велика традиція» (1979), «Засади поезики» (1983), «Ключ до белетристики» (2000), «Вогонь і слово» (1992), «Творчість Шевченка на тлі його доби» (2002), «Шукання форми» (1980) та інших.

У своїй статті «Взаємні літературні впливи у другій половині XIX ст.», авторка показує українських та румунських літературних діячів, і як вони відтворюють сприйняття іншої культури у своїх творах, з якою вони контактували протягом певного часу. Першим автором є український письменник-романтик, передвісник українського національного відродження Буковини – Юрій Федькович. Близько 1849 року, будучи зовсім молодим, він виїхав до Молдови, шукати собі сенс життя. В тодішній столиці Молдови, Ясси, Федькович провів небагато часу. Перебування у цьому місті залишило в нього хороші спогади, та свої враження він залишив у вірші «Ніч у Яссах». Ще одним віршем, який присвячує автор румунському місту, являється «Die Ruihe Neamz» («Руїни Нямца»), написаний від вражень, які залишило йому місто Тиргу-Нямц. У ньому автор проявляє гострий інтерес до минулого Молдови. Іншим письменником, до якого звертається Магдалена Ласло-Куцюк у своїй статті є Ісидор Воробкевич (1836-1903). Воробкевич – єдиний представник української культури, який водночас був активним учасником культурного життя Румунії. Залишившись у ранньому дитинстві сиротою, він разом з братом забрав до себе дід. Їх дід, кіцманський протопоп Михайло Воробкевич, забрав онуків до себе жити в містечко Кіцмань. Першу науку в Кіцмані дітям надала бабка Параскева. Після закінчення Богословського інституту в Чернівцях він працював священиком у різних комунах, серед іншого в Молдовиці (нині Сучавський повіт), де він перебував між січнем 1866 і жовтнем 1867, після чого звільнився і поїхав до Влені де навчався музики. Звідси він повертається через рік із сертифікатом учителя музики. Працюватиме на цій ниві в школах Чернівців, зокрема викладачем хорового співу в Грецькому православному богословському інституті. Тобто, ми бачимо безпосередній контакт Воробкевича з румунською культурою, несучи священицьку службу у різних комунах. Також, будучи учителем музики, він сприяв розвитку «музичним зв'язкам». У світській музичній творчості він широко використовував популярну музику, нотував багато дойн і пісень, складав пісні як на вірші українських поетів, таких як Т. Шевченко, І. Франко, так і на вірші румунських письменників – М.Емінеску, В.Бумбака, І.Вулкана та інші, наприклад: «Чому не приходиш», «Навіщо ти гойдаєшся, лісе», «До побачення», «Прощання з Молдовою», «Ведмеді», «Сестра і злодій», «Зірки», «Монастир Путна», «Штефан-Воде та ліс», «Штефан-Воде та сокіл», «Коли помирав Бельческу», «Прощання з Батьківщиною», «Весна», «Дойна», «Гарнесенька

дівчинка», «Пісня світу», «Гості весни», «Ластівка», «Роминкуца», «Лучник» (Yantsos, 2022).

Отже, у XIX столітті до зближення української та румунської культур були причетні наступні румунські науковці та літературні діячі: О. Хашдеу (1811-1874 писав про Г. Сковороду), його син Богдан Хашдеу (1838-1907; уродженець Хотину, навчався у Харківському університеті, мав дружні стосунки з О. Потебнею, писав на такі українські теми: «Домніца Роксана», «Йон-вода Лютий»), Н. Гане (1830-1916; повість «Домніца Руксандра»), Г. Асакі (1788-1869), К. Стаматі (1785-1869), славісти І. Біяну (1856-1935) та Йон Богдан (1864-1919), політичний діяч К. Доброджану-Геря (1855-1920) та інші.

Певний період румунська література не була такою доступною для українського читача, але все ж таки з неї українською мовою перекладені: «Поезії» М. Емінеску (переклад В. Сосюри, Я. Шпорти, М. Рильського, М. Терещенка,) роман Б. Хадшеу «Резван і Відра», роман Л. Ребряну «Йон», поезії В. Тульбуре, повісті й романи М. Садовяну «Митря Кокор», «По дорозі в Хирлеу», «Нікоаре Підкова». Багато творів з румунської літератури переклали А. М'ястківський та В. Д'янов.

Інтерес не тільки до літературних взаємовідносин, але й до культурних зв'язків взагалом, проявляється й в XX столітті. Протягом XX століття румунські діячі цікавились українським питанням. Серед них були: письменники – Е. Богдан, М. Садовину, Л. Фунта, М. Сорбул; громадський діяч З. Арборе; історики: Ш. Чобану, Й. Ністор, Н. Йорга, П. Панаїтеску (після 1944), Г. Безвіконі, П. Константінеску-Яш, А. Віану, Д. Мазілу, Д. Струнгару; літературознавці: М. Ласло («Шевченко в Румунії», про Г. Сковороду), Е. Калімар (писав про І. Франка та Т. Шевченка); мовознавців: П. Петровіч, М. Штефанеску. Найбільше уваги румунські дослідники й письменники XX ст. присвячували українсько-румунським зв'язкам XVII століття. Про зв'язки між Україною та Румунією написано багато статей у славістичному журналі «Romanoslavica» (з 1958 у Бухаресті). На тему румунсько-українські взаємини писали Е. Турдяну, Г. Чоранеску. А також їх досліджували в Молдавській РСР: М. Мохов, І. Вартічан, К. Попович, В. Гацак.

Видатні українські твори були перекладені румунською мовою. До їхнього числа входять твори Ю. Янонського, М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської, В. Стефаника, «Кобзар» Т. Шевченка («Cobzarul» 1957; передмова М. Садовяну, переклад В. Тульбуре.), а також українські новелі (твори Є. Гуцала, О. Гончара, Б. Шевчука, В. Дрозда тощо).

Відносини між культурним життям Румунії та України продовжувались і в інших формах діяльності. В столиці України, в Києві, починаючи з 1958, Українське Товариство Культурних Зв'язків організовувала «Дні румунської культури», де виступали румунські солісти національного театру ім. Караджале, влаштовувались книжкові та мистецькі виставки та показувались румунські фільми.

Україно-румунські літературні взаємини не закінчилися на XIX столітті. Певний час, через різні політичні та соціальні події, вони стали слабкішими, але треба звернути на такий вид взаємовідносин, як зацікавленість літературними постатями однієї з країн. В цьому контексті можемо говорити про такі феномени як «франкознавство» та «шевченкіана». Якщо говорити про зацікавленість до персони Івана Франка, то франкова спадщина стає епіцентром наукових дослідників та пошуків поза межами України (М. Ласло-Куцюк (Румунія), І. Бетко (Польща) та ін.) Збірник «Ювілейний симпозіум. Іван Франко (1856-1916). 150 років від дня народження» - є яскравим прикладом того, як особа Івана Франка вплинула на румунську літературу. Він був надрукований в Бухаресті у 2008 року за фінансового сприяння Союзу українців Румунії. Це видання має в собі матеріали першого проведеного румунсько-українського франківського симпозіуму, який відбувся 8-9 грудня 2006 року в залі вченої ради Факультету іноземних мов та літератур Бухарестського університету. Збірник охоплює матеріали доповідей симпозіуму й вирізняється оригінальною композицією. Збірник містить статті, промови та есе учасників конференції,

і особливо простежується зацікавленість румунських професорів в особі Івана Франка. Це може бути підтвердженням темами, які розкривали учасники конференції. У збірнику вирізняється комплекс тем, реалізованих згідно із сучасними інтерпретаційними дослідницькими підходами: інтертекстуальність Івана Франка (Магдалина Ласло-Куцюк «Інтертекстуальність творчості Івана Франка»); Іван Франко в європейському контексті (Богдан Тихолоз «Золотий міст розуміння... : діалог Заходу й Сходу у культуротворчому синтезі Івана Франка»); Іван Франко – новатор у ліриці й віршуванні (Борис Бунчук «Про віршову майстерність Івана Франка»); Франко-видавець (Богдан Якимович «Іван Франко: сорокарічна діяльність українського Мойсея на ниві видавничої справи та проблеми бібліологічного краєзнавства України») (Вербицька, 2008: 273).

Якщо говорити про феномен «шевченкіани», тобто зацікавленості зарубіжних літературознавців в творчості та особистості Тараса Шевченка, то аспект досліджень та публікації ширший ніж «франкознавство». Багато заходів та публікацій було видано до круглих дат та ювілеєм письменника. Наприклад, двомовна праця у 2 томах «Сторінки румунської шевченкіани» (румунською та українською мовами) була надрукована у 2016-му і 2017-му роках в. Видання складається з праці І. Ребошапки (Феномен Тараса Шевченка у світлі почергових румунських рецепцій). До неї додано румунські шевченкознавчі публікації у хронологічному порядку – від першої статті К. Доброджану-Гері (1894) до матеріалів сучасності. У збірнику статті подано паралельно румунською та українською мовами, деякі з них зрезюмовані, інші повністю перекладені. В кінці видання знаходиться розділ «Румунська шевченкіана у світлині», в якому дані різні фотоматеріали, що фіксують різні події. Вони також ілюструють те, коли виходили у світ творів Шевченка та праць про нього та фіксують вшанування ювілейних дат і шевченківських днів у Румунії. Треба зауважити той факт, що були відкриті декілька пам'ятників поетові в різних регіонах, їх налічується шість – в Тулчі, Бухаресті, селі Негостина Сучавського повіту, Сату-Маре, Сігеті та Лугож. Науковим осердям роботи є оглядово-аналітичне дослідження І. Ребошапки про рецепцію Шевченка в Румунії. У статті І. Ребошапка наголошує на усвідомленні румунськими адресатами ідейної ролі творчості поета в національно-визвольній боротьбі українського народу за його незалежність та в трактуванні його особистості як «першого справжнього націоналіста». Також, автор дуже часто звертається до наступних літературних діячів, яким був цікавий поет та висвітлювали різні аспекти його творчості в своїх працях (статтях, монографіях тощо): К. Доброджану-Гері, Г. Іванова, М. Садов'яну, А. Стратулат, Т. Ніколеску, І. Козмеем, В. Чобану, І. Кіцімії, особливо підкреслюючи роль М. Ласло-Куцюк (Носенко, 2016–2017).

Висновки. Підводячи підсумки, зважимо на кількох важливих аспектах щодо україно-румунського літературного діалогу та взаємної рецепції. Літературна інтеракція стала наслідком політичних та суспільних взаємодій між українським та румунським народами того часу. Серед найважливіших історичних подій, які пов'язують двох сусідів, можна відзначити поміч козаків Валахії у боротьбі проти Османської імперії, одруження Тимоша, сина Богдана Хмельницького, з Розандою, дочкою молдавського поміщика Василя Лупул та інші. Інтерес до румуно-українських зв'язків у XVII-XIX столітті проявляли основоположник молдавської історичної науки Д. Кантемір (1673-1723), Богдан Хашдеу (1836-1907), його батько Олександр Хашдеу та інші історики та дослідники того часу. Взагалом, інтерес до взаємовідносин цих двох країн проявився найбільше всередині XX століття. Дослідники, літературознавці та історики спрямували найбільшу свою увагу на період XVII століття, тому що саме в цей період спостерігається найактивніший міжкультурний діалог. Серед таких дослідників виділяються З. Арборе; письменники – Л. Фунта, М. Садовину, Е. Богдан, М. Сорбул; літературознавці: М. Ласло-Куцюк, Е. Калімар; історики: Ш. Чобану, Й. Ністор, Н. Йорга, П. Панаїтеску (після 1944), Г. Безвіконі, П. Константінеску-Яш, Д. Струнгару, А. Віану, М. Дан, Д. Мазілу; мовознавців: П. Петровіч, М. Штефанеску.

Підсумовуючи вищесказане, буде доцільним зробити типологію українсько-румунського літературного діалогу. Літературні взаємовідносини двох сусідніх держав можна розрізнити за специфікою рецепції, беручи до уваги інтенсивність їх взаємодії та хронологічні рамки міжлітературного діалогу. Отже, виділяються 4 основні аспекти. Перший аспект взаємодії реалізується як період економічних, торгових та військових зв'язків, які рідко фіксувалися у письмових пам'ятках. Але про таку взаємодію пишуть пізніше румунські історики, такі як Георге Асакі (новели «Мазепа в Молдові», «Пані Руксандра», стаття «Козаки») та Богдан Петрическу Хашдеу («Etimologium Magnum Romania»). Треба зауважити той факт, що вони мали безпосередній контакт з українською культурою, бо навчалися в вищих закладах освіти Львова та Харкова. Хоч праці написані у XIX столітті, але вони чітко формують образ козацтва та України минулих років. І в рецепції Г. Асакі, і в рецепції Б.П. Хашдеу козаки – це вольові люди, які борються не тільки за власну свободу, але й допомагають сусіднім державам. Як писав Б.П. Хашдеу у четвертому абзаці третього розділу твору «Капітан», їхня стратегія полягала в безперервному блуканні за ворогом, зброєю були лук, меч, спис і особливо рушниця, з якою вони не могли припуститися помилки. Усі вони були хлопцями без жінок і без дітей, їх чисельність постійно оновлювалися сильними злочинцями, авантюристами, які прибували сюди з усіх боків» (Laslo-Kuŭiuk, 1974).

Другий аспект характеризується впливом релігійних робіт Іоанікія Галятовського у XVII як на українське духовне життя, так і на румунське. Про його вагомий вплив писав у своїй роботі «З румунсько-українських культурних зв'язків. Іоанікій Галятовський і давня румунська література» Штефан Чобану. Він підкреслює, що важливим для румунсько-українських літературних зв'язків, є православ'я та культура. На його думку, саме на території України побачили світ майже всі книги Святого Письма, з'явилося багато творів догматичного та екзегетичного характеру, багато творів святих отців, житій святих, канонічних книг. Але найбільший вплив на релігійне життя як України, так й Румунії, мали твори Іоанікія Галятовського. Серед найвпливовіших робіт, Штефан Чобану виділяє роботу з гомілетики «Ключ до розуміння», морально-релігійний твір «Нове небо» та полемічний твір «Білотерковська розмова». Роботи Галятовського були написані частково українською, частково польською мовою та вони мали великий вплив на історичну церковну літературу («Ключ до розуміння»), та на популярну літературу того часу («Нове небо»). Для румунської літератури ці твори становлять особливий інтерес, оскільки були перекладені румунською мовою і мали досить виражений резонанс у літературі XVII ст. «Ключ до розуміння» Іоанікія Галятовського в румунському перекладі – перша книга, видана в першій друкарні в Бухаресті в 1678 році. Штефан Чобану підкреслює, що перекладання творів Галятовського заповнила «порожнечу, яку відчувала румунська церква у своїх щоденних потребах».

Третій аспект міжлітературного діалогу втілюється через певних авторів XIX століття, про яких пише Магдалена Ласло-Куцук у своїй роботі «Взаємні літературні впливи у другій половині XIX ст.» В дослідженні вона виділяє таких українських письменників, які у своїх творах вдавалися до рецепції румунських міст та окремих подій. Виділяється особистість Ісидора Воробкевича, який був єдиним представником української культури, котрий водночас був активним учасником культурного життя Румунії. Він був тим, хто, маючи музичну освіту, поклав на музику вірші й румунських (М.Емінеску, В.Бумбака, І.Вулкана), й українських письменників (Т. Шевченко, І. Франко). Крім того, її інтерес до українсько-румунських літературних взаємовідносин простежується в таких її працях, як «Дослідження українського фольклору в Румунії» (1965), «Шевченко в Румунії» (1961), «Питання української поезики» (1974), «Велика традиція» (1979), «Румунсько-українські літературні взаємини XIX – початку XX ст.» (1972), «Засади поезики» (1983), «Шукання форми» (1980), «Вогонь і слово» (1992), «Творчість Шевченка на тлі його доби» (2002), «Ключ до белетристики» (2000), та інших.

Четвертий аспект міжлітературного діалогу літератур сусідніх держав полягає в феномені дослідження великого письменника однієї літератури в літературі іншої країни. Цей аспект взаємодії набуває більшої популярності у XX столітті. В цьому контексті можемо говорити про такі феномени як «франкознавство» та «шевченкіана». Якщо говорити про інтерес до персони Івана Франка, то франкова спадщина стає епіцентром наукових дослідників та пошуків поза межами України (М. Ласло-Куцюк (Румунія), І. Бетко (Польща) та ін.) Треба підкреслити, що збірник «Ювілейний симпозіум. Іван Франко (1856–1916). 150 років від дня народження», який був надрукований в Бухаресті у 2008 року за фінансового сприяння Союзу українців Румунії, заслуговує на особливу увагу. Ширше поле дослідження феномену «шевченкіади». Багато заходів та публікацій було видано до круглих дат та ювілеєм письменника. Наприклад, у 2016-му і 2017-му роках вийшла друком двомовна праця у 2 томах «Сторінки румунської шевченкіани» (румунською та українською мовами). Видання складається з праці І. Ребошапки, яка має назву «Феномен Тараса Шевченка у світлі почергових румунських рецепцій».

Отже, бачимо на скільки широке поле українсько-румунського літературного діалогу та скільки аспектів воно охоплює. Треба зазначити те, що літературний діалог та їх культурна взаємодія продовжуються та дають нові можливості для подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Вартичан І. А.Хаждеу и Г.Сковорода. Кишинев.1958.
- Вербицька Л. Іван Франко в Румунії. Ювілейний симпозіум. Іван Франко (1856–1916). 150 років від дня народження. Бухарест: Вид-во «RCR Editorial», 2008. 273 с.
- Вертичан І., Додул А. Шевченко в молдавській літературі. Кишинев, 1962.
- Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини, 1908.
- Воробкевич С. Богайчук М. Література і мистецтво Буковини в іменах: словник-довідник. Чернівці: Букрек, 2005. 58 с.
- Голубинський Є. Короткий нарис історії православної церкви, болгарської, сербської та румунської. Москва. 187 с.
- Грушевський М.. Мількович В. Михайло Грушевський contra Володимир Мількович (до проблеми формування дискусійного поля української історіографії початку XX століття). *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство*: Міжвід. зб. наук. праць. Київ, 2007. Вип. 9. С. 255-269.
- Ефремов С. Історія українського письменства. Київ, 1917. 64 с.
- Калужняцький О. Кирильське письмо румунів. Опубл. 1915.
- Калужняцький О. Молдавські та мунтянські документи з архівів міста Львова. 1878.
- Каратаев І. Описаніє славяно-русскихъ книгъ. Известія Имп. Акад. наукъ.
- Королук В. Валахи и славяне русской летописи. Кишинів.1971; Славяно-волоские связи. Збірник статей. Кишинів, 1978.
- Кочубинский А. Сношения России при Петре I с южными славянами и румынами. Москва, 1872.
- Мохов Н. Молдавия эпохи феодализма. Кишинів, 1964.
- Мунтян М. История совместной борьбы молдавских и украинских крестьян против феодально- крепостнического гнета в I половине XIX века. Кишинев, 1968.
- Носенко Т. *Paşini ale şevcenkianei din România*. Сторінки румунської шевченкіани. у 2 томах. Бухарест, 2016-2017.
- Петрушевич А. Галицкий исторический сборник, издаваемый Обществом Галицко-русской матицы [в 3 вип.]. Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 2
- Романець О. Джерела братерства: Богдан П. Хадшеу і східноромансько-українські взаємини. 1971.

- Рябошапка І. Народження символу. Аспекти взаємодії обряду та обрядової поезії. 1975.
- Федькович Ю. Опришок і інші оповідання Юрія Федьковича. Чернівці: 3 друк. "Рус. Ради" в Чернівцях, 1910.
- Хашдеу Б.П. Иоан-воевод Лютий. Кишинів, 1959.
- Хоменко В. Молдавия в украинской литературе. Кишинев, 1964.
- Чебань V. C. H. Дософтей Митрополить Сочавскій. Ciobanu Șt. Contribuții privitoare la viața și moartea mitropolitului Dosoftei. București. C. 1-19
- Чередарик М. Доповнення біографії О.Кобилянської. 1963.
- Чередарик М. М. Емінеску про арешт І. Франка у Львові і Чернівцях 1880 р. 1989.
- Єрмуратський В.Д. Кантемир В.Д. – мыслитель и государственный деятель. Кишинів, 1976.
- Bianu I. și Hodoș N. Bibliografia românească veche. Vol. I. 1938. C. 217-222
- Ciobanu Ș. Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovschi și literatura românească veche. București, 1938.
- Comșa Gh. Istoria prediciei la Români. București, 1921. C. 7-48.
- Laslo-Kuțiuk M. Imaginea Ucrainei în literatura romană între anii 1840-1877. *Relațiile literare Româno-ucrainiene în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*. Curs special. Centru de multiplicare al universității din București. 1974. 69 p.
- Laslo-Kuțiuk M. Influențe literare reciproce în a jumătate a secolului al XIX-lea. *Relațiile literare Româno-ucrainiene în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*. Curs special. Centru de multiplicare al universității din București. 1974. 135 p.
- Yantsos N. Forgotten Source: Study M. Laszlo-Kutiuk «Romanian-Ukrainian Literary Relations in XIXth century the beginning of XXth century» (to the Problem of Digitizing Educational Resources). *Didactica Danubiensis*. 2022.

REFERENCES

- Bianu I. and Hodoș N. Bibliografia românească veche [Ancient Romanian Bibliography]. Vol. I. P. 217-222. [in Romanian].
- Cheban V. C. H. Дософтей Митрополить Сочавскій [Dosoftey Metropolitan of Sochavskiy]. Ciobanu, Șt. Contribuții privitoare la viața și morăta mitropolitului Dosoftei. P. 1-19. Bucharest. [in Ukrainian].
- Cheredaryk M. (1963). Dopovnennya biohrafiiyi O.Kobylyans'koyi [Supplement to the biography of O. Kobylyanska]. [in Ukrainian].
- Cheredaryk M. (1989). M. Eminescu pro arest I. Franka u L'vovi i Chernivtsyakh 1880 [M. Eminescu about the arrest of I. Frank in Lviv and Chernivtsi 1880]. [in Ukrainian].
- Ciobanu Ș. (1938). Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovschi și literatura românească veche [From Romanian-Ukrainian cultural ties. Yoaniky Galyatovsky and ancient Romanian literature]. Bucharest. [in Romanian].
- Comșa Gh. (1921). Istoria prediciei la Români [The history of preaching to Romanians]. P. 7-48. Bucharest. [in Romanian].
- Efremov S. (1917). Istoriya ukrayins'koho pys'menstva [History of Ukrainian authorship]. Kyiv. P. 64. [in Ukrainian].
- Fedkovich Yu. (1910). Istoriya ukrayins'koho pys'menstva [Opryshok and other short stories by Yury Fedkovich]. Chernivtsi: From print. «Rus. Council» in Chernivtsi. [in Ukrainian].
- Golubynskyi E. (1871). Korotkyy narys istoriyi pravoslavnoyi tserkvy, bolhars'koyi, serbs'koyi ta rumuns'koyi [A brief outline of the history of the Orthodox Church, Bulgarian, Serbian and Romanian]. Moscow. [in Russian].
- Hashdeu B.P (1959). Yoan-voyevod Lyutyy [Ioan-voivod Lyuty]. Chisinau. [in Russian].
- Hrushevskyi M., Milkovich V. (2007). Mykhaylo Hrushevs'kyy contra Volodymyr Mil'kovych (do problemy formuvannya dyskusynoho polya ukrayins'koyi istoriohrafiiyi pochatku

XX stolittya [Mykhailo Hrushevskyi contra Volodymyr Milkovich (to the problem of the formation of the discussion field of Ukrainian historiography of the beginning of the 20th century)]. *Archivoznavstvo. Archeography. Source studies: Interdiv. coll. of science works*. Kyiv. Vol. 9. P. 255-269. [in Ukrainian].

Kaluzhnyatskyi O. (1878). Moldavs'ki ta muntyans'ki dokumenty z arkhiviv mista L'vova [Moldavian and Muntian documents from the archives of the city of Lviv]. [in Ukrainian].

Kaluzhnyatskyi O. (published in 1915). Kyrylivs'ke pys'mo u rumuniv [Cyrillic writing among Romanians]. [in Ukrainian].

Karataev I. Opysanie slavyano-russkykh knygh. [Description of Slavic-Russian books] *Izvestia Imp. Acad. of science*. P. 213-215. [in Ukrainian].

Khomenko V. (1964). Moldavyya v ukaynskoy lyterature. [Moldova in Ukrainian literature]. Chisinau. [in Russian].

Kochubynskyi A. (1872). Snoshenyya Rossyy pry Petre I s yuzhnymy slavyanamy y rumynamy [Relations of Russia under Peter I with the southern Slavs and Romanians]. Moscow. [in Russian].

Koroliuk V.D. (1971). Valakhy y slavyane russkoy letopysy [Vlachs and Slavs of the Russian chronicle]. Chisinau; (1978). Slavyano-voloskiye svyazy. [Slavic-Wallachian connections]. A collection of articles. Chisinau. [in Russian].

Laslo-Kučiuk M. (1974). Influențe literare reciproce în a jumătate a secolului al XIX-lea [Mutual literary influences in the half of the 19th century]. *Romanian-Ukrainian literary relations in the 19th century and at the beginning of the 20th century. Special course*. Multiplication Center of the University of Bucharest. 135 p. [in Romanian].

Laslo-Kučiuk M. (1974). Ucraina în literatura română între anii 1840-1877 [The image of Ukraine in Romanian literature between the years 1840-1877]. *Romanian-Ukrainian literary relations in the 19th century and at the beginning of the 20th century. Special course*. Multiplication Center of the University of Bucharest. 69 p. [in Romanian].

Mokhov N. (1964). Moldavyya epokhy feodalyzma [Moldova in the era of feudalism]. Chisinau. [in Russian].

Muntyan M. (1968). Ystoryya sovместnoy bor'by moldavskyyh y ukaynskyyh krest'yan protyv feodal'no-krepostnycheskoho hneta v I poloviny XIX veka [History of the joint struggle of Moldovan and Ukrainian peasants against feudal and serf oppression in the first half of the 19th century]. Chisinau. [in Russian].

Nosenko T. (2016–2017). Pagini ale șevcenkianei din România [Pages of Romanian Shevchenkiana]. in 2 volumes. Bucharest. [in Romanian and Ukrainian].

Petrushevich A. (1853). Halytskyy ystorycheskyy sbornyk, yzdavaemyy Obshchestvom Halytsko-russkoy matytsy [Galician historical collection published by the Society of the Galician Russian Mother]. Lviv: Napech. in type Inta Stavropygianskogo, 1854. [in Russian].

Romanets O. (1971). Dzherela braterstva: Bohdan P. Khadsheu i skhidnoromans'ko-ukrayins'ki vzayemyny. [Sources of brotherhood: Bohdan P. Hadsheu and Eastern Romance-Ukrainian relations]. [in Ukrainian].

Ryaboshapka I. (1975). Narodzhennya symbolu. Aspekty vzayemodiyi obryadu ta obryadovoyi poeziyi [The birth of a symbol. Aspects of interaction between ritual and ritual poetry]. [in Ukrainian].

Vartychan I. (1958) A.Khazhdeu y H.Skovoroda [A. Khazhdeu and G. Skovoroda]. Chisinau. [in Russian].

Verbytska L. (2008). Ivan Franko v Rumuniyi. Yuvileynyy sympozium. Ivan Franko (1856–1916). 150 rokiv vid dnya narodzhennya. [Ivan Franko in Romania. Jubilee Symposium. Ivan Franko (1856–1916). 150 years since the birthday]. (Edition «RCR Editorial»). Bucharest. 273 p. [in Ukrainian]

Vertychan I., Dodul A. (1962) Shevchenko v moldavs'koy lyterature [Shevchenko in Moldavian literature]. Chisinau. [in Russian].

Vorobkevich S., Boghaichuk M. (2005). *Literatura i mystetstvo Bukovyny v imenakh: slovnyk-dovidnyk* [Literature and art of Bukovyna in names: dictionary-reference]. Chernivtsi: Bukrek. 58 p. [in Ukrainian].

Vovk F. (1908). *Antropometrychni doslidy ukrayins'koho naselennya Halychyny, Bukovyny y Uhorshchyny* [Anthropometric studies of the Ukrainian population of Galicia, Bukovyna and Hungary]. [in Ukrainian].

Yantsos N. (2022). *Forgotten Source: Study M. Laszlo-Kutiuk «Romanian-Ukrainian Literary Relations in XIXth century the beginning of XXth century» (to the Problem of Digitizing Educational Resources). Didactica Danubiensis.* [in English].

Yermuratskyi V. (1976). *Kantemir V.D. – myslytel' y hosudarstvennuy deyatel'* [Kantemir V.D. — thinker and statesman]. Chisinau. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У даній статті студіюється українсько-румунський літературний діалог XVII-XX ст. У дослідженні розкривається зв'язок між особливостями пізнання та взаєморецепції літератур двох сусідніх країн. Студіюється значення українських авторів та їхній вплив на формування та становлення релігійної та світської літератури в Румунії XVII-XIX ст. через діяльність Іоанікія Галятовського. Автор аналізує вплив румунських політичних діячів та істориків, Георге Асакі та Богдана Петрическу Хашидеу, які мали безпосередній контакт з українською культурою та літературою, отримуючи вищу освіту у Львові та Харкові. Розглядаючи тенденції XX століття до вивчення українсько-румунських літературних взаємовідносин, автор статті звертає увагу на діяльність Штефана Чобану та Магдалени Ласло-Куцюк, які у своїх працях (Ш. Чобану «3 румунсько-українських культурних зв'язків. Іоанікій Галятовський і давня румунська література», М. Ласло-Куцюк «Взаємні літературні впливи у другій половині XIX ст.») відображають різні аспекти літературного діалогу України та Румунії. Автор надає перелік українських вчених і письменників, які досліджували румунсько-українські взаємини (А. Петрушевич, І. Шараневич, О. Калужняцький, В. Милькович, Є. Козак, М. Кордуба, Ф. Шевченко, О. Карпенко, М. Чередарик). Методологічною основою цієї дослідження послуговували аспекти літературних взаємовідносин двох країн, викладені у згаданих румуномовних працях Ш. Чобану та М. Ласло-Куцюк, які до сьогодні не перекладені українською мовою. У результаті дослідження було визначено, що основними пунктами міжлітературного діалогу є чотири аспекти, які розкриваються під різними кутами розу, зокрема економічними, торговельними та політичними зв'язками, які рідко фіксувалися у писемних пам'ятках до XVII ст. Серед них: вплив релігійних робіт Іоанікія Галятовського на духовне та культурне життя Румунії; діяльність певних авторів, які цікавились українськими діячами та популяризували феномени «франкознавства» та «шевченкіани» тощо.

Ключові слова: літературний діалог, українсько-румунські зв'язки, рецепція, українська та румунська література, культурне зближення.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бондаренко Олександр – доктор історичних наук, доцент, Центральноукраїнський національний технічний університет, Україна

Вінцовський Тарас – доктор історичних наук, доцент, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Гуз Анатолій – доктор історичних наук, професор, Національна академія СБ України, Україна

Дроздов Віктор – кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Кірчева Лілія – кандидат філологічних наук, доцент

Костенко Оксана – кандидат історичних наук, доцент, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

Мелекесцев Кирило – кандидат історичних наук, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

Морей Тетяна – доктор філософії у галузі історії, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

Петрова Наталія – кандидат історичних наук, доцент, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

Сіропол Володимир – кандидат історичних наук, доцент, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

Сустрєтов Анатолій – кандидат історичних наук, доцент, Донецький національний медичний університет

Татарко Ірина – кандидат історичних наук, доцент, Дунайський інститут Національного Університету «Одеська морська академія», Україна

Тодоров В'ячеслав – кандидат географічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Циганенко Лілія – доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Цигульський Сергій – кандидат історичних наук, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна

Швець Олена – аспірантка, Центральноукраїнський національний технічний університет, Україна

Шевчук Тетяна – доктор філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Янцос Наталія – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Bondarenko Olexandr – Doctor of History, Associate Professor, Central Ukrainian National Technical University, Ukraine

Drozdov Victor – PhD of Historical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine

Huz Anatolii – Doctor of Historical Sciences, Professor, National Academy of Security Service of Ukraine, Ukraine

Kircheva Liliia – PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine

Kostenko Oksana – PhD of Historical Science, Associate Professor, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Ukraine

Mieliekiestsev Kyrylo – PhD of Historical Sciences, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

Morei Tetiana – PhD of Historical Science Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Ukraine

Petrova Nataliia – PhD of Historical Science, Associate Professor, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Shevchuk Tetyana – Doctor of Philology (Dr.habil), Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine

Shvets Olena – postgraduate student, Central Ukrainian National technical university, Ukraine

Sustrietov Anatolii – PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Donetsk National Medical University, Ukraine

Tatarko Iryna – PhD of Historical Science, Danube Institute of the National University «Odessa Maritime Academy», Ukraine

Todorov Vyacheslav – PhD of Geographical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine

Tsyganenko Liliia – Doctor of History, Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine

Tsyhulskyi Serhii – PhD of Historical Sciences, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

Vintkovskyi Taras – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

Volodymyr Siropol – PhD of Historical Science, Associate Professor, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Ukraine

Yantsos Nataliia – postgraduate student, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Наукове видання

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету**

Серія: Історичні науки

Випуск 63

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

*Зважаючи на свободу наукової творчості,
редколегія приймає до друку статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.
Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів несуть автори публікацій.*

*Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.
У разі передруку посилання на «Науковий вісник Ізмаїльського державного
гуманітарного університету» обов'язкове.*

Англomовний супровід збірника: *Олейнікова Г.О.*

Верстка і дизайн: *Мартинчук О. Є.*

Матеріали збірника розміщено на офіційному сайті ІДГУ за адресою: <http://idgu.edu.ua>

Підписано до друку 17.11.2023. Формат 60х90/8.
Ум. друк. арк. 16,3. Обл.-вид. арк. 18,3. Тираж 100 прим. Зам. № 601

*Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208

Тел.: (04841) 4-82-42

E-mail: nauka_idgu@ukr.net